تصوير أبو عبد الرحمن الكردي

شۆڕشەکانی کورد

وە

کورد و کۆماری عێراق

منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com
للكتب (كوردى ، عربي ، فارسي)

نووسینی

عەلائەدین سەجادی

ئامادەکردن و لە چاپ دانەوەی

ئەحمەد موحەمەدی

(زانا دانایە ، دانا توانایە)

وە

کورد و کۆماری عراق

لە رووی دەقی بنچینەی کۆنی خۆیەوە

[پاگژی ئاگاداریەک لە سەر چاوە و بناغە و ئامار و شوێن و ژیانی کۆمەلایەتی کورد، دروستبوون و پێکهاتنی قەومیەت، لاپەڕەیەکی درێژی کارەساتەکانی کورد لە هەموو روویەکەوە. بە جۆرێکی تێکڕایی «تاریخێکی سیاسی عالەمی کورد» لە دەورەکانی کۆن و تازەدا.]

[کۆمەلە کارەساتێکی مێژوویی شۆڕشی گێتی کوردی یە، کە لە کانگای دەروونێکی پڕ خرۆشەوە پالەوانەکانی شۆڕشی ئەو گێتی یە بە دەستیان داوەتێ و لاپەڕەیەکی زێڕینیان هێناوەتە بەرهەم، پێویستە هەمو کوردیک، وە بەلکوو هەموو بێگانەیەک ئاگاداریی بە سەر ئەم زانیاریانەدا پەیدا کا بۆ ئەوە بەدانایی خۆی بێ بە ئەندامێکی توانا]

عەلائەدین سەجادی

٢٦٥٩ی کوردی ـ ١٩٥٩ی فەرەنگی

ئامادە کردن و لە چاپ دانەوەی ئەحمەدی موحەممەدی

٢٠٠٥ زایینی

سجادی، علاءالدین، ۱۹۰۷ ـ ۱۹۸۴.
شۆڕشەکانی کوردوەکورد و کۆماری عراق / علاءالدین سجادی.ـ تهران: احمد محمدی، ۱۳۸۱.
۳٦۴ ص. ISBN 964-06-2263-X
فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا.
کردی.
۱. کردان ــ تاریخ. ۲. کردستان ـ ـ تاریخ ـ ـ جنبشها و قیامها. الف. عنوان. ب. عنوان: تاریخ جنبش‌های آزادی بخش مردم کرد.
۳س۴ک/DS۵۹ ۹۵٦/۰۰۴۹۱۵۹۷
کتابخانه ملی ایران ۸۱ـ۳۷۹۲۳م

ناسنامە

نێوی کتێب : شۆڕشەکانی کورد وەکورد و کۆماری عێراق
نووسینی : علاءالدین سجادی، لە رووی دەقی بنچینەی کۆنی خۆیەوە
ئامادەکردن و لەچاپ دانەوەی : ئەحمەد موحەممەدی
پیت چین : مریەم‌خانی مەحموودی
لیتۆگرافی :
ساڵی لە چاپ‌دانی: ۱۳۸۴ ه‍ ش ۲۰۰۵ زایینی
دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی : ئەتلەس چاپ ـ تاران
بلاوکەرەوەی: ئەحمەد موحەممەدی
تیراژ : ۲۵۰۰ بەرگ
نەرخی: ۳۰۰۰ تمەن
شابەک : ISBN ۹٦۴ـ۰٦ـ۲۲٦۳ـX
ناو نیشانی بلاوکردنەوەی : سنە ۱ـ شەقامی شوهەدا، پاساژ عیزەتی بلاوگەی هەژار تلفکس :۰۸۷۱ـ۲۲۵۳٦۲۵
۲ـ سنە شەقامی ئیمام خومەینی کۆڵانی بەمیین لەشکەر ژمارە ٦ ئەحمەد موحەممەدی
تلفن : ۰۸۷۱ـ۲۲۲۹۸۷۸

مامۆستا عەلائەدین سەجادی بە جل و بەرگی کوردیەوە
لە ساڵی ١٩٥٩ میلادیدا

سەرچاوە: کتێبی «یادی سجادی» نووسینی دلێر سجادی

ناوەرۆک

سپاسگوزاری و قدرزانین

کاری پیت‌چینی و هەروەها سەفحەئارائی ئەم کتێبە خوشکی بەڕێزم مەریەم خانی مەحموودی، خەڵکی شاری سنە وەک ئەمەکێکی دڵسۆز و فیداکار، ئەرکی ئەم کارەی بە ئەستۆ گرت، بەم بۆنەوە زۆر زۆر سپاسگوزاری‌یان لێ ئەکەم، هیوادارم لە گشت بوارێکدا سەرکەوتوو بن.

سنە ـ ئەحمەد موحەممەدی

وتەیەکی پێویست

بۆ ئاگاداری مامۆستایان و خوێنەران و ئەمەکداران و بۆ ئەوانەی کە لە بۆ مێژووی گەلی کورد دڵیان لێ ئەدا.

ساڵی ۱۹۹۹ کتێبێک بە نێوی «مێژووی راپەڕینی کورد نووسینی عەلائەدین سەجادی ئینتیشاراتی موحەممەدی (سەقز) بە دەستم گەیشت کە ئەم کتێبە سەرپەرستی پێتچنین و چاپکردنەوەی مامۆستای بەڕێز و پایەبەرزی کورد موحەممەدی حەمەباقی بە ئەستۆی گرتووە.

ئەم کتێبە یەکێ لە سەرچاوە هەرە گرنگەکانی مێژووی گەلی کوردە، لە ساڵی ۲۰۰۱ زایینیدا توانیم ئەم کتێبە لە زمانی کوردییەوە وەرگێڕم بۆ سەر زمانی فارسی و هەروەها توانیم لە سەر ئەرکی خۆم لە چاپی بدەم.

ناوە فارسیەکەی بەم جۆرەیە:

«تاریخ جنبش‌های آزادیبخش ملت کرد، تألیف علاءالدین سجادی»

ترجمه: احمد محمدی، به انضمام تعلیقات

انتشارات: مترجم بنام ناشر مترجم احمد محمدی، چاپ تهران، چاپخانه رستمخانی ۱۳۸۱.

قطعه وزیری، تیراژ ۳۰۰۰ جلد

بۆ ئاگاداری خوێنەرانی بەڕێز ئەمەش رابگەیەنم کە دوایین بەشی ئەم کتێبە بە نێوی [کورد و کۆماری عێراق] لە ناو ئەم دەقەدا نەبوو و تا ئێستاش ئەم بەشە لە ئێراندا لە چاپ نەدراوە، هیوادار و بە تەمابووم کە رۆژێ بتوانم ئەسڵی دەقەکە بەدەس بهێنم، دوای وەرگێڕانی لە چاپی بدەم، بە تێکۆشانی بێوچان دوای تێپەڕ بوونی یەک ساڵ توانیم ئەسڵی دەقی ئەم کتێبە بەدەس بهێنم، دوای هاتوچووی زۆر لە تاران، بە گوێرەی نامەی

ژمارەی ۱۷۷۱۷۹/۱/۱۲۵ ـ ۱۷/۹/۸۲ وەزارەتی فەرهەنگ و ئیرشادی ئیسلامی ئێران بە من ئیزن درا، ئەم سەرچاوە مێژوویەگرنگە بە نرخە بە ناوی [شۆڕشەکانی کورد و کورد و کۆماری عێراق] بە چاپی بگەیەنم تا هۆگرانی مێژووی گەلی کورد لە هەر شوێنێکدا هەن بیخوێننەوە. وە تا ئەورادەیەکە لە توانایی‌ما بێت، هەوڵمداوە تەنیا وشەیەک یا لەتە دێرێک لەم کتێبەکەم و زیاد نەکەم. هەروەها بەسەرهات و ڕێزی بەرهەمەکانی مامۆستاوی بەڕێز مێژوونووسی کورد سەجادی نەمر لە چاپی بدەم.

هیوادارم بە وەرگێڕان و لە چاپ دانەوەی تەواوی دەقی ئەم سەرچاوە گرنگە بەزمانی فارسی و هەروەها لە چاپ دانەوەی ئەسڵی دەقەکەی خۆی بە زمانی کوردی، توانیبێتم ئەرکی خۆم بەرانبەر بە مێژووی پڕ لە شانازی و سەربەرزی کورد بەجێ بهێنم.

مەبەستی من لەم ئەرکە، ئەوە بو کە بەشی دوایی [کورد و کۆماری عێراق] لە ئەسڵی کتێبەکە جیا نەیێتەوە وە هەروەها زۆر لە مامۆستایان و خوێنەرانی هێژا و ئەوانەی کە بۆ مێژووی گەلی کورد دڵیان لێ ئەدا، داوایان لە من کرد کە ئەسڵی دەقی کتێبەکە بەدەس بهێنم وە بە زمانی کوردی لە چاپی بدەم، هەروەها لە مامۆستا دلێر سەجادی و بنەماڵەی هێژای سەجادی داوای لێبووردن دەکەم کە لەبەر بارودۆخێکی تایبەتی نەمتوانی بە خزمەتیان بگەم و ئیزنی لە چاپ دانەوە و بلاو کردنەوەی کتێبەکەی لێ بگرم.

ئەحمەد موحەممەدی
سنە ـ ۱۳۸۴ هـ ش
۲۰۰۵ زایینی ـ ۲۷۰۵ی کوردی

مامۆستا عەلائەدین سجادی
لە چەند دێڕێکدا

● ناوی عەلائەدین نەجمەدین عصامەدین و لە بنەماڵەی ناوداری (سجادی)یە لە کوردستان.

● ساڵی ١٩٠٧ هاتووەتە دنیاوە، لە کۆشی خێزانێکی ئایینیدا گەورە بووە.

● ساڵی ١٩٢٧ هاتووەتە سلێمانی بۆ خوێندن و، لە مزگەوتی شێخ جەلال و مزگەوتی حاجی مەلا رەسوول بە فەقێیەتی دامەزراوە.

● ساڵی ١٩٣٨ ئیجازەی مەلایەتیی لای مامۆستا شێخ بابەعەلیی تەکیەیی وەرگرتووەو چووە بۆ بەغداو، لە مزگەوتی نەعیمە خاتوون لە مەیدان بووە بە پێشنوێژو، دانیشتن و کاری رۆژانەی لەو مزگەوتە بووە.

● لە بەغدایش لای مامۆستایان شێخ ئەمجەدالزەهاوی و شێخ موحەممەد القزلجی بە هەندێ لە زانستە ئیسلامییەکاندا چووەتەوە.

● لە ساڵی ١٩٣٩دا چووەتە مەیدانی رۆژنامەنووسی و لە ١٩٤١دا بووە بە بەڕێوەبەری گۆڤاری گەلاوێژ وردە وردە بووە بە هەمەکارەی و تا داخستنی لە ١٩٤٩دا لەگەڵی بووە.

● لە ساڵی ١٩٤٨دا پاش راپەڕینە مەزنەکەی کانوون گۆڤاری (نزار)ی بە عەرەبی و کوردی دەرکردووە کە گۆڤارێکی نیشتمانپەروەری سیاسی بووە.

● پاش شۆڕشی پیرۆزی ١٤ی تەمووزو تا ساڵی ١٩٧٤ مامۆستای ئەدەب و مێژووی ئەدەبی کوردی بووە لە کۆلێژی ئادابی زانکۆی بەغدا.

● لە ساڵی ١٩٧٤دا کرا بە ئەمینداری گشتیی ئەوقاف و ٣ ساڵ لەو کارەدا ماوەتەوە.

● ساڵانی پاشەوەی بە خانەنشینی و بە خزمەتی ئەدەبەوە بەڕێ بردووە.

● ئێوارەی رۆژی پێنجشەمەی ١٣/١٢/١٩٨٤ کۆچی دوایی کردووەو، لە گۆڕستانی شێخ عبدالقادری گەیلانی، لە نزیک شێخ عبدالرحمن ئەبوالوفای نەقشبەندی و شێخ رەزای تاڵەبانی بە کۆشی خاک سپێراوە.

● ئەمەش ناوی دانراوەکانی و ساڵی دانیان:

١ـ مێژووی ئەدەبی کوردی، ١٩٥٢ (چاپی دووهەم ١٩٧١).

٢ـ ناوی کوردی، ١٩٥٣.

٣ـ رشتەی مرواری، بەرگی یەکەم، ١٩٥٧.

٤ـ رشتەی مرواری، بەرگی دووهەم، ١٩٥٧.

٥ـ رشتەی مرواری، بەرگی سێهەم، ١٩٥٨.

٦ـ رشتەی مرواری، بەرگی چوارەم، ١٩٦٨.

٧ـ رشتەی مرواری، بەرگی پێنجەم، ١٩٧٢.

٨ـ رشتەی مرواری، بەرگی شەشەم، ١٩٧٩.

٩ـ رشتەی مرواری، بەرگی حەوتەم، ١٩٨٠.

١٠ـ رشتەی مرواری، بەرگی هەشتەم، ١٩٨٣.

١١ـ گەشتێک لە کوردستانا، ١٩٥٦.

١٢ـ شۆڕشەکانی کورد، ١٩٥٩.

١٣ـ هەمیشە بەهار، ١٩٦٠.

١٤ـ دەستوور وە فەرهەنگی زمانی کوردی، ١٩٦١.

١٥ـ ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کوردی، ١٩٦٨.

١٦ـ نرخشناسی، ١٩٧٠.

١٧ـ دوو چامەکەی نالی و سالم، ١٩٧٣.

١٨ـ کوردەواری، ١٩٧٤.

١٩ـ دەقەکانی ئەدەبی کوردی، ١٩٧٨.

٢٠ـ خۆشخوانی، ١٩٧٨.

سەرچاوە: کتێبی «یادی سەجادی نووسینی کاک دلێر سەجادی»

بە نێوی خوای گەورە

سەرەتا

مێژو لاپەڕەی خۆی هەڵئەگێڕێتەوە و نەتەوە لەو لاپەڕەیە ئەخوێنێتەوە؛ ئەیخوێنێتەوە بۆ ئەوە بزانێ چەکارەسات و قەوماوێک لەباو باپیرەکانیەوە بەجێ ماوە و چەکردو کۆشێکیان کردووە لە ژێر ئەم ئاسمانە شینەدا بۆ ئەوە لەگەڵ ژیانا هەنگاو باوێژن وە یا ژیانی بەرزی لەگەڵیانا شان بە شان بڕوا بەڕێوە؟!..

گەلێ جار مێژووی تاقەکەسێک لە قەومێکا و لە دەورێکا مێژووی هەموو قەومەکەیە لەو دەورەدا، وەکوو چۆن زۆرجار مێژووی هەموو قەومەکە ئەبێتە مێژووی نەفسیەتی تاقەتاقەی ئەو گەلە. بە تایبەتی تاکوو گەل لەبارەی نەفسیەتا بە تەواوی لێک نزیک لەبنەوە؛ چونکە ئەو تاقەکەسەی کە ئەبێ بە هۆی هەڵگیرسانی شۆڕشەکەوە نەبێ هەموو بوون و نەبوونی شۆڕشەکە لەوا دروست بووبێ، ئەگەر هاوکارەکانی وە یاگەلەکەی ئەو شایانیەیان تیا نەبێ ئەو ناتوانێ شۆڕشەکە بگێڕێ. پەندی پێشینانی کوردی ئەڵێ: «چەپڵە بە دەستێک لێ نادرێ!». ئەوەندە هەیە هەندێ کاروباری تایبەتی سەرەتا روو لە کاتە سەرۆکی شۆڕش وە یا شۆڕشگێڕ کە ئەو کاروبارانە دوورن لە چوارچێوەی لاپەڕەی ژیانی یەکێکی ترەوە. ئەمانە زیادەشایانی و یا زیادە بریندارییەک لەو سەرۆکەدا پەیدا ئەکەن و لەمجا ئەویش ئەبێ بە پێشەوای دەستەکەی تر.

وەکوو ئەیزانین هەرگەلێک کە شۆڕشی تێدا هەبووەو شۆڕشی گێڕاوە رۆڵەکانی ئەو گەلە هێناویانە شۆڕشەکانیان خستۆتە سەر شریتێک بۆ ئەوە هەم گەلەکە وە هەم گەلانی تریش چاوێکی پیابخشێنن و زانیاریەکیان بۆ دەرکەوێ کە چەکارەسات و قەوماوێک لە رابردوودا رووی داوە، تا ئەوانیش لەو بەندانە پەند وەرگرن، وە یا تێبگەن کە باو باپیرەکانیان بۆ ژیانی کامەرانی ئەم نەتەوەی خۆیانە چۆن سنگیان ناوە بە

قەلآی پۆلاّینەوە بۆ رووخاندنی؟. وەچۆن گیانی خۆیان کردووە بەگاو گەردوونی ژیانی پڕ سەرفرازی ئەمان.

ئەمانە لە هەموو گەلێکاو لە زمانی هەموو قەومێکا هەبووەو هەیە، قەومی کورد بە هەموو جۆر خوێندویەتەوەو ئەیخوێنێتەوە، بەلاّم رەنگبێ ئەوەندە ئاگاداری نەبوویێ بەسەر شۆڕشەکانی خۆیدا!. دوور نیە ئەم بێ ئاگاداریەش هەر لەبەر ئەوە بوویێ کە نەنووسراون و هەر وەکوو سێبران چەند رۆژێک بەسەر زمانی بەرەی ئەو رۆژەوە بووەو پاشان کە ئەو رۆژو دەورەیە رۆیشتووە ناوی مەفهومی شۆڕشەکەش رۆیشتووە!..

هەر ئەم سووچە بۆ منی هاندا بۆ ئەوەکە بە پێی توانا بتوانم شۆڕشەکانی کورد لەکونو قوشبن و لە سەر زاری داستانگێڕەکانەوە کۆ بکەمەوە و بە زمانی خۆشەویستی کوردی بیخەمە سەر قاقەزو پێشکەشی کەم بەو نەتەوەیەکە ئەم جۆرە قارەمانیانەی تێدا رووداوە.

مەبەستی من لێرەدا مەبەستی «فەردی و شەخسی» نیە؛ چونکە دوور نیە هەندێ کەس تیایا تووڕە بین، وەیا هەندێک پێ کەیف خۆش بن. نە، لە پێ خۆشبوونی ئەوان من کەیف خۆش ئەبم، وەنە، لە تووڕەبوونی ئەمان تووڕە ئەبم. بۆیەش نابم چونکە وەکوو وترا پەردەکە پەردەی لاپەڕەی قەومەکەیە نەوەک هی تاقەکەسێک. کە مادام وابوو حوکم بۆ گەل و قەومە نەوەک بۆ تاک و فەرد.

هەر لەبەر ئەمەیەکە ئەلێم: داستانی ئەم شۆڕشانە پێشکەش ئەکەم بە قەومی خۆشەویستی کورد.

عەلائەدین سەجادی

بەغدا

١٩٥٩/١/٢

مێژوویەکی کورتی کوردی

گێتی هەرچەندە زۆر کۆن بێ مێژووی شارستانی ئادەمیزادەکەی ئەوکۆنیە پڕناکاتەوە، بەڵێ ئاسار و بەڵگە ئێستە وردە وردە دەرئەکەوێ و ئەوەمان پیشان ئەداکە سەدهەزار ساڵ و زیاتر لە سەد هەزار ساڵ ئادەمیزاد ئەم سەر زەویەی داگیر کردووە و ئیشی تیاکردووە بەڵام وەنەبێ ئەمە ئەوەمان تێبگەیەنێ کە ئەوکۆمەڵایەتی و شارستانیەی ئێستە بە چاوی خۆمان ئەیبینین ئەو سەردەمانەش ئەمە هەبووبێ!. بەڵگەکان تەنها ئەوە ئەڵێن کە ئادەمیزاد هەبووە، ئیتر وەنەبێ بتوانن لە هەموو روویەکەوە پایەی شارستانی و کۆمەڵایەتیان دەربڕن، ئەمەشیان بۆیە پێ ناکرێ چونکە یەکێ لە نیشانەی شارستانی کە خوێندەوارییە، ئەوە بۆ ئێمە روون نەبووەتەوە کە ئەو دەورەیە ئەمە هەبووە. کەوابوو پەیکەری بەردێک وە یا سەکوتی دیزەیەک ئەوشتەی کە مەبەستی ئیمڕۆژە ئەوە دەرناخا.

لەبەر ئەمە چ کورد، چە غەیری کورد ناتوانێ لە لایەن پوختی رەگەزو نەژادیەوە لە «٣٥٠٠» ساڵ پێش میلاد بەولاترەوە بڕوا. ئەگەر بڕوا تەخمین و بەراوردە، تەخمین و بەراوردیش وەنەبێ بە تەواوی پیاو بگەیەنێ بە ئامانج.

ئەمە هەیە بۆیە ناتوانین لەوە زیاتر بڵێین:

کە ئاریەکان لە «٣٥٠٠» ساڵ پێش میلادەوە لە جنووبی رووسیاوە بە سەر شیمالی قەوقاس و دەریای رەشدا بەرەو خوار بوونەوە و هاتوون بۆ دەورووبەری رۆژاوای ئاسیا و بوون بە دوو بەشەوە؛ بەشێکیان روویان کردە ئاورووپا و قەومەکانی ئەوی‌یان لێ دروست بوون. بەشێکیان هەر لە دەشتەکانی جنووبی رووسیاوە هاتوونەتە رۆژاوای ناوەڕاست و رۆژاوای نزیکیەوە تا جنووبی هێند چوون. ئەم بەشەیان کە بەرەو ئاسیا بوونەوە لە تورکوستانی ئیمڕۆی رووسیادا خۆیان گرتەوە و ماوەی هەزار ساڵێک مانەوە

و لە پاشان روویان کردە جنوویی ئێران. لە پاش ماوەیەک ئەمانیش بوون بە دوو ڕێچکەوە؛ ڕێچکەیەکیان بەسەر «هیمالایا»دا چوون بۆ هیندو لە «پەنجاب» گیرسانەوە و نەتەوەی هیندیان دروستکرد، ڕێچکەکەی تریان بەناوبانی ئێراندا بڵاوبوونەوەو بە ئێرانی ناویان دەرکرد.

ئەم ڕێچکەی دووهەمە پەرەی سەندو زۆربوون، هەندێکیان لە دەشتەکانی ئێراندا جێگیربوون و بە «پارسی»ی ناسران، هەندێکیشیان بە رەوشتی کۆچەرایەتی کەوتنە شاخەکانی «زاگرۆس» و پەل پەل بوونەوەو «لۆلۆ، گۆتی، کاسی، مانای، کاردۆش، خالدی، کاردوهاو ماد»یان لێ پێک هات و ئەمانە هەریەکە بۆ خۆیان دەورێکیان گێرا. لەبەرەی پارسی «هەخامەنشی» هەڵکەوت و لە بەرەی زاگرۆسی «ماد». فارسەکان ئەچنەوە سەر هەخامەنشی و پارس، کوردەکانیش ئەچنەو سەر «ماد» و بەرەی زاگرۆس.

مادەکان لە «٧٠٠-٥٥٠» پێش میلاد کیشوەرێکی بەناوبانگی پڕ هێزیان هەبووە و بە هەموو مەعنایەکی کیشوەرداری دەوڵەتێکی تیشکداریان هەبووە، ولاتی زاگرۆس ئاوەدان بووە بە حوکمداری ئەوانەوە، سەرباری ئەمە هەر جارە پەلاماری ولاتی ئاشوور و پارسیشیان داوەو ئەوانیشیان کز کردووە. ماوەی «١٥٠» ساڵ دەوڵەتی ماد لە جۆشی گەنجی و بەرزی‌دا بووە، لە پاش ئەوە وردە وردە بە هۆی هەخامەنشیەکانەوە ئەستێرەیان کەوتە کزێ.

ئەم «١٥٠» ساڵی دەوڵەتداری مادانە لاپەڕەیەکی هەرە گەشە لە مێژووی کورد و سەرەتای مێژووی تأریخی لەو وەختەوە دەست پێ ئەکا. لە پاش ئەو دەورە ئیتر بەرە بەرە هەر جارە هاتۆتە سەر دنیای ئەمارەتداری و شۆڕشگێری تا ئەم رۆژەکە ئێمە قسەی لێوە ئەکەین.

لە پێش ئەوەداکە بکەوینە سەرباسی ئەمارەت و شۆڕشەکانی کورد پێویستە شتێک لە ئامار و شوێنی کورد و ژیانی کۆمەڵایەتی کوردەوە بزانین:

ژمارەی کورد

مەسەلەی سەر ژماری کورد یەکێکە لەو مەسەلە هەرە زلانەکە تا ئێستەکەس نەیداوە بە دەستەوە. بە دەستەوە نەدانەکەش لە بەر چەند هۆیەك بووە.

یەکەم ئامار لە هیچ لایەك رێکوپێکیەکی وای نەبووە، ئەو شوێنانەکە کوردیان تێکلاو بووە ئەوان لە ئاماری خۆیان سەریان لێ تێکچووە ئەمجا چۆن ئەپەرژێنە سەر هی کورد؟!. دیسان ئەگەر هاتبێت و جار جار سەرژمارێکیشیان کردبێت؛ یەکەم لە بەر ئەوەکە نەیانویستووە بە تەواوی ژمارەی کورد بدەن بە دەستەوە، ژمارەی راستیان نەکردووە وەیان نەیانوتووە!. دووەم کوردەکە خویشی لە بە دەستەوەنەدانی ژمارەکەی سووچێکی هەیە؛ چونکە ئەم یا، کۆچەری بووە، یا لادێنشین. ئەو سەردەمەکە ئەم دوو ژیانەی رابواردووە بێجگە لەوەکە یاسای حوکوومەت بۆ ئامار رێکوپێکیەکی نەبووە خۆیشی لەو کەم و کورتە ئەگەر کرابێ دزیوەتەوە. کە ئەڵێم خۆی دزیوەتەوە ئەمە لە دەوری دواییدا بووە، واتە لە سەرەتای ئەم سەدەی بیستەمەدا کە وردە وردە سەربازی لجباری لەناو حوکوومەتەکاندا پەیدا بووە، لەترسی ئەوەکە نەیکەن بە سەرباز خۆی لە نووسین شاردۆتەوە. ئاشکرایە پێش ئەم دەورەیەش ناونووس هەر لە هیچ لایەك نەبووە، واتە لەو حوکوومەتانەداکە کوردیان تێکلاو بووە.

سەریاری ئەمانەش هەموو کۆچ کردن و تالان کردنو گرانی و جەوری حوکوومەتەکان ئەوەندەی تر کوردی لەناو بردووە و نەیهێشتووە پەرەبسێنێ، دیسان دەربەدەر بوونیان و کەوتنە گۆشەی شارانی بێگانەو لە فیکر چوونەوەی زمانەکەی خۆیان، ئەمە لە هەموو زیاتر کاری تێ کردوون بۆکەم بوونەوەی سەر ژماریان.

ئەو شتانەکە پیاو ناچار ئەکەن بەکۆچ کردن و دەربەدەر بوون دوو شتن؛ یا بێ دەرامەتی، وەیا جەورو کارەساتێك کە پاڵ ئەنێ بەکابراوە بۆ ئەوە لە شوێنی خۆی

نەمێنێ. ولاتی کورد ولاتێکی بەپیتە، لە هەموو جۆرە سەرمایەبەکی ژیانی تێدایە؛ سەرمایەیەکی وەهاکەگەلێ زیاترە لە ئەندازەی دانیشتووەکانی. کۆچ کردنی کوردەکە لە پاش دەورەی دەوارنشینی لەبەر بێ پیتی و بێ رۆزیگەری تەبیعی ولاتەکەی نەبووە، کەوابوو ئەو دەربەدەریەی کە بەسەریا هاتووە لەبەر جەورو کارەساتەکە بووە. ئەگەر لەبەر بێنانیش بووبێت دیسان ئەوەش هەر جەورو ستەمی داگیرکەر ئەگرێتەوە؛ ولاتەکەی ولاتێکی بەپیت بووە، بەلام داگیرکەر نەیویستووە دەستی ئاوەدانی تیا بخاتەکار، کابرا چار ناچار دەشتی گرتۆتە بەرو رووی کردۆتە ولاتانی بێگانەو لەناو ئەواندا خۆی و نەتەوەکەی تواونەتەوە و زمانی مادەرزادیان گۆڕیوەتەوە بە زمانی ئەو شوێنە!.

ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی تریشەوە حوکوومەتەکانی وەکوو تورکیا و ئێران کە ئەکەوتنە فڕانی کوردەکان و لە پاش ئەوەکە لە شوێنەکانی خۆیان هەڵیانئەفڕاندن و لە شوێنێکی تر دایانئەنان ناچاریشیان ئەکردن بەوەکە بە زمانی خۆیان قسەو نوسینیان نەبێ، ئەمەش بۆ ئەوەکە لە پاش ماوەیەک دەنگ بەرزکەنەوە و بڵێن ولاتەکەمان کوردی تیانیە و هەر نەبووە!. وەکوو بە تایبەتی لەسەرەتای ئەم سەدەی بیستەمە بەملاوە حوکوومەتی تورک ئەم سیاسەتەی گرتبووە پێش وە ئەیئەڕان بە دنیاداکە کورد لە ولاتی ئێمەدا نیە، وەیا ئەگەر شتێک لەشاخەکان هەبێ ئەوە «تورکی شاخی ـ ن!» و ناوی کورد لە فەرهەنگی ولاتی تورکیادا نی یە!..

بەهەموو بێشەرمیەکەوە ئەم بانگەی ئەدا و هیچ شەرمی لەوە نەئەکرد کە خوێنی گەشی کوردەکان بە هۆی جەورو ستەمی ئەوەوەناوی کوردی لە رووپەڕەی زەوی و زاری کوردستاندا ئەنووسی و نیشانی عالەمی ئەدا و بەمە تورکەکانی ئەخستە درۆوە.

یا حوکوومەتی ئێران بەناوی برایەتیەوە لە هەموو لاپەڕەی مێژوویدا بانگی ئەکرد: «ئێران و ئێرانی و ئەیوت کورد و فارس ئێرانین و ناوی کورد بەجیا لە فەرهەنگی خاکی

ئێراندا نی یە!»..

ئەم بانگەی ئەداو ئەم برایەتیەی ئەنواند! بەلاّم کە سەیری بەندیخانەکانت ئەکرد هەموویان پڕ بوون لە براکوردەکان و برایەکی فارسی تیدا نەبوو!. کە سەیری برسیەتی و دەربەدەریت ئەکرد هەموو بەربراکوردەکان کەوتبوو هیچ بەر برافارسەکان نەکەوتبوو!. کەسەیری پایەو وەزیفەی حوکوومەتت ئەکرد هەموو بەر برافارسەکان کەوتبوو هیچی بەربراکوردەکان نەکەوتبوو!.. کەسەیری ڕێگاو بان و کۆشک و سەراو ئاوەدانی و شارستانیت ئەکرد هەمووی بەربرافارسەکان کەوتبوو هیچی بەربراکوردەکان نەکەوتبوو!. کە سەیری خوێندەواری و قوتابخانەو زمانی نووسینت ئەکرد هەموو بە زمان و خوێندنی برافارسەکان بوو هیچی بەربراکوردەکان نەکەوتبوو!. ئەمە بوو برایەتی فارس و کورد کە حوکوومەتی ئێران شەیپووری بۆ لێ ئەدا!..

ئەمجا حوکوومەتی دەوری پێشووی عێراق: ئەمیش وەنەبێ کارەساتی لەوان کەمتر بێ بەرانبەر بە کوردەکان؛ لە قانوونە ئەساسیەکەیدا دایناپوو «زمانی مەحەلی» ئەبێ لە کوردەواری‌دا هەبێت و بخوێنرێت و پێ‌بنووسرێت، کەچی بێجگە لە تۆزێکی شاری سولەیمانی لە قوتابخانە سەرەتاییەکاندا ـ کە ئەمەش تەنها بە هۆی جەربەزەیی خەڵکی شارەکەوەبوو ـ لە شوێنەکانی تری کوردەواری‌دا تەنها دەنگ نەبێ هیچی تری نەبوو!. بەڵێ پارە خەرج ئەکرا بۆ چاپکردنی کتێبی کوردی بۆ قوتابخانەکان، کاربەدەست و هەڵسووڕێنەری ئەو کتێبانە ئەکەوتنە جرت و فرت و کتێبەکانیشیان ئەنارد، بەلاّم لە ژێریشەوە ئەیانوت بە مامۆستای قوتابخانەکان کە بڵێن قوتابیەکان نازانن کوردی بخوێننەوە!. بەم بەردەیان دوو چۆلەکەیان راو ئەکرد؛ بەکێ دەنگی نەهێشتنی زمانی کوردی لە قوتابخانەی کوردەواری‌دا، بەکێ لە ژێر پەردەی کتێب چاپکردنی کوردی‌دا تۆزێ گیرفان پڕکردنیش!.

هەر لەو قانوونە ئەساسیەدا دایناپوو کە زمانی مەحاکم و دادگاکانی کوردەواری ئەبێ

زمنی کوردی بێ، کەچی ئەمە تەنها مەرەکەبە کەبوو لەسەر قاقەزەکەو هیچی تر، چونکە هیچ یەک لە دادگاکانی کوردەواری جارێک محاکمەیەکی بە زمانی کوردی بە خۆیەوە نەدی، بە تایبەتی لە پاش سالی (١٩٣١) مەگەر کوردێکی خوێندەواری بەرزکوتووپڕی چاوی بە قانوونەکە بکەوتایە و بیزانیایە کورد حەقی ئەوەی هەیە کە زمانی دادگاکانی کوردی بێ، ئەگینا خەلکەکەی تر ئەوەندە لێ بێگانە بووبوونەوە هەر بە فیکری شەویشیانا نەئەهات کە مافێکی وایان هەیە.

مەسەلەی ناردنی قوتابی کورد بۆ دەرەوەی عێراق وەیا پێ گەیاندنی قوتابیەکی کورد بۆ وەرگرتنی «دکتۆرا» یەک لە دەرەوەی «عێراق»دا، وەیا دانانی مودیرعامێکی کورد لە وەزارەتێک لە وەزارەتەکاندا ـ بێجگە لە داخلیەکە ئەویش لەبەر ئیشی تایبەتی خۆیان بووا ـ ئەمانە لە ئەرهەنگی حوکوومەتی پێشووی عێراقا زۆر دەگمەن بوون، لەگەل ئەوەشداکە ئەگەر بەپێ قانوونە ئەساسیەکەی خۆیان بچوونایە بەرێوە هەموو ئەم مافانەی تیدا بو بەرانبەر بەکوردا..

سەیرتریش ئەوە بوو هەرجارەکە تەنگو چەلەمەیەکی دەرەوە، یا ناوەوە رووی ئەکردە حوکوومەتەکەیان نووری سەعید و پیاوەکانی نووری سەعید بە شانوەکانی کەرکووک و سولەیمانیدا ئەسوورانەوە و خەلکیان کۆ ئەکردەوە و پێیان ئەوتن ئێوە کوردن و لە قانوونی ئەساسیدا هەموو حەقێکتان هەیە. داوای حەقی خۆتان بکەن و پڕ بە دەم هاوار بکەن و بلێن ئێمە کوردین و حەقی خۆمانمان ئەوێ. ئەمجا کە تەنگو چەلەمەکەیان بەسەر ئەچوو ئەوکەسەی بیوتایە من کوردم وەیا داوای حەقێکی کوردی بکردایە ئەیانگرت و لە گۆشەی بەندیخانەکاندا توندیان ئەکردا..

جا سەرباری ئەم هەموو شەپۆل و تەوژمە تیژانە کە روویان ئەکردە قەومی کورد و وەکوو کرمێ بکەوێتە دارەوە و بیەوێ لە ناوی بەرێ، ئەمانەش بەو جۆرە روویان ئەکردە ئەم و ئەیانویست لە ناوی بەرن. سەرباری ئەمانە هەموو، کورد هەر ئاگاداری

خۆی کردو توانی بە ئەندازەی دەسەلاٚت خۆی لەو شەپۆلانە بپارێزێت و زیاد لە دەسەلاٚتیش زمانەکەی بهێلێتەوە.

بەلێ رۆژهەلاٚتی ناسەکان هەرکەسەیان لەبەر هەر ئارەزوویەک کە هەبووە هەندێ جار دانیان بە ژمارەی کورد داناوە، وەیا هەندێ لە نووسەرانی کورد ئەوانیش لە کتێبەکانیاندا قسەیان هەر لێوە کردووە، بەلاٚم هینەکانی کورد زۆرتر شوێن قسەی رۆژهەلاٚتی ناسەکان کەوتوون، رۆژهەلاٚتی ناسەکانیش شوێن پێ ئەو حوکوومەتانە کەوتوون کە کوردیان لەناوایە. هیچکام لەمانە وەنەبێ بە حەقیقەتێکی واقعی توانیبێتیان بگەنە بنج و بناوانەکەی؛ چونکە وەکوو وترا لە لایەکەوە سەرژمارێکی راست و دروست نەکراوە، لە لایەکی تریشەوە حوکوومەتەکان نەیانویستووە ـ لەبەر ئەو هۆیانەکە باسکران ـ بیلێن. بەم بۆنەوە زانینی ژمارەی کورد بە راستی هەر وەکوو مەتەل ماوەتەوە. یەکێ بە سێ ملیون، یەکێ بە شەش، یەکێ بە هەشت و یەکێ بە دە ملیونی داناون. ئەم دانانی ئەمانیش کە بەم جۆرە رۆیشتوون هەر یەکە لەبەر هۆیەکی تایبەتی شەخسی بووە وەنەبێ هیچیان لەسەر ئەساسێکی واقعی رۆیشتبێتن. ئەگەر یەکێ بیەوێ لەم باسە بەتەواوی تێبگا تەماشای «مێژووی ئەدەبی کوردی» علاءالدین سجادی بکا.

مایەوە سەرباوەڕو مەفکوورەی ئێمە لە لایەن ژمارەی کوردەوە، باوەڕی ئێمە هاتە سەر ئەوەکە ژمارەی کورد بەم جۆرەی خوارەوەیە:

لەتورکیادا	٦/٥٠٠/٠٠٠
لە ئێرانا	٣/٥٠٠/٠٠٠
لە عێراقا	٢/٠٠٠/٠٠٠
لە روسیا، بلووچستان، هندووستان و سووریادا	٢/٠٠٠/٠٠٠

ئەمە تەنها ئەو کوردانەن کە ئێستە بە زمانی کوردی قسە ئەکەن، خۆ ئەگەر ئەوانەشی بخرێتە سەر کە باوک و باپیریان کورد بوون و بە دەربەدەری و ماڵ وێرانی کەوتوونەتە شار و دەشتەکانی بێگانەو ئێستە ئەمان زمانی کوردی نازانن ئەوە ئەبێ ئەو باوەڕە هەبێ کە ئەمانەش کەمتر لە «٣» ملیون نین و بە هەمووانەوە «١٨» ملیون پڕ ئەکەنەوە. دیسان لەبێ عەینی باوەڕیش هەبێ کە ئەم ژمارەیە بەلانی کەمەوە دانراوە و لانی زۆری نەگیراوە.[1]

---

١ - ژمارەی کورد لە هیچ کاتێکدا حەقیقەتێکی واقعی نەگەیشتووە و ئەم ئامارە لە ساڵی ١٩٢٥ زاینیە کە ئەکاتە ٥٩ ساڵ لەمەوپێش

شوێنی کورد

کوردستان وڵاتێکی شاخاوی‌یە، هەتا بەرەو شیمال و رۆژهەڵات بڕوا هەر بەرز ئەبێتەوە تا ئەگاتە کێوی «ئارارات». کە رووی کردە جنووب و جنووبی رۆژئاوا ئەمجا وردە وردە نزم ئەبێتەوە. کێوەکانی شیمال هەموو جەنگەڵستان و شیو دۆڵن، پڕیانە لە کانی و ئاوو دێهات، کێوەکانی رۆژئاوای ـ زیاتر ئەوانەی بەسەر سنووری ئێران و تورکیادان ـ بێ‌دارستان و بەردەڵانن، ئینجا هەتا بەرەو کوردستانی رۆژهەڵات بڕوا دەست ئەکاتەوە بە دارستان.

کێوەکان بە زستانان هەموو سەرپۆشی بەفر ئەدەن بەسەرا، بەهۆی باران و بەفرەوە زۆرتر رووبارەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و خواروو لەو پێک‌دێن. هەموو وڵاتی کوردستان چە، کێو، چە، دەشت پڕیەتی لە «کان»؛ هی‌نەوت، ئاسن، زێو، زێڕ، گۆگرد، خەڵوزی بەرد، قەڵایی، چیمەنتۆ، پۆڵا، لەحیم، گەچ، فسل، دەرماناوی هەمە جۆرەو گەلێ شتی‌تریش.

کوردستان لەگەڵ ئەوەش کە شاخ و داخە لە پێش هەموو شتێکدا شوێنی کشت و کاڵ و ماڵاتە، بە تایبەتی ئەو شوێنانەی کە هەواکەی سازگارە باخ و بێستان و هەموو جۆرە داری بە بەری تێدایە.

لەکشت و کاڵا ئەمانەی هەیە:

گەنم، جۆ، برنج، پەرشە، گەنمەشامی، زوڕات، هەرزن، نۆک، نیسک، ماش، کونجی، فاسۆلیا، لۆبیا، توتن، لۆکە، پەتاتە، چەوندەر، پیاز، سیر و گەلێ شتی‌تر.

لە میوەدا لەمانەی هەیە:

ترێ بە هەموو چەشنەکانیەوە، گوێز، سێو، بەی، هەنجیر، هەنار، هەرمێ، قەیسی، قۆخ، بادام، توو، فتی، زەیتوون، هەڵوژە، گێلاس، بلاڵووک، مەویژ، سرینچک، خورما، پرتەقاڵ، لیمو، نارنج و گەلێ شتی‌تر.

لەماڵاتا ئەمانە بەخێو ئەکەن:

ئەسپ، ئێستر، کەر، گا، گامێش، مەڕ، بزن.

لە پەلەوەرا؛ مریشک، مراوی، عەلیشیش، قاز بەخێو ئەکەن. بۆ رابواردنیش کەو، کۆتر، تاوس، باز، راثەگرن.

ئەوشتانەکە ئەینێرنە دەرەوە:

توتن، لۆکە، خوری، مەرەز، مازوو، بەڕوو، گزگل، هەنگوین، گوێز، مەویژ، بادام، رۆن، پەنیر، هەموو جۆرە پێستێک، کەتیرە، گیاسالم، دۆشاو، مۆم، ناوکەکوولەکە، مالات وگەلێ شتی تریش.

لە ئیش وکارا جۆلایی، قالی و بەڕەکردن، بووزو، زەڕنگەری، تفەنگسازی، خنجەرسازی، دارتاشی، زین درویتی، وردەکاری، وێنەگەری، نەقاڕی و گەلێ شتی تر ئەکەن لەگەڵ جووت وگاوگەللەداریدا.

تێکڕا ولاتی کوردستان ئەم شوێنانەی داگیرکردووە:

لە رۆژهەلاتەوە پاڵ ئەدا بە ئێرانەوە؛ واتە لە خووزستانەوە دەست پێ ئەکا بۆ عێراقی عەجەم و هەمەدان و زەنگان و تەورێز تا ئەگاتە رووباری «ئاراس» لە قەوقاسی جنووبی. لە رۆژئاواوە ئەگاتە ئایەنەو سیواس و پاڵ ئەدا بە ئانادۆڵەوە. لە شیمالەوە ئەگاتە قەوقاس و لیوای لازستان. لە جنووبی شەرقی و جنووبەوە رێزە خەتێکە لە خووزستانەوە دێت ئەگاتە کێوی حەمرین و بۆ کێوی سەنجار لە دەشتی شام و لەوێوە بۆگردداغ تا ئەچێتە سنووری لەسکەندەروونە.

ئەم کوردستانەی کە بەم جۆرە باسکرا ئەبێ بە سێ بەشی گەورەوە:

١ـ کوردستانی رۆژهەلات کە ئازەربایجانی رۆژئاواو ولاتی «سنە» و لورستانی گەورەو بچووکە.

٢ـ کوردستانی شیمالی کە ولاتی خەرپووت، دیاربەکر، وان، بتلیس، ئەرزورۆم، بەشێ لە ولاتی سیواس و ناوچە شاخاویەکان لە ولاتی قارس و ئەردەهان، وە قەرەباغ قەوقاسی جنووبی.

٣ـ کوردستانی جنووبی کە ولاتی سولەیمانی، کەرکووک، هەولێر، مووسڵ، لەملاوە خانەقی و مەندەلی و بەدرە.

شارەکانی کوردستان، لە ئێران:

هەمەدان، کرماشان، سنە، سەلماس، خۆی، زەنگان، بیجاڕ، کرند، سونگر،

قەسری‌شیرین، ورمێ، میاندوواو، سابلاغ، سەقز، بانە، سەردەشت، شنۆ، بۆکان.

لە عراق: سولەیمانی، هەڵەبجە، پێنجوێن، کەرکووک، هەولێر، کۆیە، رواندز، ئامێدی، ئاکرێ، زاخۆ، دهۆک، شەنگار، خانەقی، کفری، مەندەلی، زرباتیە، بەدرە.

لە تورکیا: ماکۆ، بایەزید، دیاربەکر، قارس، ئەرزورۆم، وان، بتلیس، ئەرزنجان، درسم، جەزیرەی ابن‌عمر «العزیز»، مەرعش، ئورفە، ئەخلات، موش، ماردین، خوزات، معدن، باشقەلا.

لە هەرسێکیاندا بێجگە لەمانەش شوێنی‌تر هەیە.

ژیانی کۆمەڵایەتی کورد

کورد دووبەشن: کۆچەری، دێهاتی و شاریی. کۆچەریەکان بەرەبەرە هەر کەم ئەبنەوە و ئەبن بە نیشتەجێ زەوی و بەراو هی بەگ و ئاغا بوو، جوتیارەکان مسکێنیان پێئەڵێن، خۆیان زەوییان نیە مەگەر لە هەندێ شوێنی کەمانەیێ.

کورد زۆر ئازان بۆ جەنگ‌کردن، ئارەزووی تەواویان لە تفەنگچێتی و راو و شکار هەیە، لەبەر ئەوە هەوای سافیان پێ خۆشەو حەز بە دەشت و دەرئەکەن، رقیانە لە ژێر دەستەیی، تەبیعەتیان سەر بە خۆیی ئەوێ، کە قسەبەکیان کرد هەر ئەو قسەیە، تەنانەت مەسەلێک هەیە ئەڵێ: «کورد، کە وتی نە، هەر ئەو ئەیەیە». کۆچەرییەکان گەرمیان و کوێستان ئەکەن.

کورد هەمووی موسوڵمانن هەندێ یەزیدی نەبێ کە لە سەر ئایینی کۆنی کورد ماونەتەوە، «عەلە ـ ش هەیە ئەوانیش هەر خۆیان بەکورد ئەزانن، موسوڵمانەکان هەموو شافیعی مەزهەبن بێجگە لە بەشێکی لای پشتکۆو لورستان نەبێ کە شێعەن. شێخی تەریقەت باوێکی زۆری هەبووە، ئێستە وەکوو جاران نەماوە، رقەبەری «سونی» و «شێعە» هەبووە ئێستە ئەو رقەبەریە زۆرکزبووە و دەماری قەومی لە شوێنی دانیشتووە، تێکڕاکورد پایەی قەومی لە هەموو شت بەلاوە گەورەترە، سەید ئەگەر حسابی بکەیت ئەبێ لە نەتەوەی رەسوول و عەرەب بێت کەچی عەنعەناتی قەومی هەموو شتێکی لەبیر ئەباتەوە هەر کورد ئەزانێ. کوردایەتی لەناو کورددا لە راستیدا لە پێش هەموو شتێکەوەیە، هەرایەک کە لە بەینی دوو تیرە، یا دوو کەسدا پەیدا ببێ سەرۆکەکان

ئەیانبڕیەوە، کە دوژمنی خۆیانیان بە زەبوونی دی ئیتر لێ ئەگەڕێن.

کورد ئیشی سووکی زۆر رق لێ ئەبێتەوە، نەفسی بەرزە، بەقنیات و بوردەبارە، بۆ پایەی دنیا زەبوونی وەرناگرێت. تێکڕا کورد زیرەک و بەقابلیەتن، زوو فێری زمان و پیشە ئەبن، ولاتی خۆی زۆر خۆش ئەوێت، تەنانەت خۆی لە سەری ئەدا بەکوشت، ئەگەر بکەوێتە ولاتی بێگانەش هەر دڵی لای مەڵبەندەکەیەتی، بڕیارێکیدا لە سەری ئەڕوا، بانەشیبێ هەر حەز بە نان بدەیی و بەخشندەیی ئەکا، خزم دۆستە، چەند بەلایەوە خۆشەکە ئەڵێ «من کوردم»، عاشقی ئەدەب و شعر و دەنگە، مۆزیقای زۆر خۆش لێ دێت، کە یەکێکیان لێ مرد ئەیلاوێننەوە، لە وەختی گیانەلاکەیدا ئەوکەسە ئیشی چی بووبێ شتومەکی ئیشەکەی لەلای سەریەوە دائەنێن.

خوێندەواری لەناو کورددا زۆر کەمە ـ مەگەر تۆزێ لەم دەورەی دواییەدا نەبێ ـ ئەم نەخوێندەواریە شۆڕەییەکی زلی لێ پەیداکردوون کە هەندێ جار تاک تاکێکی ئەبن بە خۆخۆرا. لەگەڵ ئەم نەخوێندەواریەشدا زوو فێری شت ئەبن، زۆریش بە تەنگ شوورەییەوەن. بێگانە پەروەریشن ـ غەریب دۆست ـ سەگ رائەگرن.

ژن لەناو کورددا بە تێکڕایی پایەیەکی کۆمەلایەتی هەیە، خاوەن ماڵە، ماڵ و منال بەخێوکەرە، میوان پەروەرە، کە پیاو لە مالا نەبوو بەدەم میوانەوە ئەچێت و خزمەتی ئەکا، ئیشکەرو کۆچ و باربەرێ کەرە، شان بە شانی مێردەکەی کۆشش ئەکا؛ لە کۆچ کردن، لە جووت، لەکێشە، لە نوتن، لە باخ و رەز بەخێوکردن.

ژنی کۆچەرو لادێی شۆڕەسوار و تفەنگچیشن. ژن لە ناو کورددا داوێن پاکە، ئەگەر ئیشی خراپەی لێ رووبدا ئەیکوژن، لە هەندێ شوێندا نەبێ ژن سەربەخۆییەکی تەواوی هەیە لە شووکردندا، دڵداری ئەکا بۆ ئەوە مێردی پێ بکا، رەشبەڵەک ئەکەن، وشەی «زنا» لە زمانی کوردیدا نیە، ئەمە ئەوە پیشان ئەدا کە داوێن پیسی لەناویاندا نیە، ژنان لەمازوکردندا، لەلای رانەبێرەو لە دەشتا بە دەنگی چریکەی گۆرانی خرۆشێک ئەدەن بە دەشتەکە، پیاوان لە کۆبوونەوەی مزگەوت و بەر بەرۆژکەدا داستانی کۆن ئەگێڕنەوە، پابەندی دوو تەریقەی «نەقشی» و «قادری»ن.

شۆڕشه كانی كورد

كورد له لاپه‌ڕه‌ی مێژوویا هه‌موو ده‌مێك كۆششی بۆ سه‌ربه‌خۆیی خۆی كردووه، ئه‌وه‌نده هه‌یه له پاش ئه‌وه‌كه ده‌وڵه‌ته به‌ناوبانگه‌كه‌ی «ماد»یان سه‌ری تیاچوو، وه له پاش ئه‌وه‌ش كه ده‌وری ئیسلامیه‌ت هاته ناوه‌وه له‌گه‌ڵ ئه‌و هه‌موو كۆششه‌دا سه‌ربه‌خۆیيه‌كی راستی به مه‌عنای «كلمه» له مێژوویاندا نابینرێت.

به‌ڵێ پیاوانی گه‌وره‌و ناوداریان چ له لایه‌ن سیاسه‌ته‌وه، چ له لایه‌ن [عیلم] و زانیاریه‌وه زۆر، زۆر لێ هه‌ڵكه‌وتووه، به‌ڵام ئه‌وه‌ی مه‌به‌سته ئه‌وه ده‌ست نه‌كه‌وتووه. ئه‌مه‌ش، چه‌ند هۆیه‌كی بووه..

یه‌كه‌م پارسه‌نگی ئه‌و ده‌وڵه‌تانه‌كه كورده‌كه‌وتبووه به‌ینیانه‌وه، دووهه‌م هه‌ستێكی دینی كه ئه‌و سه‌رده‌مانه باڵی كێشابوو به سه‌ر هه‌موو قه‌ومه‌كاندا كه نایێ كه‌س له ژێر ئیمپراتۆریه‌تی ئیسلامیه‌ت بچێته ده‌ره‌وه. ئه‌مه‌ی دواییان رۆحێك بۆ گه‌لێ خراپترو كوشنده‌تر له رۆحی «ئیستعبادی» ـ به ته‌عبیری ئێسته. ئه‌و وه‌خته ئه‌م ناوه ـ واته ناوی ئیستعبادی ـ له‌لای هه‌موو كه‌س دروست نه‌بووبوو، ته‌نها پیاوانی كۆشكه‌كانی خه‌لیفه‌كانی عه‌باسی و عوسمانی ئه‌یانزانی. ناوی ئه‌و سه‌رده‌مه ناوی ئیسلامی بوو. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ئیسلامیه‌ت بیزی ئه‌هاته‌وه له‌و باوه‌ڕه‌ی له‌وان چونكه:

یه‌كه‌م رۆحی قه‌ومی پێچه‌وانه‌ی رۆحی ئیسلامی نیه‌و به‌ڵكوو ئیسلام فه‌رمانی پێ ئه‌كاو ناوی ئه‌با وه به دینێكی یه‌كیه‌تی و هێمنی و ئاسایشی دائه‌نێ، فه‌رمانه‌كانی له‌لای خواوه هاتووه و دوژمنێكی هه‌ره گه‌وره‌یه بۆ زۆروسته‌م و فه‌رمانده‌ره بۆ ئازادی تاك و كۆمه‌ڵ، ته‌عالیمی ئیسلام گه‌لێ به‌رزتره له‌و شتانه‌كه له‌وان بۆیان هه‌ڵئه‌به‌ست.

دووهه‌م نه خه‌لیفه‌ی به مه‌عنای «كلمه» له ئیسلامدا مابوو وه نه پادشایه‌تیش ئیسلام به ناوی ئیسلامه‌وه فه‌رمانی پێ‌دابوو. ئه‌وه‌نده هه‌بوو وا دیاربوو ئه‌وان حه‌زیان به‌وه

نەئەکرد کە قەومەکان هەریەکە بۆ خۆیان سەربەخۆییکیان بێ و ئەم هەمووەش تێکڕا ئاشنای بەیداخەکەی ئەوان بن. واتە بە تەعبیری ئێستە بەلانی کەمەوە ببن بە «فدرالی» بەرانبەر بە بەیداخەکەی ئەوان. بەڵکوو هەر ئەوەیان پێ خۆش بووکە خەلیفە فەرمانڕەوایەکی بێ گیروگرفتی بێ بەسەر هەموو قەومەکانەوە. قەومی کوردیش یەکێک بوو لەو قەومانەکە وایان لەگەڵ ئەکراو بەڵکوو زیاتریش.

ئەمجا پارسەنگی دەوڵەتەکانی ئەم لاو ئەولا. ئەمانەش حوکوومەتی ئێران و عوسمانی بوون کە بە تایبەتی لە پاش «سەفەوی»یەکان بەناوی «مذهب»ەوە دەستی خۆیانیان ئەوەشان. ئێران بە ناوی شیعەیەتی و عوسمانی بە ناوی سونیەتیەوە کوردیان لەو بەینەدا کردبوو بە بەردی قۆچەقانێ و هەڵیانەسووڕاندن!. لەگەڵ ئەمانەشدا کورد لە هەموو دەورەکانیا بۆ ئەو مەبەستەی خۆی هەر خەریک بووە. لاپەڕەکانی دەوری «صلاح‌الدین»ی ئەیوویی و «کەریم‌خانی زەند» و پیاوەکانی تریشیان ئەم ناوو نیشانە هەر ئەدەن. ئەوەندە هەبووە ـ وەکوو وترا ـ لەبەر ئەو رۆحی ئیسلامیەتەکە باڵی کێشابوو بە سەریانا نەیانئەویست ئەو ناوە لە چوارچێوەکەی ئیسلامیەت جیا بکەنەوە.

* * *

لە سەدەکانی حەڤدەهەم و هەژدەهەمدا لەوانەبوو وردە وردە تووی قەومیەت لە مێشکی هەندێ کەسا چەکەرەی کردبوو وە جۆرەکۆششێک ئەکرا، بەلام رۆحی پێشوو هەر لە ئیش کردنابوو. لە سەدەی نۆزدەهەمدا ئەو باوەڕە (باوەڕی قەومیەت ـ بە تەواوی لەگەلێ لە شوێنەکانی کوردستاندا بلاو بووبووەوە و کۆشش ئەکرا بۆ سەربەخۆییەکی راستەقینەی کورد. لەم دەورەشدا دیسان چڵێسی و قازانج پەرستی رۆژئاواییەکان ـ هی خۆیان ـ هەر سەری‌ڕێ پێ ئەگرتن و نەیئەهێشت بگەن بەو ئامانجە. لەگەڵ ئەم هەموو کۆسپانەشدا کورد هەر کۆڵی نەداو نایدا.

ئەوا لێرەدا سەرەتا بە جۆرێکی تێکڕایی باسێکی ئەو بزووتنەوانە ئەکەین کە لە ناو

کوردا روویانداوە، پاشان یەکە یەکە شۆڕشەکانی ئەم دەورەی دواییە ئەخەینە پێش چاو بۆ ئەوە هەموو کەسێک بزانێت کە ئەم قەومی کوردە چی بەسەرهاتووە و چۆن لە پێناوی وەرگرتنی سەربەخۆیی خۆیدا هەمیشە لە جەنگابووە؟.

(١) لەو وەختەداکە ئەمەوی و عەباسی لە ئارادا بوون کوردەکان لە لەشکرەکانیانا خزمەتی گەورە گەورەیان پێ ئەکردن، ئەوانەی کەوا لە لەشکرەکەی ئەوانا بوون ئیشیان بۆ ئەکردن، لەم لاشەوە ئەو کوردانەی کە لە خاکی ئێراندا بوون گەلێ جار یاخی ئەبوونو هەرایان ئەنایەوە، لە دەورەی ئیسلامیدا تا ئێستە وەنەبێ پادشایەک لە کوردەکان بینرابێ کە حوکمڕانی هەموو ولاّتی کوردستانی کردبێ، بەلاّم گەلێ جاری وابووە کـە هـەندە خێزانێک هەلّکەوتوون و ناو بە ناو حوکمیان لە هەندێ ناوچەکانی کوردستاناکردووە، وەکوو یەکێ لە حوکمدارەکانی «حەسەناوایی» کـە لە «٩٥٩» تـا «٩٧٩» مـیلادی لە جنوویی چیای بیستوندا حوکمی کردووە، هەروەها حوکمدارەکـانی «دیـاربەکـر» و «لورفە» لە «٩٤٠» تا «١٠٩٦» سەربەخۆییەکی باشیان نواندووە و پاشان سەلجووقیەکان دواییان پـێ هـێناون. بـەناوبانگترینی کـوردەکـان «ئـەیوبیە» کـانن کـە لە «١١٣٧»دا «صلاح‌الدین»ی گەورەیان تیا هەلّکەوت و بوو بە پادشایەکی بەناوبانگ.

لە سەدەی شازدە و هەڤدەهەمدا کوردستان مەیدانی سەفەوی و تورکەکان بوو، لەو شەڕەشەقەی ئەوانا خۆراوای ولاّتەکەیان بەر تورک و خۆرهەلاّتی بەر ئێرانیەکان کەوت و تا ئێستە هەروا ماوەتەوە.

ئەو سنوورەی کە لە لایـەن سـولتان مـرادی چـوارەم و شـاعەباسی سـەفەویەوە لە

---

١ - و. جی ایلفنستن لە بارەی کوردەوە شتێکی لە گـۆڤاری «ئـەنتەرناشنال ئـەفێرز»ی ژمـارە (١٩) سالّی (١٩٤٧)دا نوسیوو، مـاموستا عـبدالقـادر حشـمت وەری گـێڕابـووە سـەر کـوردی. هـەروەها ژمارەکـانی گـۆڤاری «گـەلاوێژ»ی سـالّی (١٩٤٦)یش لە نـووسینەکـانی دبـلیو.جـی. ایـلفنستن لە «ئەنتەرناشنال ئەفێرز»ەوە شتی وەرگرتبوو. ئەم باسە کورتکراوەی ئەو نووسینانەیە.

«١٦٣٩»دا لە بەینی کوردەکانی ئێران و تورکیادا دانرابوو تا «١٨١٣» مایەوە. لەبەر ئەو خزمەتانەکە کوردەکان لە شەڕ و شۆڕی بەینی تورک و ئێرانا لە لەشکری عوسمانیدا لەیانئواند ئیمپراتووریەتی عوسمانی ڕێزێکی باشی لێ ئەگرتن. هیچ ناخۆشیەک لە بەینا رووی نەدابوو تا سوڵتان مەحموودی دوهەم لە «١٨٣٠»دا دەستی کرد بە پەلاماردانی کوردەکان و ئیتر ئیش وردە وردە تێکچوو.

لەم وەختە بە دواوە کوردەکان لە دوولاوە دەستیان کرد بە جووڵانەوە؛ لە لایەکەوە موحەممەد پاشای رواندز لە رۆژهەڵاتەوە، لە لایەکەوە بەدرخان پاشای بۆتان لە رۆژئاواوە، موحەممەد پاشا هەولێر و مووسڵی داگیرکردو بەدرخان پاشاش لە دیاربەکر و سعرد رەگی خۆی داکوتا، تورکەکان لەو سەردەمە لەبەر لێشاوی هێزی میسریەکان لە ژێر فەرماندەیی «ئیبراهیم پاشا»دا هیچ نەیانپەرژایە سەر کوردەکان. لە «١٨٤٧»دا، کە تورکەکان ترسی میسریەکانیان لەکۆڵ کەوت بایان دایەوە سەر کوردەکان، بەدرخان پاشا لە پاش شەڕێکی زۆر بەدیل گیراو نێرایە «دوورگەی گریت»، پاشان هەر لەسەر قسەی تورکەکان و لە سەر رەزامەندی ئەوان هاتە «شام» لەوێ مایەوە تا لە ساڵی «١٨٦٨»دا کۆچی دوایی کرد ئەوگیانی نیشتمانپەروەریەکە ئەو لەناو کوردەکانا بڵاوی کردبووەوە هەرمابوو، بۆیەکوردەکان لە «١٨٥٠» تا «١٨٥٣» هەر شەڕ و شۆڕیان بوو بۆ سەندنی سەربەستی خۆیان.

لە پاش شەڕی «قریم» تا جووڵانەوەی شێخ عبیداللەی شەمدینان بەینی تورک و کورد باش بوو، «شێخ عبیدالله» دەوروبەری دەریای «ورمێ» داگیر کرد، هەرچەند لە دەورەی تەورێزدا قونسولی رووس و ئینگلیس پێیان وت کە خۆی بکێشێتەوە کەڵکی نەبوو، لە ئاخرا لەشکری ئەویش شکاو خۆیشی گیراو نێردرایە «مەککە» ئەویش لە «١٨٨٣»دا لەوێ کۆچی دوایی کرد.

لە «١٨٩١»دا سوڵتان عبدالحمید بەرانبەر بەهێزی رووس لە کوردەکان لەشکرێکی

رازاوه‌ی دروست كردو له‌ژێر فه‌رمانده‌یی «ئیبرایم پاشای» «وێران شاری»دا ناوی نایه «له‌شكری حه‌میدیه»، ئه‌م له‌شكره زۆربه‌ی تفه‌نگچیه ئازاكانی كوردی تیابوو. ئه‌م له‌شكره له جه‌نگێكی گه‌وره‌دا كه له‌گه‌ڵ شومره‌كانا كردیان سه‌ركه‌وتن، له تۆڵه‌ی ئه‌م سه‌ركه‌وتنه‌دا سوڵتان، ئیبرایم پاشای به چوارسه‌د سواره‌وه بانگ كرده ئه‌سته‌مۆڵ رێزێكی ته‌واوی لێ گرتن و ناوی پاشایه‌تیشی‌دا به «ئیبرایم پاشا»، پاشان گه‌رایه‌وه بۆ وڵاتی خۆی. كاتێ كه له «١٩٠٨»دا توركه‌كان له سوڵتان هه‌ڵگه‌رانه‌وه ئیبرایم پاشا به «٥٠٠» سواره‌وه په‌لاماری «شام»ی داو به ناوی سوڵتانه‌وه شام ـی گرت، پاشان له لایه‌ن توركه یاخیه‌كانه‌وه له «شام» ده‌ركرایه‌وه، له‌گه‌رانه‌وه‌دا شومره‌كان رێگه‌یان پێ گرت و له پاش شه‌رێكی زۆر له‌و شه‌ره‌دا كوژرا.

له‌پاش كوژانه‌وه‌ی شه‌ری «شێخ عبیدالله»، به ته‌واوی سه‌ودای كۆمه‌ڵایه‌تی و كوردایه‌تی چوه‌سه‌ر ئه‌و گه‌له، لاوانه‌ی كورده‌وه كه له ئه‌سته‌مۆڵ و ده‌ره‌وه‌ی پێ گه‌یشتبوون. له پاش بڵاو كردنه‌وه‌ی مه‌شروتیه‌ت له «١٩٠٨»دا، كورده به‌ناوبانگه‌كانی ده‌ره‌وه ـ كه، بۆكوردایه‌تی ئیشیان ئه‌كرد ـ له لایه‌ن توركه‌گه‌نجه‌كانه‌وه ئیزن‌دران بۆ ئه‌وه بگه‌رێنه‌وه بۆ ئه‌سته‌مۆڵ، له‌وێ كۆمه‌ڵێكی قه‌ومی دروست كرا، كورده‌كان به‌رانبه‌ر به چه‌ند په‌یمانێك یارمه‌تی ئه‌و كۆمه‌ڵه‌یان‌دا، پاشان كه توركه‌كان ئیشی خۆیانیان بنج به‌ست كرد كه‌وتنه سه‌ر ئه‌وه‌ كه په‌یمانه‌كانی خۆیان به‌جێ نه‌یه‌نن و كه‌وتنه سه‌ر ئه‌وه‌ش كه كورده‌كان له ناوبه‌رن، ته‌نانه‌ت حوكمی خنكاندن‌درا به سه‌ر «شه‌ریف پاشا» و «ئه‌مین عالی به‌درخان»، به‌ڵام ئه‌مان زوو پێیان زانی و خۆیانیان ده‌رباز كرد. هه‌رچه‌نده توركه‌كان ویستیان له «١٩١٢»دا سه‌رله نوێ بناغه‌ی دۆستایه‌تی له‌گه‌ڵ كورده‌كاندا دامه‌زرێننه‌وه به‌ڵام بێ سوودبوو، چونكه له هه‌رای بۆتانا «سلیمان به‌گی به‌درخان» له لایه‌ن پۆلیسی توركه‌وه كوژراو دۆستایه‌تی هه‌ڵوه‌شایه‌وه.

له جه‌نگی «٩١٤» تا «٩١٨» كورده‌كان گه‌لێ جار له‌ناو له‌شكری توركا بۆ

سەرکەوتنی تورک شەڕ و کۆششیان ئەکرد، لە ئاخرا کۆمەڵی نیشتمانی کورد لەگەڵ رووسەکان رێک کەوتن و یارمەتی ئەو لەشکرەی رووسیان ئەدا کە بەرەو بتلیس و ئەرزنجان ئەهاتن، ئەمەشیان بۆ ئەوە کرد کە گۆیا لە ئاخرا کورد سەربەستی دەست کەوێ، کە رووس شکا ئەم پیلانەش تێکچوو.

ئەمجا لە (١٩١٨)دا هەر ئەم کۆمەڵی نیشتمانیە لە ئەستەمۆڵ لەگەڵ دەوڵەتە یەکگرتووەکانا چاویان کەوت بە یەک و شەریف پاشا هەڵبژێردرا کە بچێت لە کۆنگرەی ئاشتیدا داوای حەقی کورد بکا. لە لایەکی تریشەوە کامیران بەگ و جەلادەت بەگ کوڕانی ئەمین عالی بەدرخان پاشا و ئەکرەم بەگی کوڕەزای جەمیل پاشای دیاربەکر لە سەر قسەی ئینگلیز نێردران بۆ لای رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ بۆ ئەوە فیکری کوردایەتی لە کوردەکانی ئەوناوەش بگەیەنن. بەڵام ئەمانە لە لایەن مستەفاکەماڵەوە بەر پەرچ درانەوە و چوونەکەیان سەری نەگرت، ئەوەندە هەبوو ئەم جوولانەوەیەیان بوو بە هۆی ئەوەکە بەندەکانی «٦٢، ٦٣، ٦٤» بۆ لایەنگیری کوردەکان بخرێنە ناو پەیمانی «سیڤەر»ەوە. بەڵام ئەو هیوایانە کە بەم بەندانەی پەیمانی سیڤەر هەبوو بۆ کوردەکان هەمووی لە پەیمانی «لۆزان»دا بە بادادراو شتێک نەمایەوە کە کوردەکان دڵیان پێ خۆش بێ.

مستەفاکەماڵ هێشتا خۆی نەگرتبوو، بۆ ئەوە کە کوردەکان تەفرەبدا پێ وتن ئەگەر بێت و جێ گیرببێ، ئێوە بە بێ گومان سەربەخۆییتان دەست ئەکەوێ. ئەمانیش لەبەر ئەم قسە بە دەنگێکی وایان نەکرد. بەڵام پاش ئەوە کە یونانیەکانی لە «أزمیر» دەرپەڕان و زانی، ئەوا ئیتر بنجی خۆی داکوتا، کەوتە دوژمنایەتی لەگەڵ کوردەکانا، ئیتر لە (١٩٢٣)وە هەرا لە بەینی کوردو تورکا دیسان دەستی پێ کردەوە.

ئەوە ئەوان لەوێدا، لەم لاشەوە شێخ سەعیدی پیران لە (١٩٢٥)دا بە دەستیاری کوردەکانی سووریە ئاگری شەڕیان هەڵگیرساند، لەشکری تورک لە رێگای شەمەندەفەری حەڵەب ـ بەغداوە بۆیان هات، پاش شەڕ و شۆڕێکی زۆر کوردەکان

شکان بەلاّم نەیانتوانی رۆحی کوردایەتی و نیشتمانپەروەری لە ناویاندا نەهێڵن، هەر لەبەر ئەمە بوو کە گەلێ لە کوردە خوێن گەرمەکان هەلاّتن بۆ سووریە و لەوێ هەستی کوردایەتیان ئەوەندەی‌تر بزواند. لە (١٩٢٧)دا لە «بیروت» کۆبوونەوە و کۆمەڵی «خۆی بوون»یان دامەزراند، ئامانجی کۆمەڵ سەربەستی و ئازادی کورد بوو. هەروەها فیکریشیان وابوو کە لەگەڵ ئەرمەنیەکان بۆ سەربەستی کوردستان پێکەوە کۆشش بکەن و یارمەتی کوردەکانی تورکیا بدەن. جەلادەت بەگ بەدرخانیان کرد بە سەرەکی کۆمەڵ.

ئەم ئامانجە ـ کە ئازاد کردنی کوردستانی گەورەیێ ـ کوردەکان و ئەرمەنیەکان لە (١٩١٢)وە کۆششیان بۆ ئەکرد، بەلاّم کوشتاری ئەرمەنیەکان و هەڵگیرساندنی جەنگی گەورەی یەکەم تۆزی دوریانی خستەوە، لە (١٩١٨)دا دیسان یەکیان گرتەوە و کەوتنەوە قسەکردن شەریف پاشای نوێنەری کورد و «بوغوس نەوبار پاشا» سەرکردەی ئەرمەنیەکان لە «ڤەرسای» پێکەوە شان بە شانی یەک دەستیان کردەوە بە ئیش.

لە (١٩٢٧)دا لە شاخەکانی «ئارارات» کوردەکان کەوتنەوە کار، سێ ساڵ جەنگی کورد و تورک درێژەی کێشا، فەرماندەری لەشکری کورد لە ژێر چاودێری «احسان نوری پاشا»دابوو. لە مارتی (١٩٣٠)دا تورکەکان فیرقەی چوارەم و شەشەمیان بە هێزێکی گەورەی ئاسمانیەوە نارده سەریان، ماوەیەکی باش جەنگ لە بەینیانا درێژەی کێشا، کوردەکان شەرێکی مەردانە و ئازادی‌یان ئەکرد، لە ئاخرا لەبەر ئەوەکە هێز و چەکی تورکەکان گەلێ زۆرتربوو، احسان نووری پاشا بە ناچاری بلاّوەی بە لەشکر کرد و خۆی بە ناوی پەنابەرێکی سیاسیەوە چوو لە «تاران» دانیشت و ئێستەش هەر لەوێیە.

لە کانوونی دووهەمی (١٩٢٧)دا لە تورکیا قانوونێکی تازە بۆ ئاوەکی و بە تورک کردنی کورد دەرچوو، خەڵکی «درسم» کە تا ئەو حەلە بەکش و ماتی دانیشتبوون لەم قانوونە شڵەژان، لەگەلێ شوێن کۆبوونەوە، پاشان سێ کەسیان هەڵبژارد و نامەیەکیان دانێ

بۆلای حاکمی عەسکەری کە ئەم قانوونە هەڵبگرن و واز لەو فیکرە بێنن. ئەم سێ کەسە کە ئەگەنە درسم لە لایەن حاکمی عەسکەریەوە ئەکوژرێن. کوژرانی ئەمانە بە تایبەتی کارێکی زۆری کردە سەردڵی کوردەکان و ناچار کەوتنە خۆیان، سەرەتا قافلەی ئوتومبیلێکی زۆری پۆلیسی تورکیان گرت، رووتیان کردنەوەو کوشتارێکی زۆریشیان لێ کردن. ئەمجا ئیتر شەڕ و شۆڕی «درسم» بە تەواوی دەستی پێ کرد، هێزێکی زۆری تورک لەو ناوە کۆبووەوە و لە مارسی ئەو ساڵەدا بەڕێ کەوت. ئەم هەرایەش زیاتر لە ساڵێک درێژەی کێشاو کوشتارێکی زۆر لە هەر دوولا پەیدا بوو، لە ئەنجامدا کوردەکان شکان و گەلێ دێهاتیان سوتێنرا. لەگەڵ ئەم هەموو کوشتار و دەربەدەریەشدا کە بەسەر کورددا هاتووە هەستی کوردایەتیان رۆژ بە رۆژ زیاتری کردووە.

لە پاش ماوەیەک «جەلال بایەر» ئەیوت: ئیتر کورد لە وڵاتی تورکیادا نیە و ئەوەش کە هەیێ تورکی شاخین! ئەمەیە ئاوێنەی سیاسەتی تورکەکان بەرانبەر بەکوردەکان!.

* * *

لە ئاخر و ئوخری سەدەی نوزدەهەما رووسەکان بە هەموو جۆر خۆیان لە کوردەکانی ئەو ناوە نزیک ئەکردەوە، لە ساڵی (١٨٧٦)دا کوردەکان لە فارس و ئەردەهان شان بە شان لەگەڵ رووسەکانا شەڕیان لەگەڵ تورکەکانا ئەکرد، کە جەنگی یەکەم هەڵگیرسا رووسەکان لە دەوروپشتی «ورمێ» دەستیان کرد بە جوولانەوە، «سمکۆ» و «سەیدطە» و گەلێ کەسی تریان کرد بە لایەنگیری «چار».

لە پاش پەیمانی «لۆزان» زیاتر لە بیست هەزار کوردێک کەوتنە بەر «کۆمار»ەکانی سوفیاتی، بە هەموو جۆر بۆیەکیەتیەکی نیشتمانی چاوێریان ئەکردن، زمانی کوردی لە قوتابخانەکانی سەرەتایی و ناوەندیدا ئەخوێنرا، هانە هانەیان ئەدرا بۆ زیندوو کردنەوەی هەموو چەشنە رەوشتێکی قەومی. تەنانەت ئەو هەست و شعووری قەومی و کۆمەلایەتیە کە کوردەکانی ئەوێ بە هۆی رووسەکانەوە وەریان گرتبوو پڕیشکیشی پەڕی بۆ

رۆژهه‌ڵاتی ئه‌نادۆل و جه‌زیره و بۆتان. توركه‌كان بۆ به‌ربه‌ستی ئه‌م ئیشاوی باوه‌ڕه زۆر كه‌وتنه په‌له‌وه، به‌ڵام هیچ كه‌ڵكێكی نه‌بوو بۆیان.

له ساڵی (١٩٤١)دا كه رووسه‌كان چوونه ئێرانه‌وه گه‌ڵێ هه‌وڵیاندا كه، رووی كورده‌كانی ئه‌و ناوه بكه‌نه خۆیان، وه كورده‌كانیش له‌و ده‌رفه‌ته‌دا ئێجگار ئومێدی ئازادی و سه‌ربه‌خۆییان هه‌بوو، رووسه‌كان ئه‌وه‌یان كرد به‌ڵام له ئاخردا سه‌ری نه‌گرت و هه‌ر حوكوومه‌تی تاران گره‌وی برده‌وه.

سیاسه‌تی پاشه‌رۆژی رووس هێشتا نه‌زانراوه به‌ڵام به‌بێ پشوو هه‌موو ده‌مێك ته‌قه‌لای ئه‌وه‌ئه‌دا كه سنووری كۆنی خۆی له‌گه‌ڵ توركیادا بگۆڕێ، له‌م گۆڕینی سنووره‌دا ئه‌گه‌ر رێك‌كه‌وێ گه‌لێ له خاكی توركیا ـ كه زۆرتری كورد نشینه ـ ئه‌كه‌وێته ناو رووسه‌وه. هه‌ر جۆره ده‌ستكاریه‌ك له سنووری توركیادا بكرێ و هه‌رشتێك ئه‌و سنووره بگۆڕێ كورده‌كان له ژێر چنگی تورك رزگاریان ئه‌بێ و بۆ سه‌ربه‌خۆیی ئازادی ئاماده‌ئه‌بن.

هه‌رچه‌نده كه سه‌رۆكی عه‌شیره‌ته‌كان ترسیان له بڵاوبوونه‌وه‌ی شیوعیه‌ت هه‌یه له ناو عه‌شره‌ته‌كه‌یاناو بڵاوبوونه‌وه‌ی شتی‌واش كزبوونی دام و ده‌زگای ئه‌وانه، به‌ڵام مادام توركه‌كان هه‌ر له‌سه‌ر ئه‌ولاساریه ئه‌ڕۆن كه ئه‌ڵێن كورد له ناو ئێمه‌دا نیه و ئه‌یانه‌وێ كورده‌كان بكه‌ن به تورك، سه‌رۆكی عه‌شیره‌ته‌كان ئه‌وه‌یان هه‌ر پێ خۆشتره كه له‌و خه‌ته‌ره‌یه رزگاریان بێ بابكه‌ونه به‌رده‌ستی كۆماری سوڤیانی، وه‌یا دام و ده‌زگای خۆیشیان كه‌متر بێنه‌وه.

پاشه‌رۆژی سیاسه‌تی كورد پێویستی به‌گه‌لێ شته، هه‌رچه‌نده توركه‌كان ئینكاری بوونی كورد ئه‌كه‌ن له وڵاته‌كه‌یانا به‌ڵام ئاشكرایه كه جووڵانه‌وه‌یه‌كی به‌هێز بۆ سه‌ربه‌ستی و ئازادی كورد له‌كایه‌دایه. هه‌ڵتووه‌كانی «سوریه» پێشڕه‌و سه‌ر ده‌سته‌ی جووڵانه‌وه‌ی نیشتمانپه‌روه‌رین، زۆرتریش ئه‌وی كه‌وا ئه‌كا به‌كورده‌كان بۆ ئه‌م جۆره بزووتنه‌وانه

کەساسی کوردەکانی تورکیایە وایان لێ ئەکاکە هانیانبدا، رەنگە بەرەبەرە پەیوەندی و ئاشنایەتیش بۆ ئەم رزگاربوونە لەگەڵ کوردەکانی عراق و ئێرانیشا پەیدا بێ.

* * *

ئەو کوردانەی کە لە سووریادان بە هۆی حوکمی زۆرداری و قەرەقوشی «فرانگلن - بالون» کە لە بەینی فەرەنسەو تورکیادا لە ئەیلوولی (١٩٢٩)دا روویداو خەتی شەمەندەفەری حەڵەب - بەغدای لە سنووری سووریەوە بەست بە تورکیاوە و گەلێ لە کوردەکان کەوتنە ژێر ئیدارەی سووریا، ئەم پەیمانی ساڵی (١٩٢٩)یە بە پەیمانی «ئەنقەرە» بنچ بەست کرا، گەلێک لەو کوردانە کە لە دەورووبەری ئەو رێگەیەدا بوون کەوتنە بەر سووریا و بەشە زۆرەکەی لە ژێر ئیدارەی تورکیادا مایەوە، بێجگە لەمەش هەندێکی تر کورد لە شاخەکانی ژوور حەڵەبەوە هەن کە سێ‌سەد ساڵێک ئەبێ لە شاخەکانی تورکیاوە کۆچیان کردووە و لەوێدا ئەژین. لە پاش ئەوەکە حوکمی فەرەنسە لە سووریەدا دامەزرا ئەوناوە بوو بە شوێن هەوارێکی حەسانەوە بۆ کوردە هەڵاتووەکانی تورکیا و تەنانەت بوو بە ناوچەیەکی بەکەڵک بۆ کورد پەرستەکان.

دەرچوونی فەرەنسە لە سووریە و لوبنان و سەربەخۆیی عەرەبەکانی ئەو ناوە جۆرە دڵخۆشیەکی لەناو کوردەکانی ئەویدا پەیدا کرد، هەرچەندە کوردەکان ئەیانتوانی لەو دەرفەتانەدا دەست بکەن بە جووڵانەوە و دراوسێ عەرەبەکانیان بخەنەناڕەحەتیەوە بەڵام نەیانکرد. و بە پێچەوانەی ئەوە خۆیان لە عەرەبەکان نزیک خستەوە و ناوچەی دۆستایەتیان فراوانتر کردەوە. ئەو کوردانە کە بۆ کۆمەڵی نیشتمانی لە سووریەدا هەڵبژێردران بە پوختی ئیشی خۆیانیان بەجێ ئەهێنا، لەناو ئەو خێزانە عەرەبیاوانەی کە ئیشی گەورەیان بە دەستەوە بووە و هەیە خێزانی «بەرازی»یەکانن کە لەمانەش «حوسنی بەرازی» سەرەکی حوکومەتی سووریە بوو.

* * *

لە پاش ئەوە کە «شێخ سەعیدی حەفید لە مووسڵ» کوژرا ئاژاوە لە سولەیمانی پەیدا بوو، لە (١٩٠٩)دا ئەو ئاژاوەی کوژرانی ئەوە دوایی‌هات. کوردستانی عیراق کش و مات بوو، لە (١٩١٨)دا ئینگلیز چوونە سولەیمانیەوە، شێخ مەحموود بۆ سەربەخۆیی کورد ئەم چوونەی پێ خۆش بوو پێشوازی کردن، ئینگلیز لە پاداشی ئەو چاکەیەدا کردیان بە حوکمڕانی کوردستانی جنوبی، زۆری پێ‌نەچوو لەگەڵ ئینگلیز تێکچوو لە شەڕێکی قارەمانانەدا لە دەربەندی «بازیان» لەبن «بەردە قارەمان»دا بە برینداری بەدیل گیراو نێرایە هیندستان. لە (١٩٢٢)دا هێنرایەوە و دیسان بووەوە بە حاکمی ولاتەکەی، زۆری پێ نەچوو سەر لەنوێ لەگەڵ ئینگلیز تێکچووەوە و کەوتە بزووتنەوە، ئیتر هەموو جار لە لایەن عەسکەری لیوی و هێزی تازەی عێراقەوە راوئەنرا، لە (١٩٣٢)دا بە جارێک هێزی هەوایی و سەرزەوی عێراقی تەنگیان پێ هەڵچنی و بە ناچاری خۆیدا بە دەستەوە و برایە شارەکانی جنوبی عێراق، لە پاش ماوەیەک وازیان لێ هێنا کە بچێتەوە لە لادێکانی خۆی دانیشێ.

کە چووەوە دیسان دەستی کردەوە بە بزووتنەوە و ئەمجارەش گیرابەوە و هێنرایە بەغدا. لە هەرای رەشیدعالی‌دا لە (١٩٤١) لە بەغدا خۆی دەرباز کرد و چووەوە بۆ سولەیمانی، گەلێ خەریک بوو کە ئاغەو عەشایر و پشدەریەکان بکا بە لایەنگری خۆی کەڵکی نەبوو، پاش ئەوە کە ئینگلیز بەغدای گرتەوە دنیاکش و مات بوو پێویست نەبینرا کە کوردەکان بە هیچ بارێکدا بجووڵێنەوە!..

لە (١٩٣٢)دا شێخ ئەحمەدی بەرزانی دەستی کرد بە جووڵانەوە، هەتا ئەهات بە هێزتر ئەبوو، تەنانەت فەوجی عەسکەری بە جۆرێ ئابلۆقەدا لەوانەبوو خۆیان بدەن بە دەستەوە، هێزی هەوایی ئینگلیز فریاکەوت و رزگاری کردن، پاشان هێزی سەرزەوی عێراقی و هەوایی ئینگلیز بە جارێ پەلاماری بەرزانیەکانیاندا، شێخ ئەحمەد و مەلامصطفی‌ی برایو گەلێ لە دەستو پێوەندیان بە ناچاری خۆیانیاندا بە دەستەوە و ئەمانە

نێردرانە سولەیمانی بۆ دانیشتنی اجباری. ئەمانە لەبەر بەدکردەوەیی حوکوومەت و دەست و پێوەندی حوکوومەت بە جارێ بە تەنگ هاتن، لە ئاخردا مەلازنجیری دیلی پچڕیو گەڕایەوە ناوکەس وکار و عەشرەتەکەی، لەوێوە لەگەڵ حوکوومەت کەوتە قسە کردن و نامە ناردن، هێشتا کە رێک نەکەوتبوون شەڕ لە بەینی پۆلیس و دەستەی مەلادا دامەزرا، لەشکرێکی زۆری نێردرایە سەر، پاشان رێک کەوتنەوە، شێخ ئەحمەدی برای و پیاوەکانی تری بەرەڵا کران، قسەیان درایە کەمیری ئەمجا باشتر تەماشایان بکاو لە رووت و قووتی و برسێتی رزگاریان بکاو وەکوو خەڵکەکەی تر بەرگ و نان و شەکەر و چایان بەسەردا دابەش بکا، ئەمەش وەختێک بوو کە گرانی جەنگی دووهەم لە (١٩٤٣) بە دواوەدا کەوتبوو، بەڵام ئەمانە هەمووی قسەبوون و هیچیان بە ئەنجام نەگەیاند و دیسان هەرا لە بەینی حوکوومەت و بەرزانا دەستی پێ کردەوە.

* * *

لە شەڕی گەورەی ٩١٤-٩١٨ ئێران زۆر کز و لاوازبوو، هەرکە لە لایەکەوە سەری تێ لەکرد، کوردەکان ویستیان لەم کاتەدا هەلێک وەرگرن، «سمایلاغا»ی سمکۆ لە (١٩١٨) تا (١٩٢٢) لەو ولاتانەدا پەلوپۆی خۆی بلاوکردەوە، لەو لاشەوە «جافرسان» هەورامان و مەریوانی بۆ خۆی داگیرکرد. ئەمجا لە (١٩٢٢)دا «رەزاشا»ی پەهلەوی لە ئێران سەری هەڵداو دەستی کرد بە ولات تەخت کردن، سمکۆ تا هەشت ساڵ دەوری ئەگێرا، لە (١٩٣٠)دا لە سەر قسەی ئێرانیەکان و رەزاشا بۆ رێککەوتن بانگ کرابە «شنۆ» و لەوێدا کوشتیان.

ئەمجا «رەزاشا» کەوتە ئەو ولاتەوە هەموو سەرکردەکانی کوردی گرت و هەریەکەی ناردنە شوێنێک و ماڵ و منالیشیانی تەفر و تووناکرد و رێگەی ئۆتۆمۆبیلی برد ولاتەکەیانەوە. کاربەدەستە ئێرانیەکان بەرامبەر بە کوردە بێ سەردارەکەساسەکان زۆر دڵرەقی و ناپیاوەتیان ئەنواند، ئەمەبوو بە هۆی ئەوەکە کوردەکان هەموو هووشیار

بینەوە. کە رووس و ئینگلیز لە (١٩٤١)دا چوونە ئێرانەوە دیسان حوکوومەتی ئێران پێ دەسەڵات مایەوە، کوردەکان ئەو عەسکەر و پۆلیسانەی ئێران کە کەوتبوونە بەشی رووسەوە هەموو تفەنگ و فیشەکەکانیان لێ سەندن و دیسان خۆیانیان بوژاندەوە، سەرکردە گیراوەکان ـ کە لە تاران و شارەکانی تر بوون ـ هەموو گەڕانەوە ناو کەس و کاری خۆیان و ئیش و کاریان گرتەوە دەست. «حەمە رشیدخان»ی بانە ولاتی بانە و سەردەشت و مەریوانی بۆ خۆی داگیر کرد.

هەرچەند حەمە رەشیدخان یاخی بوو سەرهەنگ ئەمینی لە سەقز کوشتبوو بەڵام حوکوومەتی لەووەختەی ئێران لەگەڵ ئەمەشا هەر مانگانەیەکی بۆ بڕیەوە و کردی بە حاکمی ولاتەکەی، لە پاشا لەگەڵ مەحموودخانی کانی‌سانان ـ کە ئەویش حاکمی مەریوان بوو ـ تێکچوو، مەحموودخانیش بە لەشکر و سوپای ئێرانەوە هێرشی بردە سەر و لە ئێران دەری پەڕاند و کردی بە دیوی عێراقا.، دیسان ئێران هەر بە یارمەتی کوردەکان ولاتی کوردەکانی داگیر کردەوە ـ کە ئەمەش تەنیا بە هۆی ناکۆکی ناو خۆیانەوە بوو نەوەک بە هۆی هێزی لەشکری ئێرانەوە.[1]).

قەومیەت

کاروباری کورد نەوەک لەو رۆژەوە کە رۆژئاواییەکان پێیان کەوتۆتە ئەم ولاتە، بەڵکوو گەلێ لە پێش ئەو رۆژەشەوە هەر وەکوو گرێ دراوێکی گرێ کوێرە وابووە!. دوور نیە چە خۆیان وە چە غەیری خۆیشیان لەم کەین و بەینە سەریان سڕمابێ؛ غەیری خۆیان سەریان سڕماوە چونکە ولاتەکەیان و پارسەنگی ولاتەکەیان لە هەموو دەورێکدا

---

١ - کورتەی هەر دووباسەکەی «و. جی ایلفنستن» کە لە گۆڤاری «انترنیشنال ئەفیرز» و «گەلاوێژ»دا بلاو کرابووەوە دوایی هات.

کۆسپی هێناوەتەڕیی دروست بوونی ئیشیان، بە تایبەتی لە پێش ڕۆژئاوایەکانا دەوڵەتەکانی عوسمانی و فارس هەر یەکە لە ترسی یەک، بۆ ئەمە قووت نەدرێ ئەم کۆسپەیان بە بەشکراوی لە بەینا هێشتۆتەوە، کە ویستبێتیان بچن بەگژیەکدا سەرەتا کوردەکانیان کردووە بە پێشمەرگە و داویانن بەگژ ئەوانیتردا، بەو ماوەیەکە خەریکی کوژران و لەناو بردنی ئەمان بوون ئەوان بۆ خۆیان ڕێک کەوتوونەتەوە و هەر یەکە لە شوێنی خۆیان دانیشتوونەتەوە و ئەمانیان هەر بەو بەشکراوییە بۆ جارێکیتر هێشتۆتەوە!.

کە ڕۆژئاواییەکانیش چنگیان کەوتە ئەم وڵاتانەوە ئەوانیش وەکوو پێشینەکان لەبەر پاراستنی کاروباری خۆیان لەو حوکوومەتانەدا ـ کە کوردیان تێکڵاوون ـ کوردەکانیان هەروا بەو پارچە پارچەییە هێشتۆتەوە، بۆچی؟. بۆ ئەوە هەر جارە لەگەر ئەو حوکوومەتەکە لەو دەستی خستۆتە جەرگیەوە و کوردیش لەوێدا ئەژی هاتوو ملەپێچیەکی کرد لەبەر، بە ئەنجام گەیاندنی کاروبارەکەی ئەوا، لەو بە کوردەکان بیانترسێنێ، ئەمجا، کە ئیشی بۆ چووە سەر چەپۆکێ بمالێ بەسەر کوردەکەدا پێ بلێ داکەوە بۆ خۆت هەقی ئەوەت نیە بژیت!..

ئەمجا خۆیشیان ـ واتە کورد ـ سەریان لەکاروباری خۆیان سڕماوە چونکە ئەم ئاشە بە ئەنوورەیە لە دەورەیانا یاری کردووە و وەکوو توونی بابە عەمرە هەر ئەڕۆن و کەچی گڕ هەر دێنەوە شوێنەکەی خۆیان!. ئەگینا وەنەبێ ئەمانیش فیکری ئەو ڕزگار بوونەیان نەکردبێ.

ئەو دەورانەکەوا سەربەخۆیی و ئازادی بۆ قەومەکان دروست لەکەن سەرەتا دەورەیەکن پێچەوانەی ئەو ڕێگەو شوێنەکە بۆیان دائەنرێ، باوەڕی ئازادی بۆ قەومێک وەنەبێ لە مێژووی سەرەتاو ناوەڕاستی قەومەکەدا وەکوو یەک وابێ، بەڵکوو سەرەتا لە حوکمێکی فەردیەوە بۆ خۆشویستنی فەردێ هەڵئەقوڵێ و پاشان وردە وردە ئەو خۆشویستنی فەردیە ئەتەنێتەوە بۆ هەموو قەومەکە.

سەرەتا سەر زنجیرەی ئازادکەری قەومێک بۆ ئەوە تاقەنەفسی خۆی بیێ بە حوکم ڕەواو بەگەورەیەکی واکە لە ولاتا لەو گەورەتر نەبێ کۆشش ئەکاو ئەکەوێتە مەیدانی گیانبازیەوە تا سەر ئەکەوێ و ئەگا بەو پایەیەکە خۆی ئارەزووی بۆ کردووە، ئەم حوکمداریە لەواو لە نەتەوەی ئەوا و لەناو قەومەکەی ئەوا ماوەیەک ئەمێنێتەوە، لەم مانەوەیە نەتەوەکە بۆ قەومەکەی بەرە بەرە لەززەتی سەربەخۆیی و ئازادی ئەچێژن تا ئەگەنە شوێنێک کە هەموو تاکێکی ئەو قەومە ئەو هەستەی بۆ پەیدا ئەبێ و ئەکەوێتە سەر ئەو باوەڕەکە ئەبێ ئەویش لە عاستی خۆی چاک بکا بەلادا بۆمانەوەی ئەو لەززەتە، کە، لەبەری سەربەخۆیی و ئازادیەکەوە ئەیچێژێ و چێشتوویەتی، ئەمجا ئەگەر خراپە و خراپەکاری لە دەست و دایەرەی دەستەی حوکمدارەکانەوە زۆر بو ئەفرادی قەومەکە بە عەشقی ئەو لەزەتەوە ئەکەونە سەر ئەو فیکرەکە ئەو دەورەیە وا لەززەتەکەی لەوان داگیر کردووە تێکی بدەن و بکەونەوە دەورەیەکی ترکە بتوانن بەو لەززەتە بگەنەوە.

ئەم ورد بوونەوەیەکە بەم جۆرە باسی کرا بۆ ئەو قەومانە بوو کە لە بناغەی تأریخیانەوە چۆن ئەکەونە ناو کۆڕی ئازادی و لە ناوەڕاستی زەمانی کۆڕەکەدا لەززەتی ئەچێژن و پاشان کە زانیان ئەو لەززەتە وا خەریکە نەمێنێ ئەکەونە دەوری شۆڕشەوە و ئەو دەستەیەکەوا لەززەتەکەی لێ زەوت کردوون لایانئەبەن.

ئەمجا ئەگەر هات و ئەو قەومەکەوا دەورەیەک لەززەتی سەربەخۆیی و ئازادی چێشت و گەیشتە پایەیەک کە خۆی بە خۆی و بۆ خۆی بژیت کوتووپڕ ڕۆزگار پشتی تێ کرد و قەومێکی تر هاتن داگیریان کرد و کردیان بە ژێردەستە، ئەوە ئەو قەومە نابێ پیاو وابزانێ کە مردن و ئیتر بەسەرچوون، ئەو قەومە مادام تأریخ و عەنعەناتێکیان هەبووە و نەتەوەکەیان ئەو تأریخ و عەنعەناتە ئەخوێنێتەوە و ئەیهێنێتەوە بەرچاو مردن بۆ ئەو قەومە نایێت، ئەگەر ئەو ڕۆژەش مردیێتن ڕۆژێک هەر ئەبێ کە سەر هەڵبدەنەوە و ئەو سەربەخۆیی و ئازادی خۆیانە بگێڕنەوە. بەم جۆرە قەومە ئەوترێ قەومی زیندوو،

ئەمەیەکەئەڵێن قەومی زیندوو نامرێ، نەمردنەکەی ئەمەیە.

دیسان دەستە قەومێکی‌تریش هەن کە ئەمانە پێشەکی سەربەخۆیی و ئازادیان بە خۆیانەوە نەدیوە، زۆرتر ژیانیان بە ژێر دەستەیی و بە چەوسانەوەوە رابواردووە، ئەمانە بەرە بەرە بەم جۆرە دێنە خوارەوە تا تووشیان ئەبێ بە تووشی رۆژێکەوە کە قەومەکانی‌تری غەیری ئەمان هەموو سەربەست و ئازادن ئەمان نەبێ کە هیچیان نیە. ئەم تەماشاکردنە لە لایەکەوە و سەیرکردنی چەوسانەوەشیان لە لایەکی‌ترەوە ئەیانخاتە سەر ئەو هەستە کە ئەمانیش کۆتێ دیلی بپچڕن و ئەو سەربەخۆیی و ئازادیە بخەنە دەست خۆیان، ئەم هەستە بەم جۆرە باڵ ئەکێشێ بەسەر هەموو تاکێکی قەومەکەدا و هەموو یەکێکیان لەم رووەوە بۆ وەرگرتنی ئەو لەززەتی سەربەخۆیە وەکوو دامەزرێنەری بناغەی سەربەخۆیی قەومە خاوەن‌کەیانەکەی لێ دێت، بەڵکو هێزی ئەمان زیاتر ئەبێ و ئەمان زووتر ئەگەن بە ئامانج؛ چونکە قەومە خاوەن‌کەیانەکە سەرەتا یەکێک جەنگی بۆ کردووە ـ ئەویش لەبەر لەززەتی خۆی و گەورەیی خۆی ـ وەکوو باسکرا ـ بەڵام ئەمان هەموو تاکێکیان ئەو جەنگەی بۆ ئەکەن بۆ ئەوە بگەن بەو لەززەتە کە ئامانجی هەموو لایەکیانە، ئەم قەومەش دیسان وەکوو قەومەکۆنە خاوەن‌کەیانەکە نامرێ و ئەبێ هەر بژی.

* * *

ئەمە «تەحلیل»و وردبوونەوەیەکی عیلمی بوو بەرانبەر بە دروست بوون و پێ‌گەیشتنی قەومەکان کە چۆن دروست ئەبن و ئەکەونە مەیدانەوە. لەوەوە بۆمان دەرکەوت کە لە بەرز بوونەوە و نزم بوونەوەی قەومەکانا یەکێ لە سێ جۆرە باوەڕەکان ئیشی تیا ئەکەن.

قەومی کورد ئەگەر زۆر بە وردی لێ بکۆڵینەوە دوور نیە هەر سێ جۆرە باوەڕەکە بە جارێ ئیشیان تیاکردبێ.

یەکەم ئەوە کە دەوری هەرە پێشوویان گەورەیی و عەنعەناتی بنەماڵەی «ماد»یان

هەبووە و ئەڵهای ئەو کەیانە بەرزەی لە دەست چووە لە مێشکی نەتەوەکەدا لە جونبوو جۆشا بێت.

دووهەم دەوری ئەمارەتەکان؛ کە ئەو دەورە دامەزرێنەری ئەمارەت تەنها بۆ گەورەییەکی فەردی و شەخسی دەستی پێ کردووە و نیمچە سەربەخۆییەکە ئەوەندە نەماوەتەوە کە لەزەتی ئازادی تێکڕایی بچێتە بن‌دانی هەموو تاکێکی قەومەکەوە بۆ ئەوە هەموویان لە عاستی خۆیان لەو هەستەیان بۆ پەیدا بێ، کە ئازادی تەواو ناز و نیعمەتێکی زۆر گەورەیە و پێویستە هەموویان بۆی بجەنگێن بۆ ئەوە بە تەواوی وەری بگرن.

سێ‌هەم دەوری کەساسی و چەوسانەوە؛ لەو دەورەکە ژێر دەستەیی بە جارێ پەلوپۆی بڕین و حوکمی بێگانە بە تەواوی بیناقاقەی گرتن و هەناسەی لێ بڕین. ئەمەش لە وەختێکابوو کە دەنگی ئازادی و سەربەخۆیی قەومەکانی‌تر لە هەموو گۆشەیەکەوە دەنگی ئەدایەوە، دەردی چەوسانەوەی خۆیان دەنگی ئازادی قەومەکانی‌تر هەر دووکیان پاڵیان پێوەنان کە بکەونە کۆڕی جەنگ و مەیدانی شۆڕشەوە بۆ وەرگرتنی ئەو ئازادی و سەربەستیە. جا ئێمە لەمانەوێ یەکە یەکە ئەم سێ دەورەیە لێرەدا ـ بۆ ئەوە مێژوو شت ون نەکا ـ باس بکەین.

دەوری «مادە»کان دەورێک بوو کە لە «٧٠٠-٥٥٠»ی پێش میلاد دەستی پێ کرد، ماوەی ئەم «١٥٠» دەورێکی هەرە درخشانە لە لاپەڕەی تاریخی کورددا. بە هەموو مەعنایەک لەو دەورە دەورێکی سەربەستی و کەیانێکی راستەقینە بووە چونکە لەناو حوکومەتە گەورەکانی «ئاشوور و بابل»دا هەڵکەوتوو و تەنگی بەوان هەڵچنیوە و کەیانێکی راستی بێ دەستکاری غەیر هەبووە، ژیاوە بە خۆی نەوەک بە غەیر، لەسەر قسەی کەس بەند نەبووە و بەڵکوو قسەی ئەم لە دیواخانی کەیانی قەومەکانی‌ترا جێ باوەڕ بووە. لە پاش «١٥٠» ساڵە بە دەست هەخامەنشیەکانەوە دوایان هات و زەمان ئەو، لێ گۆڕینە کە لە کوردی گۆڕی هەر گۆڕی!.

دەوری ئەمارەت داری؛ ئەم دەورەش رۆژێک بوو کە ئەمارەتەکانی «ئەردەلان» و «بابان» لە ولاتەکانی ئەردەلان و موکریدا دەنگیان لەدایەوە.

بەلێ دەورەی ئەمارەتداری وەنەبێ تەنها هەر ئەو دوو دەورەیە بوبێت، گەلێکی تر هەبوون وەکوو: ئەمیرەکانی پالنگان، مایدەشت، بانە، زەنگنە، دونبولی، شیروانە، میافارقین. وە وەکوو حاکمەکانی برادۆست، جەزیرە، بادینانی، لوڕ، شارەزوور و دینەوەر، دیاربەکر و گەلێکی تریش.

ئەمانە هەبوون و هەر دەستەو بەرەبابێک لەولاتی خۆیدا ناوێکی دەرکردوە، تەنانەت هەندێک لەمانەش خوتبەیان بەناوی خۆیانەوە خوێندۆتەوە بەلام ماوەی درێژبوونەوەی دەسەلاتیان وەنەبێ ئەوەندە زۆر بوبێت کە بتوانرێ بە درێژی دەسەلاتەکەیان باس بکرێن. ئەمە و دیسان حوکم و ئەمارەتەکانیشیان زیاتر بەسترابوو بە حوکومەتە گەورەکانی تری وەختەوە؛ وەکوو حوکومەتی «سەفەوی» و حوکومەتی «عوسمانی». هەست و شعووری ئەو دەورەش وای پیشان ئەداکە مایەی شانازیە ئەگەر یەکێک خۆی ببەستێ بە یەکێ لەو دوو حوکومەتەوە. ئەمەش لە بەر ئەوە بوو کە دەسەلاتی فەردی مەبەست بوو لەو رۆژەدا نەوەک دەسەلاتی اجماعی و کۆمەلی. ئەمیر تەنها ئەوەی لەدلا بوو کە ناوی [ئەمیر]ی هەبێ و ئەمیر بێ بەسەر هەندێکەوە، ئەمە بۆ ئەو رۆژەی ئەو، لای وابوو پڕ بە پێستیەتی!.

* * *

هەروەها لە سەدەی شانزەهەما، لەو سەردەمەداکە دوو بەرەکیەکی ناخۆش لەبەینی سەفەویەکان و عوسمانیەکاندا پەیدا بوو، کوردەکان لەو بەینەدا لە ژێر پێدا رۆیشتبوون، «حەکیمی بتلیسی ـ مەلا ادریسی بتلیسی» کەوتە مەیدانی سیاسەتی ئەو ناوەوە، سەرەتا لە لای شائیسماعیلی سەفەوی بوو، پاشان گەیشتە لای «بایەزیدی دووهەم» ـ شای عوسمانی. کە کەوتە دەوری «سولتان سەلیمی یاوز»، مەلا، بۆ، یەکگرتنی کوردەکان بە

تەواوی کەوتەکۆڕی سیاسەتەوە.

ئەو کارەساتانەکە لە بەینی سەفەوی و عوسمانیەکاندا رووی ئەدا لەوانە بوو بە تەواوی کوردەکان تیابەرێ و ئەو ئەمارەتانەی کە لە ولاتەکانا هەیانبوو وردە وردە کەوتنە دەوری پووکاندنەوە. بەتایبەتی کە، یاوز سوڵتان سەلیم لە شەڕی «چالدێران»دا سەرکەوت و حوکوومەتی سەفەوی شکاند پارسەنگ بەرانبەر بە کوردەکان لە بەینا هەڵگیراو ئیتر کەوتە سەر ئەوە کە کوردەکانیش بە تەواوی لەناو بەرێ.

«مەلا ادریس» بە زانایی خۆی بۆ ئەوە لەو رۆژەدا ئەو ئەمارەتانەی کوردی بمێننەوە هێنای لە «١٥١٤»دا هەر «٢٣» ئەمارەتەکانی کوردی ـ واتە لە دیاربەکرەوە تا موسڵ ـ کردنی بە وێنەیەکی «فیدرالی» و پاڵیدان بە حوکوومەتی عوسمانیەوە.

ئەم کردەوەی مەلا ادریسە بۆ ئەو رۆژە گەورەتر خزمەتێک بوو کە بە قەومیەتی کوردی کردی، بەکەم کەمێک بوو کە ادارەیەکی ناوخۆیی بۆ کورد دروست کرد؛ ادارەیەکی واکە بتوانن بە هەموو جۆر کاروباری خۆیان بەبێ گیروگرفتنی ببەن بەڕێوە و لە لایەن حوکوومەتێکی گەورەی ئەو رۆژەی وەکوو عوسمانیەوە دانیان پیابنرێ.

گومانی تێدا نیەکە ئەم ئیشەی «مەلاادریس» ئیشێکی زل بوو، چونکە ئەگەر ئەو ئەوەی نەکردایە حوکوومەتی «یاوز» بە تەواوی ئەمارەتەکانی قووت ئەدا و ناوێکی بۆ نەئەهێشتنەوە، ئەوەندە هەبوو گەورەکانی کوردی ئەو رۆژە ـ واتە سەرۆکی ئەمارەتەکان ـ نەیانتوانی ئەرکی ئەو فرمانە گەورەیە بەرن بەڕێوە، چونکە لە پاش مردنی مەلا ادریس لە (١٥٢٠)دا ئەوان لە بەینی یەکا تێکچوون و هەر یەکە بە جیا بۆ خۆی بەیداخێکی یاخی گەری لەویتر هەڵکرد و ئەو بناغە قایمەیان تێکدا.

شک لەوەدا نەبوو ئەگەر ئەو گەورانە بەو جۆرە لەبەینی یەکدا تێک نەچوونایە و بیانتوانیایە ئەرکی ئەویەک بوون و فیدرالیەیان بەڕێوە ببردایە پاشەڕۆژێکی سەربەخۆیی زۆر گەورە لەو ئیشەدا بۆ کورد دروست ئەبوو. ئەوان یەک بوون و فیدرالیەتەکەیان

تێکدا و ئەمارەتە پێشوەکەشیان لە دەست دەرچوو، نەیانتوانی بناغەی شتێکی تر دروست بکەنەوە.

ئەوانەی کە لۆمەی ادریسی بتلیسی ئەکەن بۆکردنی ئەو ئیشەی گریەک لەگەڵ «واقع» و لەگەڵ تأریخ ئەکەن، بەڵکوو دوور نیە لە حەقیقەت ورد نەبنەوە. بە پێچەوانەی ئەوە تأریخ ئەو گەواهیە ئەدا ئەگەر چەند کەسێکی تر زانا و دانای وەکوو مەلا ادریسی بتلیسی هەڵبکەوتایەتەوە ئیشی کورد غەیری ئەم ئیشە ئەبوو کە بەم ئاڵۆزاویە ئێمە ئەیبینین. مەلا ادریس بناغەیەکی باشی دامەزراند، بەڵام چەڵێس و تێنەگەیشتووەکان تێکیان داو نەیانهێشت بە تەواوی بێتەبەر.

* * *

بە پێچەوانەی ئەمیر و پاشاکانی ئەردەڵان و بابان، ئەمانیش هەرچەندە نەگەیشتبوونە ئەو دەورەی سێهەمەکە باسمان کرد بەڵام لالفاوەی فیکریان تۆزی فراوانتربوو لە ئەمیر و حاکمەکانی تری دەورەی دووهەم، ئەمەو دیسان ئەمانە هەم ماوەی دەسەڵاتیان و هەم درێژی زەمانی حوکمەکەیان کارێکی تری کردە سەر هەستی تێکڕای مەردمەکە بۆ ئەوە گەلاڵەیان بکەن بۆ هەستێکی قەومی تێکڕایی پاشە ڕۆژو دەوری سێهەم. وەکوو ئەوە،کە:

سەرەتا ئەمارەتی ئەردەڵان لە حەسەناواو پاشان لە «سنە» لە (١٢٠٧)ی میلادی لە «کلۆڵ» بەگەوە دامەزرا. ئەم ئەمارەتە لە بلاو بوونەوە وکارکردنابوو، پەلی هاویشت بۆ وڵاتەکانی هەمەدان وکرماشان، لەم لاوە وڵاتی شارەزوورو هەولێر و مووسڵ و تەنگی بەوڵاتی بادینان هەڵچنی، ماوەی دەسەڵاتی ئەمانە زۆر بوو، لە ڕاستیدا لەگەڵێ ڕووەوە لە شێوەی حوکوومەتێکی سەربەخۆ ئەچوو، ئەوەندە هەبوو لەگەڵ ئەوەشاکە ئەمارەتی ئەردەڵانی پێ ئەوترا وەنەبێ لەسەر هەست و شعووری حوکوومەتێکی کوردی بروێشتایە، واتە ئەمارەتەکە هەبوو بەڵام هەستی کوردیەکە نەبوو. ئەم ئەمارەتە بەم جۆرە و بەو تیشکە، درێژەی کێشاو وردە ئەمارەتەکانی وڵاتی کوردستان ـ کە لەو

سەردەمەدا هەبوون ـ هەمووی لەناو بردن و بە تایبەتی لە دەورەی «أمان الله‌خانی والی»دا گەلێ کاری گەورە گەورە و إصلاحات لە هەموو لایەک لە قەڵەمڕەوی مەملەکەتاکراو دەست پێ کرا. تا گەیشتە دەورەی «غولاًمشاخان» لە (١٨٦٧)دا، لێرەدا ئەمارەتی (٦٦٠) ساڵەی ئەردەڵان دوایی هات و لە دەست ئەوان و لە دەست کوردیش دەرچوو.

ئەمارەتی دووهەم ئەمارەتی «بابان» بوو، ئەم ئەمارەتەش لە «قەلاًچوالان» و سولەیمانیەوە لە (١٦٧٧)ی میلادی لە باباسلیمانی کوڕی فەقێ «أحمد»ەوە دەست پێ ئەکاو لە «عبدالله پاشا»ی کوڕی «سلیمان پاشا»ی سێهەمەوە لە (١٨١٥)دا ئەمارەتی نزیکەی (١٥٠) ساڵەی بابان دوایی دێت.

لە دەورەی ئەمارەتی بابانیشا گەلێ ئیش کراوە، دەزگای دەسەلاًتیان گەلێ جار ولاًتی بڵباس و لەولاوە موکری و ئەردەلاًنی ئەگرتەوە. بە تایبەتی لە دەورەی «عبدالرحمان پاشا»دا کە سلیمان پاشای والی بەغدا لە حوکوومەتی عوسمانی یاخی بوو، ئەم چوو بەغدای گرت و سلیمان پاشای کوشت و لە شوێنی ئەو «عبدالله پاشا»ی کرد بە والی. ئەوڕەحمان پاشا بە خوێنی شەهیدەکان بەغدای گرت و بە هیچەدایناا.

کوڵۆڵی هەرە گەورەی کورد لە دەورەی ئەو دوو ئەمارەتەدا ئەوەبوو کە ئەم ئەمارەت بۆ رازی کردنی ئەو حوکوومەتەی کە دەستی کێشابوو بە سەریا ئەچوو بە گژ ئەمارەتەکەی تردا، هەروەها بەتایبەتی بابانەکان بەر ئەبوونەیەک؛ برا، برای ئەکوشت و مام، برازای سەر ئەبڕی!. لەمەش بۆ ئەوەکە خۆی بنیشێتە شوێنەکەی؛ ئەو شوێنەی کە حوکوومەتی عوسمانی هەر کە تۆزی بیزانیایە ئەوا خەریکە دەست بە خۆیا دێنێ خزمێکی تری لێ راست ئەکردەوە ئەوی پێ ئەدا بەکوشت و ئەیوت خۆت لە شوێنەکەی دانیشە!.

هەروەها لەولاشەوە حوکوومەتی ئێران بۆ ئەوە لە دەسەلاًت و نفووزی حوکوومەتی عوسمانی کەم بکاتەوە لە ژێرەوە هانی ئەمیری ئەردەلاًنی ئەدا بۆ بە گژاچوونی ئەمیری

بـــابان. مـــیللەتی هـەژاری کـوردیش لە پێناوی شـەڕەقۆچی دوو ئـەمیرا ئـەبوون بـە گاوگەردوون!. دوو حکحوومەتی ئێران و تورکیش دەستیان ئەهێنا بە سمێلیانا و سەیری ئەقڵی ئەوانە و دیمەنی رژانی خوێنی کوردیان ئەکرد!.

ئەمە بوو دەوری دوو ئەمارەتە بەرزەکانی کورد!.

ئەگەر خۆ ئاورێکی تر بەولاترەوە بدەینەوە؛ بەلای «صلاح‌الدینی ئەیوبی» و نادرشای هەوشاری ١٦٨٨ـ١٧٤٨ و کەریم خانی زەندەوە. کە ئیسلامیەتی «صـلاح‌الدیـن» و هەیبەتی نادر و داد و عەدلی «کەریم‌خانی» لەگەڵ هەموو جۆرە دەسەلاتێکیانا لەگەڵ هەموو چەشنە حوکمدارییێکیانا کەس ناتوانێ ئینکاریان بکا، هیچ دۆست و دوژمنێک **نیەکەدان بەگەورەیی ئەمانەدا** نەنێ.

→
صلاح الدینی ئەیوبی
١١٣٨ـ١١٩٣ م
←
کەریم خانی زەند
١٧٠١ـ١٧٧٩

بەڵێ خیانەت لە تەئریخ ئەکەن وە خیانەت لە کورد ئەکەن وەکوو ئەوە هەندێکی وەکوو «صالح جەبەر» .. کۆنەسەرۆکی حوکوومەتەبۆگەنەکەی دەوری پێشووی عێراق لە پارلەمانە دەستکردەکەی خۆیا بۆ هەڵخەڵەتاندنی خەڵک ناوی «صلاح‌الدینی» ئەهێنا کە چە خزمەتێکی بە ئیسلام کردووەو چـۆن لە جـەنگی «خـاج»دا لە سـەر فـەلەستین گاورەکانی ئوروپای شڵەژاند، بەلام دڵی بروایی نەئەدا کە بڵێ ئەم پیاوە ناودارە کورد بووە!. ئەمەی ئەکرد بە ژێر لێوەوە، لای وابوو کە ئەوبیکا بە ژێر لێوەوە تأریخیش ئەیکا بە ژێر لێوەوە!.

هەروەها حوکوومەتەکانی ئێران کە لە پارلەمانەکانیاندا و لە دیواخانەسیاسیەکانیاندا و

لە لاپەڕەی کتێبە دەست هەڵبەستەکانی ئەم دەورەی دواییەیاندا بۆ خۆ هەڵکێشان و بۆ شانازی، ناوی «نادری هەوشار» و «کەریم‌خانی وکیل الرعایا» دێ بەسەر زمانیانا و بەسەر لاپەڕەی کتێبەکانیانا، بەلاّم دڵیان بڕوایی ناداکە دان بەوەدا بنێن بڵێن ئەمان کورد بوون، لایان وایە ئەگەر وتیان کوردن لە گەورەیی کۆشکەکانیان کەم ئەبێتەوە، وەیا زیانێک بە برایەتی کورد و فارسیەتەکەیان ئەگا؛ ئەو برایەتیەکە لە وەختی تەنگانەدا بانگی بۆ ئەدەن و لە وەختەکانیترا شیری بۆ ئەسوون!. ئەمە ئەڵێن و شەرمێکیش لە تأریخ ناکرێ. بێ گومان کاسە، کە پڕ بوو ئەڕژێ.

راستە لە رۆژگارەکانی کورددا ئەم پیاوانە هەڵکەوتن و بە هەموو مەعنایەکی گەورەیی هاتنەکایەوە، جا لە لایەن کورد بوون و نەبوونیانەوە دانیان پیا بنرێن یا نەنرێن، خۆ دەورەیەکی باشیان هەڵسووڕان بەلاّم خزمەتێکیان کە بۆ کورد بگەڕێتەوە ئەو خزمەتە ناکەوێتە بەرچاو، تەنها هەر ناوەکەیە و هیچیتر. ئەوەندە هەیە ئەو لیش و کردەوانەکە ئەیانکرد لە رووی دڵێکی سافەوەبوو، جیاییەکیان نەئەخست لە بەینی کورد و غەیری کورددا، بەلاّم ئەوانەی کە دان بە کوردایەتی ئەوانا نانێن وەنەبێ لەبەر دڵسافیان بێ، بەڵکوو لەبەر ئەو مەبەستەیەکە خۆیان ئەیزانن و لایان وایە کەسیتر نایزانێ، کەچی خەڵکەکەیتر لە خۆیان گەلێ چاکتر لە مەبەستەکەیان تێئەگەن!.

* * *

زەمان وردە وردە ئەهاتە پێشەوە، هەست و شعوور بەرە بەرە بڵاو ئەبووەوە، لە هەموو گۆشەیەکی دنیاوە جۆرە باوەڕێک پەیدا ئەبوو، باوەڕو فیکری قەومی لە هەموو سووچێکەوە بڵێسەی ئەسەند. سەیرت ئەکرد بە تایبەتی لە پاش دوایی هاتنی جەنگی گەورەی یەکەم هەر دەستە خەڵکێک هەستیان بکردایە بەوەکە لەرەگەزاو لە قسەکردنا و لە ئەدەب و بیرو باوەڕو لە تەئریخ و رەوشت و عادەتا یەکن ناوی خۆیان ئەنایە قەومێکی سەربەخۆ، با سیاسەت و پیلانی زەمان سنووری خاکیشیانی لێک جیاکردبێتەوە و هەر

بڕێکیان کەوتبێتنە شوێنێک.

لەمەوە مەفاهیمی قەومی بە مەعنای کەلیمە پەیدا بوو. کورد با خوێندەواریشی تێدا نەبوویێ و با ئەوەندە لەو دەورانەدا سەربە دەرەوە نەبوویێ بە فیترەت و لە کانگای دڵیەوە زۆر لە ئەفرادەکانی بە بێ ئەوە باوەڕێکی عیلمی پاڵیان پێوەبنێ کەوتنە سەر ئەو باوەڕی قەومیەتە. چیش ئەمانەی خستە سەر ئەو باوەڕە؟. ئەوە خستنی کە هەریەکەیان تەماشای ئەویتری ئەکرد. سەیری ئەکرد لەم دەردەدارتر و لەم کوناوەجەرگتر، وەکوو مەڕێکی بێشوان رەوە گورگێک ئەیانداتە پێش و بە ئارەزووی خۆی یاری و گاڵتە بە هەموو موفەدەراتێکیان ئەکات.

هەروەها سەیریان ئەکرد لە زمانا یەکن، لە بیر و باوەڕدا یەکن، لە شایی و شیوەنا یەکن، لە زەوی و زارا یەکن، لە ستێر و چیرۆک و مێژوودا یەکن. کەچی هەر کەسەیان کەوتوونەتە بنە بەردێک و هەر کەسەیان یەکێک گاڵتەی پێ ئەکا!. ئەم هەستە هەتا ئەهات زۆرتر ئەبوو، هەتا ئەهات رەمەکی مەردم زیاتر لێ تێ ئەگەیشتن. نەوەک هەر ئەوەندە بەڵکوو زۆرتر لە ئەفرادەکەیان لەوە تێ گەیشتن کە هەست و شعووری قەومیەت وەختێک پوختە ئەبێ کە شەخسیەت و گیان و ماڵ و منداڵ بکا بەگاو گەردوونی ئەو قەومیەتە. وەکوو چۆن لە لای عولەمای «تصوف» «وەحدەتی وجود» وەختێک دروست ئەبێ کە کابرا بە جۆرێ تێکلاو ببێ لەگەڵ ئەو نوورەداکە هیچی تر نەبینێ، لەبارەی زانینی قەومیەتیشدا لەوانەیە کە عەینی سەمەرەی هەبێ، ئەبێ پیاو هەموو شتێکی تری لە بیر بچێتەوە و وابزانێ هیچی تر لە ژێر ئەم ئاسمانەدا نیە تەنها قەومیەت و باوەڕی قەومیەت نەبێ. ئەمەش بۆچی؟. بۆ ئەوەکە بە هۆی ئەم باوەڕەوە بتوانێ خۆی لە هەموو کۆت و زنجیرێک رزگار بکا.

بەڵێ ئەم باوەڕە باوەڕێکی زۆر گران و زۆر قورسە هەموو کەس پێ ناکرێ و لە وزەی هەموو کەسێکدا نیە، بەڵام ئەگەر هات و لە قەومێکدا بکەوێتە مێشکی بەکێکەوە مەعنای

وایە کە ئەو قەومە هەموو دەرگایەکی رزگار بوونەوەیان بۆ کەوتۆتە سەرگازی پشت؛ چونکە گومانی تێدا نایێ کە باوەڕەکە وەکوو ئاگر ئەتەنێتەوە و هەموو تاکی کۆمەڵەکە لەگرێتەوە وەیان وەکوو:

چۆن ئەگەر رەوە ئاسکێک بگیڕین و بخرێنە ژوورێکەوە و دەرگایان لەسەر داخرێ، هەردانەیەک لەم رەوەیە لە پەل و پۆی ئەوەدایە کە رزگار ببێ و کۆشش ئەکا بۆ ئەو رزگاربوونە، لەم کۆششە تێکرایەدا کوتوپڕ یەکێکیان کونێک ئەدۆزێتەوە و لە کونەکەوە دەرباز ئەبێ، ئەوانیتر کە سەیریان کرد وا ئەوەیان لەو کونەوە خۆی رزگار کرد هەموو، یەکە یەکە شوێنی ئەکەون و لە دەرەوە وەختێک چاو ئەکەنەوە کە هەموویان رزگار بوون.

مەسەلەی قەومێکیش کە دیل بێ عەینی سەمەرەی هەیە، بە تەبیعەت هەستێک بۆ هەموو پەیدا ئەبێ، کە یەکێکیان رێگەیەکی دۆزیەوە بۆ رزگار بوون ئەوانیتر هەموو شوێنی ئەکەون.

جا ئەم هۆیانە بوو کە کوردی لە دەورەکانی پێشووەوە خستە ئەم دەورەی دوایە، خستیە دەورەی شۆڕشی قەومیەوە. لە نەتیجەی ئەو شۆڕشانەوە ئەو فیکرەی کە کەوتبووە سەر شۆڕشگێڕە کە کەوتە مێشکی هەموو ئەفرادی بە شوێن شۆڕش کەوتووەکەوە.

بۆ ئەوە مێژوو شتەکانی خۆی بە پوختی بهێڵێتەوە ئێمە لەم دەورەی سێهەمەدا کارەساتی ئەو شۆڕشانە کە لەناو کورددا بۆ ئازادی و سەربەستی روویان داوە لە لاپەڕەکانی ئەم کتێبەدا ئەیانخەینە بەرچاو. ئەو ئومێد و تکایەشم هەیە بە قەومی خۆشەویستی کورد ئەگەر چەوتی وە یا نارێکیەکیان تیایا بەرچاوکەوت بە چاوی لێ بووردنەوە لێم ببورن، چونکە غەیری خوا نەبێ کەسی تر خاڵی نیە لە هەڵەو لە ناتەواوی.

شۆڕشی بەدرخانیەکان

لە خانەدانی بەدرخانیەکان
حسین کەنعان پاشای کوڕی
بەدرخان پاشا ١٨٥٨-١٩١٣
....

لە دەورەی عوسمانیا دەردەدڵ زۆر ئەکرا هەرکە لە عاستی خۆی دڵگران بوو لەو کردەوانە، کە حوکومەتی دیکتاتۆری ئەینواند، ئەو قەومانە کە کەوتبوونە ژێر ئالآی خەلافەتەوە، یەک لە یەک بێزارتر بوون، هەتا مەیدانی حوکمی خەلافەت پان و فراوانتر ئەبووەوە خراپەو خراپەکاری زۆرتر بلاّو ئەبووەوە، عەدڵی اجتماعی بێجگە لەناوکەی هیچی تری نەمابوو، پیاوەکانی «بابی عالی» هەر یەکە بەلایەکا رایانئەکێشا، هەر یەکە بووبوون بەگورگێک و کەوتبوونە ناو خەڵکەوە.

ئەم جۆرە کردەوانە دڵی قەومەکانی ژێر سێبەری ئالآی کون کون کردبوو، بێجگە لەسەر دانەواندنیش هیچ دەسەلاّتێکی تر نەبوو، هەتا وای لێ هات هەرکەسە لە عاستی خۆی بێزار بوو لەوژیانە کە تیایەتی. بەرەبەرە قەومەکانی ژێر ئالآ لە کون و قوشبنەکانی ولاّتەوە کەوتنە تەقەکردن لە سیاسەتی حوکوومەت و هەر رۆژە لە لایەکەوە بۆ ئازادی، یەکێ سەری هەڵئەدا. نارەوایی فەرمانەکانی حوکوومەت وادیاربوو زیاتر کاری کردە کورد بۆیە:

لە سالآنی «١٨٠٢-١٨٦٧»م بەدرخان پاشای کوڕی عبدالخان بەگ لە ولاّتی «جزیرە»دا بە نیازی ئەوە کە کیشوەرێکی سەربەخۆی کورد دروست بکا چاکی لێ کردبەلادا، چاکی لێ کردبەلاداو بەرە بەرە ناوبانگی دەرکرد و خوێن گەرمەکانی کورد لە دەورەی کۆبوونەوە. زۆری نەخایان وەکوو ئاگرێک بکەوێتە پووشەوە بەو جۆرە کەوتە لەشی حوکوومەتی تورک و پاشان ئێرانەوە، ولاّتەکانی «وان، باشقەلاّ،

سیوەرۆک، مووسڵ، رواندز، سابلاخ و وێران شاری» داگیرکرد و لەم لاوە چووە سەر قاپی «دیاربەکر»، لە (١٨٤٢)دا ناوی خۆی نایە «ئەمیری بۆتان» و قەڵەمڕەو هەموو دانیان بە ئەمارەتەکەیاندا، شاری «جزیرە»ی کرد بە پایتەخت و پارەیەکی بەناوی خۆیەوە دەرکرد کە لە دیویکیەوە نووسرابوو «ئەمیری بۆتان بەدرخان» لە دیوەکەی تریەوە نووسرابوو «ساڵی ١٢٥٨ی هجری»، هەروەها کارخانەیەکی چەک و باروت دروستکردنیشی هەر لە شاری جەزیرەدا داناو بەیداخی حوکوومەتی کوردی هەڵکرد.

کوردەکانی هەموو هێنایە ژێر ئاڵایەکی کوردی‌یەوە، هەموو گەورە و سەرەک عەشرەتەکانی کورد سوێن خواربوون بۆی کەتێکرا خزمەتی حوکوومەتی کوردی و دامەزراندن و قایم کردنی حوکوومەتی کوردی بکەن. دوور شت بوو، کە ئەو، ئەو دووەی بە هۆی پاشکەوتنی کورد ئەزانی هەردووکی لابردن؛ یەکێ ئەوە کە هەموو کوردەکان بکەونە سەر باوەڕی نیشتمانی و رزگارکردنی کوردستانی گەورە، یەکێ جێ بەجێ کردنی کارخانە و کارگەی چەک و ئازۆخە، لە راستی‌دا هەر دووفیکرەکەی هێنایە ئەنجام، ناو و دەنگی حوکوومەتی کوردی ئیتر رۆژ بە رۆژ بەرزتر ئەبووەوە و رۆژ بە رۆژ بەهێزتر ئەبوو.

بێ گومان ئەمە بۆ «بابی عالی» و حوکوومەتی عوسمانی دەستی نەئەدا، دەستی نەئەدا لەگەڵێ لاوە؛ لە لایەکەوە دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی لە خاکی حوکوومەتی پێنجسەد ساڵەی عوسمانیا ئەمە کوفرێک بوو بۆ ئەو رۆژە! لە لایەکی‌ترەوە حوکوومەتی ئەستەمۆڵ باڵی کێشابوو بەسەر گەلێ قەوما، ئەگەر ئیمڕۆ ماوەی ئەم حوکوومەتە تازە پێ گەیشتووەی کوردیە بدرێ سبەینێ قەومەکانی‌تریش راست ئەبنەوە و هەر کە داوای حەقی خۆیان ئەکەن، داواکردنی حەقیش لە ئاخر دەورەکان حوکوومەتی عوسمانیدا کوفر و کوفر و کوفربوو!..

سەرەتا بەناوی پیلان و سیاسەتکاریەوە لەگەڵی هاتە پێشەوە، بە هۆی «مشیر حافظ

پاشا»وە ئەیەویست ئەمیر بچێ بۆ ئەستەمۆڵ، ئەمیر ئەم قسەیە نەچوو بەگوێچکەدا، ئەم بەگوێ نەچوونەی ئەوەندەی‌تر رقی خەڵیفە و حوکوومەتی هەستان. ئەمەش بەرێ‌کەوت لە وەختێکابوو کە ئەمیر لەکرد و کۆشی ئەوەدابوو هەموو کوردەکان ئەوەندەی‌تر بخاتە ناو جغزی یەکیەتی کوردەوە، لەو کاتەشدا «فەلە»کانی بۆتان سەرپێچییان کرد لەوەکە رسووماتی خۆیان بدەن بەم حوکوومەتە کوردی‌یە، ناچار ئەمیر لەشکرێکی دە هەزارکەسی نارده سەریان و تەمێ کردن، ئەم کردەوەیە داری دایە دەست ئینگلیز و فەرەنسەوە، ئەوان داوایان کرد لە «بابی عالی» کە گۆیا حوکوومەتی کورد جەوری لەفەلەو گاورەکان کردووە ئەبێ هەقیان بسەنرێ!. لەگەڵ ئەوەشا بە جۆرێکی تێکڕایی داد و عەدڵ لە قەڵەمڕەوی. «بەدرخان پاشا»دا لە بەینی ئیسلام و غەیری ئیسلاما وەکوو یەک ئەڕویشت و بەناهەق جەور لەکەس نەئەکرا.

کە حوکوومەتی عوسمانی زانی وا ئینگلیز و فەرنسەش پشتیوانی ئەکەن لەشکرێکی هەتا بڵێت زۆری رێکخست و لەژێر فەرماندەیی «عوسمان پاشا»دا ناردیە سەر «ئەمیر بەدرخان». لەو وەختەدا بەدرخان پاشا لەگەڵ لەشکری خۆیدا لە فتووحاتابوو لە دەورو بەری «ورمێ»، دوو لەشکر لەوێدا یەکیان گرت، سەرکەوتنی شەڕ هەتا ئەهات بەلای کورددا ئەچوو.

لەو دەمەداکە ئەمیر ئالآبوو بە جەنگی عوسمانیەوە «عزالدین شێر» هەبوو ـ کە خزمی خۆی بوو لەگەڵ ئەمیرا ناکۆکی لەبەینیانا هەبوو ـ ئەم وەختەی بە هەل‌زانی خۆی دایە پاڵ لەشکری تورک، تورکەکان بە یارمەتی و شارەزایی ئەو لەولاوە چوون شاری «جەزیرە»یان داگیر کرد. ئەم کردەوەیە «بەدرخان پاشا»ی شڵەژان، دەستی لە هەموو شت هەڵگرت و گەڕایەوە بۆ جەزیرە، لە پاش شەڕێکی زۆر جەزیرەی وەرگرتەوە، ئەوەندە هەبوو ئەم ناپیاوەتیەی «عزالدین شێر» ئیشێکی وای کرد کە لەشکری ئەمیر بێ‌هێزیەکی زۆری بەسەراهات، ناچار لە ئاخرا جەزیرەشی بەجێ هێشت و رووی کردە قەڵای

«ئەروخ» لەوێدا هەشت مانگێک بەشەڕی چەتەیەتی مایەوە، لە ئاخرا هەر کەڵکی نەبوو ئەو شکەستەی کە بەسەریاهات هەرهات و خۆی نەگرتەوە، پاش ماوەیەکی تر بە دیل گیرا و لەگەڵ کوڕەکانیا نێران بۆ ئەستەمۆڵ.

لە پاش مانەوەی ماوەیەک لە ئەستەمۆڵ وردە وردە خۆی لە «بابی عالی» نزیک خستەوە، شەڕی «کرید» بە سەردا هات لەو شەڕەدا ئەویش خۆی بەشدار کرد و پاڵەوانیەکی باشی نواند و خزمەتێکی زۆری بە حوکوومەت کرد، ئەم خزمەتە بوو بە هۆی زیاتر نزیک بوونەوەی لە بابی عالی، بابی عالی لەبەر ئەو خزمەتانەی لەقەبی «میری میران»ی دایەو پاشان چوو بۆ شام، «دە» ساڵێک لەوێ مایەوە، لە (١٢٨٤هـ - ١٨٦٧ م) کۆچی دوایی کرد و لە گەڕەکی «صالحیە»دا نێژرا.

* * *

لە (١٨٧٧)دا جەنگێک لەبەینی تورک و رووسا هەڵگیرسا، حوکوومەتی تورک کەوتە رەشبگیر کردن، سەرە، هاتەسەر کوردەواریی، لەشکرێکیشی لە کورد پێکەوە ناو سەرداری لەشکری دایە دەست «حسین کەنعان پاشا» و «عوسمان پاشا»ی کوڕانی بەدرخان پاشا. حسین و عوسمان ئەمەیان بەهەلێکی باش زانی، لەگەڵ ئەو زابت و سەرۆکانەی کورددا - کە کەوتبوونە بەر لەشکرەکەی ئەمان - قسەیان کرد بە یەک و هاتنە سەر ئەوە کە لەم وەختەدا بەڵکوو ئیشێکی وا بکەن کوردستانی گەورە رزگار بکەن.

لەشکر هەموو ئامادە بوو، لەسەر ئەم نیازە بە بیانووی ئەوەوە کە ئەچن هەر بۆ شەڕی رووس بەرەو ولاتی کوردەواریی بوونەوە و ولاتی «جزیرە»یان داگیر کرد و بەیێ گیروگرفتی سەربەخۆیی کوردستانیان بلاو کردەوە. هەر چەندە هەر جارە لە لایەن تورکەکانەوە لەشکریان ئەکرایە سەر لەگەڵ ئەوەشا ولاتەکانی «جوولەمێرگ، ماردین، زاخۆ و ئامێدی»یان هەر داگیر کرد و بەتەواوی بنجیان داکوتا و حوکوومەتەکەیان رۆژ بە رۆژ بەهێزتر ئەبوو، ئەمیر عوسمان لە خوتبەی هەینیدا ناوی سوڵتانی عوسمانی

هەڵگرت و ناوی خۆی خستە شوێنی.

ئەمە ترسێکی خستە بەر حوکوومەتی ئەستەمۆڵ، هەر چەندە کە لەشکری ئەنارده سەریان هەر بە ناهومێدی ئەگەڕایەوە، ئەمجا کەوتە باری پیلان و نارديە لایان کە با، رێ کەون. ئەمانیش لەسەر ئەو مەرجە کە کاروباری کوردستان وەکوو خۆیان ئەیڵێن ئەبێ وا بڕوا ـ واتە حوکوومەتێکی لامەرکەزی هەبێ ـ قسەیان دا بە سوڵتان. حوکوومەتیش پەیمانی‌دا و بڕیار لەسەر ئەوە بڕابەوە کە بەو جۆرەی ئەمان ئەیڵێن حوکوومەت ئەو داخوازانە بەجێ بێنێ، ئیتر بە ئیمڕۆ سبەی ئیشەکەی هەر دواخست، لە ئاخرا حوکوومەتی عوسمانی شوێنێکی بۆ قۆمیتە تیاگرتن دیاری کرد کە لەو شوێنەدا هەر دوولاقسەلە کاروباری کوردەوە بکەن و ئاخر بڕیار دەرچێ بۆ داخوازەکانیان. لەم ماوەیەدا بەدرخانیەکان پشتەستوور بەو پەیمانە کە حوکوومەت پێ‌دابوون لەوەندە گوێیان بەساز کردن و رێک و پێک کردنی لەشکر نەئەدا بۆ وەختی تەنگانە. هەتا سەرەهاتە سەر قۆمیتە گرتنەکە، لێرەدا لووس و باریک دەورەیان‌دان، هەردوو لەمیر گیران و نێران بۆ ئەستەمۆڵ و ئیتر شۆڕش و ئاژاوە کوژایەوە!.

وەکوو سەیر ئەکەین لەم شۆڕشی بەدرخانیانەشدا هەر کوردەکان بە زمانی لووس هەڵخەڵەتان و هەلیان لە دەست چوو، بەڵام ئەوەندە هەبو شۆڕشی فیکری بۆ رزگاربوونی کورد لەکۆت و دیلی و بۆ سەربەخۆیی کورد هەر نەکوژایەوە.

* * *

لە «١٨١٥» کوردەکانی «بایەزید» و «وان» لە ژێر باری جەوری تورکا ئەتلانەوە، لە ناکاو جۆشێکیان‌دا و ئاڵای لە ژێر فەرمان دەرچوونی حوکوومەتی تورکیایان هەڵکرد، ئاگری شۆڕش بەرە بەرە تەنیەوە و پاڵی‌دا بە کوردەکانی وڵاتی ئێرانەوە، حوکوومەتی تورکیا کەوتە خۆی و لەگەڵ حوکوومەتی ئێراندا کەوتنە سرکەسرک کردن!. ئەم شۆڕشە تا (١٨١٨) درێژەی کێشا، لەولاوە «عەباس میرزا»ی ولیعهدی قاجاری لە تەورێز و

لەم‌لاوە حاکمی ئەرزورۆم دەستیان کردە ملی‌یەک و شۆرشگێرەکانیان خستە بەینی خۆیانەوە!! ئەو دوو حوکوومەتە بۆکوژاندنەوە و لەناوبردنی ئەو شۆرشە ماوەی ساڵێک خەریک بوون و پاشان بەگوللەی جەور و ستەم شۆرشەکەیان دامرکاندەوە و کوردەکانیش لەوێدا هیچیان بۆ نەکرا.

هەرچەندە ئەم شۆرشە کوژایەوە بەڵام لە راستی‌دا «١٨٢٥» هەر درێژەی کێشا و بە هەموو مەعنایەک ئەو دوو حوکوومەتەیان خستبووە عەزیەتەوە، وەکوو ئەوان درێغیان لەمان نەئەکرد، ئەمانیش هیچ چاویان لەوان نەئەپۆشی!.

* * *

لە «١٨٥٣»دا لەکاتی جەنگی رووس و تورکا، لە ولاتی بۆتان و حەکاری پزیسکەی شۆرشێکی‌تر سەری هەڵداو لە پزیسکەوە بوو بەکڵپە. ئەم شۆرشەش لە ژێر سەرۆکی «یەزدان پەنا»دا بوو، شەعبی کوردی بە هەموو دڵێکیانەوە لە دەوری کۆبوونەوە، بەرە بەرە پێش کەوتن، «بتلیس» و «مووسڵ»یان داگیر کرد، ناوچەی حوکمی شۆرش لە «وان»ەوە ئیشی ئەکرد تا «بەغدا». نەستووری و فەلەکان هەموو بەگیانێکی پاکەوە چوونە ژێر ئالای ئەم شۆرشە و شان بە شانی کوردەکان ئەجەنگین.

لێرەدا ئینگلیز کەوتە خۆی و بلاوبوونەوەی ناوچەی نفووزی کوردی بۆ خۆی بەزیان هاتە بەرچاو!. «نەمرود رەسام»ی ئاسووری بانگ کرد بۆلای خۆی و هەندێ پەیمانی دایە بۆ ئەوە کە ئیشێکی وابکا کۆسپێک بخاتەرێ «یەزدان پەنا»وە!.

نەمروود بەناوی دۆستایەتیەوە خۆی گەیاند بە یەزدان پەنا و پێ‌وت کە حوکوومەتی تورکیا زۆر بەهێزە و لە ئاخردا ئەم ناتوانێ چاری بکا، چاکەی کوردەکان ئێستە لەوەدایە کە لەگەڵ حوکوومەتی تورکیادا رێ‌بکەون بۆ ئەوە ئەم نفوورەی کە ئێستا هەیانە بە دەستیانەوە بمێنێتەوە!.

یەزدان پەنا قسەکانی نەمروودی بە ئامۆژگاریەکی دڵسۆزانە وەرگرت و لە پاش

دووساڵ وازی لە شەڕ هێنا، لەگەڵ ئەوەشا وانەبوو. حوکوومەتی تورکیا ئەو شەڕە لە لایەکەوە و لە لایەکی ترەوە شەڕی رووس بە جاری شپرزەیان کردبوو، ئەگەر یەزدان ئەو بێنەکە بێنی پێوە نابوو هەر لە سەری بڕوێشتایە حوکوومەتی تورک هیچی پێ نەئەکرا.

لە پاشان یەزدان پەنا ـ ش بانگ کرایە ئەستەمۆڵ، لەوێدا ئەو لەناو بڕوا شۆڕشیش لەم لاوە کوژایەوە!.

* * *

لە (١٨٨١)دا شێخ عبیداللەی شەمدینان بۆ ئازاد کردن و سەربەخۆیی کوردستان بەیداخی هەڵکرد و شۆڕشی هەڵگیرسان، بەڵام بەو مەرجەکە وەکوو لامەرکەزی لەژێر چاوێری حوکوومەتی تورکابێت. ئەم باوەڕە پەرەی سەند و رۆژ بە رۆژ بڵێسەی سەربەخۆیی زیاتر زمانەی ئەکێشا.

لێرەدا حوکوومەتی ئێران خەبەری بووەوە، ئەمەی بەزیانێکی گەورەزانی بۆ خۆی، لەگەڵ ئەو هەموو دوژمنایەتیەشدا کە لەگەڵ حوکوومەتی تورکدا هەیبوو هەر قۆڵی کرد بە قۆڵیا بۆ کوژاندنەوەی ئەم ئاگرە. ئەمجا بە لەشکرێکی بێدادەوە ئەم، ئەم لای لێ گرت و حوکوومەتی تورکیش ئەولای لێ گرت. لە ئاخرا لەم بەینەدا شێخ گیراو نێرا بۆ «مەدینە»، لەوێدا بە دوور خراوەیی مایەوە تا مردن و لەم لاشەوە لەشکر پەرت و بڵاو بووەوە.

* * *

لە «١٨٢٠»دا کوردەکانی زازا بۆ وەرگرتنی حەقی داگیر کراوی کورد شۆڕشێکیان هەڵگیرساند، بڵێسەی ئەم شۆڕشە تا وڵاتی «سیواس» رۆیشت، پاشان ئەمەش سەری نەگرت و ئازۆخە تەواوبوو.

* * *

لە (١٨٢٩) تا (١٨٣٩) لە حەکاری و تورعابدین هەر بۆ سەندنەوەی مافی داگیرکراوی کورد گەلێ شۆڕشی ترکرا، گەلێ خوێنی گەش رژێنرا بەڵام هەمووی لە ئاخرا

بە هۆی زۆری ستەمدارانەوە بە هیچ دەرچوو.

* * *

لە (١٨٨٩)دا ئەمین عالی و مەدحەت بەگ کوڕانی بەدرخان پاشا ـکە لە ئەستەمۆڵ و دەست بەسەربوون ـ بەبێدەنگ هەڵاتن و خۆیان گەیاندە «تەرابەزوون» بەو نیازەکە دیسان شۆڕشی کوردی هەڵگیرسێننەوە، هەر لەوێدا بانگی باوەڕیان بلاّوکردەوە و گەلێ کەسیان لێ کۆبووەوە، هێشتا بە تەواوی نەگەیشتبوونەوە وڵات «بابی عالی» ئەستەمۆڵ پێزانین و لەشکری ناردە سەر رێگایان، ئەوانیش هیچ ئاگایان لەم ئیشە نەبوو، هەر ئەوەندەیان ئاگا لێ بوو کە دەورەدران، لە پاش شەڕێکی کەم گیران و نێرانەوە بۆ ئەستەمۆڵ، ئەم کۆششەی ئەوانیش دیسان هەر بە هیچ دەرچوو.

* * *

لە (١٩١٣) لە «بتلیس» شۆڕشێکی‌تری کوردی بە سەرکردەیی «مەلاسەلیم، شهابەدین و عەلی» بۆ ئازادکردنی کوردستان دەستی پێ کرد، لە ناوشاری «بتلیس»دا ئاگری شەڕ هەڵگیرسا، لەبەر زۆری هێزی تورک ئەمان کشانەوە دواوە، «مەلاسەلیم» خۆی هاویشتە قونسولخانەی رووس ـکە لەو سەردەمە قونسوولی رووس لە ناوشاری بتلیس هەبوو ـ هەر لەوێ مایەوە تا لەو رۆژەکە حوکوومەتی تورکیا إعلان شەڕی لە سەر رووس کرد. لەو رۆژەدا تورکەکان پەلاماری «قونسوولخانەی رووسیان»دا لە ناوشار، تاڵانیان کرد و ئاڵاکەیان هێنایە خوارەوە. لە ناو زەلامەکانیاندا [مەلاسەلیم]یان بەردەست کەوت هێنایان لە سەر شەقامەکانی ناوشاری «بتلیس» لە داریان‌داو خنکاندیان!.

* * *

پەیمانی «لۆزان» لە ٢٤ی کانوونی دووهەمی ١٩٢٣دا ئیمزاکرا، حوکوومەتی تورکی شڵەژا، چونکە تەنها کورد بوو لە وڵاتەکەی ئەواکە بتوانێ بەربەرەکانێ بکا و لەهەموو وەختێکا ئاژاوە و هەرابنێتەوە تا لەگا بە هەقی خۆی و سەربەخۆیی خۆی وەرنەگرێ. لێرەدا تورکەکەماڵیەکان خۆیان کۆکردەوە و کەوتنە سەر ئەو باوەرەکە

ئیشێکی وا بکەن لەو ولاّتە پان و فراوانەی تورکیادا هەرکەس بە «ئەکمەک» بلێ «نان» دەماری دەرێنن و بەڕیشەیا بچنە خوارەوە!. ئەمەش بۆ ئەوە کە نەوەک رۆژێ لە رۆژان ئەم کوردە سەر هەڵبداتەوە و داوای حەقە زەوتکراوەکەی خۆی بکا!.

لەسەر ئەم نیازە لە دیواخانە رەسمی و سیاسیەکانیانا کۆبوونەوەو بڕیاری ئەوەیان دا کە کورد بەخۆی و بە زمانیەوە لە ناوی بەرن و ناوی لە فەرهەنگدا نەبەڵن!! ئەوانەشیان کە گوللەی تفەنگ و دەمی شیر نایانگاتێ هەڵیانفڕێنن یا بۆ ولاّتی تەورێز و ئێران لەوێدا ببن بە تورکمان وە یا بە جۆرێکی زۆر توند و تیژ هەر لە تورکیادا لە سەر زمانەکەی خۆیان نەیانهێڵن!.

دیارە ئەوەشیان ئەزانی کە ئەگەر ئەمان دەست بدەن بەم ئیشەوە کوردەکان تا ئاخر هەناسەیان بەرەنگاریان ئەبن و شەڕ ئەکەن، لێرەدا دوور نیە حوکوومەتەکانی تر ـ ئەوانەی کەوا سەرکەوتووی کوورەی شەڕی (٩١٤ـ٩١٨) بوونو پەیمانەکانی (سیڤەر ـ صور) و لۆزانیان هێنابووەکایەوە ـ داڵدەی کوردەکان بدەن وە یا لە سەریان بکەنەوە. بێ گومان ئەگەر ئەمە رویدا ئیش لە «تورکیا» تێک ئەچێ وە یا درێژە ئەکێشێ.

هێنای ـ واتە تورکیا ـ لە پێشا پەیمانێکی دۆستایەتی و دراوسێتێ لەگەڵ فەرەنسەدا بەست کە ئەو ـ واتە فەرەنسە ـ لە قوڵی سووریەوە هیچ دەنگ نەکاو خۆی تێکلاّوی قسە کردن و لە سەرکردنەوە نەکا.

مایەوە سەر ئینگلیز؛ ئینگلیزیش لە پاش ئەوە کە تورکیا مەسەلەی «موسڵ»ی لەگەڵ براندەوە و موسڵی‌دایە، ئەویشی بەمە دەم کوت کرد کە ئەگەر هەرشتێک بکا ئیتر ئەو دەنگ نەکا!. بەم ئیشەی تۆپەڵێ قوڕی بەدەم «لورد کرزۆن» وەزیری دەرەوەی ئینگلیزا ـ کە وەختێ خۆی ئەم کابرایە سەرۆکی «قۆمیەتی لۆزان» بوو داوای هەقی کوردی کردبوو لەو قومیتەیەدا! ـ لەمیش ئەوەی لە فیکر چووەوە.

کە «تورکیا» کەری خۆی لە هەر دوورلاوە بەستەوە و زانی هیچ بەرهەڵستێکی بۆنایێ لەبەر بە ئەنجام گەیاندنی مەرامەکەیا، هێنای کەوتە ئیشەوە هەر هێزێکی ئاگرین و ئاسنینی هەبوو هەمووی خستەکار، لەپێشا زمانی کوردی لە هەموو قوتابخانە و کۆلاّنی شارەکان

و دیواخانەکانا هەڵگرت کە نابێ کەس بە کوردی قسە بکا، تەنانەت لە چایخانەکانیشا وە بەڵکوو هەرکەس لە ماڵی خۆیشیا!. پیاوە گەورەکانی کوردی بەرە بەرە گرت بە دوور خراوەیی ناردنی بۆ وڵاتە دوورەکانی «تورکیا».

کە ئیش گەیشتە ئەم شوێنە و کوردەکان بە تەواوی لە هەموو راز و نیازێکی تورکیای کەماڵی تێ گەیشتن تەکانیان دایە خۆیان و ئیتر لەوزەیانا نەما راوەستان و دەنگ نەکردن. سەرەتای شۆڕش لە شێخ «سەعید»ی کلدار و میرالای خالدبەگی جبرانلی وە لەدێ «کلدار» دەستی پێ کرد.

شێخ سەعید کوڕی شێخ مەحموودی کلدار و لە (١٢٨٥)ی هجری هەر لەدێ «کلدار» هاتۆتە دنیاوە، ئەم شێخە لە تەرێقەی نەقشبەندی و (١٢) هەزار موریدی هەبوو. خالدبەگی جبرانلی ـ ش میرالای بۆ لەشکری تورک و لە بەر هەوای نیشتمان و جەوری تورکەکان هەڵات و کەوتە کۆڕی ئازاد کردنی کوردستانی گەورەوە و لە پاشان بە هۆی تورکەکانەوە کوژرا.

شەهیدی رێ نیشتمان
شێخ سەعیدی شێخ مەحموودی کلدار
[١٩٢٥-١٨٦٨]

کە دەست درا بە شۆڕشەوە «خالد بەگ» سەروکاری شۆڕشی گرتە دەست، پیاوی نارد بەم لاوبەولادا و لە هەموو جۆرە چەکێکی بڵاو کردەوە بەسەر ئەو کەسانەدا کە لە دەرەوەی «کلدار» بوون و هەموو قسەی لەگەڵ کردن بە یەک کەلە رۆژی (٢١)ی مارتی (١٩٢٥)دا بە جارێ تێکڕا لە هەموو لایەکەوە هێرش بکەن. کە ئەم ئەم خەبەرەی نارد بۆ دەستە و فیرقەکانی لەشکری کورد کوتوپڕ لەشکرێکی تورک لە رۆژی (٧)ی مارتدا چوونە «کلدار»ەوە، لە بەینی ئەم لەشکرەدا

و لەشکری «شێخ سەعید»دا ئاژاوە پەیدا بوو، ئەم ئاژاوەیە بوو بە هۆی هەڵگیرسانی شەڕ، ئەم دەنگە لە هەموو لایەک بڵاو بووەوە، گەیشتە ئەو زابت و سەربازانەی کورد کە بڕیار وابوو لە (٢١)ی مارتدا بگەنە ئەوێ. ئەوانیش هەرچەندە بە تەواوی رێک نەکەوتبوون لەگەڵ ئەوەش بە ناچاری و بە نیوە تفاق هاتن بە دەنگی شەڕەوە. بەڵام لەبەر ئەوەکە بەرنامە بۆ (٢١)ی مارت دانرابوو بە پانزدە رۆژ پێش وەخت دەستی درایە تاگەیشتنە سەرکوانگی شەڕ زۆریان لە لایەن تورکەکانەوە گیران و بە بێ پرس و جواب نرانە نیشانەوە.

ئەم پێش وادەیە زیانێکی گەورەیدا لە شۆڕشەکە، بە تایبەتی زۆر کەس لە زانا و پسپۆرەکانی شەڕ لەم پێش وادەیەدا تیداچوون ـ خالد بەگیش یەکێک بو لەوانە ـ لەگەڵ ئەمەشا ئاگری شۆڕش هەر تەنیەوە زۆری پێ نەچوو زۆرتر لەخاکی کوردەواری تورکیای گرتەوە.

کۆششی کوردەکان بۆ ئەوەبوو کە شارە گەورەکان بگرن، لایان وابوو ئیش هەر لە گرتنی ئەو شوێنە گەورانەدایە، کەچی لەشکری تورک گوێ بەوە نەئەدا، لە سیواس و ئەرزو رۆم و بناری دەریای رەشەوە وەکوو لافاو هەڵئەقوڵی و ئەهات، بێجگە لەمەش (٢٥) هەزار شەڕکەری تری بە هەموو هێزێکەوە لە رێگەی شەمەندەفەری سووریەوە بەخەتی «حەڵەب»دا هەر نارده سەریان.

بەکورتی لە هەموو لایەکەوە تورک بە هەموو هێزێکیەوە هێرشی هێنایە سەر کورد و ئەمانیش بە هەموو هێزێکیانەوە بەرەنگاری‌یان ئەکردن لە ئاخردا لە پاش زیانێکی زۆر لە تورک «شێخ سەعید» و «یوسف ضیاپاشا» و (٥١) کەسی تر لە گەورەکانی کورد گیران و فەرمانی خنکاندنیان درا، ئەمەش لە سەرچی؟. لەسەر ئەوەکە داوای حەقی شەرعی خۆیانیان ئەکرد، لە (١٥ مارسی ١٩٢٥)دا شێخی شەهید بەریشی سپیەوە ملی کرا بە پەتەوە، بەڵام ئەوەندە هەیە ئێستەش «شێخ سەعید» خوێنەکەی لەسەر ریشە سپیەکەی

هەر داوای ئازادی کوردستان ئەکا.

پاش ئەم هەرایەو پاش خنکاندنی گەورەکان، تورک بەوەش وازی نەهێنا کەوتە جەستەی ئەوانە کەمابوون؛ دانیشتوانی شاری بایەزیدی نارده رۆژهەلاتی تورکیا. لەم تاریخە بە دواوە تا (١٩٣٠) لە دوور خستنەوە، لە ماڵ سووتان، لە تالان کردن، لە بەردەباران کردن، لە هیچ خراپەیەک کەبشێ و نەشێ تورکەکان درێغیان نەکرد بەرانبەر بەکوردەکان لە تورکیادا، ئەمەش هەموو بەو نیازە کە تووی کورد لە ولاتی «تورکیا»دا نەیەڵن!. بەلام بەو نیازە هەرنەگەیشتن و هەرناگەن، نەگەیشتن بەو نیازە چونکە:

کوردە نیشتمان پەروەرەکان لە پاش ئەوەکە ئەوکارەساتی (١٩٢٥)یان بە چاوی خۆیان چاوپێ کەوت، سەر لە نوێ لە (١٩٢٦)دا چاکیان لێ کردەوە بەلادا وکەوتنە قسە کردن، لە (١٩٢٧)دا قۆمیتەیەکیان لە شوێنێ لە ولاتی کوردەواری تورکیادا بەست و دەستیان کرد بە قسە کردن و پیلان ڕێک‌خستن. ئەم دەستەیەش لە خوێن گەرمەکانی کۆمەڵی «خۆیبوون» بوون، قسەیان هاتە سەر ئەم بڕیارانەی خوارەوە:

١- لابردنی هەموو کۆمەڵەکانی کوردی و دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی گەورە کە ئەوانیتر هەموو بێنە ناو ئەم کۆمەڵەوە.

٢- جەنگ کردن لەگەڵ تورکا، تا لە ولاتی کوردەواری پاکیان لەکەنەوە.

٣- لە پێش ئەوەداکە دەست بدەن بە شۆڕشەوە ئەمانە بەجێ بێنن:

أ - دانانی سەردارێکی گشتی بۆ هەموو هێزەکانی کورد.

ب - هێزی شۆڕش بە هەموو جۆرە چەکێکی تازە بڕازێننەوە و فێری مەشقی سەربازی ڕێکوپێکیان بکەن.

ج - شوێنێکی گشتی و تایبەتی بۆ شۆڕش لە یەکێ لەکێوەکانی کوردستان دیاری بکەن.

٤- دۆستایەتی و ئاشنایەتی لەگەڵ حوکومەتی ئێران و [شەعبی فارس]دا پەیدا بکەن.

٥- دۆستایەتی و ئاشنایەتی لەگەڵ دوو حوکومەتەی عێراق و سووریادا دابمەزرێنن.

ئەمانەیان هەموو لە ماوەیەکی کەمدا جێبەجێ کرد و لق و پۆپیان لە هەموو لایە بلاو کردەوە تەنانەت لە ئاورووپاشدا. فەرماندەیی گشتی لەشکر درایە دەست «احسان نووری پاشا» و کێوی «ئاگری داغ» بوو بە مەرکەزی گشتی. احسان نووری پاشا بە هەموو زانایێکیەوە ماوەیەکی باش کەوتە ئیش کردن. ماوەی ئەو چەند ساڵە لە رێکخستنابوو، تا لە مارتی (١٩٣٠)دا یەکەم شۆڕشی بەینی تورک و کورد بۆ ئازادی بە هەموو لایەکدا تەقیەوە.

[احسان نوری پاشا]
سەرۆکی جەنگی ئاگریَ داغ
....

تورکەکان لە پاش شۆڕشی «شێخ سەعید» ئەیانزانی کەشتێک لە ئاگریَ داغ هەیە و بزووتنەوەیەک لەو ناوەدا دەست پیَ کراوە، بەلاّم نەیانئەزانی بەو جۆرە بەهێزە، هەر جارە پەلاماریان ئەدا و لیَ ئەگەڕانەوە، کەوتنە سەر ئەو فیکرە کە بەڵکوو بە فرِوفێڵ ئەو چەند کەسەی لە ئاگری داغان بیانگرن، لە ساڵی (١٣٢٨)دا بــلاّویان کــردەوە کــەوا حـوکوومەت لە هـەموو یاخیەکان خۆشبوو، کەواتە ئەوانەی کە یاخی بوون و بە تایبەتی لە کێوی ئاگریَ داغا خۆیان شاردۆتەوە بێن چەکەکانیان بدەن بە دەستەوە و حوکوومەت ئیتر هیچ لاقەیان ناکا!.

ئەم قسانە بەگوێ «احسان نووری پاشا» و لەشکرەکەیدا هیچ ئاشنا نەبوو، ئەمجاکە، تورک زانی مەسەلە وایە لە هەموو لایەکەوە پەلاماری ئاگـریَداغـیدا، کـوردەکـان خۆپاراستنیان بەلاوە لە هێرش کردن باشتر بوو. تورک بە هێرشی لەسـەریەکـی چـەند جارەش هیچی نەبردەوە. ئەمجا بە هەموو هێزێکی ئاسمانی و سەرزەویەوە لە قۆڵی‌وان و بتلیس و کێوی سوبحانەوە پەلاماریان‌دان، لەشکری شۆڕش هیچ دەنگی نـەکـرد، کـە دوژمن گەیشتە پەلی شاخەکان، شۆڕشگێڕەکان بۆیان دەرپەڕین، تورک لە هێرشەوە

کەوتە خۆپاراستن. لەم ئیشەیاگەلێ زیانی لێ کەوت. وەکو ئەوحسابەی کە لە وەختی خۆیدا کراوە لە (١٣)ی حوزەیران تا (١٣)ی تەمووز:

کوژراو و برینداری گەیشتە چەند هەزارێک، ١٢ فڕۆکە، شەست تۆپ، پەنجا مەترەلۆز، ١٥٠ چادر، ٣ هەزار تفەنگ، «٦٠» هەزار فیشەک، چل بار ئازۆخە. ئەمانەی سەری تیداچوو، ئەوانەش کە هەلاتن لە لەشکرەکەی زیاتر بوون لە «٤» هەزار سەرباز. تەنها فیرقەی حەوت و هەشت و چەند سەرو دەست شکاوێکی فرقەکانی تر نەبێ لەشکرێکی وا نەمابەوە بۆ خۆپاراستن. کە ئیش گەیشتە ئەم شوێنە ناچار حوکومەتی کەمالی کەوتە گرتنی سەربازی اجباری پێنج ساڵ لەسەر یەک.

تا ئەو وەختە حوکومەت دانی پیا نەئەنا کە شۆڕشێکی وا لە لایەن کوردەکانەوە هەڵگیرساوە، ئەمەش بۆ ئەوە کە گۆیا کەس نەزانێ کورد لە تورکیادا هەیە!. ئەمجا کە زانی ئیش شڕە، دانی پیاناو بلاّوی کردەوە.

لە پاش ئەمە هەچ هێزێکی هەبوو بە جارێ ناردی و کەوتە پەلاماردان و بە تەواوی ئابلۆقەی ئاگرێداغیاندا، دیسان هەر شەڕ دەوامی کرد. لە ئاخرا شۆڕشگێڕەکان لەبەر ئەوە هەموولایەکیان لێ گیرابوو، وە چەک و ئازۆخەیان دوایی هاتبوو، بە ناچاری لە تشرینی یەکەمی (١٩٣٠)دا وازیان هێنا و ئاگرێداغیان بەجێ هێشت و بلاّوەیان لێ کرد، «احسان نووری پاشا» لەو وەختەوە ئیتر چوو لە «تاران» دانیشت و ئاگری شۆڕش نیشتەوە.

سەیرتر ئەوەبوو لەو سەردەمەدا کە تورکەکان پەلاماری ئاگرێداغیان ئەدا و شۆڕشگێڕەکان لەیانگێڕاننەوە دواوە، بەوان نەئەوێران ئەچوونە گیانی ئەو دێهات و شوێنە کوردانەی کەبێ چەک و شەڕ نەکەربوون، داخی دڵی خۆیانیان بەوان ئەڕشت!.

* * *

«مصطفی کەماڵ» لە پاش ئەوە کە ئیشی خۆی بەرانبەر بە سیاسەتی دەرەوە و

حوکوومەتەکان بەستەوە و پەیمانەکانی خستە پشت گوێ ئەمجا هات پشتی مەتاڵەکەی کردە کورد و بەبێ رەحمانەتێیان کەوت. هەرای «ئارارات» دوایی هات بەوە وازی نەهێنا، فەرمانێکی تێکڕایی دەرکرد بۆ کوشتنی کوردەکان و واشی پێشانی خەڵک ئەدا کە، کورد لە وڵاتی «تورکیا»دا نیە، لەبەر ئەوە ئەم جارەی ئەدا ئەیویست بە لەناوبردنی تووی کورد لە وڵاتی «تورکیا»دا قسەکەی خۆی بەرێتە سەرا.

کارەساتی دڕندانەی «مصطفی کەماڵ» بەرانبەر بەکوردەکانی وڵاتی تورکیا نەوەک ئینسانیەت، بەڵکوو رەوشتی هەموو دڕندەیەکی کێویش بێزی لێ دێتەوە!. بۆ وێنە لێرەدا شتێک باس ئەکەین بزانین شارستانی پەروەرەکان بەرانبەر بەم کارەساتە چی ئەڵێن؟! لە زمانی ئەفسەرێکی کوردەوە کە لە لەشکری «مصطفی کەماڵ»دا بووە و نایەوێ ناوی ببرێ ئەیگێڕێتەوە و ئەڵێ:

«ئەتاتورک» فەرمانی لەناوبردنی کوردەکانی وڵاتی تورکیای لە پاش هەرای ئارارات دەرکرد. هەر لە وڵاتی «وان»ەوە تا دیاربەکر و بتلیس ئەمانە هەموو کەوتنە ژێر رەحمەتی گوللەی مەترەلۆزو بۆمبای فڕۆکەوە!. یەکێک لە نموونەی ئەوانە ئەڵێ:

لە دەورو بەری «وان» سەربازی ئەتاتورک بە ئەندازەی دوو هەزار کەس لەژن و مناڵ و پیاوی بێچەکی کوردیان کردە دۆڵێکەوە و مۆڵیاندان، سەرلووتکەی کێو و تەپۆڵکەکانی هەر چوار دەوری دۆڵەکەیان لێ گرتن. ئەمانەش نازانن بۆچ وا لەو شوێنەدا مۆڵ دراون و ئاگایان لە هیچ نیە تەنها لە برسێتی و زاق و زووقی کۆرپەو ئاهۆناڵەی ئافرەتی کەساس نەبێ!.

سەرۆکی ئەو سەربازانە فەرمانی لە لایەن مصطفی کەماڵەوە وەرگرتووە کە لە کات و ساتێکی دیاریدا ئەم کەسانە بداتە بەر بارانی گوللەی مەترەلۆز!. کات و ساتە دیارەکەش ئەوەیە، وەکوو لەم قۆڵەدا ئەم مۆڵەدراوە لەگەڵ لای تریشەو عەینی چەشن کراوە، مەبەست ئەوەیە کە شلیکی گوللەی هەموو لا یەک لە یەک کاتدا بێت!..

لەو کاتەدا کە ئەم تەگبیرە کراوە تا هەشتا سەرباز و ئەفسەری کورد لە خزم و کەس و کاری لەو کەسانە لەناو ئەو سەربازانەدان کە فەرمانی ئەم شلیکەیان پێ ئەکرێ، ئەمەش بۆ ئەوە ئەمان خۆیان ئەم کارەساتە خوێناویە بە چاوی خۆیان ببینن و پاشان ئەمانەش بنرێن بە نیشانەوە!.

فەرماندەی لەشکر، بە کێ لە ئەفسەرە کوردەکان بانگ ئەکا و ئەمرێ پێ ئەکا کە لە پاش پێنج دەقیقەی‌تر بۆرِیەی نیشانەی شلیک لێبدا. ئەو ئەفسەرە خۆی لە چە وەختێکا چاو پێ کەوت؟. لە وەختێکا خۆی چاو پێ کەوت کە ئەبێ فەرمان بدا بە کوشتنی دوو هەزار ژن و پیاو و منالّی کوردی بێ گوناح!. ئەفسەرەکە دەستی نەچووە خۆی خۆی بکوژێ، دەستی چووە بۆرِیەکەو فووی پیاکرد، لەگەلْ فوو پیاکردنی ئەوا لێزمەی گوللە دەستی کرد بە بارین بەسەر ئەو کەسانەدا، مێشکی منالّی بێ گوناحی کورد لەو ناوەدا بەدەم گوللەکانەوە گریانی ناو بێشکەیانی ئەگێرایەوە!. ئای لەو کاتەو لەو رۆژە!..

ئەفسەرەکە، کە خۆی ئەم کارەساتە ئەگێرِێتەوە ئەلّێ بە چاوپێ کەوتنی ئەو دیمەنە پەردەیەکی بێ‌هۆشی کشا بە سەرما. ئەلّێ پاش ئەوە ئەو ئەفسەر و سەربازە کوردانەی کە لەو لەشکرەدا بوون ئەوانیش هەموو گیران و رەوانەی شوێنێکی‌تر کران بۆ ئەوە بنرێن بە نیشانەوە!.

لەو دەمە دەمەدا «فەوزی قاوقچی» ـ کە فەرماندەی هەرەزلی ئەو ولأتانەبوو ـ گەیشت و ئەو دیمەنە خوێناویەی چاوپێ کەوت حەبەسا، لە پاش تێ گەیشتن لەوەکە ئەمە «مصطفی کەمالّ» فەرمانی لە ریشە دەرهێنانی هەموو کوردەکانی دەرکردووە، بە تەلّگراف و تەلسز خۆی گەیاندە مصطفی کەمالّ و پێوت ئەگەر واز لەم فیکرە دێنێت باشە ئەگینە لەم شوێنەدا من خۆم ئەکوژم. لە راستی‌دا «ئەتاتورک»ی پەشیمان کردەوە. بەلأم ئەمە وەختێک بوو کە بە قسەی هەموو ئەفسەر و سەربازەکانی ئەو دەورە لە کارەساتی ئەو جۆرە کوشتن و شێلکانەدا لە بەینی هەشتا هەزار تا سەد و بیست هەزار ژن

و پیاو و منالّی بێ گوناحی کورد بەو جۆرە لە هەموولایەکەوە و لە کارەساتی ئاراراتـا بوون بە گاوگەردوونی ئارەزووی «مصطفی کەمالّی ئەتاتورک»!. ئەمانەش هەموو لەسەر ئەوە بوو کە داوای مافێکی زەوتکراوی خۆیانیان کردبوو.

ئەمە تەنها نموونەیەک بوو لە سەدها نموونەی واکە حوکوومەتی تورکیای کەمالّی بەرانبەر بەکورد نواندبووی، ئایا ئەوانەی کە چاووێری حقوقی ئادەمیزاد ئەکـەن چـە حوکمێک ئەدەن بەرانبەر بەم کردەوەیە؟. ئایا چی ئەلّێن بەرانبەر بە ئینسـانیەت و عاتفەی ئینسـانیەت؟!..

* * *

لە (١٩٣٧)داکارەساتی دڵسووتێنەری مصطفی کەماڵ و حوکوومەتەکەی مصطفی کەماڵ بەرانبەر بەکوردەکان گەیشتە شوێنێک کە بە ئاشکرا تینووبوون بە خوێنی کوردا.. لەگەڵ ئەمانەشا بەوە وازی نەهێنا، هێنای پارلەمانە بۆگەنەکەی بڕیاری کـۆچ کـردن و هەڵفڕاندنی کوردەکانی ولاّتی «دەرسیم»ی‌دا بۆ ولاّتی ئەنادۆڵ و ولاّتەکانی رۆژئاوا، بڕیارێکی واکە بـە هـێزی قـامچی و شـەلاخ بـیاندەنە پـێش و لەو ولاّتـانەدا هـەر بـە زیندوویەتی بیانخەنە چاڵەوە!.

لێرەدا «سەید رەزای دەرسیمی» بۆ بـەربەستکردنی ئـەم جـەورە بـێ‌ئامانە چـاکـی مەردانەی لێ کرد بەلاداو ئاگری شۆڕشێکی هەڵگیرساند، کـوردەکـانی ئـەو ولاّتـەی لەدەوورە کـۆبوونەوەو نـاوچەی شـۆڕش پـەرەی‌سەند، حـوکوومەتی کـەمالّی دیسـان کەوتەوە خۆی بۆیان، هێشتا بە تەواوی هێزی شۆڕش نەگەیشتبووە هەموولایەک بـە هەموو هێزێکی ئاسمانی و سەر زەویەوە چوار دەوری لێ تـەنگ کـردنەوە، لە ئـاخرا «سەید رەزا» گیراو برایە بەرسێدارە!.

ئەوکارەساتانەی کە حوکوومەتی کەمالّی لە شۆڕشی (١٩٣٧)دا بەسەر کوردەکانیا هێنا، دیسان ئینسانیەت و عاتفە بێزی دێتەوە کە باسیان بکا، چونکە ئەوکوشتن و بڕین و

ماڵ ویرانیەی کە لەو ساڵەدا بەسەر ئەو کوردانەدا هێنرا و ئەو گوللەبارانە بێ رەحمانە کە ئەبارێنرا بەسەریانا مەگەر هەر پرزۆڵەگۆشتی منالی ناوێشکەی بەدەم گوللەوە رۆیشتوو بزانێ چی کراوە؟!. ئەگینا نە زمان و نە قەڵەمی یەکێکی تر ناتوانێ باسی بکا!.. کورد بێ خاوەنە، بێ کەسە، بێ دەرەتانە، ئایا بۆنی کرووزەی جەرگی هەڵقرچاوی حەقی ئەستێنێ؟. یا حوکوومەتە ئیستعماریەکان هەر بۆ پێشکەوتنی کاروباری خۆیان ئەم پەردانە هەموو رۆژێک تازە ئەکەنەوە؟!.

حوکوومەتی کەمالی تورکیا ئەمانەی بەلاوەکەم بۆ هێنای لە (١٩٣٨)دا بە سێ قۆلی لەگەڵ حوکوومەتی ئێران و حوکوومەتی پێشووی عێراقا بە هاندانی حوکوومەتە ئیستعماریەکان پەیمانی «سەعداباد»یان بۆ بە تەواوی لەناو بردنی کورد دامەزراند و دنیای کوردیان ئەوەندەی‌تر تەنگ کردەوە!. ئەو پەیمانە هەر لە ئیش کردنابوو تاکەوتە ساڵی (١٩٥٥). لێرەدا بە ئازایەتی «نووری سەعید»ی خوێن‌مژ ئەو پەیمانە گۆڕایەوە بە «پەیمانی بەغدا» و بە تێکلاّوبوونی ئینگلیز و ئەمریکا و پاکستان بە زائد لە سەر تورکیا و ئێران و حوکوومەتی بۆگەنی پێشووی عێراق ئەوەندەی‌تر کوردیان خستە ژێر ئەشکەنجەوە و ویستیان بەم ئیشەیان ناو و خاکی کورد لە فەرهەنگدا هەڵبگرن!.

ئەم جرت و فرتانە ئەکرا تا شۆڕشی (١٤)ی تەمووزی (١٩٥٨)ی عێراق لە ژێر فەرماندەیی سەرۆکی خۆشەویستی شۆڕش [عبدالکریم قاسم]دا روویدا، ئەو پەیمانەی رووخاندو ئەو تەوقانە کە ئەوان بۆ لە ناوبردنی کورد دایاننابوو، ئەمدارو پەردووی تێکدا.

* * *

شەرەفخان هەر لە بنەچەدا ئەمیرزادە بوو، لە ١٢ ساڵی‌دا خۆیشی بوو بە ئەمیری کورد، سەردەمێک لە لایەن شا اسماعیلی سەفەویەوە والیەتی «نەخجەوان»ی درایەو لەوێدا حوکمی ئەکرد، پاشان لە (٩٨٦)ی هجری کەوتەلای «سوڵتان مراد»ی سێهەمی

عوسمانی و فەرمانی والیەتی بتلیسی بۆ دەرچوو، بەرە بەرە ولاتەکانی «وان» و «موش»یش کەوتنە ژێر حوکمیەوە. لەمەوە هەوای حوکومەتێکی سەربەخۆی کورد کەوتە سەری و لەم ڕێگەیەوە گەلێ کۆششی کرد. کە تەماشای کرد ئەو ئامانجەی ئەو هەیەتی تیا سەرناکەوێ والیەتی بۆ «شمس‌الدین»ی کوڕی بەجێ هێشت و خۆی خەریک بوو بە تەواوکردنی کتێبە نایابەکەیەوە «شەرەفنامە».

لەم کتێبەدا باسی حوکومەتەکانی کورد ئەکا لەگەڵ ئەو حوکومەتانەدا کە بە میراتی بۆ کورد ماونەتەوە، ئەمجا بە تەواوی قسە لە حوکومەتی بتلیسەوە ئەکا ـ کە ئەمە لە ژێر دەستی بنەماڵەی خۆیانا بووە و ئەوان بە ئەمیرەکانی «بتلیس» ناسراون.

ئەمجا باسی ئەوە ئەکاکە ئەمارەتەکانی کوردی لە چاو ئەمارەتەوە هەموو سەربەخۆ بوون بەلاّم ئەگەر بهاتنایە لەم لاپەڕەی تأریخەدا هەموویان یەکیان بگرتایە و قسەیان بکردایە بە یەک حوکومەتێکی زۆر گەورەی دائمی کورد دروست ئەبوو ئیتر لەو دەوری دەرەبەگیەتیە ئەچوونە دەرەوە و وایان بەسەر نەئەهات کە وەکوو ئاردی ناو دڕکانیان لێ بێت!.

شۆڕشی حەمە پاشا

١٨٤٦ — ١٧٨٣

حەمە پاشای میری ڕواندز ـ کە بە «پاشای کۆرە» بەناوبانگە ـ کوڕی مستەفابەگی ڕواندزە، لە ساڵی «١٧٨٣»م هەر لە ڕواندز هاتۆتە دنیاوە. هەرچەندە [مستەفا بەگ]ی باوکی میری وڵات بوو بەڵام لەبەر ناکۆکی و ناخۆشی بەینی ئەو و براو خزمەکانی، وڵات ئاسایشێکی وای نەبوو. لە لایەکی تریشەوە حوکوومەتی عوسمانی ئەوەندەی‌تر سەری لێ‌تێک‌دابوون. «محمد پاشا» هەموو ئەم ئاژاوانەی ناوەوە و دەرەوەی بەچاوی خۆی ئەبینی و ئەیخواردەوە، بە بینینی ئەم دیمەنانەگەلێ شت لە دڵیا پەنگی خواردەوە. تا لە ساڵی (١٨١٤) لە تەمەنی (٣١) ساڵیدا بوو بە میری وڵات و جڵەوی ئیش وکاری وڵاتی ڕواندز و سۆرانی گرتە دەست.
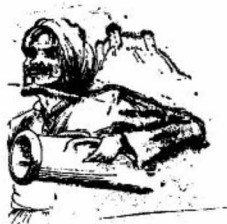
لە پێش هەموو شتێکا بەرەی مام و خزمەکانی تەمێ کرد و وڵاتی لە ئاشووبی ئەوان پاک‌کردەوە، ئەمجا پەلی هاویشت بۆ دەرەوەی ڕواندز، وڵاتەکانی بلباسەتی و کۆیە و ڕانیەو دزەیی و هەولێری داگیرکرد. لە هەموو ئەم وڵاتانەدا قولە و قەڵای بۆ پاراستنیان دروست‌کرد، بە تایبەتی نرخێکی زۆری لە شاری ڕواندزنا، هێنای شۆرەی بەدەورا بەست، قەڵای تیدا دروست‌کرد، لە دەرەوەی هەر لە ماوەی بەینێکا قولە و قەڵاتی‌تری دروست‌کرد. پاش ئەمانە کەوتە سەر ئەوە کە ئەو ئامانجەی ئەو هەیەتی بەبێ چەک و جبەخانەیەکی ناوخۆی بۆی جێ‌بەجێ نابێت، پیاوی خستە قەڵەمڕەوی خۆی بۆ دۆزینەوەی «کان»ی ئاسن و قەڵایی و شتە بۆ بەرهەم هێنانی ئەو چەک و جبەخانەیە. لە ڕاستیا ئەو ئارەزووەی کە هەیبوو بۆی هاتەدی، هەر لە چیاکانی ڕواندز ئەوکانانەی

دەست كەوت. ئەمجا ناردیە «تەورێز» وەستایەكی چەخماخسازیان بۆ هێنا.

وەسنا بە فەرمانی میر كەوتە دروستكردنی چەك و جبەخانە، هەر لە ناو شاری «رواندز»دا كارگەی چەك دانرا، تفەنگ و دەمانچە و شیر و خنجەر لە كارگە دەرئەچوو. لەو ماوەیەدا نزیكەی «٢٢٢» لوولە تۆپ دروستكرا كە ئێستەش سێ دانە لەو لوولە تۆپە خۆ ولاتیانە هەر لە بەر دەركی قشلەی رواندزدا بۆ یادگاری میری سۆران ماوەتەوە، چەند دانەیەكیشیان برانە مووزەخانەی بەغدا كە ئێستە ئەوانەش لە مووزەخانەی «باب الوسطانی» لە بەغدا گەورەیی ئەمارەتی پاشاكۆرەی رواندز پیشان ئەدەن. ئەمە بێجگە لەو تۆپانە كە لە لەشكرەكەی «عباس میرزا»ی وەلیعەهد لە تەورێز بەجێ ما لە كاتێكا كە پەلاماری میری رواندزیان دا.

لە پاش ئەوە كە هەموو قولە و قەلاتەكانی بەسەرباز قایم كرد و لە پاش ئەوە كە لەشكرێكی رێكوپێكی پێكەوەنا ـ كە ژمارەی لەشكر بە پیادەو سوارەوە ئەگەیشتە «٥٠» هەزار ـ بە هەوای ئەمارەت و حوكوومەتێكی گەورەوە پەلاماری ولاتەكانی «مووسل» و بادینانی دا، لە پاش جەنگێكی كەم ولاتی ئاكرێ و ئامێدی و ماردین و جەزیرەی «ابن عمر»یشی داگیر كرد و سنووری خۆی گەیاندە سەر سنووری «سوریە»، لەم لاشەوە بۆ بەها و سنووری «ئێران»، لە ناوەڕاستەوە تەنگی بە «بەغدا» هەڵچنی.

لێرەدا واتە لە (١٨٢٠)دا بانگی ئازادی و سەربەخۆی بۆ حوكوومەتی كوردستان بەرز كردەوە، حوكوومەتی ئێران ـ كە ئەو سەردەمە حوكوومەتی قاجار بوو ـ دانی بە حوكوومەتەكەیانا، لەم لاشەوە «عەلی رەزا پاشا»ی والی بەغدا هەردانی پیانا. حوكوومەتی كوردستانی دەورەی میری رواندز بوو بە حوكوومەتێكی سەربەخۆ، پارەی لێداو لە خوتبەی هەینیدا ناوی ئەخوێنرایەوە. هەر لەم وەختەدا لە عولەما و زاناكانی كۆ كردەوە و لە دەشتی «حەریر»دا كۆنگرەیەكی پێ گرتن بۆ دروستكردنی دەزگایەكی واكە بە هۆی ئەو دەزگایەوە بتوانێ هاڵو هەواڵی هەموو قەڵەمڕەوی حوكوومەتی كوردستان

وەربگرێ، لە راستیا زاناکان کەوتنە ئیش و دەزگایەکی وایان دروستکرد. مێژوونووسی دانا بۆ نووسینەوەی کارەسات و «فتوحات»ی دەوری خۆی، دۆسیەو دەفتەری رێکوپێکی بۆ دایرەکانی حوکوومەتی خۆی دروستکرد، لەکاروباری ئاوەدانی و شارستانیدا ولاتی دەوڵەمەندکرد، سەرباز و لەشکری لەسەر جۆری حوکوومەتێکی رێک و پێک دامەزراند و مووچە و مانگانە بە شێوەیەکی دەوڵەتی ئەدرا.

هەر لەم کاتەدا لەگەڵ موحەممەد عەلی گەورە ـ خدێوی میسر ـ کە لەشکری ئەو بەسەرکردەیی «ئیبراهیم پاشا»ی کوڕی هاتبووە سوریا ـ بە نامەکەوتنە قسەکردن بۆ ئەوە هەر دووکیان قۆڵ بکەن بە قۆڵی یەکاو پەلاماری حوکوومەتی ئەستەمۆڵ بدەن. ئەم دەنگ و باسە و ئەم ئاوازەی حوکوومەتی «محمد پاشا»ی رواندزە بە تەواوی لە دیواخانەکانی سوڵتان مەحموو ـ شای عوسمانیدا ـ دەنگی دایەوە و سوڵتان لەم ئیشە ترسێکی زۆری لێ نشت، «محمد رشید پاشا»ی سەدری ئەعزەمی ناچارکرد بەوەکە بەربەستی پەرەسەندنی ئەم حوکمی پاشای کۆرەیە بکات. هەروەها فەرمانیشی دەرکرد بۆ «عەلی رەزا پاشا»ی والی بەغدا و «مەحموو پاشا»ی والی مووسڵ ـ کە هێشتا ناوشاری مووسڵ هەر بە دەست حوکوومەتی عوسمانیەوە بوو ـ ئەمانیش لەشکر بکەن و لەگەڵ «محمد رشید پاشا»دا ئەم ئاگرە بکوژێننەوە.

«محمد پاشا» کە بەمەی زانی وای بە چاک زانی ولاتی ئاکرێ بەجێ بێڵێ و بگەڕێتەوە بۆ رواندز و لەوێدا قایمکاری خۆی بکا. سەدری ئەعزەم و [والی مووسڵ] لە قۆڵی مووسڵەوە هاتن و والی بەغداش لەملاوە. محمد پاشا «گەلی عەلی بەگ»ی لێ گرتن و یەکی پێشکەوتنیانی خست. لەشکری سەدری ئەعزەم و والی گەلی مانەوە هیچیان بە هیچ نەکرد، لە ئاخرا «سەدری ئەعزەم» و والی قاپی قسەی رێکەوتنیان لەگەڵ «محمد پاشا»دا کردەوە و بەو ناوەوە هاتنە مەیدانەوە کە جەنگ کردن لەگەڵ خەلیفەی ئیسلاما پێچەوانەی دینە و نابێ لە رووی پادشای ئیسلاما شیر رابکێشرێ و هەرکە وا بکا بەکافر

دەرئەچێ!.

ئەم پڕو پاگاندەیە لەناو لەشکری «محمد پاشا»دا بڵاوبووەوە، لەشکریش هەموو کورد و موسوڵمان، کارێکی گەورەی کردە سەر بڵاوبوونەوەی لەشکرەکە و کزبوونی موحەممەد پاشا. مەلا موحەممەدی «خەتێ» ـ کە وەزیری موحەممەد پاشا بوو ـ میر، لەم رووەوە پرسی پێ کرد و ئەویش هەر بەو جۆرە فتوای‌دا[1].

پادشا، کە وای زانی بە ناچاری خۆی‌دا بە دەستەوەو سەدری ئەعزەم ناردی بۆ ئەستەمۆڵ، سوڵتانی عوسمانی چوونی میری «رواندز»ی بەسەرکەوتنێکی گەورەزانی، رێزی لێ گرت و لە پاش ماوەیەک پێ‌وت کە بگەڕێتەوە بۆ وڵاتی خۆی. لەم کاتەدا [عەلی رەزا پاشا]ی والی بەغداکەوتە قسەکردن و بردیە دڵی شای عوسمانیەوە کە گەڕانەوەی [محمد پاشا] بۆ رواندز مەعنای وایە ئاو لە وڵاتی بەغدا و بەڵکوو لە هەموو وڵاتی عوسمانی لێڵ ئەکا!. سەر لە نوێ دڵی خەڵیفەی لێ رەنجاندەوە و دەست بەجێ پیاوی نارد بە شوێنیا لە وڵاتی «تەرابەزوون» تووشی بوون لەوێدا بە نامەردی لە (١٨٣٦)داکوشتیان. هەر چەند لەمارەتی سۆران پاش ئەویش هەرمایەوە بەڵام ئەو تیشک و رووناکیەی نەما.

* * *

وەکوو لەم قسانەوە بۆمان دەرکەوت «محمد پاشا»ی رواندز لە رۆژی منداڵیەوە تا رۆژی لە ناو چوونی هەر لە سەر ئەو ئەڵهایە بووە کە وڵاتی کوردەواری لە ژێر چنگی ئەم و ئەو رزگار بکاو بیکا بە وڵاتێکی سەربەخۆ، بەڵام لێرەدا نوختەی دینی پشتی شکان

---

١ ـ ئەوەندە هەیە داستانەکانی‌تری [مەلا محمدی]ی خەتێ لەگەڵ میری رواندزا ئەم روایەتە ئەخەنەدرووەوە، بەڵکوو هەموو دەمێک مەلا بەقسەو بەکردەوە پشتیوانی میری کردووە و لەم رووەوە وەنەبێ [فتوای] بۆ بەکرا نەچوونی خەڵیفە دەرکردبێ. هەڵبەستی ئەم قسەیە بۆ مەلای خەتێ من بە دوژمنایەتیەکی شەخسی ئەزانم کە ناحەزەکانی بۆیان هەڵبەستبوو.

و دای بەزەویا.

لەم رەوشەوە نە، لۆمەی ئەو ئەکرێ، نە هی «مەلا محمد»ی خەتی ـ ئەگەر مەلا فتوای وای دابێ ـ چونکە ئەم کوردە لە بەرەبەیانی تەئریخیەوە لەبەر دڵسافی بە دەست دوو شتەوە گیری خواردووە؛ یەکەم لەبەر پڕدیانەتی و دیانەت زۆری لەلایەکەوە، لە لایەکی تریشەوە لە بەر نەخوێندەواری لەناویانا، بە ناوی دینەوە گەلێ فەلاکەتیان بەسەردا هێناوە.

بەڵێ ئەمە راستە کە لە نیزامی ئایینی ئیسلاما پیاو نابێ لە رووی خەلیفە وەربگەرێتەوە، ئەمەش ئەبێ وابێ چونکە ئەگەر ئەم نیزام و یاسایە لە دینا نەبێ هەرچی و پەرچی و دەرەبەگی پەیدا ئەبێ وکاروبار وەکوو ئەو دینە ئیسلامیە کە ئەیەوێ بەو جۆرە نارەوا، لە ئاخرا وای لێ دێ هیچ‌کەس لە ماڵ وگیانی خۆی ئەمین نابێ، ئامانجی دینش رێکوپێکی کۆمەڵایەتی و ناسینی خوای تاقانەیە.

بەڵام لێرەدا چەن مەرجێک هەیە، یەکەم ئەبێ خەلیفە لەسەر رێ و شوێنی چوار خەلیفە بەرزەکەی ئیسلام بڕوا، رەوشتی رەوشتی ئەوان بێ، کردەوەی لە کردەوەی ئەوان بچێ، بەلای پادشایەتی و ملووکیەتەوە رانەکێشێ، چونکە ملووکیەت لە ئیسلاما نیە. ئەوەی قانوونی ئیسلام و فقهی ئیسلام ئەیلێ لە بارەی عبادەت و قەزاوەت و دەعوا و بەیناتەوە بەو جۆرە بڕوا بەرێوە، حەقی زۆر لێ کراو لە ستەمکار بسێنێ، بەرانبەر بە داد و عەدل گەورە و بچووک جیانەکاتەوە.

ئەبێ ئەمانەی تیابێ نەوەک هەر تەنها ناوەکە بێ و هیچی تر، لەگەر هات و هەر ناوەکە بوو ئەوە هەر لە بناغەدا خەلیفە و حوکوومەتە ئیسلامیەکە نەبوو تا، لەروو وەرگەڕانەوەکەی ببێ بە بێ‌دینی و بە تەلاق کەوتن.

لە ساڵەکانی (١٩٤٣ـ١٩٤٧) کە بەرزانیەکان لە عێراقا داوای نان و عەدلی اجتماعی و رێکوپێکی ئیشیان ئەکرد لە حوکوومەت، هەندێ لە رۆژنامە بۆگەنەکانی ئەو

سەردەمەی «بەغدا» بە ناوی دینەوە ئەهاتنە مەیدانەوە و ئەیانگوت: «ئەمانە بە شەرع و بە دیانەتی ئیسلامی ئەبێ بکوژرێن چونکە لە رووی حوکوومەتی ئیسلامی‌دا وەستاون و فەرمانی حوکوومەتی ئیسلامیان شکاندووە!».

ئەوەندە هەیە کام حوکوومەت؟. ئەو حوکوومەتە کە شەو و رۆژ خوێنی میللەتی ئەمژی و بە تەعبیری ئیسلامی هەموو وەختیان لە «فسق و فجور» و نافەرمانی خوا و زۆر و ستەمدا ئەبردەسەر!. دەی ئەمەکەی حوکوومەتی ئیسلامی بە مەعنای ئیسلام هەبوو؟. تا لە روو وەرگەڕانەوەیان بێ بە خیانەتێکی دینی و بێ بە لەدین لادان؟؟. بەڵام باشچاوشەکانی حوکوومەتی وەخت و پروپاگەندەچی پارە وەرگرەکانی بەناوی دینەوە هەموو قسەیان کردبوو بەیەک، کێ ئەیتوانی لەو سەردەمەدا حەقیقەتێکی وا دەربڕێ و بەیەکێک بڵێ لای چاوت کلی پێوەیە؟!.

وتراکورد بە دەست دوو شتەوە گیری خواردووە، یەکەم بە دەست ئەوەوە کە باسمان کرد، دووهەم بە دەست دڵسافیەوە؛ بە دەست دڵسافیەوە گیری خواردووە چونکە تا ئێستە بە هەزاران جار زۆر و ستەمی لێ کراوە و بە سەدها جار لێ نراوە بە نیشانەوە، کەچی لەگەڵ ناحەز و خوێنەخوێنکەی لێ قەومابێت و ئیشی بەم بووبێت خێرا هاتووە مەرحابایەکی رووتی لێ کردووە، ئەم بەو مەرحەبایە هەڵخەڵەتاوە و قاپی دڵی خۆی بۆ خستۆتە سەرگازی پشت و هەمووشتێکی لەبیرچووەتەوە، هەر لەگەڵ کابرا بەسەر ئیشی خۆیا سواربوو کەری خۆی بەستەوە ئیتر بە هیچ کلوجێک ئەم هەر ناناسێ و بەڵکوو بۆی ئەچێتەوە پارێزر ئەوی بشێ و نەشێ لەگەڵی دائەمەزرێنێتەوە!.

کوردە هەژارەکەش وەنەبێ تەمێ خواردوو بێ و هۆشی ئەوەی بێتەوە بە بەراکە جارێکی کەوا هەڵنەخەڵەتێتەوە، هەر لەگەڵ کابرای‌تر هاتەوەو مەرحەبایەکی‌تری لێ کردەوە ئیتر ئەم وەک نەبای دیبێ و نەبۆران، با ئەداتەوە سەربای بەرە بۆر بۆی!.

ئەم دەردە لە هەموو شت زیاتر کاری کردۆتە کورد و لە هەموو مەیدانێکا یەکێ

خستووه، تەنانەت پەندی پێشینانەکەی خۆیشی ناگرێتە گوێ کە ئەڵێ: «جاری بەکەم کە خەڵەتانمت خوابتگرێ، جاری دووهەم کە خەڵەتانمت خوابمگرێ!».

ئەگەر رۆژێ لە رۆژان کورد هاتو لە دەست ئەم دەردە رزگاری بوو پشتیان‌دا بە پشتی یەکەوە و لەگەڵ ئەمەشا بە ئاوی خوێندەواریەکی راست و دروستی بێ‌خەوش ئاودرا، ئەو وەختە مەعنای وایە هەر دوو دەروازەی کامەرانی بۆ کراوەتەوە و ئەتوانێ بە ژیانێکی ئازادانەی وەکوو ئەو ژیانەی کە قەومەکانی‌تر هەیانە ئەمیش بژیت.

«سەردار رەشی»

شۆرشی سەردار رەشی

عەباسخانی سەردار رەشید کوری **عەلی‌خانی** کوری موحەممەد سادقخانی کوری ئەمانەاللە **خانی** والی ئەردەلانە. لە «١٨٦٦»داکە غولامشاخانی **والی** مرد و ئەمارەتی ئەردەلانی دوایی هات، ناصرالدین **شا** ـ شای ئێران ـ مەیدانی بە چۆل زانی «فەرامیرزای **معتمد** الدولە»ی بە ناوی حوکوومەتیەوە لە **ذیلقعدەی** (١٢٨٤)ی هجریدا ناردە «سنە»و دەوری **ئەمارەتی** ئەردەلانی بە تەواوی پێچرایەوە. حوکوومەتەکانی تاران لە شوێن ئاگردانی بنەماڵەی ئەردەلان دەستیان کرد بە حوکمداری لە ولاتی «سنە» و حەسەناوادا!.

لە پاش ئەوەکە گرانی (١٢٨٨) و شەری (١٩١٤-١٩١٨) بە خۆیو ئەویش بە گرانیەکەیەوە هێرشی هێناو بە تایبەتی گرانیەکەی، ولاتی، ئەردەلانی دارزان و پاشان بە سەر چوون، دنیا لە هەموو گۆشەیەکیەوە بوو بە پەشێویی وئاژاوە، قەومە دەربەدەرەکان چاوە چاوی ئەوەیان بوو کە دەرویەکیان لێ ببێتەوە و ئەوانەی کە ئاوی سەربەستیان لێ بربون بەڵکوو ئیشێکی وا بکەن تۆزێ خۆیان پاراو بکەنەوە. رووس و ئەڵمان و ئینگلیز و حوکوومەتی عوسمانی هەر یەکە لە لایەکەوە ئاژاوەیان خستبووە ولاتی کوردستانەوە. بێ‌کارەیی حوکوومەتی ئێران و هەرکەبۆ خۆیی عەشایرەکانی ئەوناوە ئەمانیش ئەوەندەی‌تر هەشتیان خستبووە سەر تۆ!.

لەم وەختەدا عەباسخانی سەردار رەشید، واتە لە (١٣٣٦هـ ـ ١٩١٧ م) ـ دیارە بە گەلێ پێش ئەم مێژووەش ئەو هەر خەریک بووە ـ بەنیازی ئەوە کە لە نەتەوەی

ئەردەلأنەکانە و هەقی میراتگری هەیە، لە «رەوانسەر»ەوە دەستی کرد بە بزووتنەوە و شۆرِش نانەوە بۆ سەندنەوەی حوکوومەتی زەوتکراوی ئەردەلأن. لە ژێرەوەو بە ئاشکرا لەگەڵ سەرۆک عەشیرەتەکانی ئەو وڵاتەدا قسەیان کرد بە یەک. ئەوانیش لە بەر ئەوەکە «سەردار رەشید» لە بنەماڵەیەکی ئەمارەتی کوردییەو خۆیشی پیاوێکی لێ هاتووی بە دەسەڵأتە هەموو قسەیان دایە. بەرە بەرە لە وەکیلی جوانرۆو، لە حسێن‌خانی رەزاو جافرسانی لهۆن و مەحموو‌خان‌کانی‌سانان و مەحموو‌خانی دزڵی و حەمەخانی بانەوە، لەولاشەوە سنجەرخانی میاوەران و حوسەینقولی‌خانی کولیایی ئەمانە هەموو لە سەر قسەی «سەردار رەشید» و بۆ یاریەدانی ئەو بە رێ کەوتن بۆ وڵاتی «سنە» و حەسەناوا ـکە شوێن ئاگردانی ئەمارەتی باوباپیری «سەردار رەشید» بوون ـ

لەو مێژووەدا چووە سنەوە بە ناوی ئەوەوە کە حوکوومەتێکی کوردی سەرلەنوێ دروست بکاتەوە دەستی دایە و ماوەیەکی باش دەورێکی گێرا، رووسەکانیش لە ژێرەوە قسەیان دایە، بە تایبەتی «جەنەراڵ فسینکو، جەنەراڵ باراتۆف» ـکە لە ئەفسەرانی رووس بوون و ئەو وڵاتەیان لەو دەوری هەرچی و پەرچیەدا داگیر کردبوو ـ پەیمانیان دایەکە بە هەموو جۆر بۆ دامەزراندنی ئەم حوکوومەتە درێغی بۆنەکەن. ئەو لەوێوە لە دروستکردنی ئەم کار و فرمانەدا بوو، لەم لاشەوە لە وڵاتی سولەیمانی و شوێن هەواری بابانەکان هەر لەو سەردەمانەدا «شێخ مەحمووی شێخ سەعید»یش خەریکی گێرانی دەوری کوردایەتی بوو.

«عەباسخان» لەو سەردەمانەدا کە هێشتا بە ناوی حوکمداریەوە نەهاتبووەوە «سنە» هەر جارە لە «رەوانسەر»ەوە دەستدرێژی بۆ کرماشان و دەورو بەری کرماشان ئەکرد، دەنگ و ئاوازی «سالارالدولە»ش لەو وەختانەدا لەو ناوەدا باوێکی باشی هەبوو، ئەویش بۆ سەندنەوەی تەختی ئێران ـکە گۆیا لێ زەوت کرابوو ـ لەبەر ئەوە هەر دووکیان شەریکی یەک دەردبوون، «سەردار رەشید» لەگەڵ ئەویشا قسەی کردبوو. جا لەو

دەورانەدا پەلامارێکی مەردانەی دایەسەر کرماشان، محمدخانی کرماشانی ـکە ئەویش کرماشانی داگیرکردبوو ـگرتی و کوشتی و ولاّتی کرماشانی بە تەواوی داگیرکرد، دیارە لەو سەردەمەدا کە حوکمڕانی ولاّتی «سنە» و ئەردەلاّن بۆ حوکمداری کرماشانیشی هەر دەنگی ئەدایەوە، لەم ماوەیەدا کە لە «سنە» بوو عەلی ئەکبەرخانی سنجاوی ـکە ئەویش پیاوێکی ناودارو بەدەسەلاّتی عەشایری بوو ـ هاتە «سنە» ئەویش فەرمانداری «سەردار رەشید»ی گرتە دڵ.

«سەردار رەشید» ماوەیەکم بەم جۆرە بە ناوی حوکمداریەوە لە سنە رایبوارد و حوکمی لەو ناوەدا رەوابوو. پاشان وردە وردە شەڕی (١٩١٤ـ١٩١٨) بەسەر چوو هەر پاشەلەفەکەی مایەوە، حوکومەتی ئێران تۆزی بووژابەوە، لەم لاشەوە ئەعیان و سەرمایەدارەکانی «سنە» لەبەر ئەوەکە زۆرتر حوکومەتی بێگانە پەرەست و ئاژاوەچی بوون، «سەردار رەشید» سەیری کرد مانەوەی لە «سنە»دا وەنەبێ قازانجێکی تیابێ، وای بە باش زانی ئەو شوێنی حوکمڕانیەی لە سنەوە بگوێزێتەوە بۆ «رەوانسەر».

شەو لە ناوێک «عەلی نەقیخانی ئاصف الدیوان» ـکە یەکێک بوو لە پیاوە هەرە بە دەسەلاّت و خاوەن مڵکەکانی سنە، وە لەبەر ئەوەکە ئەم پیاوە هەموو دەورێک هەر ئاگری بن کا بوو بۆ [سەردار رەشید] ـ بە ناوی فڕاندنەوە فڕاندی و گەڕایەوە بۆ [رەوانسەر]. پاش ماوەیەک بە تکاو پاڕانەوەیەکی زۆری پیاو ماقووڵەکانیتری [سنە] بەرانبەر بە پارەیەکی زۆر «ئاصف»ی بەرەلاّکرد.

کە سەردار لە [سنە]دا نەما حوکومەتی تاران بە ناوی حوکمداریەوە «عەلی محمدخانی شەریف الدولە»ی نارد بۆ سنە. شریف‌الدولە لە (١٣٣٧)ی هجری چووە سنەوە و دەستیکرد بە توند و تیژی و سیاسەت بەکارهێنان. لەو لاوە [سەردار رەشید]یش هەر داوای سنەو ولاّتی ئەردەلاّن ئەکاو هەر جارە ئەیەوەێ هێرش بکا بۆ دەربەڕاندنی [شەریف‌الدوڵە] لە ناوشار!.

[شەریف‌الدوڵە] پیاوێکی فێڵباز و پیلان گێڕ بوو؛ لە وەختی تیژیدا توندی ئەنواند و لەوەختی کولیدا نەرمی! سەیری کرد مانەوەی [سەردار رەشید] بەو جۆرە بۆ ئەو دەست نادا، وە بەشەڕ و شۆڕیش چاری ناکا، هێنای کەوتە پیلان بازیەوە لە گەڵیدا، خەبەری بۆ نارد کە:

«لەبەر ئەوە لەم سەردەمانەدا و لەمناوەدا «سالارالدوڵە» دەنگ و ناوی هەیە و بە تەمای ئەوەیە کە بە پشتیوانی کوردە کان تەختی ئێران و حوکوومەتی تاران وەربگرێتەوە، حوکوومەتی تاران لەبەر ئەمە کەوتۆتە پەرۆشەوە، ئێستە حوکوومەتی شاهەنشاهی «ئەحمەدشا» بڕیاری لەسەر ئەوەدا کە حوکوومەتی ئەردەڵان بۆ تۆ بێت، بۆیەش ئەم بڕیارەی‌دا چونکە ئەگەر حوکوومەتی ئەردەڵان بۆ تۆ بێت تۆ هەر ئەوەت ئەوێ و ئەوا دەستت کەوت و ئەشبێت بە پشتیوانی حوکوومەتی [تاران]، بەڵام ئەگەر سالارالدوڵە بێت ئەو وەختە ئەو داوای حوکوومەتی تارانیش ئەکا و بۆی ئەکەوێتە تەلاشەوە، وە منیش ناتوانم ئێستە [سنە] بەجێ بێڵم و بێم بۆ لای تۆ، چونکە هەرکە بە جێم هێشت [سالارالدوڵە] دێتە ناوشارەوە، لەبەر ئەوە کە لە (١٣٢٣)دا لە لایەن شابابایەوە ـ مظفرالدین شا ـ حاکمی سنە بووە و لە گەڵ هەموو پیاو ماقووڵ و کاربەدەستە کانا ئاشنایەتی هەیە، ئەهلی شار مەیلی ئەو ئەکەن و ئیتر دەرچوونی لە ناوشار جارێکی کە نابێتەوە.

لەبەر ئەم شتانە کە بۆم باسکردیت تۆ وەرە بۆ [سنە] حوکوومەتە کەت تەسلیم ئەکەم و من بە ناوی حوکمەوە ئەچم بۆ وڵاتی شیراز و ئەسفەهان!».

ئەم قسە خۆشە کوێستانیانە کارێکی باشیان کردە سەر دڵی سەردار رەشید و دڵیان فێنک کردەوە! بەبێ گیروگرفتی لە [٢٣ی جمادی‌الاولی ١٣٣٨]دا بە چەند کەسێکەوە بە تەمای بنج بەستکردنی ئەمارەتی لە دەستچووی ئەردەڵانەوە گەڕایەوە ناوشاری [سنە] و شوێنی میوانداری لە لایەن [شەریف‌الدوڵە]وە بۆ چاک کرابوو چوە ئەوێ، چەند

رۆژێک خزمەتێکی شاهانەکرا، خزمەتێکی واکە مەگەر هەر [شەریف‌الدولە] بۆ [سەردار رەشید]ی کردبێ!.

لە ئاخرا لە رۆژی (١١)ی جمادی‌الثانیا بانگێشتنێکی تایبەتی بۆ کرد لە سەرای حوکوومەتی‌دا «دەرماڵ» بۆ ئەوە ئەو رۆژە لەوێ کاروباری ئەمارەتی ئەردەڵانی تەسلیم بکا!. سەردار هەڵساو چوو، لە پاش هەندێ قسەکردنی کەم [شەریف الدولە]گرتی و لە پاش (١٥) رۆژ ناردی بۆ تاران!.

سەردار ماوەیەک لە [تاران] بە بەندی مایەوە، لە ئاخر و ئۆخری ساڵی (١٣٣٩)دا «سید ضیاءالدینی تەباتەبایی» وەزارەتی ئێرانی گرتە دەست و لە دەورەی ئەودا سەردار رەشید بەرەڵا بوو گەڕایەوە بۆ وڵاتی رەوانسەر، پاش بەینێک دیسان کەوتەوە کۆ کردنەوەی خۆی و لە (١٣٤٠)داکەوتەوە قسەکردن لەگەڵ عەشایرەکاندا هەر بۆ سەندنەوەی ئەمارەتی ئەردەڵان، دەستەیەکی باش لە [رەوانسەر]ی و جوانرۆیی و سنجاوی پێکەوە ناو دیسان ناو و دەنگی بڵاوبووەوە.

لەم دەورانەدا «رەزاخان» وەزیری جەنگ بوو، سەر لەشکرێک هەبوو «ئەمیر ئەحمەدی»یان پێ ئەوت و لە کرماشان بوو، رەزاخان فەرمانی چارکردنی [سەردار رەشید]ی کردە سەر لەم ئەمیر ئەحمەدیە. ئەمیر ئەحمەدی لە پێشاهات [جافرسان] و [مەحموودخانی دزڵی] و [حسێن خانی رەزاو] و گەلێ گەورەی‌تری کۆ کردەوە و سوێندی پێ خواردن کە بە پشتیوانی حوکوومەتی ئێران سەردار رەشید لەناو بەرن!. ئەوانیش بۆ لەناوبردنی کوردێکی وەکوو [سەردار رەشید] هیچ درێغیان نەکرد و سوێن خواربوون!.

[سەردار رەشید] ئەم خەبەرەی وەرگرت، بە (٤٥٠٠) سوارێکەوە پەلاماری هێزی عەشایر و [جافرسان]ی، لە کێوەکانی «شمشێر» جەنگ هەڵگیرسا، هێزی جافرسانیش زیاتر لە (٤) هەزارێک بوو. لە بەر سەختی شوێنەکەو بەفر و سەرما سەردار رەشید هیچی

پێ نەکراو گەڕایەوە بۆ ولاّتی [رەوانسەر]. پاش ئەوە «لەمیر ئەحمەد»ی دیسان ئەچێتەوە سەری و رەوانسەریشی پێ بەجێ دێڵێ. سەردار کەزانی هیچی بۆ ناکرێ و بە هەرلایەکدا کە ئەڕوا کوردە بێگانە پەرستەکان هەر پەلاماری ئەدەن بەکسەر ئەچێ بۆ هەمەدان و لەوێ خۆی ئەدا بە دەستەوە و لەوێشەوە ئەینێرن بۆ «تاران» و لەوێ ئەمێنێتەوە بە ناوی بەندیەوە.

پاش مانەوەی ماوەیەک ئاژاوەیەک لە تاران دەستی پێ کرد، سەردار رەشید ئەمەی بە هەلزانی خۆی گۆڕی و هەلاّت، هاتەوە بۆ [رەوانسەر]و دیسان کەوتەوە ئیش کردن، ئەمجارەش دیسان کوردەکان عێلجارێکی تریان لێ کردەوە، ناچار لە پاش چەند شەڕێکی تر سەر لە نوێ ولاّتی بەجێ هێشتەوە و چوو بۆلای «شێخ مەحمووی شێخ سەعید»، لەوێش هیچی بۆ نەکرا، چوو بۆ «محمرە» بۆلای «شێخ خەزعەل» لەوێش هەر هیچ، چوو بۆ بەغدا. لەو وەختەدا «رەزاشا» لە بەغدابوو بۆ «نەجەف» ئەچوو، چووەلای و داوای لێ بووردنی لێ کرد، لەمجا گەڕایەوە بۆ کوردەواری بەهۆی [شێخ حسام‌الدین]ەوە لە ساڵی (١٣٤٢)ی هجریدا چوو بۆ سنە، ئەو سەردەمە «مظفرخانی سەردار انتصار» حاکمی سنە ئەبێ، ئەلگرافێکی زۆر لەبارەی سەردار رەشیدەوە ئەکرێ بۆ تاران. لە ئاخرا حاکم، سەردار ئەنێرێ بۆ تاران و دیسان ئەکەوێتە گیری دەست بەسەری، تا ساڵی (١٩٤١) کە کاروباری ئێران تێکچووەوە قەسری قەجەر شکێنرا، سەردار رەشیدیش رزگاری ئەبێ، بەلاّم ئیتر بە ئارەزووی خۆی هەر لە «تاران» دەرنەچوو ئێستەش هەر لەوێیە.

وەکوو تەماشامان کرد «سەردار رەشید» هەر لەدەورەی گەنجیەوە تاکەوتە ئەو رۆژی پیری و چاوکزبوونە لە ئەڵهای ئەمارەتی کوردی و حوکومەتێکی کوردی‌دا بوو، هەموو جار کۆششەکانی بە هۆی چەند کەسێکی چڵێسی بێگانە پەرستەوە ئەدرا بەبادا.

سەیرتر ئەوە بوو ئەو کوردانە کە وەختی خۆی بە قسەی سەردارەکانی ئێرانی

هەڵەخەڵتان و ئەچوون بەگژ [سەردار رەشید]دا و نەیانئەهێشت حوکوومەتی سەردار رەشید سەربگرێ، ئەو کوردانە لە پاش ئەوەکە رەزاشا شوێنی خۆی لە تەختی ئێرانا قایم کرد بەرە بەرە تێیان کەوت و بە هۆی سەرلەشکر [ئەمیر عبداللەخانی طهماسبی]ەوە، بەکە بەکە گرتنی و لە تاران لە «قەسری قەجەر»ی توند کردن!. ئەگەر ساڵی (١٩٤١) نەبوایە و [قەسری قەجەر] نەڕووخێنرایە ئەوانە جارێکی کە شوێن هەواری خۆیانیان نەئەدیەوە. خۆ ئەوانەشیان کە دەربەدەر بوون وەکوو [جافرسان] و [مەحموو خان]ی دزڵی ئەوە بە کەساسی لە گۆشەی شارانا سەریان نایەوە.

جا ئەمەیە ئاخری هەموو بێگانە پەرستیەک و هاوخوێن نەویستنێک!.

شۆڕشی شێخ مەحموود

شێخ مەحموودی شێخ سەعید
[١٩٥٦-١٨٨٢]

لە ئاخر و ئۆخری دەورەی عوسمانیەکاندا لە هەموو لایەکەوە لە ولاتە ئیمپراتووریەکەیانا هەر ساتە نەساتێک ئاژاوە و هەرایەک پەیدا ئەبوو. وادیارە ئەمە لەبەر ئەوە بوو کە ئاو، ئەگەر زۆر مایەوە بۆگەن ئەبێ!. ئەمە و دیسان [ئاورووپا]یەکانیش هەر زۆر دەمێک بوو کە بە جۆرێکی «غەیر موباشر» دەستیان خستبووە ناو حوکومەتەکەوە، بەڵکوو لەوانە بوو چنگیان هاویشتبووە ناو کۆشکی پادشاکانیشەوە!. ئێجگار کەشەڕی ١٩١٤-١٩١٨ هەڵگیرسا ئەوەندەی‌تر بزووتنەوە و ئاژاوە لە هەموو لایەک زیاتر پەرەی سەند.

لە ولاتی سولەیمانی «کاکە ئەحمەدی شێخ» و بەرەی کاکە ئەحمەد هەبوون. کاکە حمەدی کوڕی شێخ مارفی نۆدیی، بە ناوی پیاوێکی زانای لە خواترسەوە ناوبانگی بۆ هەموو لایەک دەرکردبوو. ناوبانگی عیلمە فراوانەکەی شێخ مارفی نۆدیی باوکی و لەخواترسیەکەی خۆی ئەم دوانە پاڵیان پێوەنابوو بۆ ئەوەکە شایەکانی ـ ئیمپراتووریەتی عوسمان و شاهەنشاهی ئێران ـ وەکوو یەک بیناسن و یەک لە یەک زیاتر رێزی لێ بگرن.

ولاتی سولەیمانی ئەو دەورە ـ وەکوو ئێستە ـ سەر سنووری بەینی بەشەخاکی شای عوسمانی و شای ئێران بوو، هەر لە دیوی سولەیمانی ئاوابوویتایە ئەچوویتە خاکی ئێرانەوە. هەرچەند سنوور بەناو هەبوو لە بەینی ئەم دوو حوکوومەتەدا بەلام هاتوچوو کردن ئەوەندە بەسانایی بوو وەکوو لەگەڕەکی شارێکەوە پیاو بچێت بۆگەڕەکەکەی‌تری وابوو.

لەبەر ئەم تێکلاوی هاتوچووە، وە لەبەر ئەوەکە سەر سنوورەکان هەموو کورد بوون و سنوور بە سیاسەت لە بەینیانا دانرابوو هەر دوو لەشابەکانی ئێران و عوسمانی ئەبانویست پیاوە گەورەکانی ئەو سنوورانە راکێشن بۆلای خۆیان. بە تایبەتی پیاوێکی وەکوو «کاکە حمەدی شێخ» پیاوێکی والەخواترس و زانا ـ کە مەرکەزێکی زلی هەبوو لەبەر چاوی مەردمەکە ـ ئەوە هەر زۆرتر ئەبانویست خۆیانی لێ نزیک خەنەوە. هەرچەندە ئەو لەبەر مەرکەزە دینیەکەی ـ کە داوای ئەوەی لێ ئەکرد شایەک و گەدایەک وەکوو یەک بزانێ ـ بەڵام شای عوسمانی لەبەر ئەوەکە لە وڵاتەکەیا بوو زیاتر حەزی ئەکرد بە نزیک بوونەوەی. ئەمانە هەموو کردبوویانە کارێ کە «کاکە حمەد»ی سولەیمانی پایەیەکی گەورەی هەبێ لە لای هەموو کەسێکەوە.

رۆزگار رۆژەکانی خۆی پەڕە پەڕە ئەدایە لاوە، دەنگی زەنگی قەومیەت وردە وردە لە وڵاتەکانا دەنگی ئەدایەوە وە یا ئەزرینگایەوە.

لە «١٩٠٨»دا بە اعتباری رێزی بنەماڵەیی، شای عوسمانی ـ عەبدوالحەمید ـ شێخ سەعیدی کوڕی سەید موحەممەدی کوڕی کاکە حمەدی لە وڵاتی ئەستەمۆڵەوە بانگێشتن کرد بۆ ئەوە بچێت بۆ ئەوێ و بە چوونەکەی ئەوەندەی تر لە بەر ناوبانگەکەی «کاکەحمەد» بنەماڵە لە خۆی نزیکتر خاتەوە. «شێخ سەعید» بە خۆی و هەندێ لە خزمەکانی و دوو کوڕەکەی ـ شێخ ئەحمەد و شێخ مەحموود ـ چوون و بە تایبەتی شێخ مەحموود چاوی بە کۆشکی پادشاهی کەوت و هەموو جۆرە پیاوانێکی وڵاتی عوسمانی ـ لە پایتەختا ـ بینی و گوێچکەی زرینگابەوە لە دەنگی ئەو قەومیەتانەکە لە وڵاتەکانی عوسمانیدا روویان ئەدا، بێجگە لەمەش باسی کوردایەتی بەرەی بەدرخانیەکانی لەگەلێ لە دیواخانەکانی ئەستەمۆلا ئەکەوتە بەر گوێ.

کارەساتی مووسڵ هەر لەو ساڵادا کەبوو بە هۆی کوژرانی شێخ سەعید و شێخ ئەحمەدی کوڕی، کارێکی گەورەی کردە سەر دڵی هەموو کەسێک. کە پاشماوەی

کوژراو گەیشتەوە ولاّتی سولەیمانی دەستێکی تری خستە ناو دڵی خەڵکەوە. وەکوو ئەمەی کرد ئەوەشی بلاّو کردەوە کە بەدرخانیەکان لە ولاّتی خۆیان کۆششی دروستکردنی کێشوەرێکی کوردی ئەکەن. بوونی کێشوەرێکی کوردی بەرە بەرە لەمێشکی هەموو کوردێکا دەنگی ئەدایەوە.

[شێخ مەحموود] لەو دەورەدا نرخێکی بەرزی هەبوو؛ نرخی مەرکەزی دینی باوباپیری، نرخی بیروباوەڕی خۆی کە ولاّتانی دیبوو چاوی کردبووەوە، نرخی گۆشەی پیلان و شەڕ و شۆڕ کە گەلێ جار لە ولاّتەکەی خۆیا جەنگ و هەرای ئەکرد. ئەمانە هەموو «شێخ مەحموود»یان گەلاّڵە کرد بۆ ئەوە کە دەست بدا بە، نانەوەی شۆڕشێکی گەورەوە بۆ سەندنی سەربەخۆیی و ئازادی کورد.

ورده ورده ئاپۆی جەنگی (١٩١۴-١٩١٨) نزیک بووەوە، لە ئاپۆ دەرچوو فەساڵە ناشیرینەکەی هێرشی کردە سەر هەموو سووچێکی دنیا و هەموو لایەکی شڵەژان، خوێنی رژاوی مەیدانە جەنگەکانی ئەو شەڕە لە هەموو گۆشەیەکەوە لافاوی هەستان!. ولاّتی سولەیمانی ولاّتی عوسمانی بوو، لە لایەکەوە ئینگلیز پەلاماری بۆ ئەدا، لە لایەکەوە رووس. لە هەر دوولاوە [شێخ مەحموود]کەوتە کۆڕی شەڕەوە؛ لە (١٩١٧) لە «کوت و عمارە» لەگەڵ ئینگلیز شەڕی کرد ناوێکی دەرکرد، هەر لە ئاخری ئەو ساڵەشدا لە ولاّتی پێنجوێن لەگەڵ رووسیش شەڕی کرد ناوێکی تری دەرکرد.

لە [٣٠ تشرینی یەکەمی ١٩١٨]کە وەستانی شەڕی «موندوس» بلاّو کرایەوە «عەلی احسان پاشا»ی سەرلەشکری بەناوبانگی تورک لە مووسڵەوە تەلگرافێکی بۆ شێخ مەحموود نارد کە بە ناوی حوکوومەتی عوسمانیەوە حوکمداری ولاّتی سولەیمانی بکات، وەئەوی پێویستیش بێ لە پارە و ئازۆخە بیداتێ، تەنانەت پێنج هەزار لیرەیەکیشی بۆ نارد چ شێخ مەحموود، چ ولاّتی سولەیمانی ئەوەندەیان جەور و زوڵم لە دەستەو دایەرەی تورکەکان چاوپێ کەوتبو هەموو لێ داخ بەدڵ بوون، «شێخ مەحموود»

نرخێکی وای لە قسەکەی «عەلی إحسان پاشا» نەنا. بە پێچەوانەی ئەوەکە هاتەوە ناو شاری سولەیمانی تابورێکی عەسکەری تورک لەوێ بوو، ئەم عەسکەرانە ڕێگەی گەڕانەوەیان بڕابوو چونکە ئینگلیزەکان کەرکوکیان لێ گرتبوون، بۆ ئەوە خۆی لە ئۆبالی ئەو تورکانە رزگار بکا داباننی بە ئینگلیزەکانی کەرکوک و خۆی بە نیازی بناغەدانانێک بۆ حکومەتێکی کوردی لە تشرینی دووهەمی (١٩١٨) هاتەوە ناوشاری سولەیمانی.

ولاتی سولەیمانی بە تەواوی لە ژێر چنگی عوسمانی دەرچوو. «مێجەر نۆئیل» حاکمی سیاسی ئینگلیز، ئەو سەردەمە لە سولەیمانی بوو، «ویلسن» حاکمی گشتی عێراق بوو لە بەغدا. سیاسەتی ئەورۆژەی وای پێویست بوو کە حکومەتێکی کوردی هەبێ. تازەش هاتبوونە ولاتەوە هێشتا خەلک لێیان تێ نەگەیشتبوون، ئەوان هەر بانگی ئازادی و چاوێری قەومە بەشخوراوەکانیان بەگوێ خەلکدا ئەدا!.

کە زانیان «شێخ مەحموود» وا پیاوێکی لێ هاتوو و بە دەسەلاتە فیکریان هاتەسەر ئەوەکە یاریدەی بدەن. «شێخ مەحموود»یش دیارە بەبێ هیچ غایەلەیەک حەز ئەکا بەکێک هەبێ یاریدەی بدا و کوردستانێکی گەورەی سەربەخۆ دروست بیێ!.

ئەم هەموو شتانە یەکیان گرت ئەمجا «نوئێل» بە قسەی «ویلسن» لە [تشرینی دووهەمی ١٩١٨] کۆبوونەوەیەکی لەناوشاری سولەیمانی کرد و بانگێشتنێکی گەورەی بۆ هەموو پیاو ماقووڵی ناوشار و سەرۆک عەشایەرەکان کرد و لەوێدا [شێخ مەحموود] ناونرایە «حوکمداری کوردستان». ئەوی پێویست بوو، بۆ ئەم حوکمداریە هەمووی بەجێ هێنرا، [مێجەر نوئێل] بوو بە «مستشاری ملکی» و «مێجەر دانلیس» بوو بە مستشاری عەسکەری بۆی و بۆ حوکوومەتی کوردستان. ئەوەی پێویست بوو، بۆ ئەم حوکمدارییە هەمووی بەجێ هێنرا [مێجەر نۆئێل] بوو بە «موستەشاری مەلەکی» و «مێجەر دانلیس» بوو بە موستەشاری عەسکەری بۆی و بۆ حوکوومەتی کوردستان. مانگانەی حوکمداریش (١٥) هەزار رووپیە بێت.

ئەوا سولەیمانی بوو بە پایتەختی حوکوومەتی کوردستان و ئەم ناوە دڵخۆشیەکی

گەلێ زۆریدا بەکورد، بەرە بەرە ولاٌتانی پشدەرو خوشناو جاف و کوردەکانی ئـەو دەورە بە بۆنی حوکوومەتی کوردستان زیاتر دڵ قایم ئەبوون و سەریان لێ ئـەدا. ئیتر سولەیمانی بوو بە ناوچەیەکی سیاسی کورد.

لێرەداکە ئینگلیز یارمەتی حوکوومەتی «شێخ مەحموود»ی ئەدا وەنەبێ لەبەر چاوی کاڵی کورد بووبێ، بەڵکوو. گەلێ مەبەستی هەبوو؛ لەولاوە ولاٌتی سووریە و بـەغدای هێشتا بۆ دانەمەزرابوو، بە تایبەتی حوکوومەتی عێراق هەر دروست نەبووبوو، حـەزی بەوەئەکرد لە ولاٌتی کوردەواری حوکوومەتێک بێ و ئەم حوکوومەتەش بە تەواوی وە یا بە ناتەواوی لەژێر چاوێری ئەوابێ، لەولاشەوە ولاٌتانی [بەغدا و بەسرە] ئەگەر لەگەڵ سووریەدا نەبن بەیەک حوکوومەت، ئەمارەتێک بێ وەکوو ئەمارەتەکـانیتری ئـەو ولاٌتانەی عەرەبستان.

لەمانەش هەموو زیاتر پاشەلەقەی تورکەکان لە ولاٌتانی رواندز و «پەسۆی» تـۆزی ئەکردا. ئەوان هێشتا دانی سولەیمانیان نەکەندبوو، ولاٌتـی سـولەیمانی بـە هـیچ لەوان داناپچڕی مەگەر تەنیا بە بوونی حوکوومەتێکی کوردی نەبێ. مەسـەلەی [مووسڵ]یش کە لە بەینی سوێندخوارەکان و ئەولاداکێشەیەکی زۆری تێدا مابووەوە ئـەویش هـەر لە کایەدابوو[1].

---

١ ـ بەڵێ کۆبوونەوەی [تشرینی دووهەمی ١٩١٨]ی ناوشاری سولەیمانی «دانلیس» لە ژێـر لێـوەوە ئەیوت لێرەدا مەبەست دروستکردنی حوکوومەتێکی تـەواو نیە بـۆ کـوردستان بـەڵکوو مـەبەست حوکمدارییە و هیچیتر. وە «ئیدموندس»یش لە کـتێبەکەی خـۆیا ئـەڵێ: «ئـینگلیزەکـان هـەرگیز نەیانوتووە کە حوکوومەت بۆ کوردستان دروست ئەکەن!». ئەو دوو کەسە ئەم دوو قسـەیە ئـەخەنە بەرچاوی عالەمەوە، هەر یەکەش بۆ ئەوە کە خۆیان لە ژێر ئۆباڵێک دەرکەن.

[دانلیـس] گەلێ مەبەستی هەبوو بەو قسـەیە؛ یەکێک لەوانە ئەوەبوو کە ئـەوان قسـەیان دابـوو بـە «فەلە»کان حوکوومەتیان بۆ دروستکەن، وە فەلەکان دیارە گەلێ گیانبازتر بوون بەرانبەر بە ئـینگلیز، ئەگەر هی ئەوان بیوایە بوونی حکوومەتێکی کوردی لەو ولاٌتەدائیتر کەڵکێکی وای نەئەبەخشی بـۆ ئینگلیز. کەچی لە لایەکیترەوە سەیری ئەکرد [عەلی‌إحسان پاشا] وا لە سەر چزە و پەیتا پەیتا قسە لە «شێخ مەحموود» ئەگێڕێتەوە کە حوکمداری ولاٌتی کوردستان بکا. ئەگەر لێرەدا ئینگلیز وازدێنێ [شێخ

ئەم جۆرە شتانە هەموو پاڵیان بە ئینگلیزەوە ئەنا بۆ بوونی حوکوومەتێکی کوردی لە سولەیمانیا و پاشان لە هەموو وڵاتی کوردەواری ئەو ناوەدا. حوکوومەتی شێخ

مەحموو] بە ناوی حوکوومەتی عوسمانیەوە ئەبێ بە حوکمدار و ئیش لە دەست ئەم دەرئەچێ!. ئەگەر وازنایەنێ لەولاوە قسەی بە فەلەداوە و ئەزانێ فەلەش بۆ ئەو بەکەڵکترە تا کورد. وەکوو کابرا وتی: «دارێکی بە دەستەوەیە هەر دوو سەری...!».

کە واتە نەوەالله بەناوی حوکمداریەوە دێتە مەیدانەوە و لە رواڵەتادان بە حوکوومەتی کوردستانا نانێ، ئەگەر لە ئاخردا حوکوومەتی کوردستان سەری گرت، ئەوا ئەو پەیمان و قسانەی کە بە «فەلەکانی داوە ئەتوانێ پێنەی بکاو بڵێت ئەوان زۆریان کرد لە ئێوە و منیش باشارم نەکردن و ئاوو هەواش ئێستە بۆ دروستکردنی حوکوومەتێک بۆ ئێوە دەست نادا!. خۆ ئەگەر حوکوومەتی کوردستانیش سەری نەگرت ئەوە پڕ بەدەم بانگ ئەکا ئەڵێ: باوکم من کەی وتوومە حوکوومەت بۆ ئێوە دروست ئەکەم؟!.. وەکوو چۆن پاشماوەکانیان ئیتر هەمووجار ئەم قسەیەیان گرتبوو بە دەمەوە کە ئەیانوت: ئینگلیز کەی وتوویەتی من حوکوومەت بۆ ئێوە دروست ئەکەم؟!.. ئەگەر ئەم قسەیانە راستبێ کەوایان نەوتبوو بێجگە لە دروەکە زیانێکی گەورەیان کرد، چونکە حوکوومەتی [فەلە]شیان بۆ دروست نەبووا.

ئەمێنێتەوە سەر قسەکەی «ئیدموندس» کە ئەڵێ: «هەرگیز ئینگلیز نەیوتووە حوکوومەت بۆ کورد دروست ئەکا». [ئیدموندس] بەوناوەوە کە ئینگلیزێکە یادداشتێک ئەنووسێتەوە لەمەشی هەر لە عالەمیەتی کە لە پاش (٣٨) ساڵ بەسەرکارەساتدا، کارەساتێکی واکە سەری نەگرت، ئەو تازە بێنێ ئەو قسەیە زیندوو بکاتەوە لە ئینگلیز و بڵێت: «ئینگلیز وتی بە کوردەکان حوکوومەتتان بۆ دروست ئەکەم و کەچی نەشی کرد!». دان نان بە قسەیەکی وا لە پیاوێکی ئینگلیزەوە بەرانبەر بە ئینگلیز شتێکی زۆر دوورە. بەڵێ ئینگلیز کارەساتی عیلمی بەجوانی باس ئەکەن بەڵام لە رەوشتی ئینگلیز نیەکە پشتی یەک بدەن بە عەرزا. ئەگەر رۆژ لەوەدا بوایە کە حوکوومەتەکە سەری بگرتایە ئەو وەختە نەوەک یەکێ، بەڵکوو هەموویان هاواریان ئەکرد کە ئێمە دروستمان کردووە!..

لەگەڵ ئەمانەشا کارەسات و مەتن هەموو پشتیوانی ئەوە ئەکەن کە ئینگلیز وەیا [دانلیس] بە تەواوی دانیان نابێ بەوەدا کە حوکوومەتی کوردستانی [شێخ مەحموود] لەبێ ببێ و ئەو زروفانەی پێشوو کە باسکران هەموویان پاڵ بە ئینگلیزەوە ئەنێن کە دان بە حکوومەتی کوردستاندا بنێ و بە ئاشکراش بیڵێ، بەڵام پاشەرۆژ بە جۆرێکی تر هەڵیگێرنەوە ئەمە شتێکی ترە، وەکوو هەڵیانگێرایەوە و هەموو وەخت ئەڵێن قسەی وامان نەکردووە و نەوتووە!.

مەحموود، یا لە راستیدا بەمەی نەئەزانی، وە یا هەندێ لە دەورو پشتەکانی نەیانئەویست ئیش بەم جۆرە بڕوا.

ئیش هەر جۆر بوو، [شێخ مەحموود]کەوتە سەر ئەوەکە دەستی ئینگلیز لە حوکوومەتی کوردستانا نەبەڵێ، بەڵام هاتنە پێشەوەی فرمانەکانی [شێخ مەحموود] جۆرێکی تری لە ئینگلیز ئەگەیاند؛ ئەوەی تێ ئەگەیاندن کە گۆیا [شێخ مەحموود] خەریکە ئەوان دەرپەڕێنێ و دەستی تورک لە وڵاتی «سولەیمانی»دا بخاتەوەکایە. ئەم گەننە باوەڕە بوو بە هۆی ساردی بەینی ئینگلیز و حوکوومەتی کوردستان.

هەرچەندە سەرۆکی عەشرەتەکانی وڵاتی سولەیمانی و گەلێکیش لە هینەکانی کوردەواری ئێران مەزبەتەیەکی گەورەیان لە سولەیمانی کردەوە لە لایەن ئەوەوەکە [شێخ مەحموود]یان قەبووڵ کرد بە حوکمداری کوردستان و دایان بە ئینلگیز، بەڵام کە ئینگلیز سەیری کردەوەکانی تری حوکوومەتی کوردستان ئەکرد نەئەچوە دڵیەوە ئەو مەبەستەی لەو هەیەتی بە حوکوومەتی کوردستان، حوکوومەتی کوردستان ئەوەی بۆ پێک بێنێت.

لەبەر ئەمەکەوتە تەقە، لە «شێخ مەحموود» و وردە وردە جارێ مانگانەکەی کەم کرایەوە، ئەمجاکەوتە زڕنگاندنی ناوەکەی لەناو عەشایرەکاندا، لەمەوەکەوتە سەر ئەو فیکرەکە ناوی حکوومەتی کوردستان هەر بە تەواوی هەڵبگرێ، پڕوپاگەندەیان لەناو عەشایرەکانا بۆ ئەم مەبەستەکەوتە جرت و فرت کردن، جەنابی «مێجەرسۆن»یش لەو سەردەمانەدا کە لە وڵاتی سولەیمانی بوو، ئەویش بۆ تێکدانی ئەو جۆرە حوکوومەتەی [شێخ مەحموود] بە هەموو هێزێکیەوەکەوتە ئیش کردن، سەرەڕای ئەوەش دەستی‌دا بە جەورو ستەمێکی واوەکە ئەو سەری دیارنەبێتەوە. مەردم هیوای ئەوەیان بووکە ئینگلیز رزگارکەری قەومە بچووکەکانە، وا ئەمانیش رزگاریان بوو، کەچی زوڵم و زۆری ئەو گەلێ لەهی دەوری تورکەکان خراپتر بووا.

ئەمجا [شێخ مەحموود]یش کە ساردی بەینی خۆی و ئینگلیزی بە تەواوی بۆ دەرکەوت ناچار ئەویش کەوتە خۆی و کەوتە قسە کردن لەگەڵ سەرۆک عەشیرەتەکانا، مەبەستیشی لەمەدا ئەوەبوو بزانێ ئاخۆ کامیان لەلای ئەون و کامیان لای ئەونین تا بتوانێ ئەمجارە شۆرشێکی راستەقینە بەرانبەر بە ئینگلیز بنێتەوە.

ئەمە لە مارسی (١٩١٩)شدا، خەبەری ناردبوو «مەحموودخانی دزلی» کە بە ناوی ـ زیارەتی مەرقەدی کاکە ئەحمەد ـ ەوە بە لەشکرەوە بێت بۆ سولەیمانی، ئەمانەی هەموو کرد، [مەحموودخان]یش بە لەشکرێکی کۆکەوە خۆی گەیاندە ناوشار، ئەمجا لە [٢١ مارسی ١٩١٩]دا بە هەموو مەعنایەک سەری هەڵدا و ئەوکاربەدەستە ئینگلیزانەی کە لە سولەیمانی بوون گرتنی و شۆرشی خۆی بەرانبەر بە ئینگلیز بلاّوکردەوە. لەولاشەوە لە لایەن هەورامیەکانەوە هەڵەبجە گیراو ئەم ناوچانە هەموو کەوتنە ژێر فەرمانی حوکمداری [شێخ مەحموود]ەوە.

ئینگلیزەکان بەم ئیشە ئێجگار شڵەژان و بە تەواوی لەگەڵ حوکوومەتی کوردستانا لێک ئاشکرابوون. ئەمجا لە رێگەی کەرکووکەوە لەشکرێکی زۆریان بۆ گرتنی شاری سولەیمانی و لەناوبردنی حوکوومەتی کوردستان نارد. کە حوکمدار ئەم خەبەرەی زانی ئەمیش لەشکرێکی نارد بۆ بەربەستکردنی ئەولێشاوە. هەرجارە لەشکری کوردستان سەر ئەکەوت و شکان و گەڕانەوە ئەبوو بە بەشی لەشکری ئینگلیز.

لێرەدا ئینگلیزەکان بە تەواوی کەوتنە خۆیان، بەوشکانی یەک لە سەر یەکەیان تووڕە بووبوون، کەوتنە سەر ئەوە کە ناوی خۆیان بسێننەوە. جارێ لەشکرێکیان نارد بۆ ولاّتەکانی خانەقی، کفری و گەرمیان کە نەیەڵن کوردەکانی ئەو ناوە لەگەڵ حوکوومەتی کوردستان یەک بگرن. خۆیشی لەم لاوە بە لەشکرێکی پڕ هێز و هەموو جۆرە چەکێکی هەوایی و سەرزەوی‌وە وەکوو لێشاو روو بە «چەمچەماڵ» و «دەربەندی بازیان» و «تاسلوجە» بەرێ کەوت بە نیازی گرتنی سولەیمانی.

لەشکــری کــوردستان لە ژێـر سـەرکردەیی «شـێخ مـەحموود» خـۆباڵە تـاسلۆجە بەرەنگاریان بوون، بەجۆرێکی زۆر پێس شکاندنیان و بـەرەو دوابـوونەوە، لەشکـری «شێخ مەحموود» دەس لەسەر شان راویان نان تاکردیانن بە دەربـەندی بـازیانا، لێـرەدا یارمەتیەکی فراوان لەکەرکووک و مووسڵەوە گەیشتە فریایان و خۆیان گرتەوە.

لەشکری ئینگلیز وەکوو خۆل و رشتە بەسەریەکا هەڵدرابوونەوە؛ گورگەو سیکو پیاو خۆرو [مەغول] تا چاوکاری ئەکرد دەشت‌ودەری پڕکردبوو!. هەرچەندە لەشکری «شێخ مەحموود» بەرانبەر بەو لەشکرە هەر زۆر هیچ بوو، بەلاّم لەگەڵ ئەوەشا دیـسان گومان لە سەرکەوتنی لەشکرەکەی ئەماندا هەر نەبوو. ئەوەندە هـەبوو وەکـوو ئـەڵێن بەشارەزایی و پێشرەوی «مشیری حمەی سلێمانی هەمەوەن» دەستە ئینلگیزێکی زۆر لە کلکەی شاخەکەی دەربەندەوە هاتن بەم دیوا ـ دیوی سولەیمانی ـ و پشتیان لە لەشکری کوردستان بڕیەوە. لەشکری لای شێخ بەمەی نەزانی، کاتێک پێیان زانی بەرەودوایان لێ گیراوە!.

شەڕ گەرم بوو، هەرچەندە بەرەی شێخ جەنگێکی مەردانە و بەکوڵیان کرد بەلاّم لەبەر ئەوە لە هیچ لایەکەوە دەرفەت نەما بوو لە ٩ /٦ /٩١٩ لەشکر شکاو «شێخ مەحموود» بریندار بووکەوتە بن بەردێک کە ئێستە پێ ئەڵێن «بەردەقارەمانە». ئینگلیزەکان لەهاتن بە ناو بریندار وکوژراوەکاندا ئەگەڕان و ئەیانویست [شێخ مەحموود]یان دەستکەوێ. هەر بەشارەزایی «مشیر» شێخیان ناسیەوەو بردیان. هەر بەو شالاّوەوە هـاتن سـولەیمانیشیان داگیر کردەوە.

کە [شێخ مەحموود]گیرا بردیانە بەغدا، لە پاش بەلێک لەگەڵ «شێخ حەمە غەریب»دا دران بە دیوانی عورفی ـکە ئەندامەکانی هەموو ئینگلیزبوون ـ لە پاش موحاکەمەیەکی رواڵـەتی لە [٢٥ی تـەمووزی ١٩١٩] حـوکمی خـنکاندنی شـێخیان دا و پـاشان حوکمەکەیانی گۆڕیەوە بە حەپسی هەتا هەتایی و لەگەڵ «شێخ حەمە غەریب» ناردیانن بۆ

«ئەندامان» لە هندوستان. بەم جۆرە پەردە بەسەر دەوری یەکەم حوکمداری، حوکمداری کوردوستانا درابەوە. لەم لاشەوە ولاتی سولەیمانی و دۆستەکانی شێخ مەحموود کەوتنە گێژاوی حوکمی نارەوای ئینگلیزەوە، ئەوی پێ ئەکرا رێگەی دەشت و دەرو شاخەکانی ئەگرت و ئەوەش کە پێ نەئەکرا لە ژێر جەوری ئینگلیز ئەتلایەوە.

* * *

ئەوەی کە شایانی زیاتر باس لێوەکردن بێ لەم دەورەی حوکمداری یەکەمی شێخ مەحموودەدا ناردنی ئەو یادداشتە بوو بۆ کۆنگرەی «فەرسای» لە لایەن داواکردنی حقووقی کوردەوە.

دەورەی حوکوومەتی عوسمانی و ئەستەمۆڵ هەتا ئەهات پیرتر و بێ‌فەرتر ئەبوو، پیاوە دیکتاتۆرەکانی بەرانبەر بەو قەومانەکە کەوتبوونە ژێر سایەی ئیمپراتۆریەتەوە هەتا ئەهاتن خراپە و خراپەکاری‌یان زیاتر ئەکرد، قەومەکانی ژێر بەیداخ هەموو دەمێ لە کۆششی ئەوەدا بوون کە چارێک بۆ رزگارکردنی خۆیان بدۆزنەوە.

یەکێک لەو قەومانە قەومی «کورد» بوو، ئەمانە بە تەواوی بە تەنگ هاتبوون. پایتەخت ئەستەمۆڵ بوو، شوێنی گەلێ پیاوی گەورە و ناوداری هەموو قەومەکان بوو، لە کوردەکانیش زۆر کەس لەوێ بوون. ئەمانە کەوتنە سەرئەوەکە کۆمەڵێکی سیاسی دامەزرێنن و لە ژێر سێبەری ئەم کۆمەڵەدا داوای بەش خوراوی کورد بکەن.

لە ١٩٠٨دا گەورە پیاوەکانی کوردی ئەو سەردەمە: «ئەمین عالی بەدرخان، فەریق شەریف پاشای کوڕی سەعید پاشا، شەهیدی ولات شێخ عبدالقادر، داماد أحمد ذوالکفل پاشا» بە ناوی «کۆمەڵی بەرزی و سەرکەوتنی کورد»ەوە کۆمەڵێکیان دانـاو ئەمانە کەوتنە ئیش کردن. دیکتاتۆریەتی توورانی لە پاش بەنێک کۆمەڵەکەی هەڵگرت، ئەوەندە هەبوو ئەندامانی کۆمەڵ بە جۆرێکی نهێنی هەروازیان لە ئیش کردن بۆ کورد نەهێنا.

جەنگی (١٩١٤ـ١٩١٨) بەسەراهات، سەرەتا حوکوومەتی عوسمانی لای وابوو بە پشتیوانی ئەڵمانەوە سەرلەکەوێ و ئەو وەختە بە ئارەزووی خۆی ئەکەوێتە کوشتن و برینی قەومەکانی ژێر دەستەی ـکە دوژمنی هەرەگەورەی ناو قەومەکانیشی قەومی کورد بوون ـ

شەڕ دوایی هات و سوێندخوارەکان سەرکەوتن و بەڵکوو موتارەکەش کەوتە ناوەوە. لە اتحادیەکان حوکوومەتێکی مام ناونجی لە [ئەستەمۆڵ] دامەزرا، قەومە بەش خوراوەکان ـکە یەکێک لەوانە کورد بوو ـ پشوویەکیان پێداهاتەوە، بە تایبەتی پیاوەکانی کورد دیسان سەریان بەرز کردەوە و کەوتنە ئیش کردن، هەر ئەوەندە نەا، بەڵکوو بە ئاشکرا کەوتنەوە داوا کردنی سەربەخۆیی و ئازادی کورد.

لێرەدا «بابی عالی» کەوتە دانانی دەستەیەکی وزاری بۆ جێبەجێ کردنی مەسەلەی کورد، هەیئەت لەم ئەندامانە دروست بوو:

«ئیبراهیم ئەفەندی حەیدەری شێخ الاسلام، عەبوق پاشا نازری ئەشغاڵ، عەونی پاشا نازری دەریایی» وە لە کۆمەڵی بەرزی کوردوستانیش هەیئەتێک دروست بوو کە ئەندامەکانی: «ئەمین عالی بەدرخان، مراد بەدرخان، شێخ عبدالقادر ئەفەندی» بوون. ئەمانە تێکڕا لە [بابی عالی] کۆبوونەوە و دەربارەی کورد ئەم بڕیارانەی خوارەوەیان دا:

١ـ کوردوستان سەربەخۆیی زاتی بدرێتێ بەو مەرجەکە لە ژێر سێبەری [عوسمانی]دا بمێنێتەوە.

٢ـ بەزوویەکی زوو ئەم سەربەخۆییە بڵاو بکرێتەوە و چی بۆی پێویستە جێبەجێ بکرێ.

ئەم بڕیارانەدرا، بەڵام رۆژ و مانگ بەسەر ئەچوو هیچ بەرێکی دیارنەبوو. لە ئاخرا «کۆمەڵی بەرزی کورد»، «کۆمەڵی جێبەجێ کردنی کاروباری کۆمەلایەتی»، «کۆمەڵی سەربەخۆیی کورد» ئەمانە هەموو کۆبوونەوە و «شەریف پاشا»یان هەڵبژارد ـکە ئەو

نێراوی کورد لە پاریس
[جەنەراڵ شەریف پاشای
سەعید پاشا]
....

سەردەمە شەریف پاشا لە پاریس بوو - بۆ ئەوە بچێ لە کۆنگرەی ئاشتی قسە لە باس و خواس و سەربەخۆیی کوردەوە بکا. لە پاش دوان و قسەکردن قسەی هەموو کۆمەڵە کوردی‌یەکان هاتە سەر ئەوەکە:

١- شەریف پاشا لەگەڵ «یوغوس نەوبار پاشا» سەرۆکی نێراوە ئەرمەنیەکان لە [پاریس] یەک بگرن و بە جووتە قسە لە کاروباری کورد و ئەرمەنەوە بکەن.

٢- ئیشێکی وا بکەن کە ئەم بەندانەی خوارەوە تێکلاوی پەیمانی «سیڤەر» بکرێ - کە ئەو پەیمانە لە [١٠ی ئاغستۆزی ١٩٢٠]داکرابوو. وە بە حوکوومەتی عوسمانیش ئیمزاکرابوو. بەندەکانیش بەندی «٦٢، ٦٣، ٦٤» بوون کە ئەمانەن:

بەندی «٦٢»

«هەر یەکە لە حوکوومەتەکانی فەرەنسە، ئینگلیزە و ئیتالیا سەروئەندام ئەنێرن و ئەم ئەندامانە لێژنەیەکی سێ قوڵی لە ئەستەمۆڵ پێک دێنن، بە شەش مانگ دوای بەجێ هێنانی ئەم پەیمانە سەربەخۆییەکی ناوچەیی ئامادە ئەکا بۆ ئەو شوێنانەکە کوردی تیدا دانیشتون و کەوتوونەتە رۆژهەڵاتی «فورات» و جنووبی رۆژئاوای ئەو سنوورەکە لە دوایی‌دا دائەنرێت بۆ ئەرمەنستان و شیمالی ئەو سنوورەکە «سووریە» و «مەزۆپۆتامیا» لە یەک جیائەکاتەوە. ئەمەش بە پێ ئەو تەعلیمات و دەستووراتانەکە لە بەشی (٢ و ٣) بەندی (٢)ی ژمارە (٢٧)دا باسکراوە.

بەلام ئەگەر هات و ئەم ئەندامانە لە هەندێ شت‌دا، وە یا لە هەموویا قسەیان یەکی نەگرت هەریەکەیان ئەبێ لەم لایەنەوە حوکوومەتەکەی خۆیان ئاگادار بکەن. هەروەها پێویستە لەسەر ئەم لێژنەیەکانێ کە رێک‌کەوتن لەسەر هەموو شتێک باسی پارێزگاری

حقووقی قەومەکەمەکانی ـ وەکوو لەو نەستووریانەکە ئەکەونە ناو ئەو ولاّتەوە ـ بکەن و حقووقی ئەوانیش لەناو ئەو هەریمەدا بپارێزرێت.

بۆ ئەم مەبەستەش لێژنەیەکی پێنج کەسی کە ئەندامەکانی لە بەریتانیا، فەرەنسە، ئیتالیا، ئێران و کوردبن دروست ئەبێ ـ ئەمەش ئەگەر پێویست بوو ـ بۆ پشکنین و بڕیاردان لەو سنوورانەداکە بە پێ ئەم پەیمانە بۆ تورکیا دانراوەو ئەنووسێت بە ئێرانەوە».

بەندی «٦٣»

«حوکوومەتی عوسمانی لە ئیمڕۆوەوە گفت ئەداکە لەو وەختەوە پێ ئەوترێ، تا ماوەی (٣) مانگ قسەوباسی هەر دوو ئەو لێژنەیەکە لە بەندی (٦٢)دا باسکرا بەڵێن و بڕیاری لەسەر بدا».

بەندی «٦٤»

«لە پاش ئەوەکە ئەم پەیمانە دروست بوو بڕیاری لەسەردرا ئەگەر لە ماوەی ساڵێکا لەو کوردانەی کە کەوتوونەتە ئەو هەریمانەوەکە لە بەندی (٦٢)دا باسکرا داوایان لە «کۆمەڵی قەومەکان ـ عصبة الأمم» کردکە زۆرتری کوردەکانی ئەم ناوچەیە ئەیانەوێ لە تورکیا جیا ببنەوە و سەربەخۆبن، وە ئەویش ـ عصبةالأمم ـ دانی بەمەداناکە ئەمانە ئەم شایستەییەیان تیا هەیە، تورکیا هەر لە ئێستەوە لەسەر ئەو راسپێری «عصبە»یە بەڵێن ئەداکە دەست لە هەموو ئەو حقووقانەی هەڵگرێ‌کە ئەکەونە ئەو ناوچانەوە.

ئەم دەست هەڵگرتنی حوکوومەتی تورکیایەش لە «حقووقەکانی» بە دوور و درێژی لەگفتوگۆ وکۆبوونەوەیەکی تایبەتیدا ـ کە ئەگیرێت لە بەینی ئەو و سوێندخوارەکانا ـ باس ئەکرێت. دوای ئەم دەست هەڵگرتنەش کە تورکیا دەستی هەڵگرت هیچ بەرهەڵستێک لە لایەن سوێندخوارەکانەوە ناخرێتە بەرچاو بەرانبەر بە ئارەزووی کوردەکانی ولاّتی «موسڵ» ئەگەر بیانەوێ لەگەڵ ئەو کوردانەداکە کەوتوونەتە ولاّتی تورکیا و سەربەخۆییان وەرگرتووە تێکلاّوبین و بچنە ناو ئەو جفزی حوکوومەتەیانەوە».

* * *

ئەم پەیمانی مۆتەمەری «سێڤەر»ە لەوانە بوو پشتی تورکی شکاند، بە تایبەتی کە ئەو بەندانەشی تێ‌خرا لەوەندەی‌تر ئاژاوەی فیکری لە تورکیادا نایەوە، وەکوو بۆمان دەرکەوت دروستکردن و کۆشش کردن بۆ ئەم بەندانەو بۆ کۆڕی ئاشتی، کوردە دانیشتوەکانی ولاتی ئەستەمۆڵ و ولاتەکانی جزیر و بۆتان بوون. ولاتی سۆران ئەو سەردەمە دەستیان نەیانتە گەیشتێ. لە دەوری یەکەم حوکمداری [شێخ مەحموود]دا لە سولەیمانی کۆڕێک بەسترا، زۆر لە سەرۆکی عەشرەتەکان و «مێجەر نۆئیل»یشی تیابوو، مەزبەتەیەک رێکخراکە ئەمانیش ـ واتە کوردی عراق و سۆران ـ وەکوو کوردەکانی ئەو ولاتە ئەوا «شەریف پاشا»یان کرد بە نمایندەی خۆیان بۆ داواکردنی مافی کورد لە کۆڕی ئاشتی و مۆتەمەری ئاشتی‌دا.

ئەم مەزبەتەیە درایە دەست «سەید أحمدی بەرزنجی» و «رەشید کابان» کە بیبەن بۆ [پاریس] و بیدەن بە شەریف پاشا. نێراوەکان لەرێ مووسڵەوە بەرێ کەوتن بۆ پاریس. کە گەیشتنە «حەڵەب» لەوێ مانەوە و رێیان نەدرا بۆ چوونە [پاریس] بە خۆیان و مەزبەتەیانەوە گەڕانەوە بۆ ولاتی «سولەیمانی».

لەگەڵ ئەمانەشا داخەکەم چ کۆڕی ئاشتی و چ دەوڵەتە گەورەکان هەر شتێک کە، وتیان هیچیان بەجێ نەهێناو هەمووی هەر مەرەکەبی سەرقاقەزبوو لە بارەی حقووقی کوردەوە!.

* * *

چۆنیەتی ولاتی سولەیمانی لە پاش برانی شێخ مەحموود بۆ «هندستان» بە تەواوی تێکچوو، لە لایەکەوە لە ئاکرێ و ئامێدی ئاژاوە دەستی پێ کردبوو، لەم لاوە لە ولاتی هەورامان و مەریوان و بانە دیسان هەرا هەڵسابوو، «ئوزدەمیر»یش ـ پاشماوەی تورک ـ لە ولاتی رواندز تۆزی ئەکردا. لە لای سابلاغ و ورمێ‌وە «سمایلاغای سمکۆ» دەستی پێ کردبوو. شەڕی (١٩١٤ـ١٩١٨) هەرچەندە بڕابووەوە بەلام گێچەڵ و پاشەلەقەی هەر

لەناوابوو، هێمنی و ئاسایش دانـەمەزرابـووەوە. بـە تـایبەتی هـەستێکی کـوردایـەتی لە هەموولایەکی کوردەواری‌یەوە پەیدا بووبوو.

ئەمانەو مانەوەی «ئوزدەمیر» لە ولاتی رواندز سەریان لە سیاسەتی ئینگلیز تێکدابوو لەولاتا، بە جارێ چـوار چـاو بـووبووەوە. نـە ئـەمە بـوو لابکـاتەوە بـەلای «حـاجی شەعباناغا»ی ئامێدی و «فارساغا»ی زێباریەوە» ـ کە لەو ولاتانەدا ئـاگـری ئـاژاوەیـان ناوەتەوە ـ نە ئەمەبوو لابـەلای «ئـوزدەمیر»ەوە بکـاتەوە کـە بـە خـۆی و لەشکـرێکی تورکەوە لە ولاتی رواندز و دەوروبەریا خەریکی پـڕ و پـاگـەندەبوو بـۆ [تـورک] و خەریکی ئەوەبوو کە کوردەکان هەلگێڕێتەوەو بیانکا بە سەر بە تورک.

ئـەمە لە «عـراق»دا. لە ئـێرانـیشدا بـەرەی سـەردار رەشـید و جـافرسانی لهـۆن و مەحموودخانی دزلی و مەحموودخانی کانی‌سانان و حەمەخانی بانە، ئەمانە هەریەکە لە لایەکەوە ئاژاوەیەکیان ناوەتەوە و زرنگەی تەلی دلی زۆریشیان بەلای کـوردایـەتی‌دا دەنگ ئەداتەوە. ولاتی سولەیمانیش بۆ برانی [شێخ مەحموود] ئەوە هەر زۆر زۆر دل بریندارن و هەر رۆژە رۆژێک لە لایەکەوە کارەساتێک ئەقەومێ!.

ئەم شتانە هەموو ئینگلیزیان ناچارکرد بەوەکە دان بە واقعا بنێ و [شێخ مەحموود] لە هندستانەوە بگێڕێتەوە بۆ سولەیمانی و سەرلەنوێ شێخ مەحموود بیێتەوە بە حوکمدار. هەرچەندە لەماوەی بەینی ئەم دووجاری حوکمداریەی‌دا حوکوومەتێکیش لە [بەغدا] بەناوی حوکوومەتی «فیصل»ەوە دانـرابـوو، بـەلام ولاتـی کـوردوستان بـە بـێ «شـێخ مەحموود» هەر نەئەچوو بەڕێوە.

لەو ماوەیەداکە ئینگلیز کاروباری سولەیمانی ئەبینی و شێخ مەحموود لە [هندستان] بوو، لە «٢٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٠»دا بە ناوی حـوکوومەتی عـراقیەوە یـەکـەم وەزارەتی [سەید عبدالرەحمانی نەقیب] لە بەغدا دامـەزرا و پـێ ئـەوترا «حـوکوومەتی وەختی». لەو وەختەدا «مەندوبی سامی» بەغدا ئەمەی لە وەزارەت گەیاند کـە ئـەبەوێ خۆی چاوێری ولاتی سولەیمانی بکا.

دەنگی گەڕانەوەی [شێخ مەحموود] بۆ سولەیمانی بلاوبووەوە، دەستە و دایەرەکەی

ـ كه‌ تا ئه‌و سه‌رده‌مه‌ هه‌ر سه‌ریان بۆ ئینگلیز دانه‌نه‌واندبوو به‌ ناوی چه‌ته‌یه‌تیه‌وه‌ هه‌ر به‌ شاخ و داخه‌كانه‌وه‌ بوون ـ هه‌موو كۆبوونه‌وه‌و هاتنه‌وه‌ بۆ سوله‌یمانی. نه‌وه‌ك هه‌ر ئه‌وان به‌ڵكوو له‌ هه‌موولایه‌كه‌وه‌ و له‌ هه‌موو عه‌شره‌ته‌كانه‌وه‌ ولاتی سوله‌یمانی بۆ هاتنه‌وه‌ی «شێخ مه‌حموود» بوو به‌ پۆره‌ی هه‌نگ و بوو به‌ ده‌ورێكی زۆر تأریخی له‌ ژیانی سوله‌یمانی‌دا. بوو به‌ رۆژێك كه‌ رۆڵه‌كانی كوردوستان هه‌موو كۆئه‌بنه‌وه‌ بۆ پێشوازی مه‌لكی كوردوستان!.

[شێخ مه‌حموود] له‌ پاش نزیكه‌ی سێ ساڵێ دیلیه‌تی له‌ ئاخر و ئۆخری (١٩٢٢)دا گه‌ڕایه‌وه‌ و هاته‌ به‌غدا و له‌وێوه‌ به‌ڕێ‌كه‌وت بۆ سوله‌یمانی، پێشوازی و ئیستێقباڵ به‌ره‌به‌ره‌ بۆ پیریه‌وه‌ چوونی «شێخ مه‌حموود» له‌ سوله‌یمانی ده‌ستی پێ كرد، سه‌ره‌تای پێشوازی كه‌ران گه‌یشته‌ به‌غدا، هه‌تا رووبه‌رووی سوله‌یمانی ئه‌بوونه‌وه‌ دنیای شادمانی زیاتر ئه‌بوو، ئه‌و رۆژه‌ چ رۆژێك بوو كه‌ [شێخ مه‌حموود] چووه‌وه‌ ناوشاری سوله‌یمانی؟!. هه‌ر له‌ ئه‌یلوولا بوو شادی چوونه‌وه‌ی «شێخ مه‌حموود» بۆ سوله‌یمانی، هه‌ر له‌ ئه‌یلوولیشا بوو ناكامی سوله‌یمانی، به‌ڵام ئه‌ویان له‌ (١٩٢٢)دابوو. ئه‌میان له‌ (١٩٣٠)دا!..

[شێخ مه‌حموود] حوكمداری كوردستان له‌ به‌رگی مه‌لكی‌دا.

وه‌ختی خۆی ئه‌وه‌بوو «مه‌ندووبی سامی» له‌ وه‌زاره‌تی نه‌قیب‌دا هه‌ندێ قسه‌ی له‌باره‌ی **اداره‌ی** سوله‌یمانی‌دا كردبوو، ئه‌م قسانه‌ بووبوونه‌ مایه‌ی **دڵ** ره‌نجاندنی سوله‌یمانی و ده‌سته‌ی [شێخ **مه‌حموود]**. كه‌ شێخ مه‌حموود گه‌ڕایه‌وه‌ بۆ سوله‌یمانی **ئینگلیز** ئه‌یه‌ویست پینه‌ی ئه‌و قسانه‌ی خۆی بكاو **ئه‌و** سارديه‌ له‌به‌ینی خۆی و سوله‌یمانی‌دا نه‌یه‌ڵێ. بڕیاری‌دا له‌شكره‌كه‌ی له‌ [سوله‌یمانی] بكێشێته‌وه‌ و ده‌سته‌یه‌ك بۆ اداره‌ی سوله‌یمانی دابنرێ، دیاره‌ ئه‌مه‌ش له‌ ژێر فه‌رمانی «شێخ مه‌حموود»دا ئه‌بێ.

له [١٤ ئەیلوولی ١٩٢٢]دا کۆنگرەیەکی ناوچەیی دروست کراو «شێخ مەحموود» بوو بە سەرۆکی ئەو کۆنگرەیە، له پاش چەند رۆژێک له تشرینی دووهەمی (١٩٢٢)دا ناوی خۆی نایە «مەلکی کوردوستان» و له راستیدا ناوی مەلکی وەرگرت، ئالآی سەربەخۆیی کوردوستان لەو رۆژەدا له شاری سولەیمانی هەلّکراو یەکەم وەزارەتی کوردوستان بەم جۆرەی خوارەوە دامەزرا:

شێخ قادری برای شێخ مەحموود	سەرۆکی وەزیرەکان و سوپاسالار.[١]
عبدالکریم عەلەکە	وەزیری دارایی
مصطفی پاشای یامولکی	وەزیری فەرهەنگ
شێخ حمە غەریب	وەزیری ناوەوە
صالح زەکی صاحبقران	وەزیری هێزی میللی
أحمد بەگی فتاح بەگ	وەزیری گومرک
حماغای ئەورەحماناغا	وەزیری نافعە
سەید ئەحمەدی بەرزنجی	سەرۆکی ئەمنی عام
حاجی مەلا سەعید	وەزیری دادگا
سدیق ئەلقادری	موفەتشی هەموو حوکوومەتی کوردستان

بەم جۆرە حوکوومەتی کوردوستان و وەزارەتی دامەزرا، له پاش ئەمە وردە وردە کاروباری ئیدارەی حوکوومەت رێکخرا، دایەرەکان دەستیان کرد بە ئیش کردن، نووسینی دایەرەو دەرەوە بە کورد دەست پێ کرا، پولی تەمر پۆستە دەرهێنرا. بژنانە و مەڕانە وەرئەگیرا و پوسولەی ئەدرا. سەرۆکی عەشرەتەکان سەریان ئەدا له پایتەخت و

١ ـ ئەم ناوانە له رۆژنامەی «بانگی کوردوستان»ی ئەو دەورەدا ـ کە له سولەیمانی دەر ئەچوو ـ له باتی وەزیر رئیسی داناوە، بەلاّم مەبەست له رئیس وەزیری إصطلاحی ئێستەیە.

دڵخۆش بوون بەم حوکوومەتە.

ئەوەندە هەبوو ئەم [ئیدارە]و حوکمداری و پادشایەتیە هەر بۆ سولەیمانی ـ واتە بۆ لیوای سولەیمانی ـ بوو، دیارە [شێخ مەحموود] ئارەزوویەکی تری هەبوو ـ ئارەزووی سەربەخۆیی هەموو کوردستانی هەبوو ـ بە ناوچەی سولەیمانی رازی نەئەبوو. ئەمجا کەوتە سەر داواکردنی هەموو شارەکوردەواریەکانی تری عێراق و لەیەویست هەموویان بکەونە ژێر ئالأی کوردستانەوە.

لەو لاشەوە «ئوزدەمیر» کە ئاوازی حوکوومەتی کوردستانی بیستبوو بە هەموو جۆر ئەیەویست خۆی لە مەلک نزیک خانەوە، کەوتە فرۆفێڵی «میکیافیلی» و لە راستیدا خۆی لێی نزیک خستەوە و لەگەڵ مەلکدا دەمێ راسپێرییان گەیشتە یەک!.

لەوسەردەمەدا «مێجەر نۆئیل»ی مستشاری شێخ مەحموود و وەکیلی (مەندووبی سامی) بەریتانیا لە سولەیمانی بوو، هەستی کرد کە شتێک لەکایەدایە. ئەم هەستەشی لەبەر ئەوە بوو کە گەلێ بیر و باوەڕی جیا جیا لە سولەیمانی پەیدا بووبوو؛ شێخەکانی بەرزنجە لە لایەکەوە لە بەر ئەوە [شێخ مەحموود] مەلیکە و لەبەرەی بەرزنجەیە ئەیانویست هەچ ئیش وکارێک هەیە ئەبێ لە ژێردەستی ئەواناین، نەوەک هەر ئەوەندە بەڵکوو بە هەموو جۆر ئەیانویست حوکم بکەن و لەشیان کرد، هەریەکە لە لایەکەوە ئاغەیەک بوو بۆ خۆی!. کەس خەتی کەسی نەئەخوێندەوە.

لە لایەکیترەوە هەندێک لە وڵات دیدەکانی سولەیمانی لەو باوەڕەدابوون کە سیاسەت و خزمایەتی گەلێ لە یەک دوورن، بەڵکوو ئەوان لە سەر ئەو مەفکورەیە بوون کە مەیدانی سیاسەت ئەوەیە لە هەر لایەکەوە بای هات پیاو ئەبێ لەولایەوە شەن بکا!. لە باوەڕی ئەوانا تێکچوونی دەوڵەتی عوسمانی و هاتنی ئینگلیز بۆ ئەو وڵاتە لەمە درۆیەک بووە لە کورد کراوەتەوە، چونکە ئەگەر ئینگلیز نەبوایە ئەوان نەئەگەیشتن بەو سەربەخۆییە!. کە واتە تا ئاخر هەناسە ئەبێ لەگەڵ ئینگلیز بن و نابێ قسەی بشکێنن.

هەندێکی‌تریش هەر بە بیر و باوەڕێکی پێشین لەسەر ئەو رایەبوون کە ئەبێ حوکوومەتی تورک لەبەر ئەوەکە ئیسلامە بێتەوە و ئەبێ لە ژێر فەرمانی [خەلیفە]دا بن!. هەر دوو دەستەکەش بە جارێ کە کردەوەی شێخەکانی بەرزنجەیان ئەبینی لە ولاتی سولەیمانی بێزیان لە خۆیان و لە ئیدارەی سولەیمانی ئەهاتەوە.

«شێخ مەحموود» خۆیشی پیاوێک بوو لە چاکە بەولاوە هیچی‌تری نەئەویست، هەرچەندە [مەلیک] بوو بەلام لەرەوشت و هەلسوکەوتا بە تەعبیری ئێستە ئەوپەڕی دیموکراتی هەبوو، هەمووکەس ئەیتوانی [شێخ مەحموود] ببینێ و ئەویش هەمووکەس ببینێ، هەرکەس کە ئەچوە لای سەربەخۆ وەزیرێک بوو، نەوەک هەر وەزیرێک بەلکوو «فەیلەسووف»ێک بوو بۆ ئیدارەی ولات!..

جا پیاوێکی وەکوو [شێخ مەحموود] لە ناو شەپۆلی ئەم هەموو بیروباوەڕانەدا ئەبێ چۆن سەر دەرکا و چۆن بگاتە ئەو ئامانجەکە ساڵەهای ساڵە بۆی ئەجەنگێ؟.. تا لە باوەڕی دەستەیەک رزگاری ئەبوو باوەڕی دەستەکەی‌تر سەری رێیان پێ ئەگرت.

[مێجەر نۆئیل]گەلێ کۆششی کرد کە مەلیک لە باوەڕەکانی‌تر بازگەشت بکاتەوە و بە تایبەتی نەکەوێتە شوێن فڕوفێڵی میکیافلی لوزدەمیر، هیچ کەڵکی نەبوو. بۆ ئەمەش کە بە تەواوی خۆی پیاو خراپ نەکا «چەپمەن»ی کرد بە وەکیلی خۆی لە سولەیمانی و خۆی سولەیمانی بەجێ هێشت.

کردەوە و باس و خواسەکانی «شێخ مەحموود» لەگەڵ لوزدەمیردا ـ کە بە هۆی کۆششی پیاوە تورک خواکانەوە بوو ـ هەر زیادی ئەکرد، ئەم زیادکردنەش دەستی نەئەدا بۆ ئینگلیز. (چەپمەن)کەوتە خۆی و ئەویش دەستە و دایەرەیەکی پەیدا کرد و بەرە بەرە لە ژێرەوە بۆ رووخاندنی حوکوومەتی [شێخ مەحموود] چاکیان لێ کرد بەلادا!. لە ئاخردا وای لێ هات بە تەواوی دانیان لە یەک سپی بووەوە، مەکینەی حوکوومەتی کوردستانیش ئەوا جارێ هەر ئەگەڕێ.

[شێخ مەحموود] هەتا ئەهات شیرگیرتر ئەبوو، فیكری هاتە سەر ئەوەكە پەلاماری كەركووك بدا. لەم رووەوە سەرۆكی عەشایەرەكانی بانگ كردو كەوتە گفتوگۆ لەگەڵیانا. وەكوو وترا لەبەر ئەوەگەلێ شەپۆلی فیكری لە سولەیمانی‌دا هەبوو هەندێك لەمانە لەگەڵی بوون و هەندێكیش قسەیەكی راستیان نەئەدا بە دەستەوە.

لەم دەورانەدا «سمایلاغای» سمكۆیش هات بۆ سولەیمانی و بوو بە میوانی [حوكوومەتی كوردستان]، ئەو ماوەیەكە لە سولەیمانی مایەوە خزمەتێكی شاهانەكرا، لە رووی حوكمداری كوردستانیشەوە گەلێ قسە لە بەینی ئەو و «شێخ مەحموود»دا هاتوچۆی كرد. هاتنەكەی ئەمیش وارێ كەوتبوو كاتێك بوو كە حوكوومەتی كوردستان لەگەڵ ئینگلیزدا شیربان لەیەك ئەسوو سولەیمانی وەكوو مەنجەڵی سەرئاگر ئەكولا. بە تایبەتی چی ئینگلیز لە سولەیمانی هەبوو «شێخ مەحموود» دەری كردبوون.

ئینگلیزەكان زۆر داخ‌بەدڵ بوون لە [شێخ مەحموود]، ئەیانویست سولەیمانی لە دەست دەرێنن و نەشیان ئەزانی چۆنی دەرێنن، هەرجارە لەشكریان ئەنارد و بە ناهومێدی لەشكر ئەگەڕایە دواوە. ئەمجا هاتە سەر ئەوەكە بە هۆی بۆمبارانەوە سولەیمانی بە [شێخ مەحموود] چۆڵ بكا. ئەمەش لەسەرێكەوە ئیشێكی گران بوو بەرانبەر بە ئینگلیز؛ دوو شتی پێچەوانە لە سولەیمانی هەبوون؛ [شێخ مەحموود]ی لێ بوو كە داخی ناوە بەدڵی ئینگلیزەوە و لەبەر لەو بۆم بوردمانی سولەیمانی ئەكا. [سمایلاغای] لێ بوو كە ئەو سەردەمە ئینگلیز سمایلاغای بە دۆست ئەزانی و نەیئەویست بە جارێ ئاگر لە هەموو لایەكەوە بۆ خۆی بنێتەوە!.

هیچ چاری نەما هات لە پێشا «بەیاننامە»ی فڕێدایە خوارەوە؛ لە [٢٣ شوباتی ١٩٢٣]دا بۆ سمایلاغا كە سولەیمانی بەجێ بێڵێ چونكە ئەم ئەیەوێ بۆردمان بكاو نایەوێ ئەو تووشی زیان بێت. لە (٢٦)ی عەینی مانگا بۆ [شێخ مەحموود] و لەهلی شار كە شار چۆڵ كەن بۆردمان ئەكات.

«سمایلاغا» لە [٢٨ شوباتی ١٩٢٣]دا خۆی و سوارەکانی دیدەنیان تەواو بوو [رشید جودت]یان لەگەڵ چوو چوونەوە بۆ وڵاتی خۆیان.

پاش ئەوان [شێخ مەحموود]یش بە خۆی و لەشکریەوە چوونە دەرەوە و روویان کردە ئەشکەوتەکانی «جاسەنە». ئەهلی شاریش بەرە بەرە لە شار دەرچووونو روویان کردە قەرەداغ و شار بازێڕ و ئەوناوە.

لە بەیانی [٤ی مارتی ١٩٢٣]دا هێشتا سولەیمانی بە تەواوی چۆڵی نەکردبوو فڕۆکە بۆمباهاوێژەکان بەسەر شاری سولەیمانیداوەکووو داڵاش دەستیان کرد بە سووڕانەوە!. لە سووڕی یەکەم و دووهەم و سێهەمدا یەکەم بۆمبایان خستە خوارەوەکە،ماڵی [حاجی عارف بەگ]ی بەرکەوت، حمەبەگی کوڕی نەبێ لەگەڵ برابچکۆلەکەیا لە بازاڕ بوون کەسیان دەرنەچوون!. لە پاش هاویشتنی چەند بۆمبایەک سولەیمانی بەجێ هێشت و گەڕایەوە.فڕۆکەکان نەگەیشتبوونەوەفڕۆکەخانەکانی خۆیان لەشکری ئینگلیزگەیشت و سولەیمانی داگیرکردەوە.

کام سولەیمانی؟. ئەو سولەیمانیەکە بۆمباکاولی کردووە و دەنگی شین و شەپۆڕی گریان و زاری لەگەرووی ئەوکەسانەوە هەڵئەستێ کە فریانەکەوتوون ناوشار بەجێ بێڵن!. بەم جۆرە پیاوەتیە ئینگلیز سولەیمانی گرتەوە و گۆیا حوکوومەتی [شێخ مەحموود]ی هەڵفڕان.

لەولاشەوە کە «شێخ مەحموود» رووی کردە وڵاتی قەمچوغە و جاسەنە فڕۆکەو باڵۆن هەموو ساتێک بەسەر سەریەوە بوو، بەڵام دڵقایمی و ئازایی شێخ مەحموود و پیاوانی [شێخ مەحموود] لەوەدا نەبوو کە سەر لەو جۆرەشتانە بکەنەوە. شەڕ لە بەینی حوکوومەتی کوردستان و ئینگلیزدا بوو بوو بە داشی دامە، هەرجارە بە لایەکا لەسووڕایەوە.

لەو ماوەدا کە ئەو لە دەرەوەی سولەیمانی بۆ ئینگلیز جەورێکی زۆری ئەنواند لە

سولەیمانی‌دا، هاتوچۆی پیاوی «شێخ مەحموود» بەدزی هەر هەبوو بۆ سولەیمانی، ئەم جەورە هۆشێکی‌تری هێنایەوە بە بەرخەڵکدا، لە لایەن [شێخ مەحموود]یشەوە سەرۆکی عەشرەتەکان بە تەواوی لێ کۆبوونەوە و هاتنە سەر ئەوەکە بە پەلاماردانێکی مردن و ژیان پەلاماری ئینگلیز بدەنەوە و سولەیمانی لە دەست بسێننەوە.

خۆیان بۆ ئەم هێرشە ئامادەکرد و روو بە سولەیمانی هاتن، لە [١١ی تەمووزی ١٩٢٣]دا سولەیمانیان گرتەوە و ئینگلیزیان دەرپەڕاندەوە، دیسانەوە «شێخ مەحموود» کەوتەوە قایم‌کردنی سولەیمانی و حوکمداریەکەی جارانی. تا نزیکەی ساڵێک بەم جۆرە ئینگلیز هیچی لەگەڵ پێ‌نەکرا.

* * *

لە [٢٥ی نیسانی ١٩٢٠]داکە بەریتانیا بە ناوی ئینتدابەوە نیشتەوە بەسەر عێراقەوە، هەرچەندەکە وەزارەتی دەرەوەی تورکیا لەو وەختەدا دانەیەک لە پەیمانەکەی «سیڤەر»ی وەرگرت و پاشان دایە دواوەو نەچووە ژێر ئەو قسانەکە لە بارەی سەربەخۆیی کوردەوە لە پەیمانەکەدا دابووی. قسەوباسی پەیمانی «لۆزان» لە پاش ئەو مێژووە لەناو حوکوومەتەکانا هەبوو لە ئاخردا لە [٢٤ی تەمووزی ١٩٢٣]دا. ئەمیش ئیمزاکراو بەتەواوی کوردیان لە هەمووشت بێ‌بەش کردا..

هێشتا پەیمانەکەی «لۆزان» ئیمزا نەکرابوو، واتە لە ساڵی (١٩٢٢-١٩٢٣)دا کوردەکانی عێراق دەمودووی ئەوەیان بۆ دەرکەوتبوو کە حوکوومەتێکی گەورەی واکە کوردستانی عێراقیشی بەرکەوێ ـ لەبەر ئەوەکە بەر هەڵستیان زۆرە ـ بۆیان دانامەزرێ و نایەڵن، بەڵکوو ئەو جۆرە قسەیە لە ناوا هەیەکە کوردستانی عێراق بخرێتە پاڵ حوکوومەتی عێراقی.

دوو حوکوومەتەی بەریتانیا و عێراق کەوتبوونە سەر ئەوەکە پەیمانێک لەبارەی کوردەکانەوە بدەن و بە دڵخۆشی ئەم پەیمانە «شێخ مەحموود» لەو باوەڕەی خۆی

هەڵگێرنەوە. پەیمانەکەشیان ئەمەبوو:

«حوکوومەتی عێراق و بەریتانیا هەردووکیان دان بە حقوقی ئەو کوردانەدا ئەنێن کەوان لە عێراقا و رێگەی ئەوەیان ئەدەن کە حوکوومەتێکی کوردی لەناو ئەم چوار چێوەی عێراقەدا بۆ خۆیان دابنێن، لەم رووەوە خۆیان سەرپشکن بۆ دروستکردنی چۆنیەتی ئەو حوکوومەتە و بۆ دانانی سنووری. وە ئەتوانن پیاویش بنێرن بۆ بەغدا بۆ ئەوە باسی پەیوەند و ئاشنایەتی ئابووری و سیاسی خۆیان لەگەڵ دوو حوکوومەتەی عێراق و بەریتانیادا ببڕێننەوە.»

ئەم قسەیان دا و کەسیشیان نەچوو بەگوێچکەیاندا!.

لە [١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢]دا پەیمانی چوارساڵەی عێراق ـ ئینگلیز هاتە پێشەوە، بەو مەرجەکە سەرەتای ئەم پەیمانە لە وەختێکەوە دەست پێ بکاکە پەیمانی ئاشتی لە بەینی عێراق و تورکیادا ببەسترێ. کە پرۆتۆکۆڵی ئینگلیزی ـ عێراقی لە [٣٠ نیسانی ١٩٢٣]داکراو بە تەواوی دانی نابەوەداکە سەرەتای پەیمانەکە لەو مێژووەی پێشووەوەیێ ئیتر ئەم پرۆتۆکۆڵە بڕیاری داکە سولەیمانی بکەوێتە پاڵ بەغدا، وە بۆ ئەوە کە کوردەکان دڵیان هیچ چەکەرە نەکا لە [١١ی تەمووزی ١٩٢٣]دا دیوانی وزاری عێراقی بڕیاری داکە:

[١ـ حوکوومەت بێجگە لەکاربەدەستانی پێشەوفەن هیچ کاربەدەستێکی «عەرەب» لە وڵاتی کوردەواری‌دا دانەنێ.

٢ـ کوردەکان لەکاروبار و مراجەعاتی رەسمی‌دا حوکوومەت ناچاریان ناکا بەوەکە بە عەرەبی قسە بکەن.

٣ـ حوکوومەت پێویستە لە سەری پارێزگاری هەموو جۆرە حقووقێکی دانشتوانی دینی و غەیرە دینی ئەو وڵاتانە بکا.]

کە ئەم قسانە هاتە ناوەوە بەمانە تۆزێ ناوشاری سولەیمانیان هێمن کردەوە و پێنج

نابیان چوو بۆ «بەغدا».

* * *

لەم لاوە ئەم فرمانانە روویدا، لەولاشەوە ئەوەبوو کە «شێخ مەحموود» لە [١١ی تەمووزی ١٩٢٣]دا سولەیمانی داگیر کردەوە و کەوتەوە ئیش کردنە کەی جارانی. لەم ماوەیەدا حوکمڕانی ئەکرد و کوردەکانی هەموولایەک بە هەموو جۆر هاتووچۆی سولەیمانیانی ـ یان ئەکرد.

کە ئەم ئیشانە لە بەغدا رووی‌دا ئیتر دەستی نەئەدا بۆ ئینگلیز کە پیاوێکی وەکوو «شێخ مەحموود» مەلیکی کوردستان بێت، وەیا دەستی نەئەدا بۆی کە کوردستان سەربەخۆییەکی بێ، چونکە ئەو ئارەزووەی کە ئەو هەیبوو بە ولاتی کوردەواری عێراق، وەیا ئەو ئارەزووەی کە ئەو هەیبوو بە عێراق، پیاوەکانی بەغدا بە باری سوپاسەوە بۆیان جێ‌بەجێ ئەکردا.

مەسەلەی کوردەکان و بەغدا بەرانبەر بە ئینگلیز وەکوو مەسەلەی کابرای لێ هاتبوو کە کوڕە نەخۆشەکەی بردە سەر «سەی ساق» و گیسکێکیشی لەگەڵ برد بۆی سەربڕی، لەگەڵ ئەوەدا نەئەبوا گیسکی ببردایە، بەڵکوو ئەبوا مەڕێکی ببردایە کە چوونەسەر شەخسەکە رووی کردە شەخس و پێ‌وت:

«سەی ساق!. تۆ وەگیسکێ خاسی ئەکەیتەوە خاسی کەرەوە، خاسی ناکەیتەوە «بالانتەران» وە مامرێ کرە ئەکا!.[١]».

لەم ماوەیەداکە «شێخ مەحموود» لە سولەیمانی بوو لە هەموو لایەکەوە بە تایبەتی لە قۆڵی پێنجوێنەوە سەرۆکی عەشرەتەکان و هەموو جۆرەکوردێک هاتووچۆیان ئەکرد و بە گیانێکی پاکەوە ئەیانویست ئەم حوکوومەتە بژیت. رسوومانی حوکوومەتیش وەکوو جاران کۆ ئەکرایەوە و هەمووشتێک لە رێگەی خۆیەوە ئەڕۆیشت. لە ولاتی ئێرانا بە

---

١ ـ «سەی ساق» و «بالانتەران» دوو مەزارن لە شارەزوور، هەریەکە لەسەر کێوێکن بەرانبەر بەیەک.

تەواوی دڵگەرمیەکیان بەم کوردایەتیە پەیداکردبوو.

حوکوومەتی ئینگلیز و عێراق کەوتنە سەر ئەوەکە بە تەواوی قۆڵ بکەن بە قۆڵی یەکا بۆ لە ناوبردنی حوکوومەتی «شێخ مەحموود»، وەزارەتی بەغدا وەزارەتی «جعفر عەسکەری» بوو، بە تەواوی لێ بڕا، با هەر جۆرە زیانێکیش رووبدا هێرش بەرێتە سەر حوکوومەتی سولەیمانی. بە تایبەتی لە [۴ی مارسی ۱۹۲۴]داکارەساتی کوشتاری بەینی «فەلە»کان و ئەهالی «کەرکووک» روویدابوو، لێرەدا [شێخ مەحموود] زۆر بە سۆز هەڵیدایەو ئەیەویست لە تۆڵەی ئەو ئیشە ناشیرینەی «کەرکووک»دا تووی فەلەکان بیرێنرێتەوە. لەم لاوەش مەندووبی سامی بەغدا «السیرهنری دوبس» بە هەموو دڵێکیەوە ئەیەویست ئیشەکە بپۆشرێ، تەنانەت «فەتاح بەگ»ی موتەسەرفی کەرکووکی لابردبوو. «مەجید یەعقووبی» رەئیسی بەلەدیەی دانابوو لە شوێنی هەر، بۆ ئەوە برینەکە تەشەنە نەکا. کەچی لەولاوە [شێخ مەحموود] ریسەکەی ئەمی ئەکردەوە بە خوری و هەر زیاتر لەسەری ئەڕۆیشت.

کە «کەرکووک» تۆزی نیشتەوە ئەم ناسۆرە لە دڵی مەندووبی سامیا زیاتر ژانی پەیدا کرد، «مستر کورنوالیس» مستشاری داخلیەو شارەزای کاروباری وڵاتی سولەیمانی بوو، [مەندووبی سامی] ئاخر بڕیاری لەگەڵداکە بە هۆی «عەلی جەودەت» وەزیری داخلیەو «جعفر عەسکەری» و دیوانی وزراوە تا ئاخر هەناسە بڕیار بدەن بۆ لە ناوبردنی حوکوومەتی [شێخ مەحموود].

هەموو ئەم ئیشانە کراو هێزی حوکوومەتی عێراقی بە هێزی عەسکەری لیوی و هێزی هەوایی بەریتانیەوە روو بە وڵاتی سولەیمانی کەوتنە جموجوڵ. سەرەتای شەڕ هەر لە دەوروبەری [چەمچەماڵ و دەربەندی بازیان] دامەزرا، لەبەر ئەوە دەستێکی نهێنیش لەژێرەوە لە وڵاتی سولەیمانی ئیشی هەر ئەکرد، لەشکری [شێخ مەحموود] لەگەڵ ئەوەدا پیاوانی وەکوو کەریم بەگی فەتاح بەگ و «سابری کەریم بەگ»یشی هەبوو هەر توانای

گێڕانەوەی ئەو هێزانەیان نەبوو.

لە ئاخردا لە [١٩ی تەمووزی ١٩٢٤]دا شێخ مەحموود سولەیمانی بەجێ هێشت و عەسکەری عێراقی و ئینگلیزی سەرلەنوێ شاری سولەیمانیان گرتەوە و ئەم جارە بە هەموو توانایەکیانەوە کەوتنە قایم کردنی ولاتی سولەیمانی و دەرەوەی، وردە وردە رەگی خۆیانیان تیا داکوتا، ئەمجا هەر بە قسەی ئینگلیز حوکوومەتی عێراق هێنای ملکەکانی [شێخ مەحموود]ی هەموو زەوت کرد و بەیانی دەرکرد کە ئەم مولکانە مافی «شێخ مەحموود»یان پێوە نیە.

[شێخ مەحموود]کە سولەیمنی بەجێ هێشت رووی کردەوە ولاتی «جاسەنە» و لەم لاوە تا ولاتی پێنجوێن هەر بە ناوی حوکمدارییەوە دەستی بۆ لەبرد، کە هێزی حوکوومەت ئەچووە سەری لەشکرەکەی ئەچوونە ئەشکەوتەکانەوە و ئیتر ئەوان هیچیان پێ نەئەکرا.

هەروەها لە حوزێرانی (١٩٢٥)دا مەندووبی سامی بەغدا و حوکوومەتی عێراق فەرمانێکیان دەرکرد کە هەرکەس «شێخ مەحموود» بگرێ چەبە زیندوویەتی، چە بە مردوویەتی شەست هەزار رووپیەی بدرێتێ. وە بۆ «کەریم بەگی فتاح بەگ» و بۆ «سابری کەریم بەگ»یش هەر یەکە (٢٠) هەزار رووپیە بەخشش دانرابوو بۆ ئەو کەسە کە بیانکوژێ وەیا بیانگرێ!.

کابرایەکی [فەلە]ی لیوی بە خۆ گۆڕین چووبوو بۆ کوشتنی شێخ مەحموود و ئەوانیتر، شێخ پێ زانیبوو، لە پاش پرسیار لێ کردن بە تەواوی بۆی دەرکەوت کە مەسەلە وایە، ناچار فەرمانی دا بە کوشتنی.

دەرچوونی [شێخ مەحموود] لە سولەیمانی و تێکچوونی حوکوومەتی کوردستان، لە دلاکارێکی گەورەی ئەکردە سەر دلی کوردەکان و لەبەر هێزی داگیرکەریش ئەوانەی ناوشار نەیانئەتوانی دەنگ بکەن. تەنانەت کوردە ناحەزەکانی [شێخ مەحموود]یش

تێکچوونی ئەو حوکوومەتەیان هەر بەلاوە خۆش نەبوو، چاوەڕوانی ئەوەبوون کە ئەگەر هەلێکیان بۆ هەلکەوێ بەسەریا نەچن، جا سەر ئەکەون یا سەر ناکەون ئەمە شتێکی ترە.

ئینگلیز هەستی بەمە کردبوو ئەیەویست بە جۆرێکی [غەیرمباشر] تا پێ بکرێ دڵی کوردەکان ڕاگیرکا، بە تایبەتی ئەوا لەو لاشەوە «شێخ مەحموود» کۆڵی نەداوە و هەر لە شاخەکانایەو زیاد لە قابلیەتی جارانی عەزیەتی حوکوومەت ئەدا، بوونی ئەوو مانی ئەو هیوایەکی گەورەیە بۆ هەموو جۆرە کوردێک.

هەر لەبەر ئەمەبوو کە لە شوباتی (١٩٢٥)دا لەوکاتەداکە لێژنەکەی «کۆمەڵی ئەقوام» هاتن بۆ تێ گەیشتن لەو ناکۆکیەی بەینی عێراق و تورکیا لەسەر مووسڵ، بەریتانیا ئەوەی زیندوو کردەوە کە ئەبێ کوردەواری عێراق پاڵ بدا بە عێراقەوە بەڵام بەو مەرجە کە ئارەزووەکانی کورد بەجێ بهێنرێ؛ ئەوسێ ئارەزووانە کە لە [١١ی تەمووزی ١٩٢٣]دا دیوانی وەزارەتی عێراقی بڕیاری لەسەردا و لەلاپەڕە (١٠٢) ئەم کتێبەداباسکرا.

دووپاتەکردنەوەی ئینگلیز بۆ ئەم قسانە هەر بۆ ئەوەبوو کە دڵی کوردەکان ـ وەکوو باسکرا ـ گۆیا بکاتە خۆی!..

«شێخ مەحموود» لەگەڵ ئەوەشاکە لە دەرەوەی سولەیمانی بوو لەم لاوە بە تەواوی حوکوومەت و ئینگلیزەکانی بێزار کردبوو حوکوومەت بە هیچ جۆر چاری نەئەکرد، لەولاشەوە لە خەتی پێنجوێنەوە لەگەڵ هەورامان و مەریوانا دەنگوباسی قسەی داخستبوو کە رووبکاتە ئەو ناوەش، ماوەی بەینی جاسەنە و پێنجوێن و مەریوان دەسەلاتێکی تەواوی بەسەردا هەبوو.

لەو سەردەمانەدا «مستر ئەدمونس» بە قسەی «مستر کورنوالیس» مستشاری داخلیە لەو ولاتانەدا ئەسووڕایەوە کە کەمتر دەستی «شێخ مەحموود»ی ئەگەیشتێ. یەکێ لەو شوێنانە «کۆیە» بوو. لەو وەختەدا «عەلی کەمال» لەوێ معاونی پۆلیسی کۆیە بوو.

[مستر ئەدمونس] ئەچێتە لای پێ ئەڵێ کە گۆیا لەو بەڵکوو خۆی بگەیەنێتە «شێخ مەحموود» و پێ بڵێت دەست لە ئاژاوە هەڵگرێ و بچێت بۆ بەغدا. عەلی کەمال ئەمەی بەلاوە سەیری ئەبێ؛ [شێخ مەحموود]ێ کە خۆی بە مەلیکی کوردستان ئەزانێ چۆن لە شتێکی وادا ئەکەوێتە شوێن قسەی ئەم؟!.

بە «ئەدمونس» ئەڵێ ئەمە ناکرێ بەڵام من ئەتوانم لەگەڵ «صالح زەکی بەگ»دا ـ کە لەو وەختەدا لەگەڵ شێخ مەحموود بوو ـ قسە بکەم و بەڵکوو ئەو شێخ تێ بگەیەنێ.

لەسەر ئەم تەگبیرە «عەلی کەمال» قسە لە «صالح زەکی بەگ» ئەگێڕێتەوە و ژوان ئەدەن کە لەدێ «خەرابە» یەکتر ببینن.

ئەمجا هەر لەو رۆژانەدا هەر دوولا ئەچنە «خەرابە» و ئاخر قسەیان دێتە سەر ئەوە کە بەڵکوو [صالح زەکی بەگ] شێخ مەحموود بینێتە سەر ئەوبارە کە بچێت بۆ بەغدا بۆ چاوپێ کەوتنی پیاوەکانی بەغدا بۆ رێک‌کەوتن.

کە [صالح زەکی بەگ] ئەگەڕێتەوە و مەسەلە، لە شێخ مەحموود تێ ئەگەیەنێ. شێخ رازی نابێ بە چوون، بەڵام بڕیار لە سەر ئەوە ئەداکە لە لایەن ئەوەوە «صالح زەکی بەگ» بچێت بۆ بەغدا و هەر قسە و باسێکی رێ کەوتن هەبە ئەو بیبڕێنێتەوە.

لە دەوروبەری سەرەتای ساڵی (١٩٢٦)دا [صالح زەکی بەگ] ئەچێ بۆ بەغدا، لەوێ لاشەوە مستر ئەدمونس، کورنوالیس تێ ئەگەیەنێ لە کەین و بەین. صالح زەکی بەگ «عبدالمحسن سعدون» وەزیری داخلیە و «مستر کورنوالیس» مستشاری داخلیە ـ ی لە وەکالەتی [شێخ مەحموود]ەوە چاوپێ ئەکەوێ. ئیش و کار هەموو لە دەست کورنوالیسابوو. قسەوباس دێتە سەر ئەوە کە شێخ مەحموود وازبێنێ لە هەمووشت و لە [عێراق] بچێتە دەرەوە، کارێکی بەسەر سیاسەتی عێراقەوە نەبێ، یەکێ لە کوڕەکانی بنێرێ بۆ بەغدا بۆ خوێندن، مڵکەکانی پێ بدرێتەوە و خۆی یەکێکی بۆ دانێ بۆ چاوێری کردنیان.

«صالح زەکی» ئەم قسانەی هەڵگرت و هێنایەوە بۆ شێخ مەحموود، شێخ مەحموود

له‌مه زۆر تووڕه بوو به‌ڵكوو هه‌ندێ شتیشی دایه پاڵ «صالح زه‌كی به‌گ» و حه‌پسیشی كرد.

«شێخ مه‌حموود» زووتر قسه‌ی دابوو به ولاتی مه‌ریوان و پێنجوێن كه بچێت بۆ ئه‌و ناوه، به‌ره به‌ره ولاتی (جاسه‌نه) و ئه‌شكه‌وتی به‌جێ‌هێشت و رووبه‌رووی ده‌وروبه‌ری پێنجوێن بووه‌وه كه له‌وێوه بچێت بۆ «پیران» له مه‌ریوان. ولاتی سوله‌یمانیش له ته‌نگوچه‌ڵه‌مه‌دابوو، هێزی حوكوومه‌ت هه‌موو ئه‌و ناوه‌ی داگیر كردبوو، زیاتر له هێزه‌كه‌ش پۆلیس و سه‌ربازی كورد بوون، هه‌رچه‌نده بۆ شه‌ڕ كردن له‌گه‌ڵیا سه‌ربازی لیوی و ئینگلیز و سه‌ربازی عێراقی پێكه‌وه ئه‌چوون به‌گژیا به‌لام باوه‌ڕی ئینگلیز و حوكوومه‌تی عێراقی ئه‌وه‌بوو كه پۆلیس و سه‌ربازه كورده‌كان پێش بخرێن!. «شێخ مه‌حموود»یش نه‌یئه‌ویست گولله‌ی خۆی به‌و جۆره به ئاشكرا بنێ به كورده‌وه، چونكه ئه‌و ئه‌یه‌ویست كورد رزگاركا، ئێسته چۆن خۆی بیانكوژێ؟!. ئه‌مه و دیسان ولاتی [جاسه‌نه] و ده‌وروبه‌ری سوله‌یمانی به هۆی بوونی له‌شكری «شێخ مه‌حموود»ه‌وه له‌و ناوه‌دا تووشی گه‌لێ بۆردمان و عه‌زیه‌ت بووبوون له لایه‌ن هێزی حوكوومه‌ته‌وه.

ئه‌م دوو هۆیه بوو كه پاڵیان نا به «شێخ مه‌حموود»ه‌وه بۆ ئه‌وه ئه‌و ولاته به‌جێ بێڵێ و بچێت بۆ «پیران».

له‌و ده‌ورانه‌داكه ئه‌و له به‌ینی پیران و پێنجوێن‌دابوو له لایه‌ن حوكوومه‌ته‌وه وه‌لامی بۆ نێراكه حوكوومه‌ت ئه‌یه‌وێ رووبه‌روو له‌گه‌ڵ خۆیدا ده‌میان بگاته یه‌ك و به‌ڵكوو له‌م كۆبوونه‌وه‌یانا رێك بكه‌ون و ئیتر هه‌ردوولا وازبێنن. جا حوكوومه‌ت دانانی ئه‌و شوێنی كۆبوونه‌وه‌یه خسته ده‌ست شێخ مه‌حموود خۆی، له‌كوێ ئاره‌زوو ئه‌كا تاتیا كۆببنه‌وه. «شێخ مه‌حموود» به‌مه رازی بوو «خورماڵ»ی دانا بۆ شوێنی كۆبوونه‌وه و قسه كردن تیایا.

ئه‌مجا له [٤ی ئه‌یلوولی ١٩٢٦]دا مستر كورنوالیس مستشاری داخلیه، [كابتان هۆڵت] سكرتیری «مه‌ندوویی سامی» به‌غدا، وه موفه‌تیشی ئیداره‌ی سوله‌یمانی له لایه‌ن

ئینگلیزەوە بە رێ کەوتن بۆ خورماڵ و لەولاشەوە شێخ مەحموود بەخۆی و چەند پیاوێکەوە هات و کۆبوونەوەکەیان (٣) سەعات درێژەی کێشا. لەم کۆبوونەوەیەدا قسەیان لەگەڵی شتەوە کرد. لە ئاخردا لەو شوێنەدا لەسەر ئەم شتانەی خوارەوە رێ کەوتن:

١ـ [شێخ مەحموود] خۆی و هەندێ لە خزم و پیاوەکانی لەسەر پرسوڕای حوکوومەت نەبێ نەیەنە ناو عێراقەوە.

٢ـ دەست لە هیچ ئیشێکی حوکوومەت نەدا، کەسیش هەڵنەخرێنێ بۆ ئەوە دەست بخاتە کاروباری حوکوومەتەوە، تێکلاوی هیچ بزووتنەوەیەکی سیاسی نەبێ بەرانبەر بە «عێراق».

٣ـ [بابەعەلی] کوری بنێرێ بۆ «بەغدا» کە لە سەر حسابی حوکوومەت بخوێنێ.

٤ـ ئەگەر رۆژێک لە رۆژان حوکوومەت لێ خۆش بوو، ئەم لێ خۆشبوونەی کە لە بارەی سیاسەتایە نەبێتە هۆی ئەوە کە ئەگەر خەڵکیتر لە بارەی کاروباری تایبەتیەوە لەگەڵیان، ویستیان شکات و شکانکاری لێ بکەن ربگەیان لێ بگرێ.

٥ـ لەو ملکانەی کە حوکوومەت لێ زەوت کردووە پێ بداتەوە، وە لەو ئەتوانێ یەکێکیان بۆ دابنێ بۆ «وە بیانهێنێتە بەرهەم.

٦ـ حوکوومەت خۆشبێ لە هەندێ لەژێر دەستەکانی بەرانبەر بە چەند پەیمانێک، بەلام لەوانەی کە گوناحەکانیان زۆر زلە لەوانە خۆش نابێت[1].

پاش ئەم قسانە ئینگلیزەکان هەستان گەڕانەوە بۆ بەغدا و «شێخ مەحموود»یش بۆ دەوری پێنجوێن و پیران. لەم مەرجانە کە ئەم ئینگلیزانە دایاننا شێخ مەحموود زۆر سەری سڕما، لە ئاخردا هەر بە هیوای ئەوە کە بزانێ دنیای پاشەرۆژ بە چە کارەساتێکیتر ئاوسە، لە [٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٦]دا لە لایەن خۆیەوە «سەید أحمدی

---

١ ـ مەبەست بەو گوناحبارە زۆر زلانە لەو رۆژانەدا «کەریم بەگی فتاح بەگ و سابری کەریم بەگ و شێخ عەلی ئەڵبەزەو شێخ موحەممەدە بچکۆلەو خەلیفە یونس» و چەند کەسێکیتر بوون.

مەرەخەس»ی نارد بۆ بەغدا بۆ جێبەجێ کردن و ئیمزاکردنی ئەم پەیمانە. «سەید أحمد» ماوەیەک لە بەغدا مایەوە و لە لایەن ئەم فرمانەوە کەوتە قسەکردن لەگەڵ پیاوەکانی بەغدا و لەگەڵ ئینگلیزەکانا. تا لە دەوروبەری ناوەڕاستی کانوونی دووهەمی (١٩٢٧)دا حوکوومەتی عێراقی ئیمزای پەیمانەکانی کردو [سەید أحمد] هێنایەوە بۆ «شێخ مەحموود» کە ئەویش ئیمزای بکات.

لەو ماوەیەدا کە «سەید أحمد» چووبوو بۆ بەغدا «شێخ مەحموود» هەر فیکری لە چۆنیەتی ئەم پەیمانە ئەکردەوە؛ فیکری لەوە ئەکردەوە کە لەو لەو رۆژەوە هۆشی کردۆتەوە تا ئەم رۆژە ئەم هەموو شۆڕش و ئاژاوانەی بۆ سەندنەوەی حەقی خوراوی کورد و بۆ سەربەخۆیی کوردکردووە، کەچی ئێستە پەیمانێکی وەها هەموو کۆششەکەی ئەدا بە بادا و وەکوو ئەوە وایە کە هەر هیچی نەکردبێ!. لەبەر ئەم باوەڕانە لە ئیمزاکردنی پەیمانێکی وا پەشیمان بووەوە و بڕیاریدا کە بەو جۆرە بە ئاسانی ئیمزای نەکا. بەو بۆنەوە هێنای لە [٢٧ی کانونی دووهەمی ١٩٢٧]دا ئەم نامە و مەرجەی بۆ مەندوویی سامی بەغدا نووسی و بۆی نارد. بۆی نووسی کە:

«لەبەر ئەوە کە وەختی خۆی حوکوومەتی بەریتانیا لەبارەی حقووقی کوردەوە هەندێ قسەو پەیمانی داوە بە کۆمەڵی ئەقوام ـ عصبة‌الأمم ـ وە ئێستە پشتی لەو قسانە کردۆتەوە. من داوای بەجێ هێنانی ئەو پەیمانانە ئەکەم، وەیان بەلانی کەمەوە بۆ ئەوە من بتوانم ئەم پەیمانەی بەینی خۆم و حوکوومەتی عێراقی‌یە ئیمزا بکەم ئەبێ ناوچەی پێنجوێنم بدرێتێ بۆ ئەوە ئەو ناوچەیە ببێ بە شوێن و جێگەی ئەو کەسانە کە وەکوو من داوای حقووقی میللی کورد ئەکەن.»

[مەندوویی سامی]ش بۆی نووسیەوە کە:

«کۆمەڵی ئەقوام شتی‌وای نەوتووە کە سەربەخۆیی بدرێ بە کورد، ئەوی ئەودانی پیانایێ ئەوەبووە کە ئارەزووی کوردەکان بەجێ بهێنرێ، ئەم ئارەزووەش ئەوەیە کە

کاربەدەستەکانیان لە خۆیان بێ، زمانی کوردی زمانێکی رەسمی بێ. دوو حووکومەتی عێراقی و بەریتانی ئەمەیان قەبووڵ کرد و کەوتنە جێبەجێ کردنی.٥٠

[شێخ مەحموود] کە ئەم وەڵامەی بیستەوە بڕیاریدا لەسەر شۆڕشی خۆی بڕواو دەستی کردەوە بەداگیر کردنی ئەو وڵاتانەو بە پیاو ناردن بە هەموو لایەکی وڵاتی پێنجوێن و شارەزوورا. سەرلەنوێ لەگەڵ حوکوومەتداکەوتنەوە شەڕ: «پێنجوێن»ی کرد بە شوێنی بنەی شەڕ و بەرەبەرە روو بە وڵاتی «سولەیمانی» ئەڕۆیشت.

لەو ماوەی چەند مانگەدا کە شەڕ وەستێنرابوو، حوکوومەت لەبەینی پێنجوێن و سولەیمانیداگەلێ کارقایمی کردبوو، نوختەی پۆلیسی لەهەموو لایەک دامەزراندبوو، هێزی هەوایی بەریتانی بۆ پاسی ئەو نوختانەو بۆ چاوترساندنی خەڵک هەموو وەخت هاتوچووی بوو.

پاش ئەمە هێزێکی زۆر زۆر لەهی حوکوومەتی عێراقی و لەشکری لیوی و فڕۆکەی ئینگلیزی بە جارێ پەلاماری «شێخ مەحموود»یاندا لە پێنجوێن و دەوروبەری پێنجوێن. بەرەی لای شێخ مەحموودیش بەرەنگاریان بوون، شەڕ هەتا ئەهات گەرمتر ئەبوو، هێزی حوکوومەت هەتا ئەهات زیاتری ئەکرد، هێزی «شێخ مەحموود» وردە وردە لەبەر کەم بوونەوەی چەک بێ‌هێزی بەسەردا ئەهات، لەگەڵ ئەمەشا زیانی کوشتاری بەری حوکوومەت و زیانی جبەخانە و فڕۆکەیان لە حساب نەئەهات.

لە ئاخرا لە [٢٠ی نیسانی ١٩٢٧]دا شێخ مەحموود پێنجوێنی چۆڵ کرد و هێزی حوکوومەت لە رۆژی (٢٣)دا چووە ناویەوە و بەهەموو جۆر دەستی کرد بەکار قایمی تیایا. هەرچەندە پێنجوێن لە دەست «شێخ مەحموود» دەرچووبوو بەلاّم لە دەرەوە حوکوومەتی بەشەڕی چەتەیەتی کوشتبوو، هەرجارە لە لایەکەوە پەلاماری ئەدا.

پاش ئەم هەرایە هەندێ لە دۆستەکانی پێیان وت مادام کاروبار ئێستە وای لێ هاتووە، شەڕ نەچووە بچێت، بێنە ئێستە پەیمانەکەی خۆت و مەندوویی سامی و حوکوومەتی

عێراقی ئیمزاکەو ئیمڕۆ هێمنیەک بدە بە حوکوومەت، سبەی رۆژێ کە پشوو بەکمان پیا هاتەوە ئەتوانین لەو شەڕەی ئێستە ئەیکەین ئەو رۆژە بیکەین.

قسەکەیانی وەرگرت و ئەمجا هات پەیمانەکەی ئیمزاکرد و دای بە «مەجید ئەفەندی» کانیسکان و «بابەعەلی» کوڕی خستە تەک و ناردیە پێنجوێن، لەوێوە ئەو چوو بۆ بەغدا، لە [١٤ی حوزەیرانی ١٩٢٧]دا ئەوان گەیشتنە جێ و پەیمانەکەی گەیاندە شوێنی خۆی.

لە رۆژی (١٧)ی مانگدا خۆیشی هات بۆ [پێنجوێن]، لەم لاشەوە موتەسەرفی سولەیمانی و موفەتیشی اداری ئینگلیز لە سولەیمانی چوون بۆ پێنجوێن، ئەوەی لەلایەن بەندەکانی پەیمانەکەوە مابوو جێ‌بەجێ کرا، پاشان ئەمان گەڕانەوە بۆ سولەیمانی و ئەویش چووەوە بۆ «پیران».

لە (٢٨» حوزەیراندا [جعفر عەسکەری ـ رئیس الوزرا] چوو بۆ سولەیمانی و لەوێوە بۆ پێنجوێن، «شێخ مەحموود»یش لەولاوە هات و لەگەڵ ئەویشا چاویان بە یەک کەوت، قسەیان هاتە سەر ئەوە کە ئەویش خۆی بچێت سەرێکی بەغدا بدا، ئەم قسەیە وەرگرت و بەرێ کەوت لە [٥ی تەمووزی ١٩٢٧]داگەیشتە بەغدا و لەوێ «مەندوویی سامی» چاو پێ کەوت و شوێن و جێگەی بۆ «بابەعەلی» کوڕی ـ کە لەگەڵ خۆی هێنابووی ـ رێک خست و پاشان گەڕایەوە بۆ سولەیمانی و لەوێوە بۆ «پیران» لە مەریوان.

کە ئەو چوو لە «پیران» دانیشت مەعنای وانەبوو شۆڕشی کوردایەتی نیشتەوە و ئیتر ئاوکرا بە ئاگرا. لە ولاتی سولەیمانی لەسەر بە شێخ مەحموودەکان لە ژێرەوە هەر خەریک بوون و بۆ هەڵ ئەگەڕان، پیاوەکانی [شێخ مەحموود] هەموو جار هاتوچووی سولەیمانیان ئەکرد، لەم هاتوچووکردنەدا هەموو جۆرە باوەڕێک تازە ئەبووەوە.

بەڵێ وەکوو لە هەموو ولاتێک کە بەرەی تجار و خاوەن پارەکان حەز بە ئاسایش و پشێوەنەبوون ئەکەن لە سولەیمانیش ئەو دەستەیە لە رواڵەتا حەزیان بەو بێ پشێوەییە ئەکرد، بەڵام ئەمە مەعنای وانەبوو کە بزووتنەوەی «شێخ مەحموود»یان پێ ناخۆش بوو،

ئەیانزانی کە شۆڕشی شێخ مەحموود بۆ سەربەخۆیی و بۆ ئازادی کوردە، هەموو دەمێکیش سەربەخۆیی و ئازادی لە دیلی و ژێردەستەیی خۆشترە، ئەوەندە هەبوو لە رواڵەتا لەبەر هێزی زۆردار وایان پیشان ئەدا کە گۆیا ئەوەندە لووت بەم بزووتنەوەی [شێخ مەحموود]ەدا نایەنن. خۆ ئەگەر لە ژێریشەوە سەیر بکرایە هەموو کسپە لە جەرگیانەوەئەهات بۆ دەربەدەری «شێخ مەحموود» و بۆ تێکچوونی حوکوومەتی کوردستان/

بۆ وێنە پیاوەتیەکانی «کەریمی عەلەکە» کە لە ژێرەوە و بەبێدەنگ لەگەڵ دەستەی [شێخ مەحموود] و لەگەڵ ئەهلی سولەیمانیدا بە پارەو بە لیرە ئەینواند ئەمە یەکێک بوو لە شا، وێنەی هەستی سولەیمانی بەرانبەر بە بزووتنەوەی شێخ مەحموود ولآتی شێخ مەحموود.

ئەمە لەم لاوە هەستی نهێنی سولەیمانی وا، لەولاشەوە مەرکەزی سیاسەت و بزووتنەوە لە سولەیمانیەوە چووبووە «پیران». شێخ مەحموود لەوێ دانیشتبوو ئەمەش مەعنای ئەوە نەبوو کە دەستی لە ئەنجامی شۆڕشی چەندساڵەی هەڵگرتووە، بەڵکوو کۆنگرەی راستی بۆ ئەم مەبەستە هەر ئەوەبوو کە لە «پیران» دروست ئەبوو.

[پیران] ناوەڕاستی بزووتنەوەی شۆڕشی شێخ مەحموود بوو، مەریوان و هەورامان و بانە و جوانرۆ و رەوانسەر بە دەوریەوە بوون، رێبازی گەرمیان و کوێستانی عەشرەتی جاف بو، رێگەیەکی نزیکی چەپەری [سنە] بوو بۆدەم بەیەک گەیشتن لەگەڵ ئەعیانەکانی سنەدا. شێخ مەحموود لەوێدا بەسانایی لەگەڵ ئەم هەموو شوێنانەدا قسەی ئەکرد و ئەم هەموو شوێنانە وەکوو پوورەی هەنگ لە دەوری کۆئەبوونەوە.

لەوێدا توانی مەزبەتەیەکی گەورە دروستبکاو بینێرێ بۆ ئەعیانەکانی سنە بۆ لەوە بڕیار لەسەر بوونی حوکوومەتێکی کوردی بدەن و پاشان بە هۆی ئەم بەمەزبەتەو پشتیوانیەوە کە لە هەموو لایەکەوە ئەکرێ سەرلەنوێ تێ هەڵچێنیەوە و بکەوێتەوە ئیش کردن.

کەوابوو ئەو ماوەیە کە شێخ مەحموود لە «پیران» و «ولەژێر» بوو وەنەبێ تەنها لەبەر ئەوە بووبێ کە ئینگلیز،
وە یا حوکوومەتی عێراقی رێگەی هاتنەوەیان لێ گرتووە، بەڵکوو زیاتر ئامانجەکەی ئەوەبوو کە ئەوشتانە رێک خا. ئەگینا ئەگەر ئەو بیویستایە بە ژیانی چەتەیەتی رابیوێرێ هەموو دەمێک ئەیتوانی لەژێر سێبەری ئەو ژیانەدا ئینگلیز و حوکوومەتی عێراق تووشی گەلێ تەنگوچەڵەمە و گیروگرفتی بکا.

* * *

سولەیمانی و کوردەواری ماوەیەک بە هێمنی رواڵەتی و بە نائاسایشی فیکری رایانبوارد، ئەمان لەم لاوە و «شێخ مەحموود» لەولاوە. وردە وردە ساڵی (١٩٣٠) تەنگی بەهاتنە پێشەوە هەڵچنی، ساڵێکی سەیربوو بەرانبەر بە کوردەواری، بۆنی خوێنی لێ ئەهات؛ بۆنی خوێنی لێ ئەهات زیاتر بەرانبەر بە ناوشاری سولەیمانی!.
پەیمانی عێراقی ـ ئینگلیزی (١٩٣٠) خەریک بوو ئەهاتە پێشەوە، هێشتا ساڵی (١٩٣٠) نەهاتبوو «مەندووبی سامی» بەریتانی لە بەغدا «جلبرت کلایتن» مردو حوکومەتی بەریتانی «سیرفرنسیس همفریز»ی دانا بە مەندووبی سامی و لە [١٠ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٩]دا گەیشتە بەغدا، بە پەلە گەیشت بۆ ئەمە بناغە بۆ بەستنەوەی ئەو پەیمانە دابنێ! چونکە بناغەکانی «کلایتن» بە مردنی خۆی تۆزێ تێکچوون.
کە ئەم هات بۆ بەغدا وەزارەت وەزارەتی «عبدالمحسن سعدون» بوو. وادیار بوو قسەکانیان یەکی نەئەگرت بۆیە لە داخانا لە [١٣ی تشرینی دووهەمی ١٩٢٩]دا لە بەغدا خۆی کوشت و لە وەسیەتنامەکەشیا وتی: «شەعب چاوەڕێ خزمەتە و ئینگلیزیش نایەڵێ، منیش هیچ پشتیوانێکم نیە، عێراق سەربەخۆیی ئەوێ کەچی بێ‌هێزیشن، وا ئەزانن من بەرانبەر بەم نیشتمانە خائن ـ م و پیاوی ئینگلیزم، داخەکەم قسەی پیاوی پیاو ناگرنە گوێ، کە واتە با من لە پێناوی ئەم نیشتمانەدا ببم بە پێشمەرگە!.».

لە رۆژی (١٨) عەینی مانگا «ناجی سویدی» وەزارەتی دروست کرد، ئەویش کە سەبری کرد ئەرکەکانی ئینگلیزی پێ بەڕێوە نابرێ. لە [٩ی مارتی ١٩٣٠]دا دایە دواوە. لە ئەرکە هەرەزلەکانی ئینگلیزیش مەسەلەی پەیمانەکەبوو، کە لە (١٩٢٢) کرابوو بۆ (١٩٢٧)، لێرەدا پێنج ساڵی‌تر دوابخرێ، لە (١٩٣٢) کۆمەڵی ئەقوام ئەگەر نوێنەری عێراقی خستە ناوخۆیەوە ئەو وەختە ئەو پەیمانی عێراقی ـ ئینگلیزیە کە لە [١٤ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٧]دا لە لەندەن ئیمزاکراوە بکەوێتە ئیشەوە.

کە ئەمانە رووی‌دا «نووری سەعید» هاتە پێشەوە و وتی ئەم ئیشە ئیشی ئەوان نیە ئیشی خۆمە!. لە [١٣ی مارتی ١٩٣٠]دا وەزارەتی دروست کردو کەوتە هاتوچوو و هەڵسووڕان بۆ پەیمانی ئەم ساڵی (١٩٣٠)ە!. لە ئەندامانی وەزارەتەکەی: «جمیل مەدفەعی» وەزیری داخلیە، «جمال بابان» وەزیری عدلیە، «جعفر عەسکەری» وەزیری دفاع بوون.

ناوی ئەمانەمان بۆ ئەوە هێنا چونکە ئیشمان پێیان ئەکەوێ بەکەمەکێ پێش مانگی ئەیلوول!. هەر لەم وەزارەتەشابوو کە «توفیق وەهبی» کرابە موتەسەرفی شاری سولەیمانی.

ئەو قسەیە لە هەموو کەس ئاشکرابوو کە پەیمانی عێراقی ـ بەریتانی ئەبێ لە رۆژی [٣٠ی حوزەیرانی ١٩٣٠]دا دوایی پێ بهێنرێ، وردە وردە بەندەکانی پەیمان بەگەڵێ پێش ئەو مێژووە کەوتە بەرچاوی خەڵک. بە جۆرێکی تێکڕایی لە وڵاتەکانی جنووبی عێراق و بەغدا دەنگوباسی نارەزای خەڵک لەم پەیمانە بڵاوبووەوە، ئەویسترا ئەم پەیمانە بە جۆرێکی نیوە نهێنی بکرێ، کەچی زۆر خراپ دەنگی دایەوە، ئەم دەنگ دانەوەیەو قسە لێوە کردنەی خەریک بوو بەرانبەر بە عێراق ئاوەکە لە ئینگلیز لێڵ بکا!. هەرای شارەکانی جنووبی عێراق و شاری بەغدا دەستی پێ کرد، ئەمان لێرە لەگەڵ ئەو هەرایەدا خەریک بن.

* * *

ولاتی سولەیمانی و کوردەواری کە سەیریان کرد ئەم پەیمانە بەم جۆرە کە ئەبەستریێ لەبارەی کوردەوە. هیچ شتێکی تیانیە و ئەو قسانە کە زووتر لە لایەن حقووقی کوردەوە وتراون بۆدەرمانیش لەم پەیمانەدا نین!. ئەمە ئاژاوەیەکی فیکری لە ولاتی «سولەیمانی»دا نایەوە، نەوەک هەر لە سولەیمانی بەڵکوو لە هەموو کوردەواری عێراقا. داخ و ژاری دوور خستەوەی [شێخ مەحموود] و تێکچوونی حوکوومەتی کوردستان لە دڵی خەڵکدا پەنگی خواردبووەوە ئەمەشی چووەسەرا.

جارێ لە مانگی شوباتی (١٩٢٩)دا جمال بابان، حازم شەمدین ئاغا، حەمەبەگی جاف، اسماعیل رواندزی، سیف‌الله خەندان، حەمەسالح بەگی حەمەعەلی بەگ ـ کە ئەمانە نایبی کوردبوون لە پارلەماندا ـ عەریزەیەکیان‌دا بە رئیسی وزراو لە بارەی کاروباری کوردەوە داوای هەندێ شتیان کرد، کە لەو شتانە ئەمانەی خوارەوە بوون:

١ـ بەکیەتیەکی ئیدارەی کوردستان دروست بکرێ کە ولاتەکانی کەرکووک، هەولێر، سولەیمانی بگرێتەوە و ئەمانە هەموو پێکەوە بن، لوایەک لە قەزا کوردەواریەکانی [مووسڵ] دروست بکرێت، چاوێری کردنی کاروباری ئەم یەکیەتی ئیدارەیە لە ژێر فەرمانی موفەتیشێکی کوردی گشتیدابێت کە ئەم موفەتیشە چەپەرو واسنە بێت لە بەینی حوکوومەتی بەغدا و ئەم ناوچە کوردەواریانەدا.

٢ـ پارەی میزانیەی مەعارفی کوردەواری زیاد بکرێت.

٣ـ پارەی کاروباری گشتی‌تر لەو ناوچانە زیاد بکرێت.

کە ئەم عەریزەیەیان‌دا وەلامێکیان دەست نەکەوتەوە، لە مارتی (١٩٣٠)دا دیسان تێ هەڵچوونەوە، دیارە قسەکردنی ئەمانە لە رووی ئەوەوە بوو کە ئەیانزانی لە ولاتی کوردەواری بزووتنەوەیەک سەری هەڵداوەتەوە!.

ئەم جارە رەئیسی وزرا تۆزێ شڵەژاو کەوتە قسەکردن لەگەڵ [مەندووبی سامی] هەر

دووکیان قسەیان هاتە سەر ئەوەکە بەندی یەکەمی عەریزەی ئەوانە جێبەجێ بوونی دروست نابێ، ئەوەندە هەبوو گۆیا وەزارەت دەستی دا بە دانانی ئەو قانوونەکە زمانی رەسمی لەولاتەکانی کوردەواریدا زمانی کوردی بێ.

ئەوەبوو کە لە [٢٣ی مارتی ١٩٣٠]دا نووری سەعید وەزارەتی دروست کردو «جمال بابان»ی خستەناو وەزارەتەکەیەوە ئاوکرا بە ئاگراو ئیتر داواکردنی شت لە لایەن ئەو دەستەیەوە دوایی هات!. لەگەڵ ئەوەش هەر بۆ ئاهی سوێن لە [١٠ی نیسانی ١٩٣٠]دا وەزارەت بڵاوی کردەوە کە:

«وەزارەت ئەیەوێ ئامانجی هەموولایەک بەجێ بێنێ، بە تایبەتی ئەوشتانە کە ئاشنایەتیان بەناوچەکانی کوردەواریەوە هەیە؛ لە رێزی ئەوشتانە ئەوەیە کە نووسراوێک دابنێت و لەم نووسراوەدا باسی ئەوە بکرێ: بە پشتیوانی بەندی (١٧)ی قانوونی ئەساسی زمانی رەسمی لە ولاتەکانی کوردەواریدا زمانی کوردی بێت، وەلەمە ـ ئیشەالله! ـ ئەدرێ بە پارلەمان و پارلەمانیش بەگیان و بەدڵ بریاری لەسەر ئەدا!.».

سەیرتریش ئەوەبوو هێشتا نە، نووسراوکرابوو، وەنەدرابوو بە پارلەمان کەچی هەندێ لە رۆژنامەکانی ئەو رۆژەی بەغداگیرەوکێشەیان بوو لەسەری ئەیانوت: زمانی رەسمی زمانی عەرەبیە، چۆن ئەبێ زمانی کوردی بێت؟!..

ئەمجا لەبەر ئەوەکاروباری ولاتی کوردەواری لە بارەی ئەم پەیمانەوە بەرانبەر بە ئینگلیز باش نەئەهاتە بەرچاو. مەندووبی سامی ـ ش هەر لەو ساڵی (١٩٣٠)دا نووسراوێکی بۆ دڵ خۆشکردنی کوردەکاندا بەکۆمەڵی ئەقوام و تیایا نووسی:

(لەبەر ئەوەکە کوردەکان لە ولاتی عێراقا لەکاروباری خۆیان رازی نین و متمانەی تەواویان نیە، وە لەبەر ئەوەکە سەرلەنوێ باوەریان پێ پەیدا بکرێتەوە «مەندووبی سامی و مەلک فیصل و نووری سعید» و مستشارەکان کۆبوونەوە و لەم رووەوە قسەیان کرد. لەو قسانەداکە کردیان:

١ـ دانانی قانوونی بەکارهێنانی زمانی کوردی.

٢ـ دانانی دەستە دلماجێک لە وەزارەتی داخلیەی بەغدا بۆ ئەوە ئەمانە قانوون و فەرمان و نیزامەکان بکەن بەکوردی.

٣ـ معاونی مدیری داخلیەی گشتی کوردبێت.

٤ـ قوتابخانەکان لە لواکانی هەولێر، کەرکووک و سولەیمانیا لەژێر چاوێری موفەتیشێکی تایبەتیدا بێت.

(ئەمانە هەموو لە پێش دوایی هاتنی ساڵی (١٩٣٠)دا جێبەجێ ئەکرێت.).

ئەمان ئەم قسانەیان لێرەوە ئەکرد و لەولاشەوە کوردەکان پەیتا پەیتا لە هەموولایەکەوە برووسکە و نامەیان لەلایەن حقووقی کوردەوە هەر ئەباران بە سەر کۆمەڵی ئەقوام لە «جنێف» و بە سەر موعتەمیدی مەندووب سامیدا لە بەغدا.

کاروباری سولەیمانی هەتا ئەهات زیاتر رووی بەلای گرژیدا ئەکرد، ئیشی خۆیانیان زۆر خراپ ئەهاتە بەرچاو، بەمەزبەتەو عەریزەو راسپاردن روویان ئەکردە هەرلایەک لە ناهومێدی بەولاوە هیچی تریان وەرنەئەگرت!. نەوەک هەر ئەوەندە بەڵکوو کەوتبوونە رۆژێکەوەکە، هەرابوو لەبەینی ژیان و مردنا؛ ئەوان تا ئەو رۆژە بە تەمای سەربەخۆیی و ئازادی بوون، کەچی سەیریان ئەکرد پەیمانی عێراقی ـ ئینگلیزی ـ یان بۆ ئەهێنانە پێشەوە، کە ئەم پەیمانە تەنانەت ژیانێکی تۆزێ هێمنیشی بۆ ئەوان تیانیە!.

لەبەر ئەمانە نەوەک تەنها ناوشار، بەڵکوو ئەهلی دەرەوەی شاریش هەستیان بە خەتەرێکی زۆر گەورە کردبوو بەرانبەر بە خۆیان، بەم بۆنەوە ناوشاری سولەیمانی لەم رۆژانەدا بوو بوو بە شوێنی کۆنگرەیەکی گەورە و لە هەموو لایەکەوە کوردەکان روویان تێ ئەکرد. لە زۆر لە دیواخانەکانی شارەکەدا بۆ ئەم مەبەستە و بۆ قسەکردن لە پاشەرۆژی کورد قۆمیتە ئەکرا و وتار و شعری ئاگرین لە لایەن شاعرەکانەوە لەگەڵێ شوێن و شوێنە پڕمەردکانا دەنگی ئەدایەوە.

بلاّو کردنەوەی مەزبەتەکان بەسەر شوێنە سیاسیەکانا و کۆبونەوەکانی ناوشاری سولەیمانی و ترسی گەیشتنی ئەم دەنگانە لەم کاتە تەنگ و چەڵەمەدا بە «شێخ مەحمود» لە دەرەوەی عێراق، ئەمانە هەموو حوکومەتی «بەغدا»یان شڵەژاندبوو.

ئەمە لەملایەنەوەوا، لە لایەکی تریشەوە حوکومەت بڕیاری داوە لە [١٠ی تەمووزی ١٩٣٠] دەست بکرێ بە هەڵبژاردنی نائبەکان و لە (١٠)ی ئەیلولدا دوایی بێت بۆ ئەوە بە هێمنی لە وەختی خۆیا «نائب» بچنە پارلەمانەوە و بڕیار لەسەر پەیمانی [٣٠ حوزەیرانی ١٩٣٠]ی ئیمزا کراوی لەندەن بدەن!. کەچی لەم وەختەدا ئەم هەرایە لە سولەیمانی پەیدابێ ئەمە چۆن ئەبێ؟!. لە کاتێکا کە سولەیمانی چاوی بە قاقەزی هەڵبژاردنی سەرەتای (١٠)ی تەمووز کەوت ئەوەندەی تر ئاگری تێبەربووا. چۆن ئاگری تێبەر نابێ؟. ئەوێ کە بزانێ دانانی پارلەمانێکی وا بۆ سەربڕینی ئەو ئەبێ، گومان لەوەدا نابێ کە نایەوێ بچێتە [پارلەمان]ەوە.

لەم لاشەوە ولاّتەکانی جەنووب و شاری بەغدا ئەوانیش هەر بەو جۆرە تێک چووبوون، بەلاّم تێکچوونی ئەوان لەبەر دەردێک بوو، هی ولاّتی سولەیمانی لەبەر دەردێکی تربوو، دەردەکان گەلێ جیابوون لەیەک؛ ولاّتی عەرەبەکان ئەیانوت بە پەیمانێکی وەها نیوەگیان ئەبین، ولاّتی کوردەواری ئەیانوت نەوەک نیوەگیان. بەڵکوو خوێن لە لەشمانا نامێنێ!.

کە ڕۆژەکانی ولاّتی «سولەیمانی» و بیروباوەڕەکانیان وای لێهات، حوکومەتی بەغدا ناچار بوو بەوە کە بکەوێتە گەڕان و پەلاماردان. بە تایبەتی «نووری سەعید» رئیسی وزرایە و بۆ مۆر کردنی پەیمان چووە بۆ لەندەن و «جعفر عەسکەری» زاوای کردووە بە وەکیلی خۆی و پێ‌وتووە ئاگات لە ئیش بێ!.. لەولاشەوە «مستر همفریز» مەندووبی سامی بەریتانیایە لە بەغدا و ئەویش هەر بۆ مۆرکردنی پەیمان لەگەڵ هاوڕێ خۆشەویستیا نووری سەعید چووە بۆ لەندن و «مێجەر یانغ»ی لە شوێنی خۆی داناوە وئەویش بەوی

وتووە: تۆیش ئاگات لە ئیش بێت!.

لەبەر ئەمانە لە رۆژی [٨ی ئابی ١٩٣٠]دا جعفر عەسکەری وەزیری دفاع و نائبی رئیسی وزرا، مێجەر یانغ وەکیلی مەندووبی سامی، جمیل مەدفەعی وەزیری داخلیە و جمال بابان وەزیری عدلیە بە فرۆکە رووبەرووی کوردەواری بوونەوە و لە کەرکووک نشتنەوە و خەڵکیان کۆکردەوە، لە بارەی پەیمان و وڵاتی کوردەواریەوە دەستیان کرد بە قسەکردن لەگەڵیانا، لەوێ چوون بۆ «هەولێر» هەر عەینی چەشن و رۆژی (٩) گەڕانەوە بۆ «سولەیمانی».

کە چوونە سولەیمانی سەیریان کرد شاری سولەیمانی دەورەی شۆڕشێکی زۆر گەورە ئەگیرێ، لە هەموو دەستەکوردێکی وڵاتەکانی تیاکۆبووەتەوە و بە دەنگی ئاوازەی ئازادی، منالی ناوبێشکە ئەلاوێننەوە دار و بەرد حەشاماتەو رێ بەر رێدار ناکەوێ.

بە هەر جۆرە بوو دڕیان بە خەڵکەکەدا و چوونە ناو سەرای حوکومەتیەوە. بەردەرکی سەراو ئەو ناوەش پڕ بووە و هەر گەورە و بچووکێک لە عاستی خۆی شۆڕشێکی فیکری ئەگیرێ!. ئەمانە هەرچەندە ئەیانزانی قسەکردنیان لەو شوێنەدا و لەناو ئەو باوەڕانەدا جێ گیر نابێ بەڵام لەگەڵ ئەوەش «جعفر عەسکەری» و «مێجەر یانغ» هاتنە سەر لێواری بەرهەیوانی سەراکە و روویان کردە خەڵکەکەو دەستیان کرد بە قسەکردن؛ بەو قسەکردنانەکە، تا ئەو وەختە ئەو خەڵکە زۆرشتی وایان گوێ لێ بووبوو هیچیشی نەهاتبووەدی!.

لە خۆشی قسەکان خەڵکەکەگوێیان راگرتبوو چونکە هیوایەک بوو وەکوو هیواکانی جاران؛ ئەیانوت ئەوانەتان بۆ ئەکەین و ئەو فرمانە چاکانەتان بۆ بە ئەنجام ئەگەیەنین!. لە جەرگەی گوێ گرتنەکەدا و لە دوای بیستنی ئەوقسانە «رەمزی فەتاح» لەناو خەڵکەکەدا راست بووەوە و وتی:

«جعفر عەسکەری!. ئەم قسانە بیخەرەوە توورەکەکەی خۆت و بیبەوە بۆ بەغدا،

جارێکی کە ئێمە بەم جۆرە قسانە هەڵناخەڵەتین و ئەو جۆرە فرمێسکانە دڵمان فێنک ناکاتەوە بۆ ئەوە چاو لەسەر بەخۆیی و ئازادی خۆمان بپۆشین، یا ئێمە، یا سەربەخۆیی و ئازادی!».

مەبەست بە فرمێسکەکان ئەو تنۆکە فرمێسکانە بوو کە [جعفر عەسکەری] بە چاویا ئەهاتە خوارەوە.

[جعفر عەسکەری] کە ئەو شۆرش و هەمهەمەی ئەو رۆژەی چاوپێ کەوت لە «سولەیمانی» و ئەو کوردانەی بە فیشەک و تفەنگ و دەمانچەوە بینی و هەموو بە یەک دەنگ داوای ئازادی ولاتەکەیان ئەکرد، ئەویش لەکاتی وتارەکەیا جۆرە فرمێسکێک بە چاویا ئەهاتە خوارەوە و رووی ئەکردە خەڵکەکە و پەنجەی بۆ سنگی خۆی رائەکێشا و ئەیوت: «بۆچی ئەم خوێنە لەو خوێنەی ئێوە نی یە!» گۆیا دڵی بە کەساسی ولاتی کورد پڕ ئەبوو بۆیە گریا!.. بەڵام لە راستی‌دا ئایا ئەمە وابوو، دڵی پێیان ئەسووتا؟!.

بەلای منەوە وانەبوو، چونکە نەوەک ئەو، بەڵکوو دیسان بەلای منەوە لە سەرەتای ئەم سەدەی بیستەمەوە هەموو پەرێشانی و دەربەدەری و هەژاری و بە قوڕاچوونی کورد ئۆباڵی ئەچێتە ئەستۆی هەندێ لەو پیاوە کوردانە کە بە ناوی وەزارەت و پایەی گەورە گەورەوە ـ بە ناوی کوردەوە ـ لە پایتەختەکانا دانیشتوون و گۆیا تەمسیلی کورد ئەکەن. ئەوانە بۆ ئەوە پایەکەی خۆیان بپارێزن هەر خەریکی ئەوەن کەوا ئاژاوەو فەلاکەت بۆ کرود بنێننەوە.

«عەلی کەمال»یش ئەو سەردەمە معاونی پۆلیس بوو لە بەغدا، بەخۆی و هەندێ پۆلیسەوە بۆ پارێزگاری ئەو دەستەیە چووبوو بۆ «سولەیمانی» و لەو قۆمیتەیەدا هەبوو، خەڵکەکە هەندێک ئەچوونەلای و هەندە جارێکیش پێیان ئەوت کە باوەڕی تۆ چیە؟ ئەویش پێ ئەوتن ئەم رۆژە رۆژی باسکردنی سەربەخۆیی نیە، رۆژی ئەوەیە داوای شتێک بکەن کە بۆتان سەربگرێ. لە باوەڕی ئەوا سەربەخۆیی سەری نەئەگرت!.

* * *

لەو سەردەمانەدا کە ئەم وەزیرانە ئەچن بۆ ولاتی کوردەواری «مەعرووف جیاووک» و «جەمال عارف» بەناوی پیتاک بۆ «یانەی سەرکەوتن» ـ کە ئەویش تازە دروست بووبوو لە بەغدا ـ ئەچن بۆ کوردەواری، مەعرووف پێشەکی خەبەر ئەنێرێ بۆ «کەلار» بۆ حمەبەگی جاف کە بێت بۆ کەرکووک بۆ ئەوە لە بارەی کوردەوە هەندێ قسەی پێ بلێ و ئەو قسانە بە جعفر و ئەوان بلێت. ئەمان پاش ئەوە ئەچن بۆ سولەیمانی، لەوێ زۆر گوێیان نادەنێ، ئەگەڕێنەوە بۆ [هەولێر].

لە هەولێر لە مالی مەلافەنی لە «باداوا» مەعرووف جیاووک لەگەڵ «ئەحمەد عوسمان» تەلگرافێک ئەنووسن بۆ رۆژنامەی «ژیان» لە سولەیمانی و یەکێکیش بۆ رۆژنامەکانی بەغدا کە ئەمانە بە هەموو دڵێکیانەوە پشتیوانی ئەو خواستانە ئەکەن کە سولەیمانی داوای ئەکەن بۆسەر بەخۆیی کورد. رۆژنامەی «ژیان» ئەوتەلگرافە بلاو ئەکاتەوە. پاش ئەمە ئەگەڕێنەوە بۆ سولەیمانی، ئەمجارە لە سەرشان هەڵیان ئەگرن. وەزیرەکانیش لەو وەختەدا لەوێ ئەبن.

دەستەی وەزیران رۆژی (١٠)ی ئاب ئەگەڕێنەوە بۆ بەغدا و خۆیان تێ ئەگەیشتن کە هیچیان بۆ نەکراوە.

ئەمجا بە قسەی مەعرووف جیاووک کۆبوونەوەیەک ئەکەن لە سولەیمانی و قسەلەوەوە ئەکەن کە بۆ ئەم مەسەلەی سەربەخۆیی کوردە ئەبێ هەموو کوردەواری [عێراق] بە تایبەتی ولاتی «بادینان» تێ بگەیەنن، بۆ ئەوە هەموویان بە یەک دەنگ داوابکەن.

لەم رووەشەوە بڕیار وائەدەن کە نامەی بانگیشتن بنووسن بە ناوی «مەولوودیەوە» بۆ هەموو سەرۆک عەشرەت و شێخەکانی بادینان کە لە رۆژی [٢٤ ئابی ١٩٣٠]دا لە مزگەوتی گەورەی سولەیمانی، مەولوودی ئەکرێ، کۆمەڵی بەڕێوەبەر، بانگیان ئەکا بۆ

هاتنیان بۆ ئەو «مەولوودە»یە.

جا، كە، كۆبوونەوە، لەوێدا قسەوباس و خواسیان چیە هەمووی ئەڵێن و دەنگیان بۆ داواكردنی سەربەخۆیی كورد ئەبێ بەیەك.

هەر لەو شوێنەدا بە هەرەوزی قوتابیەكانی «زانستی» گەلێ نامە ئەنووسرێ و ئەخرێتە پاكەتەوە بەبێ ئەوەكە سەری بنووسرێ. روو، لە هەركە ئەنێن بۆ بردنیان كەس بە خۆیا راناپەرمووێ. «جەمال عارف» لەگەڵ ئەوەشاكە ئەو سەردەمەش ئەفسەری عێراقی ئەبێ و گۆیا بەدەستوور لەگەڵ مەعرووف جیاووگاچووە، ئەركی بردنیان ئەگرێتە ئەستۆ. وەریان ئەگرێت و ئەڕوا لە ولاتەكانی «دهۆك» و «زاخۆ» و ئەو ناوەدا بەهەر جۆر ئەبێ ئەیانگەیەنێ بە سەرۆك عەشرەتەكان بە چەشنێكی زۆر نهێنی.

سەرەدێتە سەر «ئامێدی» و ئەچێت بۆ ئەویش. لەو وەختەدا «ماجد مستەفا» قائمقامی ئامێدی ئەبێ و ئەبێ بە میوانی ئەو، بەلام پێ ناڵێ كە بۆچی چووە بۆ ئەو ولاتە. لەپاش كەین و بەین و قسەكردن ماجد ئەیەوێ پێ دەرخاكە چۆن رێكەوتۆتە ئەو ولاتە؟ ئەمیش پێ ناڵێ.

پاش ئەمانە [ماجد] دەست ئەبا هەر قاقەزێك كە ئەم لەو ولاتانەدا لەولایەنەوە بلاوی كردۆتەوە دەریان ئەهێنێ و ئەیخاتە بەردەستی جەمال!. جەمال لەمە واقی ووڕئەمێنێ. پاش ئەوە دیسان ماجد دەست ئەبا با قاقەزێكی تر دەردێنێ و ئەیدا بە جەمال پیی ئەڵێ بیخوێنەوە. كە ئەیخوێنێتەوە سەیر ئەكا: ئەمە فەرمانێكی حوكوومەتە كە بۆ گرتنی ئەم دەرچووە و بلاوكراوەتەوە بەسەر هەموو شوێنە حوكوومیەكانا!گرتنەكەشی لەو رووەوەیە كە ئەم ئەركەی گرتۆتە ئەستۆو ئەچێ ئیشێكی وا لەناو كوردەكانا بلاو ئەكاتەوە!.

ئەوەندەی‌تر سەری سڕ ئەمێنێ. بۆیەش وای لێ دێ چونكە لای‌وایە ئیشێكی زۆر نهێنی كردووە. تومەس قاقەزی بەهەركەس داوە لەو ولاتەدا ئەوكەسە خێرا قاقەزەكەی

بردووە بۆ قائمقام و وتوویە «ئاگرە سووریێ لە خۆم دووریێ!».

پاشا ماجد پێ ئەڵێ: برام ئیشی ئەمانە سەرناگرێ و وازبێنە، پێ ئەڵێ: ئەگەر تۆ راست لەکەی و بۆکورد ئەم کۆششەتە وەرە ئەوە لە «ئارارات» ئیحسان نووری خەریکی شەڕە، من لەگەڵت ئامادەم کە پێکەوە دووبەدوو بچین و شەڕبکەین، ئەگەر خۆواش ناکەی هەستە بەرێگەی خۆتا بە جۆرێک کە پێت نەزانن بگەڕێوە، دانیشتوانی ئەم ولاتەنە پشتیان پێ نابەسترێ.

جەمال وتی «دە» رووپیەشی پێدام بۆ خەرجی رێگە کەم و بەهەرجۆرە دزەیەک بوو لە دەست نوختەکانی حوکوومەت خۆمم گەیاندەوە سولەیمانی، وتی بۆ رۆژی ناوبراویش کەسیان نەهاتن بۆکۆبوونەوە کە.

* * *

ئەم هەرایەو چوونی ئەم وەزیرانە بۆ سولەیمانی و کوردەواری هەمووی لەسەر بەزمی [انتخابات] بوو، بۆ ئەوە بەڵکوو حوکوومەت دەستە نائبێک دروست بکاو پاشان بە بێ قسە پەیمانی [٣٠ حوزەیرانی ١٩٣٠] لە پارلەمان بڕیاری لەسەر بدرێ، هەر لەبەر ئەوەش بووکاتێ جعفر و ئەوان چوون بۆ سولەیمانی فایقی تاپۆیان لەگەڵ خۆیان بردبوو بۆ ئەوە ببێ بە یەکێ لەو نائبانەکە ئەوان ئەیانەوێ، بەڵام سولەیمانی کە بە فایق ـ یان زانی بە پێچەوانەی مەتلوب هاتنە پێشەوە لەگەڵیا، بەڵکوو راویان ناو بەهزار کێشە سەری خۆی دەرباز کردا.

پاش ئەوەکە ئەوان گەڕانەوە بۆ بەغدا لەبەر ئەوەکە وەختی خۆی «توفیق وەهبی» بۆ کاروباری [انتخابات] لە سولەیمانی کرابوو بە موتەسەڕف، وە ئەو ئیش و کردەوەیەکە ئەمان لە سولەیمانی چاویان پێ کەوت زۆر دووربوو لەگەڵ ئەو مەبەستەداکە هەیانبوو. کە چوونەوە «توفیق وەهبی»یان بانگ کردەوە بۆ بەغدا و «گاون»ی موفەتیشی ئیدارەی ئینگلیز لە سولەیمانی بوو بە وەکیلی موتەسەڕف.

بەرەبەرە مانگی ئەیلوول هاتە پێشەوە، هەمهەمە و كۆبوونەوە و خوتبەدان لە شاری سولەیمانی رۆژ بەرۆژ هەر لە زیادی بوو، لە هەمووڵایەكەوە خەڵك رژابوونە ناوشارەوە. ئەم كۆبوونەوانەش كە ئەكرا، وە یا هەمهەمەكان كە ئەبوو هەمووی بە جۆرێكی هێمن و رێكوپێك ئەكراو هیچ نافەرمانیەك تیایا رووی نەئەدا، هەموو ئامانج و قسەكەیان ئەوەبوو:

[لەبەر ئەوە كە ئەو پەیمانە زیانێكی زۆری هەیە بۆ كورد، ئەمان نایانەوێ تیایا بەشداربن. بەڵكوو مادام ئیش گەیشتە ئەم شوێنەو تا ئێستە هەر شتێك لەبارەی كوردەوە هەبوە هەمووی هەر بە قسە دەرچووە لە ئێستە بە دواوە پێویستە ئیتر سەربەخۆ بین و لەمە زیاتر بە دەست برین دەست خەڕۆنابن.]

لە رۆژی (٥)ی ئەیلوولا حوكوومەت كەوتە جێبەجێ كردنی [هیئتی تفتیشی] بۆ انتخاباتی رۆژی دوایی. دیارە ئەمە پێچەوانەی ئەو بیر و باوەڕەیە كە تا ئەوساتە خەڵكی سولەیمانی لە سەری بوون، چونكە ئەوان بڕیاریان داوە كە نەچن بەلای هەڵبژاردنا.

كەوتە رۆژی دوایی، رۆژی (٦)ی ئەیلوول، هەموو شتێك لە سەرادا رێك خراوە بۆ ئەو هەڵبژاردنە، هەر لە بەیانیەوە پۆلیس و سەرباز بە جۆرێكی زۆر زۆر لە دەوروبەری سەرادا كۆكرانەوە. ئەهالی ناوشاریش لەبەر دەركی سەرادا كۆبوونەوەو قسەیان ئەكرد و شاعرەكان شعر و خوتبەیان ئەخوێندەوەو هانی خەڵكیان ئەدا بۆ ئەوە كە كەس دەنگ داوای سەربەخۆیی و ئازادی كوردیان ئەكرد.

پۆلیس بڵاوەی پێ ئەكردن، لەولاوە سەرباز بەری لێشاوەكەی ئەگرتن. دنیا كەوتە چێشتەنگاو، پۆلیس دەستی كرد بە تەقە بەسەریانا، ئەمانیش بەدارو بەكورسی چاخانەكان بەربوونە [پۆلیس]ەكان، پۆلیس دەستی كرد بە تەقەی راستەقینە، ئەمانیش كە ئیشیان واهاتە بەرچاو دەستیان كرد بە تەقەو راوی پۆلیسەكانیان نا. ئیش بە تەواوی تێكچوو خوێن كەوتە سەرجادەی بەردەركی سەراا.

لەوکاتەدا بە فەرمانی ناو وسەرا، (١٠٠) سەربازی‌تر هاتن بۆ یارمەتی پۆلیسەکان و ئەو هەندە سەربازانە کە لەوێ بوون، ئەهلی شار کە ئەمەیان چاوپێ کەوت ئەوەندەی‌تر شیرگیرتر بوون و ئیش لەوە ترازا کە بکوژێتەوە، بە تفەنگ و دەمانچە بەربوونە تەقە کردن لە پەنجەرەکانی سەرا و لە ئەهلی سەرا، پۆلیس و عەسکەر بە تەواوی دەستیان کردەوە و ئەوەندەی‌تر خوێن رژێنرا!. فەرماندەی سەرا کە سەیری کرد کاروبار بە بارێکی‌تراگۆڕاو شەڕ بوو بەشەڕی ئەهلی و ئەو هێزەی حوکوومەتیش کە هەیە چار ناکا خێرا داوای فەوجی سەربازی بە هەموو چەکێکەوە کرد لە ئامرفەوجی سولەیمانی.

شەڕ لە جۆشی گەرمی‌دا بۆ فەوجە عەسکەرێ بەهەموو جۆرە چەکێکەوە گەیشت، لە پشتی سەراوە چوونە سەربانی سەراو لەم لاشەوە چوونە سەربانی چاخانەکان و مەترەلۆزیان دامەزراند لە ئەهالی و ئەوعالەمە ـ کە دەرزیت هەڵبخستایە نەئەکەوتە زەوی لەبەر ئەوان ـ بەپێ رەحمانە درانە بەر شێلیکی مەترەلۆزو وەکوو رشتە بەسەر یەکدا هەڵدرانەوە، وە یا کوشتار وەکوو مەڕی قەسابخانە بەو جۆرە بە تەنیشت یەکدا هەڵاژیان!.. خوێنی گەشی ئەهالی، لەبەر دەرکی سەرادا لەگەڵ مێشکی پژاوی گەنجانی کورد بەدیوارەکانەوە هەر دەنگوباسی ئەوەیان بوو ئەیانوت ئازادی کورد و سەربەخۆیی کورد.. تا، لای نیوەڕۆ ئەم شەڕە درێژەی کێشاو پاشان تیربارانی گوللە بڵاوەی بە ئەهالی کرد.

بەپێ بەیاناتێک کە حوکوومەت لە (٢١)ی ئەیلوولا دای، ئەڵێ:

(لەکارەساتی رۆژی (٦)ی ئەیلوولی سولەیمانیا (٩) پۆلیس بەدارو بەردو خنجەر برینداربوون، سەربازێک کوژراو سێ سەربازیش بریندار بوون، دوویان بە تفەنگ و بەکێکیان بە بەرد. هی ئەهالیش (١٣)کەس کوژراو (٢٣)کەسیش بریندار بوو.)

بەڵام لە راستیا وانەبوو بەڵکوو لەکارەساتی ئەو رۆژەی سولەیمانیا (٤٥)کەس کوژراو (١٩٥)کەسیش بریندار بوو، بێجگە لە زیانی‌تر. لەبەر ئەمەبوو کە ئەو رۆژە لە

سولەیمانیا ناونرایە «رۆژی رەشی شەشی ئەیلوولی (١٩٣٠)» وەبوو بە [تەئریخ]یش بۆ رۆژانی داهاتوو.

پاش ئەوەکە خەڵکەکە بلاوەیان پێ کرا هەر خێراکەوتنە گرتنی ئەوکەسانەکە بەسەرۆکی ئەم بزووتنەوەیە ئەناسران. ئەوانەش ئەمانەبوون:

١ـ عەزمی بەگی بابان ـ٢ـ شێخ قادری شێخ سعید ـ٣ـ ئەورەحماناغای أحمد پاشا ـ٤ـ حمەصالح بەگی حمەعەلی بەگ ـ٥ـ حمەغای ئەورەحماناغا ـ٦ـ عزت بەگی وەسمان پاشا ـ٧ـ فایق بەگ ـ٨ـ شێخ محمدی گولانی ـ٩ـ مجید ئەفەنی کانیسکان ـ١٠ـ رەمزی فتاح ـ١١ـ توفیق قزاز.

ئەمانە گیران و هەرخێرا «گاون» موفەتیشی ئیدارەی هانە دەرەوە بەدەستی پیرۆزی خۆی کەلەبچەکەی ئەکردە دەستیان و ئەیفەرموو: «فەیناکا، فەیناکا!» ناردنی بۆ کەرکووک و لەوێ بۆ بەغدا. پاش بردنی ئەوان نزیکەی (١٥٠) کەسی تر لەناو شارگیران و ئەمجا بە ئارەزووی خۆیان [انتخابات]یان کرد و لەسەرەتای مانگی تشرینی یەکەمی (١٩٣٠)دا لە پارلەمان کۆبوونەوە و بە ئارەزووی سمبڵی خۆیان هەموو شتێکیان کرد...

ئۆباڵ بە ئەستۆی تەئریخ وە یا بە ئەستۆی ئەوکەسانانەکە ئەڵێن:

ئینگلیزەکان هەر وەخت ویستێتیان فرمانێک لەگەڵ عەرەبەکاندا لە عێراقا بکەن و عەرەبەکان مل پێچیان کردبێت، کوردەکانیان بۆ راست کردوونەتەوە بۆ ترساندنیان، کە ئیشی خۆیانیان جێبەجێ کردووە ئەو وەختە بە چەقۆیەکی کول هاتوونەتە وێزەی کوردەکان!..

زۆر دوور نیە ئەمەش راست بێ چونکە لە تأریخی ئینگلیزا بەرانبەر بە قەومەکانی تر هەموو وەخت ئەم جۆرە کردەوانەیان خستۆتەکار. ساڵی (١٩٤٣) گەرمەی شەڕی دووهەم بوو «بهاءالدین نووری» کرابوو بە موتەسەرڕفی سولەیمانی، لەبەر ئەوەکە ئەو وەختە وای پێویست ئەکرد، بهاءالدین نووری خەڵکی کۆ ئەکردەوە و ئەچوو لە «گردی

سەیوان» داری ئەچەقان و فرمێسک بەچاویا ئەهاتە خوارەوە و ئەیوت: «ئەم دارە ئاخۆ کەی ئەبێ بە داری ئالآی سەربەخۆیی کورد!.». کە ئەو دەورەش بەسەرچوو دیسان کەوتنەوەی جەستەی کوردەکان!..

* * *

ئەم کارەسات و کوشتاری رۆژی رەشی شەشی ئەیلوولە لە هەموولایەکەوە دەنگی دایەوە؛ لە عێراقا لە خانەقیەوە تا زاخۆ. لە ئێراندا لە هەموو ولآتی ئەردەلآن و موکری‌دا، لە بەغدا و ولآتەکانی جنوویی عێراقا رازی هەموو دیواخانێک بوو، تەنانەت «رئیسی وزرا»ی وەخت تەعبیری کوشتاری سولەیمانی بەکارەسانی [کەربەلا] دابووەوە!. سەری گوریس گەیشتبووە دیواخانە سیاسیەکان / ا [لەندەن]یش.

ئەمانە لە لایەن باسکردنەوە، لە لایەن کاری گەریشەوە ئەوە سەرلەنوێ برینێکی هەرە گەورەی کاریگەری سەردڵی هەموو کوردەکانی عێراق بوو؛ ئەوانەی کە لە ولآتی «سولەیمانی» بوون وەیان لە ولآتەکانی‌تر بوون، تەنانەت کاربەدەستە کوردەکانی حوکومەت ئەوانیش بەم کارەساتە بە تەواوی دڵگران بووبوون.

* * *

«شێخ مەحموود» تا ئەو رۆژە بە جۆرە بێ‌دەنگەیەک لە «پیران» دانیشتبوو، بە بیستنی ئەم خەبەرە ئیتر توانای دانیشتن و گۆشەگیری نەما، کەوتە قسەکردن لەگەڵ سەرۆک عەشرەتەکانا و دەستی کرد بە لەشکر کۆکردنەوە، لە ماوەیەکی کەمدا لەشکرێکی زۆری لە دەور کۆبووەوە، بە نیازی تۆڵە وەرگرتنەوە و بە نیازی سەندنی سەربەخۆیی کورد لە خەتی پێنجوێنەوە رووبەرووی [عێراق] بووەوە. هەتا ئەو نزیکتر ئەبووەوە لە ولآتی سولەیمانی لەشکر و پشتیوانی زۆرتر ئەبوو. ولآتی [پێنجوێن] و دەوروبەری پێنجوێنی داگیر کرد، بەرەبەرە لە رەوشەن فیکرەکانی کورد سەرلەنوێ چوونەوە بۆلای، پیاوی خۆیشی هەر لەو ماوەیەداگەیاندە «بەغدا» بۆ ئەوە کوردەکان و ئەو زابتە کوردانەی کە لە

نەیروی حوکوومەتی عێراقدا ـن بچنە پاڵی لە راستیدا لە ئەفسەرەکانی کورد «مەحموود جەودەت، حەمید جەودەت و کامل حەسەن» خێرا خۆیانیان پێ گەیاند و ئەمجارە بزووتنەوەی لەشکری [شێخ مەحموود] بە جۆرێ سەربازیەکی رێک و پێک ئەچوو بەرێوە. ئەم ئەفسەرانە هێزێکی باش بوون بۆ لەشکرەکەی.

ئەمجا هێنای لە [١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠]دا لەگەڵ ئەو کوردە زانایانە کە لەگەڵی بوون لە ژێرناوی خۆیانا نامەیەکی تریان بۆ [مەندووبی سامی] بەغدا نووسی و داوای ئەم شتانەی خوارەوەیان کرد:

(لەو وەختەوە کە پارلەمان تێکدراو پەیمانی ئینگلیزی ـ عێراقی هێنرایە ناوەوە بۆ پارلەمانی تازە، لە لایەن ئەم وزارەتەوە کوردەکان هەستیان بەوە کردووە کە هەموو حەق و حقووقێکیان کرا بە ژێر لێوەوە و بە ئاشکرا ئەبینن لە پاش بڕیاردان لە سەر ئەم پەیمانە ئەکەونە ژێر چنگی عەرەبەکانەوە، ئەو عەرەبانە کە تەنها حوکم نەبێ هیچی تریان مەبەست نیە. ئەمەش هەم پێچەوانەی بڕیارەکانی کۆمەڵی ئەقوامە و هەم پێچەوانەی ئارەزووی کوردەکان..

لەبەر ئەمە کوردەکان هەموو لە خانەقیەوە تا زاخۆ هەستان و بەیەک دەنگ داوای حقووقی خۆیانیان کرد، عەرەبە حوکمدارەکان وەڵامیان بە کوشتارەکەی سولەیمانی دانەوە کەلوولەی مەترەلۆزیان تێ ئەگرتن و وەکوو بڕێشکە هەڵیانیان ئەدایەوە بەسەریەکدا. بەمەشەوە وازیان نەهێنا هێنایان هەموو رەوشەن فیکر و پیاو ماقووڵی ولاتەکەیان ـ ئەوانەی کە لەکوشتن رزگاریان بووبوو ـ گرتنیان و بەحەپس کردن و ئەفرو توونا کردن هەریەکەیان خستنە شوێنێک. لەبەر ئەمە کە کورد ئیتر لە توانایا نەماکە لەگەڵ عەرەبا پێکەوە بژیت. بێ گومان حوکوومەتی بەریتانیا لە ئێستە بەدواوە گوێ بۆ ئەم داخوازیانەمان رائەگرێ و براعەرەبەکانیشمان پێیم وایە بەم شتانە دڵگران نابن.

داخوازیەکانیشمان ئەمانەن:

[١ـ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی لە زاخۆوە تا پشتی خانەقی، ئەم ناوچەیە بدرێ بەکورد و هیچ عەرەبی عەسکەری و مەدەنی تیدا نەمێنێ.

٢ـ ئەم ناوچەیە لە ژێر چاوێری بەریتانیادا بمێنێ تاکۆمەڵی ئەقوام بڕیارێکی بۆ دەرئەکا.

٣ـ بەرەڵاکردنی ئەو حەپس و دوورخراوانەکە لەکارەساتی سولەیمانیدا حەپس کراون و دورخراونەتەوە.

٤ـ هەر ئەفسەرو کاربەدەستێکی کورد هەیە لە ولاتی عەرەبستانا بنێرنەوە بۆولاتی کوردەواری.]

[شێخ مەحمود] ئەم نامەیە نارد بۆ مەندووبی سامی و هیچ وەلامێکیشی لێ وەرنەگرتەوە. ئەمجا زانی مەسەلە وایە خۆی بینی پێوە ناو لەشکری کرد بە دوو قوڵەوە، قوڵێکی لە دەوروبەری پێنجوێن و قوڵێکیشی بۆ ولاتی «پشدەر». لەملاوەکە حوکومەتیش زانی ئیش گەیشتە ئەم شوێنە ئەمیش کەوتە خۆی و لەشکری بە هەموو هێزێکەوە روانەکرد، ئەمیش کردی بە دوو قوڵەوە؛ بۆ پێنجوێن و بۆ سیوەیل و قوڵی پشدەر. «شێخ مەحمود» خۆی لە قوڵی پشدەربوو.

کە هەرا لە دەوروبەری پێنجوێن دەستی پێ کرد «جەمال عارف» کە ئەویش ئەفسەرێک بوو لە بەغدا بە پەلە خۆی گەیاندە لەشکرەکەی [شێخ مەحمود] لەگەڵ ئەفسەرەکانی تردا دەستیان کرد بە ئیش[1] لەو هێزەی کە حوکومەت ناردبووی بۆ

١ ـ لە ڕێکوپێکی کاروبارا «جەمال عارف» ئەیوت:

لە پاش ئەوەکە من لە بەغدا بەرێ کەوتم وگەیشتمە سولەیمانی لەماڵی «عوسمان فایق» کۆبووینەوەو لەوێ هەموو شتێک ئامادەکرابوو، زۆری نەخایان هاتن پێیان وتم ئۆتۆمۆبیل وەستاوە، هەستام و سواربووم روومەخەتی هەڵەبجە. ئۆتۆمۆبیلەکە پڕ بوو کەسیانم نەناسی، کە گەیشتینە «سەی ساق» پیاوێک لە تەنیشتمەوە بوو پێ وتم لێرەدابەزە! زۆرم بەلاوە سەیربوو. کە دابەزیم وتی من لە لایەن شێخەوە نێراوم بە شوێن توداو ڕێگەکەمان ئیتر رووبە هەڵەبجە ناڕواو ئەبێ لێرەوە بڕۆین.

دەوری پێنجوێن لەگەڵ لەشکری شۆڕشگێڕ کەوتنە شەڕ و هەرجارە ترازوو بەلایەکا گران ئەبوو.

دەستەی قۆڵی سیوەیل کە لەژێر فەرماندەیی «بەکرسدقی» و «بهاءالدین نووری»دابوو لە دەوروبەری دێ «بەیانان» لەسەر رووباری سیوەیل لەگەڵ ئەوەش کە سێ فەوجێک ئەبوون هەر شکستێکی پیسیان بەسەراهات.

ئەمەش لەبەر ئەوەبوو کە، کەوتبوونە ناوشیوەکەوە نەیانزانیبوو کە بەروودوایان لێ گیراوە، گوللە وەکوو بارانی بەهار بەسەریانا ئەباری و ئەوانیش وەکوو دانەی سەرساج بەم

هەروەها وتی لەو وەختانەداکە ئەکەوتینە کۆڕی شەڕەوە ئێمە وەنەبێ نان و ئازۆخەیەکمان پێ بێ. لەهەر شوێنێ کە ئەڤە هەڵەستا خێرا خەڵکی ئەو شوێنە ئەوەندەمان ئەزانی ئەکەوتنە خۆیان، ژنان ئەکەوتنە نان کردن و پیاوان ئەکەوتنە هێنانی، تا چاو ئەنرا بەیەکا هەمووشتێکمان بۆ ئامادە ئەکرا.

ئەیوت ئەم گیانی یارمەتی‌دانەی کە بەو جۆرە من لە ولاتی کوردەواری‌دا چاوم پێ کەوتووە ناتوانم بڵێم لە هیچ لایەکی‌تر هەیە، چونکە ئامادەکردنی خواردەمەنی شەرکەرەکان بەو جۆرە تەنانەت لەوانەبوو کە لەناو سەربازێکی رێکوپێکی حوکومەتیشا نەیێت. وە ئەم نان و خوانەش کە بەو جۆرە ئامادە ئەکرا هەمووی بە گیانێکی خۆشویستن و بەرەزامەندیەکی تەواو ئەکرا، وەنەبێ بە هیچ چەشنێک لایەنی زۆر و ستەمی تیدا بووبێت، وە یا دڵێشانی کەسێکی تێدا رووی بدایە.

دیسان ئەیوت: لە بەغداداکە «زابتە»کان کۆئەبووینەوە و قسەمان لە کاروباری کوردەواریەوە ئەکرد و رێگەو شوێنمان دائەنا، شوێنی ئەم کۆبوونەوە و قسەکردنانەمان بە درێژایی ئەوسالانە، یەکەم لە دووکانەکەی «وەستا بشیر مشیر»ی خەیات بوو. دووهەم لە دووکانی «رەئوف دەلاک»، تەنانەت لەگەڵێ وەختا وەستا بشیر بیروباوەڕی خۆیشی دەرئەبڕی، لەم رووەوە و بۆ ئەم جۆرە خزمەتانە ئەم دوو کەسە خزمەتێکی گەورەیان پێ کردین، نەوەک هەر بە ئێمە بەڵکوو بە هەموو بیروباوەڕێکی کوردایەتی.

هەروەها لە مووسڵ ـ یش دووکانەکەی «نووری خەیات» شوێنی قومیتەمان بوو، بەڵکوو گەلێ جار کە ئێمە تەنگوچەڵەمەیەکمان ئەهاتە رێ هەر ئەوەندەمان ئاگالێبوو «نووری» هەموو ئیشێکی ساز کردووەو ئەهات دەربازی ئەکردین و کەسیش پێی نەئەزانی. نوریش لە «مووسڵ» لەم رووەوە خزمەتێکی گەورەی پێ کردین.

لاو بەولادا ئەکەوتن. ئەوی کوژرا، کوژرا ئەوی نەکوژرا تا ناودێ «چوارتا» خۆی نەگرتەوە، هێزی میللی شوێنیان کەوتن و لە چوارتاش هەندێ لە نوختەکانیان گرت. کە گەڕانەوە سەر تالاَن لە فیشەک و تفەنگ و ولاَغ و شتومەک ئەوەندە بەجێ مابوو لەشکری «شێخ مەحموود» نەیئەزانی چی هەڵبگرن. بە تایبەتی فیشەک و سەعات لەوزە دەرچووبوو!. ئەم هەرایەش لە ٣/١١/١٩٣٠ دابوو.

ئەو سەردەمە «أحمد بەگی توفیق بەگ» موتەسەرڕفی سولەیمانی بوو، کە ئەم خەبەرەی بیست زۆر دڵگران بوو، دڵگرانیەکەشی بۆ هەر دوولابوو بەلاَم هیچ نەئەکرا. وادیاربوو پیاوەکانی بەغدا ئەیانویست هەراو ئاژاوە درێژە بکێشێ بۆیە هیچ بە تەنگ کوشتنی خەڵکەوە نەبوون!.

ئەمجا لێرەدا «بەکر سدقی» ناردیەلای «شێخ مەحموود» کە، با، لەمە زیاتر کوشتار روونەدا شوێنێک و یەکێک دیاری بکا بۆ ئەوە قسە بکەین و ئێمە تێ بگەین لە داخوازیەکانی ئەوان. شێخ مەحموود لە زابتەکانا «جەمال عارف»ی هەڵبژارد. جەمال لەگەڵ «حمەبانەیی» و «عەزەبانەیی» هاتن و هەموو دەستووراتێکی دایەکەچی بڵێ و چی نەڵێ.

[جەمال] لە ١٠/١١/١٩٣٠ لەبەری «کەناروێ»وە هات و لەم بەرئاوی «سیوەیل»ەوە «بەکر» چاوەڕێ ئەکرد. یەکیان گرت، بهاءالدین نووری و نووری حەداد مودیری پۆلیسی سولەیمانیشی لەگەڵ بوو. جەمال وتی: بەکر سدقی لەبەر ئەوەکە منیش ئەفسەر بووم لە نەبروی عێراقا ئەیناسیم. یەکەو جار رووی تێ کردم وتی:

«دەست لەم زۆروستەمانە بۆچ هەڵناگرن و بۆچ ئاژاوە ئەنێنەوە و ئەچن بە گژ حوکومەتا؟!.». وتی منیش وتم: «ئایا ئێمە ئەمە جەورە ئەیکەین لە ماڵی خۆمانا دانیشتوین و داوای حەقی خۆمان ئەکەین؟. یا ئەوە زوڵمەکە ئێوە هاتوون و لە خاکی خۆمانا دەرمان ئەپەڕێنن؟!. لەم شاخ و داخەداکەملکی کوردە ئێمە بەسەر ئێوەدا

هاتووین، یا ئێوە بەسەر ئێمەدا هاتوون؟!.» وتی [بەکر] بێ‌دەنگ بوو وابزانم دەماری کوردایەتی لە مێشکیا بزووتەوە بۆیە هەستم کرد تنۆکێ فرمێسک بەرچاوەکانی گرت!. وتی پاش ئەمانە کەوتینە قسەکردن و وتی: شێخ چی ئەوێ؟. وتم: شێخ فەرموویەتی داوای ئەم شتانە بکەم:

(١ـ تۆڵەی ئەوکەسانە بدرێ کەبوون بە هۆی کوشتاری رۆژی [٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠] ناوشاری سولەیمانی، وە خوێنی کوژراوەکان بدرێ بە خێزانەکانیان.

٢ـ بەرەڵاکردنی ئەو حەپسانەکە لەکارەساتی (٦)ی ئەیلوولدا گیراون و حەپس کراون، وەگێڕانەوەی ئەوانەکە بە هۆی ئەو کارەساتەوە گیراون و دوور خراونەتەوە لەشاری «سولەیمانی».

٣ـ دەرچوونی هێزی حوکوومەت لە سولەیمانی بێجگە لەو کاربەدەستانەکە ئیش هەڵەسوورێنن.

٤ـ مانەوەی هێزی [شێخ مەحموود] لە ولاتەکانی پێنجوێن، شارباژێرو سیوەیل تا هیئەتی کۆمەڵی ئەقوام دێت و بڕیار لەسەر شتێک ئەدات.

٥ـ شێخ مەحموود لە ولاتی خۆی و بە موڵکی خۆی بژیت و ئیتر لە ئێران نەمێنێتەوە.).

داخوازەکان ئەمانەن. وتی ماوەی «دە» رۆژیشمان دانا بۆ وەستانی شەڕ تا ئەم قسەیە ئەگەیەنرێ بە «مەجلسی وزراء» لە بەغدا و وەڵامەکەی دێتەوە.

وتی لە هەمووشت بوینەوە «بهاءالدین نووری» رووی تێ‌کردم وتی: «ئەگەر بوون بە دەوڵەتێکی کورد شوێنی دەرچوونی دەلیایتان لەکوێ ئەبێ؟!.» وتی وتم: «ئەگەر گەیشتینە ئەو پایەیە ئەچین لە حوکوومەتی تورکیا ئەپرسین بزانین ئەوان شوێنی دەرچوونی دەلیاییان لەکوێیە بە ئێمەشی پیشان بدەن!.» دیسان وتی پێم وت: «لەم داخوازیانەکە ئێمەکردمان تۆ هیچ بۆنێکی جیابوونەوت کردو وائەڵێت؟.» وتی ئیتر

بێدەنگ بوو هەرلایەک گەڕاینەوە بۆ شوێنی خۆمان.

جەمال وتی:ئەوا لەسەر ئەو پەیمانە شەڕ لە هەر دوولا وەستێنرا، هێزی شێخ کە لە «باسنێ و رەشەکانی» بوو گەڕایەوە بۆ «هەڵەدن»[١].

کەچی لەپاش دوو شەو شتێکی سەیر رێ‌کەوت! وتی: دەستەی شێخ سەلام و شێخ محمدە بچکۆلە ـ ئەوان کە لە قۆڵی پێنجوێن بوون ـ هاتن بۆلای لەشکرەکەی ئێمە کە یەک بگرین. کە بەشەو دێن دنیا تاریک ئەبێ، بەسراوردی نیروەکەی [بەکرسدقی]دا دێن، لەو نیروەش فەرماندراوە کە بەشەو ئاگرنەسووتێ، نەسووتانی ئاگریش لەبەر ترسی شەڕنیە چونکە شەڕ لەسەر پەیمان وەستێنراوە، بەڵکوو لەسەر باوەڕی عەسکەری بۆ ئەوەیە کە دوژمن بە هۆی ئاگرەوە ئەندازەی هێزی ئەوانی بۆ دەرنەکەوێ.

کوتووپڕ لەو وەختەداکابرای موفەتیشی ئینگلیزی، فانووسێکی بۆ هەڵەگرن و ئەچێ بۆ سەرئاو دەست. دەستەی [شێخ محمد] کە کوتوپڕ چاویان بە ئاگری فانووسەکە ئەکەوێ، وەبێ ئاگاش ئەبن لەوکەین و بەینەی بەینی ئێمەو ئەوان کە شەڕ وەستێنراوە، وا تێ ئەگەن ئەمە ئیشارەیە بۆ شەڕ، چەند تەقەیەکیان بەسەردا ئەکەن!. لەشکرەکە ئەشڵەژێ و لەوانە ئەبێ ببێ بە شەبەیخوون.

لە بەیانیدا «بەکر» لۆمەی نارد کە بۆچی ئیشی وابووە؟. لە ئاخردا بۆی دەرکەوت کە ئەمە هەڵەبووە و لە دەسەنقەسی وا نەکراوە وە بڕواشی کرد، بەلاّم لە پێش ئەمەدا کە ئەمەی بۆ دەرکەوێ ئەم خەبەرەگەیشتەوە بەغدا و حوکوومەت ئەمەی بەشتێکی خراپ

---

١ ـ لەم سەردەمەدا ئەفسەرێکی گەورەی نەیروی ئێران کە ناوی «ئەسعەد» و خەڵکی «سنە» بوو خۆی گۆڕیبوو هاتبوو بۆ «ئێران» بۆ لای شێخ مەحموود، شێخ لەوێ نەمابوو چاوی بە «ئایشەخان» کەوت و لەوێوە هات بۆ «هەڵەدن» شێخی چاوپێ‌کەوت و راستی خۆیشی پێ‌وت، ئەمجا وتی بۆ ئەوە هاتووم بزانم دەنگ و باسی ئێوە چیە بۆ ئەوە ئێمەش لە قۆڵی «سنە»وە شۆرشێ بێنەوەو هەردوولامان بگەینەیەک!. [شێخ مەحموود] ئەم قسەیە بەلاوە راست نەبوو لەبەر ئەوە کابرا وەکوو خۆی گەڕایەوە.

بلأوکردەوە!.

ماوەی شەڕ نەکردن بڕایەوە و [مەجلسی وزرا] لە باتی ئەوە ئیشێکی وابکا، کە ئەمن و ئاسایش لەو، ولأتەدا بلأوبکاتەوە گوێ بە هیچ یەک لەو داخوازیانە نەدا و بەڵکوو وتی ئەبێ هەر بە زۆر و بە هێزی عەسکەر [شێخ مەحموود] بخرێتە دەست.

لەم فەرمان و باوەڕی [مەجلسی وزرا]بە خەیری ئەوە نەبێ کە پیاوەکانی حوکوومەت دڵیان بە ولأت نەئەسووتاو بۆ قازانجی شەخسی خۆیان و بۆ پاراستنی جێگە و پایەکەیان دالماکۆششی هەرەگەورەیان ئەوەبوو کە ئاژاوە لە ولأتدا پەیدا ببێ و خوێنی ناهەق برێژرێ هیچیتر نەبوو. ئەمەبوو ویژدانی پیاوە حوکمدارەکانی پێشووی عێراق بەرانبەر بە شەعب و بە میللەت.

کە [شێخ مەحموود] زانی کۆششی هێمنی کەڵکێک ناگرێ لە ئیشی خۆی هەڵچووەوە و هەتا ئەهات خەڵکیش زیاتر لە دەوری کۆئەبوونەوە، بەڵێ لەو ناوەدا کوشتار رووی ئەدا چە لە دەستەی ئەوو، چە لە دەستەی حوکوومەت بەلأم ناچار بوو بەم بزووتنەوەیە. هێزی حوکوومەتیش کەزانی ئیشی بۆ ناچێتە پێشەوەو دنیاش بوو بە زستان و ولأت بەفردایگرت گەڕانەوەی بە قازانجتر زانی تا درێژەدان بەشەڕ.

[جەمال عارف] وتی: هەر لەو سەردەمانەداکە هێزی شێخ مەحموود بە شاخەکانی «پوشێن» و ئەوناوەدا بلأوبووبووەوە، شێخ خوێ و (٢٧) سوار لە «یالأن پێ» بوو رۆژی پێنج شەنبەبوو. شێخ فەرمانیدا بچین بۆ «باخەکۆن» بۆ ئەوە سبەینێ نوێژی جمعە لەوێ بکەین. سوارەکانیش عبارەت بوون لە باقی نووری بەگ و کاملی حەسەن ئەفەندی و ئەوانە. سەرەوخوار بووینەوە بەلابەلای «خورماڵ»دا بۆ «باخەکۆن».

کوتووپڕ زەلامێک لە ئاوایی «خورماڵ» بە دەستەسڕێکی سپیەوە بەدەرکەوت و دەستەسڕەکەی راوەشاند. وتی ئێمەش لاربووینەوە بەسەر خورمالأ و خورماڵ گیرا.

مەسەلەش عبارەت بوو لەوە کە لەو سەردەمەدا «سەعید ئەفەنی» لەوێ [مودیری

ناحیە] بوو، کە چاویان بە سوارەکانی ئیمە ئەکەوێ لای والەبێ هێزێکی زۆرین و بۆ گرتنی «خورماڵ» ڕۆیشتووین. فەرمان ئەدا ئەو زەلامە بە دەستەسڕە سپیە کەوە بێتە دەرەوە و ئیشارەی «تەسلیم» بدات.

وتی بەهێزی پۆلیس و گومرکەوە (٣٤) تفەنگ و (٧) سندۆق فیشەک هەبوو لەوەیان داینێ. بەم جۆرە خورماڵ ـ یش گیرا.

لەشکری شێخ لەو ناوەدا بە هەموو جۆرە لەگەڕان کە تۆڵەی دەورەکانی رابردوو وەربگرنەوە. لێرەدا حوکوومەت ڕێگەیەکی تری گرتە پێش؛ ئەو ڕێگەیە گرتەپێش کە بێنێ بە پارەو بە زمانی لووس عەشایر و کوردەکان لە [شێخ مەحموود] هەڵخرێنێ. زانی بە شەڕی تۆپ و تەیارە هیچی بۆ ناکرێ کەوانە با پەلاماری ئەم جۆرە فڕوفێڵانە بدا!. لە راستیدا لە ئەنجامدا گرتنی ئەم ڕێگەیە بوو بە هۆی سەرکەوتنی و لەناوبردنی [شێخ مەحموود]!..

[شێخ مەحموود] لەگەڕانی شاخەکانا فیکری هاتە سەر ئەوەکە بچێت لە دەوروبەری کەرکووک کارەساتێک بنێتەوە بەڵکوو بە هۆی نانەوەی ئەم کارەساتەوە هێزەکانی حوکوومەت لە یەک دابڕێ، لەمەوە لەتوانی «کەرکووک» بگرێ، کەرکووکی گرت هێزی حکوومەتی ولاّتەکانی ئەم لای «کەرکووک» لەبەر ئەوە بێ پشتیوان ئەمێنێتەوە ئیتر گرتنیان شتێکی ئاسان ئەبێ.

لەسەر ئەم نیازە لە ئاخر و ئۆخری شوباتی (١٩٣١)دا ڕووبەولاّتی کەرکووک بەرێ کەوت تاگەیشتە «ئاوباریک». بێ خەبەر لەوەکە هەندێ لە عەشایرەکوردەکانی ئەو دەورە لەگەڵ حوکوومەتا ڕێککەوتوون بۆ لەناوبردنی [شێخ مەحموود]؛ لەو هەندە عەشایرانەکە ئەم هیوای هەرەزۆری لەو ولاّتەدا بەوان بوو!..

هەر ئەوەندە ئەزانێ دەورەی ئەگیرێ؛ دەورەی ئەگیرێ بە فەوجێک عەسکەری چەکدار بە هەموو جۆرە تۆپ و جبەخانەیەک، بە حەوسەد پۆلیس، بە هێزی فڕۆکە لە

سەرەوە، بە هێزی ئەو هەندە عەشایرە خائنانەی ئەو ناوە!. ئەمیش تەنها پەنجا سواری لەگەڵە، کە هەندێک لەمانە «داود بەگی فەتاح بەگی جاف» و «حەمەمین بەگی کەریم بەگ» بوون بە (٢٧) سوارەوە. حەمەمین بەگ شەڕی ئاوباریکی کردووە بە رۆمانێکی شعری زۆر جوان. ئەبێ ئەوەش بزانرێ کە عەشرەتی جاف تا ئاخر هەناسە لەگەڵ «شێخ مەحموود» بوون.

کارەسات و شەڕی «ئاوباریک»ی شێخ مەحموود یەکێکە لەکارەساتە هەرە زلەکانی ژیانە پانوفراوانەکەی [شێخ مەحموود]ە، چونکە لەشکرێکی واکەم بەرانبەر بە هێزێکی وا زۆر زەبەندە بە هەموو چەکێکەوە لە حاڵێکا کە ئەمان بێ ئاگا لە هەمووشتێک و خەریکی حەسانەوەی نان خواردن بوون کوتووپڕ بارانی گوللە دەستی کرد بە بارین! چەند سەعاتێک شەڕ درێژەی کێشا، هیچ دڵێک ئەوەی نەئەخوێندەوە کە شێخ مەحموودو لەشکری شێخ مەحموود لەو ئابلۆقەدانەدا رزگاریان ئەبێ. کەچی بە پێچەوانەی ئەوە بە جۆرێکی زۆر مەردانە وە لە پاش زیانخستنێکی زۆر لە هێزی حوکومەت دەربازبوون و هێزی حوکومەتیش لەو ناوەدا بە پەرتو بڵاوی و سەروگوێلاک شکاوی مانەوە. تەنهاکارەساتی «ئاوباریک» خۆی داستانێکی سەربەخۆیە بۆ خۆی لەم کتێبەدا جێگەی نابێتەوە.

[شێخ مەحموود]گەڕایەوە بۆ وڵاتە شاخاویەکانی سولەیمانی بەڵام لەدڵا زۆر دڵگرانە لەوەکە ساڵەهای ساڵە بۆ سەربەخۆیی کورد و بۆ رزگاربوونی کورد لە دیلی، ئەم هەموو کۆششەی کردووە کەچی ئێستە وا بەو جۆرە هەندێ لەکوردەکان تفەنگ ئەنێن بەروویەوە و بەو جۆرە تۆڵەی خەباتی چەند ساڵەی ئەدەنەوە!.

ئەمە کارێکی زۆری کردە سەر نەفسیەتی [شێخ مەحموود]ە فیکری ئەوەی کردەوە کە تا ئێستە ئەو بۆ سەرفرازی کورد تفەنگی ئەنا بە دوژمنی کوردەوە، ئێستە ئیش وای لێ هات کە تفەنگ بەکوردەوە بنێ!. کە واتە لەم [تأریخ]ە بە دواوە پێویست نەما بەو

جەنگە کە ئەم چەند ساڵە کردوویەتی!.

هێنای لە [١٣ی مارسی ١٩٣١]دا خۆی تەسلیم کرد بە حوکوومەت و بە دوور خراوەیی هێنرایە [سەماوە]، پاشان بۆ [ناصریە] و ماوەیەک بۆ [عانە] و لە (١٩٣٣)دا هێنرایە بەغدا و لەوێ خانەشاری کرا. لەولاشەوە موڵکەکانی سەرلەنوێ زەوت کرانەوە.

بەم جۆرە بە دەست بەسەری و خانەشاری لەبەغدا مابەوە تا لە مارسی (١٩٤١)دا هەرای «رەشیدعالی» لە بەغدا دەستی پێ کرد. هەلی بەباش زانی هەر لە عەبنی ئەو مانگەدا بە بێدەنگ لە بەغدا روو بە وڵاتی [باقوبە] چووە دەرەوە، لەولاوە لە لایەن «فەقی حسین» و عزیز محمود ـ کە لە دۆستە دڵسۆزەکانی بوون ـ وڵاغی بۆ هێنراو لە رێگەی «سەنگاوە»وە رووبەوڵاتی «داریکەلی» بوونەوە.

لەوێدا دیسانەوە کەوتەوە سەر ئەو باوەڕە کە وڵاتی کوردەواری ئەبێ ئازادبێ و سەربەخۆیی وەربگرێ. لەسەر ئەم نیازەو بۆ ئەم مەبەستە «داریکەلی» بووەوە بە شوێنی کۆنگرەو کوانوی سیاسەت، کوردەکان لە دەوری کۆبوونەوە. ئەم ناوو ئاوازەیە گەیشتەوە بەغدا. وەزارەت، وەزارەتی «جمیل مدفعی» بوو، بەم باسە زۆر گرژبوو تەنانەت فەرمووی: «سەربەخۆیی کوردستان لە قامووسا نەماوە، ئەم قسەیە بووە بە ئەفسانەی کۆن!».

پاشان رئیسی ئەرکانی جیش «ئەمین عمری» نارد بۆ ئەوە قسەلەگەڵ [شێخ مەحموود] بکاو لەو فیکرانە بازگەشتی بکاتەوە، چوونی ئەمین عمری هیچ کەڵکێکی نەگرت. پاش ئەو موتەسەڕفی سولەیمانی «شێخ مستەفای قەرەداغی» چوو بۆلای، دیسان کەڵکی نەگرت و هەر لەسەر فیکری خۆی زیاتر قایم بوو.

ئەمجا حوکوومەت هێزە لێشاوەکەی خۆی ناردو لە [١٤ی تەممووزی ١٩٤١]دا حوکمی عورفیشی لە وڵاتی «سولەیمانی» بلاوکردەوە بۆ ئەوە کەئیتر کەسی تر نەداتە پاڵ شێخ مەحموود. بەلام [شێخ مەحموود] هەر وازی لە فیکری خۆی نەهێنا، حوکوومەتی

وەخت بۆی دەرکەوتبوو ئەمجارە ئەگەر شێخ مەحموود هەستێتەوە کاروباری سیاسی عالەمی وای پیشان ئەدا کە سەر ئەکەوێ، لەگەڵ ئەوەش کە هێزی ناردبوو اعلانی عرفیشی بلاو کردبووەوە هەر بۆ رێ کەوتن پێ لێ نەئەبری.

لە ئەنجامدا [شێخ مەحموود] کە فیکری دەورەکانی پێشووی و دەوری «داریکەلی» کردەوە، لەوەی هاتەوە فیکر کە ئەبێ دیسان گوللە بەکوردەوە بنێ، ئەمەش پێچەوانەی مەبەستەکەی ئەوە. بەم بۆنەوە وازی لە فیکرەکەی هێناو لە ئەوەڵی تابی (١٩٤١)دا بریاری رێ کەوتن و وازهێنانی دەربری و بۆ متمانە «شێخ لەتیف»ی کوڕیشی نارده بەغدا. حوکوومەت ئەم وازهێنانەی شێخ مەحموودی بە جەژن و بەسەرکەوتنێکی زۆر گەورە زانی.

[شێخ مەحموود] بەم جۆرە بە گۆشەگیری و بە فرێدانی سیاسەت پەردەکانی رۆژگاری هەڵئەگێرایەوە؛ ئەو [شێخ مەحموود]ە بە جەرگە نەترسەکە لە رۆژەکانی دیلی زەمانی پێشویدا بە دیلیەتی ئەبرێتە بەردەمی [مەلك فیصلی یەکەم] لە بەغدا. پێ ئەڵێ: «مەحموود!. ئەم زوڵم و ستەمە چی بوو کە تۆ لە رووی منا دەستت کرد بە شۆڕشگێران و بە ئاژاوە نانەوە؟.» ئەویش پێ ئەڵێ:

«فیصل!. هەندێ کەس کافر ئەباتە ماڵی کەعبە و خوێنی موسوڵمانان لەوێدا ئەرێژێ و ماڵی خوا ئەدا بە کافر، ئەوە بە زوڵم نازانێ. ئەگەر من لەناو خاك و ئاوی خۆمدا و لە ولاتی خۆمدا داوای حەقی خوراوی خۆم بکەم ئەمە بە زوڵم ئەزانێ!. دە، تف لە چارەت گەردوون!!..».

جا ئەم «شێخ مەحموود»ە نەترسەی ژیان پڕ لە چەوسانەوەیە بەو گۆشەگیریە مایەوە تا لە ساڵی (١٩٥٦)دا بە نەخۆشی هاتە بەغدا و لە خەستەخانەی «حەیدەریە» لە شەوی «١٩٥٦/١٠/٩»دا کۆچی دوایی کرد و دنیای پرمەینەت و دەردی‌سەری بەجێ هێشت و بەداخی سەربەخۆیی کوردەوە سەری نایەوە و تەرمەکەی برایەوە بۆ «سولەیمانی».

* * *

بۆ ئەوە رۆژانی پاشەرۆژ چاوێک بە مێژووی رۆژانی رابردووی خۆیا بگێرێت باسێکی مالاوایی [شێخ مەحموود] لەم دنیایە پێویستە بکرێ بۆ ئەوە بزانرێ کە «شێخ مەحموود» لە پێشکەی دارەوە تا پێشکەی خاک هەموو لاپەڕەیەکی ژیانی وکاتی نەمانی هەر ئاژاوە و شۆرشی لەسەر نووسراوە:

لە شەوی ٩/١٠/١٩٥٦ شێخ مەحموود کۆچی دوایی کرد، لێستگەی بێ‌تەلی عێراق لە بەیانیا ئەم ماتەمەی بلاوکردەوە، عالەم لە کورد و لە عەرەب، لە گەورە و لە بچووک بەیانی زوو لە خەستەخانەی [حەیدەریە] کۆبوونەوە. لە سەعات «نۆ و نیوی» تەواو تەرمەکەی رووبەرووی شاری سولەیمانی لە بەغدا هەلگیرا، هەتا چاوکاری ئەکرد تا «بەغدادالجدیدە» لە لایەن پیاوانی بەغداوە بەرێ کرا، ئەوان گەڕانەوەو چەند ئۆتۆمۆبیلێک رووبەرووی سولەیمانی بووەوە. ـ نووسەری ئەم کتێبەش یەکێک بوو لەو کەسانەکە لەگەڵ تەرمەکەدا رۆیشت ـ

بەرە بەرە پێشوازی کەر لە ولاتی کوردەوارییەوە ئەگەیشتن بە تەرم، لەم رێگەیەدا لە هەر لایەک لە پێش گەیشتنی تەرمەکەدا ئەهلی ئەو ولاتە ئەهاتنە سەر رێگەکەو ماتەمی خۆیانیان بۆ نەمانی پێشەوایەکی کورد دەرئەبڕی. لە «توزخورماتو» قائمقام «برهان جاف» واجباتێکی ئینسانی و قەومی بەرانبەر بە پێشوازی کردنی تەرم و عالەم بە جێ هێنا، لەکەرکووک ئەهلی ناوشار ئەم‌لاو ئەولای شەقامەکانیان گرت و بە چاوی پڕ لە گریانەوە سەری کڕنۆشیان بۆ تەرمی پێشەوای کورد دانەواند. موتەسەڕفی کەرکووک تا «قەرەهەنجیر» تەرمی بەرێ کرد. خەلکیش هەتا ئەهات هەر زیادی ئەکرد.

سەعات حەوتی پاش نیوەڕۆ لەناو نزیکەی (٥٠٠) ئۆتۆمۆبیلی پێشوازی کەرا تەرمی «شێخ مەحموود»ی پێشەواگەیشتە سولەیمانی، بەلام چە سولەیمانیەک! ئەو سولەیمانیە کە ژن و پیاو وگەورە و بچووکی بەشین و شەپۆر وگریان جادەکانیان گرتووە و چاوەڕێ

لەو پێشەوایەیان لەکەن کە زیاتر لە حەفتا ساڵ بۆ کورد لە جنگایە. ئەو سولەیمانیە کە لە هەموو ولاّتەکانی هەولێر و رواندز و کۆیە و رانیە و هەڵەبجە و پێنجوێنەوە دابـاریون بەسـەر تەرمی شێخی جەنگاوەریاندا.

موتەسەڕفی سولەیمانی «عمر علی» بوو لە بەغدابوو، وەکیلی مـوتەسەڕفی «فـوزی سـائب» بـوو. فـوزی و بـەرەی مـاڵی شـێخان و پیاوماقوولی سـولەیمانی و هـەموو کاربەدەستانی دائرەکان لە مزگەوتی گەورە کۆبوونەتەوە چاوەڕێ گەیشتنی تەرم ئەکەن. دنیا تاریک بووەو دەرزی هەڵخەی لەبەر عالەم ناکەوێتە زەوی. «شێخ لەتیف»ی کوڕی «شێخ مەحموود» لەو دەورەدا حەپس کرابوو لەبەندیخانەبوو.

«رفیق حلمی» و «دوکتور ئیبراهیم حامی»م لەگـەڵ بـوون ـ کـە ئـەوانیش لەگـەڵ تەرمەکەدا لە بەغداوە هاتبوون ـ بە شوێن تەرمەکەدا ئەسووڕاینەوە، چونکە لەبەر زۆری مەردم تەرمەکەمان لێ ون بووبوو، لە هەرکەسمان ئەپرسی ئەیوت نازانین، چووین بۆ مزگەوتی گەورە نەبوو، بۆ ماڵی «بابە عەلی» نەبوو. گەڕاینەوە بۆ بەر دەرکـی سـەرا. لەو کاتەدا تەقەی شێلیکی تفەنگ لەلای بەندیخانەکەوە پەیدا بوو، تومەس ئەمە تەرمەکە براوە بۆ ئەوێ کە شێخ لەتیفی کوڕی چاوی پێ بکەوێ، لەبەر خەڵک زۆریش کەسی شوێنەکانی تر بەمە نازانن، خزمان و پیاوانی تر لە مزگەوتی گەورە چاوەڕێ ئەوەن کە تەرم بچێ بۆ ئەوێ، کەچی ئەم کارەساتە قەوما!

شێلیکی تفەنگ هەتا ئەهات زیادی ئەکرد، تەقە لە هەموو لایەکەوە پەیدا بوو، شار تێکچوو، ئێمە هەر یەکە چووین بۆ شوێنی خۆمان، من چوومە ماڵی «فایق هوشیار». لەو کاتەدا کە من و هاوڕێکانم هەرکە چووینە شوێنی خۆمان دیسـان لەبەر دەرکی سەرا و سەرادا بوو بەهەرا، پۆلیس چووبوونە ژووری سەراکەو لەوێوە دەستیان کردبوو بە تەقە لە خەڵکەکە. لەو لاشەوە کە تەقە پەیدا ئەبێ وەکیلی موتەسەڕف و دانیشتوانی مزگەوتی گەورە ئاگاداری ئەم ئیشە نابن، وەکیل هەڵئەستێ لەچێ بە شوێن تەقەوە، ئەچێ بۆ سەرا

رێگەنیە بچێتە ژوورەوە هەرچەندە هاوار ئەکا من وەکیلی موتەسەرفم پۆلیس دەرگای لێ ناکاتەوە، ناچار لە پشتەوە بەهۆی چوونە سەرشانی یەک دووکەس لە خەڵکی شارەکە ئەچێتە ناو وسەرا، و تفەنگ لە [پۆلیس] وەرئەگرێتەوە، لەسەر ئەمە تووڕە ئەبێ کە ئایا کێ ئەمری داوە بە پۆلیس بۆ تەقەکردن؟!.

لەوێوە ئەچێ بۆ بەردەرکی حەپسخانە و خۆی تێکلاوی خەڵکەکە ئەکا و تووشی تەرمەکە ئەبێ بەهەر جۆرە زمانێک بێت تەرم ئەگیرێتەوە رووبەڕووی مزگەوتی گەورە.

ئەمان لێرەدا وا، لەولاوە لەو وەختەداکە من چووم بۆ ماڵی فایق مودیری حەپسخانە خەریکی تەلەفۆن کردن بوو لەگەڵ فایق و هاواروداوی ئەوەی بوو کە ئێستە ئەو عالەمە حەپسخانە ئەشکێنن و منیش هیچ هێزێکم لەلانیە و چارێک بکەن، مودیری حەپسخانە لەمە زۆر ترسابوو، لە راستیشدا چەند پۆلیسێکی کەم نەبێ هیچی تری لانەبوو، ئەو تەقانەش کە لەو دەورە هەبوو هی ئەوان نەبوو بەڵکوو هی پۆلیسەکانی سەرابوو.

کە ئەو لە تەلەفۆن بوورەوە فوزی تەلەفۆنی کرد بۆ ئەوە بەڵکوو بچن بە هەموولایەکەوە ئیشێکی وابکەن ئەم تەرمە رزگار کەن و بینێژن، فایق پێ وت لەم قیامەت و هەرابەداکەس خەتی ئێمە ناخوێنێتەوە، ئەوا فلان هاتووە بەڵکوو ئەو ئیشێک بکا، لە بیستنی چوونەکەی من وەکوو بڵێت گەشکەیەک گرتنی. فایق بە پەلە تەلەفۆنی دانا و هات بۆلای من وتی فلانی رۆژێکەو هەر ئەمرۆ کەیفتە بزانم چی ئەکەی؟. وتم لەم قیامەتەداکی چی پێ ئەکرێ؟. وتی کەیفتە. ناچار پیاوێکم لەگەڵ خۆم هەڵگرت و لەماڵ دەرچووم، ناشزانم بۆکوێ ئەچم چونکە نازانم تەرمەکە لەکوێیە. بەبێ فیکر رووم کردە «مزگەوتی گەورە». ئەوا لە هەموو کۆلانەکانیشەوە گوللەبارانە. کەگەیشتمە بەرماڵی «رەشۆل»، «ئەختەر»ی ژنی رەشۆل ـ کەچوو بوو لەگەڵ تەرمەکەدا بۆ حەپسخانە و گوللەی بەرکەوتبوو ـ هێنابوویانەوە بۆ ماڵەوە، لەو کاتەداگیانی دەرچوو بوو بە شین و شەپۆڕا..

کەچوومە مزگەوتی گەورە و پرسیم بۆ تەرم سەیرم کرد هێناویانەتەوە، لێرەدا تۆزێ حەسامەوە بەلاّم مزگەوتی گەورەی چی؟ لەبەر خەڵک رێگەی رێدارنیە. لەبەر ئەوە کە «فایق» و ئەوان پێیان وتبووم بەلکو ئیشێکی وا بکرێ تەرمەکە بنێژرێ، کەوتمە مشوری ئەوە، ئەوەندە هەبوو لەو کاتەدا نە [بابە عەلی]م دەست ئەکەوێ، نە [شێخ قادر]ی برای شێخ مەحموود. بە هەر جۆر بوو شێخ قادرم دۆزیەوە و پێم وت، شێخ قادر رازی نەئەبوو بە ناشتنی تەرم بەوشەوە، ئەو و چەند کەسێکی تر لە خزمەکانی ئەیانوت لە سولەیمانی نەبووە بە رەوشت کە بەشەو تەرم بنێژرێت. بیانووی منیش ئەوە بوو ئەم تەرمە جارێ هەر لە مزگەوتی گەورە ئەنێژرێ، دووهەم ئەگەر بکەوێتە بەیانی هەرایەکی خراپتر ئەقەومێ و لەمە بۆ ئێوە و ئەهلی شارەکە هەمووی زیانی هەیە. لەو وەختەدا [بابە عەلی]ش هات و بەهەر جۆر بوو رازی بوون بە ناشتنی تەرم، بەلاّم چۆن بنێژرێ. جارێ نەشۆراوە، پاش ئەوەش جەنازەکە لە ژووری مەرقەدەکەدایە بهێنرێتە دەرەوە بۆ شۆردن خەڵکەکە ئەیفرێننەوە!. لێرەدا دیژواری زۆرتر بوو!..

قسەیان هاتە سەر ئەوە کە جار بدەن بەناو خەڵکەکەدا ئەم [جەنازە]یە بەیانی ئەنێژرێ و هەر کە بچێتەوە ماڵی خۆی. بەمە تۆزێ خەڵکەکە سووک بووەوە، پاشان وتم هەر دوو قاپی حەوشەکە داخەن. لەگەڵ ئەمانەشدا هەر زاتی ئەوە نەبوو کە جەنازەکە بۆ شۆردن لە ژووری مەرقەدەکە بهێنرێتەوە دەرەوە، لە دەرەوە بەسەتڵ ئاو ئەبرایە ژووری [مەرقەد]و بەو جۆرە شۆردیان. پاشان نوێژی لەسەرکراو نێژرا. تا ئەمانە کرا سەعات بوو بە یازدەی شەوێ خەڵک بە تەواوی ئیتر بلاّوەی لێ کرد.

لە هەرای ئەو شەوەدا (٢) کەس کوژرا؛ ژنەکەی رەشۆل و فەقیەک. بریندار، کە برایە خەستەخانە (١٣) کەس بوو کە ئەمانە هیچ هۆشیان نەبوو. بەلاّم ئەو شەوە بە جۆرێکی تێکرایی، کە لە پاشان من وەرم گرت بریندار گەیشتبووە (٤٠) کەسێک. لە زمانی ئەو کەسانەوە کە تەرمەکەیان شۆردبوو وتیان لەو وەختەداکە برابوو بۆ بەردەرکی سەرا

گوللەیەکیش بەرشانی تەرمەکەکەوتبوو، ئەوەندە هەبوو لەو وەختەدا نەیانئەویست بڵاوی بکەنەوە.

ئەمە لێرەدا وا. لەولاوە «عمر علی» موتەسەڕفی وڵات کە لە بەغدابوو، وەرئەگرێ ئەوا جەنازەی [شێخ مەحموود] بڕایەو بۆ سولەیمانی، سەر لە ئێوارە لە بەغدا بەڕێئەکەوێ و بە پەلە ئەیەوێ خۆی بگەیێنێتەوە سولەیمانی. لە ڕێگە ئەپرسێ، کە پێئەڵێن ئەم کارەساتە ئەڵێ تەقەیان لێ بکەن و لێیان بکوژن هیچ دەست مەپارێزن!.

بەیانی زوو گەیشتەوە سولەیمانی لە پێش هەموو شتێکا ئەمری دەرکرد بۆ دەرنەچوونی شەوێ لە ناوشار؛ لە سەعات شەشی ئێوارەوە تا شەشی بەیانی، پۆلیسی بە چەک و دەبابەو تۆپ و تفەنگەوە خستە سەرجادەکان. مەنعی کرد کەکەس ناوی [شێخ مەحموود] نەیە بەسەر زمانیا، خەتیبەکانی مزگەوتی گەورە و خانەقای مەولانای بانگ کرد کە نەکەن باسی شێخ مەحموود بکەن، بەیاننامەیەکی دەرکرد و بڵاوی کردەوە کە: هەموو کەس لەمرێ و پێویست نیە بۆ [شێخ مەحموود] ئەوەندە بە تەنگەوە بن، ڕۆژنامەی «ژین» کە لەو ڕۆژەدا خەبەری مردنی [شێخ مەحموود]ی بڵاوکردبووەوە نەیهێشت بڵاو ببێتەوە، دەستەی ڕۆژنامەی خستەژێر پرسیارەوە کە بۆچ شتی وایان نووسیوە؟. ڕۆژنامەکە تا، لای عەسر تەوقیف کراو پاشان بەهەر زمانێک بوو بەرەڵا کرا.

ئەمجا کەوتە خەڵک گرتن لەناو شار، لەبەر کارەساتی ناشتنی تەرمی شێخ مەحموود (٥٢) کەسی لە سولەیمانی گرت، کەوتە سەر ئەوە کە ئەوانەش لەگەڵ ئەم تەرمە لە بەغداوە هاتوون ئەوانەش بگرێ، بەڵام بۆی نەکرا.

پرسە لە مزگەوتی گەورە دانرا، پرسەکەش هەر ئەوەبوو بەیانی دائەنرا تا سەعات پێنجی ئێوارە و پاشان لەبەر ئەوە ماوەی گەڕان نەبوو هەڵئەگیرا. تا سێ ڕۆژ پرسە هەبوو خەڵکی تر لە وڵاتانەوە ئەهاتن، پاش سێ ڕۆژە پرسە دوایی هات، ئەوانەی کە لەم لاو لەولاوە هاتبوون گەڕانەوە بۆ شوێنی خۆیان. من و «حاجی نووری کەریماغا»ش

گەڕاینەوە بۆ بەغدا.

ئەمە کارەساتی مردنەکەی [شێخ مەحموود] بوو لە سولەیمانی و ئەمەبوو پیاوەتی حوکوومەتی وەخت و [عمرغەلی] موتەسەڕفی سولەیمانی.! لەگەڵ ئەوەدا لەگەر حوکوومەت [شێخ مەحموود]ی پێشەوای کوردستانی بە ئەفسەرێکی بچووک بزانیایە و چەند سەربازێکی «ماتەمی» لە بناری شارەکەی سولەیمانیەوە هەم بەناوی رێز لێ گرتن و هەم بە ناوی ئاسایشەوە بخستایەتە تەکی ئەو کارەساتانە هیچی رووی نەئەدا، بەڵام حوکوومەت ئەو حوکوومەتە بوو کە (٣٥) ساڵ جەزرەبەی [شێخ مەحموود]ی ئەدا بۆ ئەوە پیاوەکانی خۆی لەسەر کورسی بن، ئێستە چۆن ئیشیوا ئەکا کە [شێخ محموود] بەرێز و خەڵکی‌تر لە ئاسایشا بن؟!..

ئەوەندە هەیە زۆر لۆمەشیان ناچێتەسەر، چونکە ئەوان هەموو ئامانجێکیان کیسە پڕ کردنی خۆیان و رازی‌کردنی ئاغاکانیان بوو. یەکێ ئەمە ئامانجی بێ ئیتر چۆن بە تەنگ دڵنەوایی و ئەمن و ئاسایشی میللەت و وڵاتەوە ئەبێ؟!.

ئەمە قانوونێکی تەبێعیە ئەگەر سەرۆکی حوکم وکاربەدەستانی حوکم بیرو باوەڕیان باش بێت و ئارەزووی رەزامەندی و ئاسایشی میللەت بکەن، ئەو «شەعب» و میللەتە لە ماوەیەکی کەمدا ئەگەبەنە چڵەپۆپەی بەرزی و کامەرانی، خۆ ئەگەر ئەو کاربەدەستانە هەموو کۆششێکیان بۆ رەنگاو رەنگ کردنی کۆشکە عاجیەکانی خۆیان بوو بۆ ئەوە گوێیان نەبێ لە ئاهۆناڵەی میللەت، ئەوە رۆژە رەشێکە کە تووشی هەر دوولایان ئەبێ؛ تووشی ئەوان ئەبێ چونکە کۆشکی عاجی کە لەسەر بناغەی زوڵم و جەور دامەزرا زوو ئەرووخێ، تووشی میللەتیش ئەبێ چونکە بەدەستەوانەوە ماوەیەک گیر ئەخۆن، بەڵام دەوری هەر دوولاشیان زوو دوایی دێ؛ هی ئەوان بەرووخاندن!. هی ئەمان بە رزگاربوون!..

شۆڕشی بەرزان

قارەمانی بەرزان
[مەلا مستەفا]

«بەرزان» ـ کە هەندێک بە «بارزان» ناوی ئەبەن ـ گوندێکە لە قەزای «زیبار» کە کەوتۆتە شیمالی رۆژهەلاتی موسڵەوە ـ شێخەکانی بەرزان نسبەت ئەدرێنە پاڵ ئەو گوندە.

سەرچاوەی ئەم شێخانە لە [شێخ تاج‌الدین]ەوە هاتووە. کە ئەم شێخە یەکێک بووە لە خەلیفەکانی «مەولانا خالد» و لەو گوندەدا ئیرشادی کردووە و پاشان بەرە بەرە خەڵکی تر هاتوونەتە کۆرەکەیەوە. ئەم شێخ تاج‌الدینە بێجگە لە تەریقەتەکەی پیاوێکی عالم و زاناش بووە. پاش خۆی تەریقەت هاتۆتە سەر شێخ «عبدالسلام»ی کوری و پاش ئەو بۆ شێخ «محمد»ی کوری شێخ عبدالسلام. پاش ئەو شێخ عبدالسلامی دووهەم، شێخ أحمد، شێخ محمد صدیق، مەلا مصطفی، شێخ محمد ـ کە ئەم شێخ محمدەیان بە «بابۆ» ناوبانگی دەرکردووە ـ

هەرچەندە شێخ محمدی یەکەم ئەم هەموو کورانەی هەبووە بەڵام دەستووری سەرۆکی شێخایەتی و ئیرشاد هەر بە دەست «شێخ أحمد»ەوە بووە.

هەر لە سەرەتاوە بەرە بەرە بە هۆی شێخایەتی و تەریقەتەوە هەموو ناوچەکانی «میرگەسوور و مزووری بالا» و زۆرتر لە «زیبار» بوون بە مرید و تۆبەکاریان تا لە ئاخرا وای لێهات بە هەموو خەڵکی ئەو ناوە ئەوترا: «بەرزان» و «بەرزانی». وە یا عەشایری بەرزان. بێجگە لە شێخەکان بە مسکینەکانیش هەر ئەوترا «بەرزانی». ئەمە یەکێک بوو لە ناقە رەوشتە نایابەکانی شێخانی بەرزان کە لەقەبی خۆیان دابوو بە مسکینەکانیش.

[بەرزان] وای لێهات لە ناقە گوندێکەوە بوو بە نزیکەی (٢٠٠) گوند و (٢٥) هەزار

كه‌سێك. ولاته‌كه زۆر كوێستان و شاخ و داخه، له شیماله‌وه پاڵ ئه‌دا به خاكى [توركیا]وه، كه‌مه‌كێك له رۆژهه‌لاتیه‌وه پاڵ ئه‌دا به ئێرانه‌وه، باقى رۆژهه‌لاته‌كه‌ى ناوچه‌كانى «برادۆست» و رواندزه. له جنووبه‌وه «ئاكرێ» پاڵى پێوه‌داوه، له رۆژئاوایه‌وه «ئامێدى و دهۆك» گرتوویانه‌ته باوه‌ش.

چاندنى گه‌نم و جۆى كه‌مه، میوه‌ى زۆره، هاتووچوویان له‌گه‌ڵ «مووسڵ»دایه. به‌رزانیه‌كان زۆر شه‌ڕكه‌رو ئازان، به‌هه‌موو مه‌عنایه‌ك ژێر ده‌سته‌ن بۆ شێخه‌كانى خۆیان، قسه شكاندنى ئه‌وان به‌لاى به‌رزانیه‌وه نابێ، به‌رزانى درۆ نازانن، زۆر پابه‌ندى دیانه‌تن، هه‌موو شافعى مه‌زهه‌بن. له به‌رزاندا هه‌ركه‌سه جووت و به‌راوى خۆى هه‌یه، شێخه‌كانیش له‌م لایه‌نه‌وه هه‌ر به ئه‌ندازه‌ى مسكێنه‌كانیان هه‌یه. شێوه‌ى قسه‌كردنیان شێوه‌ى كوردى بۆتانه. مۆسیقاى قسه‌كردنیان ئاوازه‌یه‌كى هه‌یه. له مێژه ناوى به‌رزان و به‌رزانى كه‌وتۆته سه‌ر كورسیه‌كانى سیاسه‌ته‌وه. كه‌واته با تۆزێ بچینه‌وه بۆ دواوه:.

* * *

له پێش ئه‌م ئاوردانه‌وه‌دا ئه‌بێ ئه‌وه بزانرێ كه ناوى [به‌رزان] له، وشه‌ى «به‌رز»ه‌وه هاتووه، له‌به‌ر ئه‌وه ئه‌وگونده رێ كه‌وتنى دروستكردنه‌كه‌ى له شوێنێكى به‌رز و بڵنده‌وه بووه پێیان وتووه [به‌رزان].

هه‌ندێ كه‌س ئه‌ڵێن «بارزان» وه بارزان ئه‌به‌نه‌وه سه‌ر «پارسان» و ئه‌ڵێن واته [عابدان] و [زاهدان] له‌سه‌ر ئه‌و اعتباره كه ئه‌م شێخانه زاهد و خوا ناس بوون. ئه‌مه جارێ بێجگه له‌وه كه ئه‌مه نه‌ئه‌بوا پارسان بوایه، به‌ڵكوو ئه‌بوا «پارسایان» بوایه و ئه‌ویش بارزانیان بوایه، واته مفردى وشه‌كه بارزانیان بوایه، ئه‌و وه‌خته «جه‌معه»كه‌ى ئه‌بوو به «بارزانیان‌بان» وه یا «بارزانیان‌كان» ئه‌مه‌ش دیاره شتێكى هه‌ڵه‌یه. دیسان ئه‌وانه له سه‌ر ئه‌و اعتباره وا ئه‌ڵێن كه‌گۆیا ئه‌مه له خواناسى شێخه‌كانه‌وه هاتووه، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌دا ناوه‌كه هه‌یه له پێش ئه‌وه‌دا كه ئه‌و شێخانه ده‌ست بده‌ن به شێخیه‌تیه‌وه، واته له‌گه‌ڵى پێش زه‌مانى

[شێخ تاج‌الدین]ەوە ئەو گوندی [بەرزان]ە هەیە و ناوی [بەرزان] بووە.

ئەمەش پێچەوانەی ئەوە نیە کە «بەرزان» لێستە عەشرەتە و چۆن ئەبێ ناوی گوندێ؟!.
پێچەوانەی ئەوە نیە، چونکە هەموو عەشرەتێک ناوەکەی سەرەتا ناوی باپیرە گەورەیەکی وە یا ناوی ئەو شوێنە بووە کە لێ دانیشتوون، ئەمانیش [بەرزان] سەرەتا ناوی ئەو گوندە بووە و بە درێژایی زەمان بلاّوبوونەتەوە، تاوای لێ هاتووە بووە بە ناو بۆ عەشرەت و ولاّتەکانی شیروان، هەرکی، بەرۆژی و مزوری و هەموو ئەو ولاّتە.

* * *

گەڕانەوە بۆ سەرباسەکە:

لەکاتێکداکە «شێخ تاج‌الدین» خەریکی شێخیەتی بوو لەبەر ئەوەکە ئەو لە ئاخر و ئۆخری ژیانیا دەستی‌دابوو بە دامەزراندنی بنەماڵەی شێخیەتیەوە کوڕی مریدان ئەوەندە پەرەی نەسەندبوو.کە ئەوکۆچی کرد شێخایەتی هاتەسەر «شێخ عبدالسلامی یەکەم». ئەم لەبەر بناغەدانانی باوکی و زیاد مانەوەی خۆی ناوێکی زلی دەرکرد و مرید و سۆفیەکی زۆری بۆ پەیدا بوو، بەم بۆنەوە دەسەلاّتێکی باشی پەیداکرد، ئەم جۆرە دەسەلاّتە بۆ ئاغەکانی زێبار و وردە ئاغەکانی‌تری ئەو دەورە دەستی نەئەدا ـ وەکوو رەوشتی هەموو شێخەدنیەک ـ چاکی دوژمنایەتیان لێ بەلاّداکردبۆی. ئەم ناکۆکی بەینی زێباری و شێخانی بەرزانە تا زەمانی شێخ محمدی کوڕی شێخ عبدالسلامی گەورەش هەر درێژەی کێشا و پاشان ئیتر سەریان بۆ دانەواندن و شێخانی «بەرزان» بە تەواوی سەرکەوتن.

لە دەورەی [شێخ عبدالسلام] و دەورەی ناکۆکی‌دا ئاغەکانی زێباری هەرجارە خۆیان لەکاربەدەستەکانی زەمانی عوسمانی نزیک ئەخستەوە بۆ ئەوە سەرکەون، بە هەموو جۆر زمانیان لە بارەی نالەباری «شێخە»کانا ئەگێرا.کاربەدەستانی دەوریش سەری تەلیان ئەگەیاندەوە بە ئەستەمۆڵ و [بابی عالی]، ئەیانوت ئەم شێخانە یاخی بوون!. لە راستیشا وانەبوو بەڵکوو هەر ئەوەندە بوو ساردیەک لە بەینی بابی عالی و شێخانا پەیدا بووبوو.

ئیش کە درێژەی کێشا ناچار «شێخ عبدالسلام» بە ئاشکرا داوای هەندێ شتی لە «بابی عالی» کرد. یەکێک لەو داواکردنانە لابردنی هەندێ لەو کاربەدەستانە بوون کە بووبوون بە مایەی فیتنە لە بەینی ئەو و «بابی عالی»دا. دیسان هەندێ کاروبار رێک خستنیش لە ولاتی کوردەواری ئەو شوێنەدا وەکوو لابردنی هەژاری و چاک کردنی ئابووری ولات و کردنەوەی قوتابخانە و خوێندن بە کوردی تیایاندا.

حوکوومەتی ئەستەمۆڵ کە چاوی بەم قسانە کەوت ئەوەندەی تر شێت بوو! وتی ئەم جۆرە داواکردنانە هی شێخێکی تەریقەت نیە، بەڵکوو ئەمە تێوەژەندنێکە لە لایەن کۆمەڵە کوردیەکانەوە کە ئەیانەوێ حوکوومەتێکی لامەرکەزی بۆ کورد دروستبکەن!. بێجگە لەمەش دیسان خەڵک و خوا وایان لە [بابی عالی]گەیاندبوو کە ئەمانە لە ژێرەوە لەگەڵ روسا قسەیان هەیە بۆ دروستکردنی حوکوومەتێکی کوردی بۆیان!.

هەمو ئەم شتانە بوون بە هۆی ئەوە کە حوکوومەتی ئەستەمۆڵ بە هەموو جۆر خەشم و قین لە «بەرزان» و بەرزانیەکان هەڵبگرێ و خەریکی ئەوەبێ کە لە ناویان بەرێ.

ئەمە و دیسان لە بەربەرەکانیەکانی «حزبی اتحاد و تەرەقی» و «حزبی حریة و ئیئتلاف» لە ئەستەمۆڵ هۆیەکی تر پەیدا بووبوو بۆ ناکۆکی بەینی [شێخ عبدالسلام]ی بەرزان و حوکوومەتی ئەستەمۆڵ: ـ

«حزبی اتحاد و تەرەقی» شێخ عبدالسلام ـ یان بەوەداتەناکە ئاو لەوان لێڵ ئەکا و سەر بەبەرەی «حریة و ئیئتلاف»ە. کە حزبی ئیئتلاف هاتە سەر حوکم، بە هۆی «ناظم پاشا»ی والی بەغداوە عەفواتێکی گشتی بۆ ئەو و بۆ هەموو بەرزانیەکان لە ئەستەمۆڵ دەرچوو، سەرباری ئەمەش هەر [ناظم پاشا] داوای ئافەرینێکی لە «بابی عالی» کرد بۆ «شێخ عبدالسلام».

لە پاش ئەم ماوەیە زۆری پێ نەچوو دیسان بەرەی [اتحاد و تەرەقی] هاتنەوە سەر حوکم، [ناظم پاشا]ی والی بەغدا ـ کە لە پاشا بوو بە وەزیری جەنگ لە ئەستەمۆڵ ـ بە

دەسیاری بەرەی اتحاد و تەرەقی کوژرا. ئەم حزبە دیسان دەستیان دایەوە بە توند و تیژیەوە. «سلیمان نظیف»ی کوڕی سعید بەگی دیاربەکریان کرد بە والی [مووسڵ].

جاری پێشوو کە [حزبی اتحاد و تەرەقی] لە باوابوون بە سەرۆکی «محمود شوکت پاشا» وەزارەتی ئەستەمۆڵیان دامەزراندو حوکمیان خستە دەست خۆیان. لەم کاتەدا مەحموود شەوکەت پاشا کوژرا و وەزارەتەکەیان کەوت. حزب کوشتنی مەحموود شەوکەتیان خستە ئەستۆی «صفوت بەگ» قایمقامی عەسکەری ـ کە ئەندامێکی بەکار و گەورە بوو لە [حزبی حریة و ئتلاف]دا ـ کە سەر لە نوێ بەرەی اتحاد و تەرەقی هاتنەوە سەر حوکم «صفوت بەگ» لەبەر ئەوە کە لەو سەردەمەدا لە «مووسڵ» بوو هەڵات و خۆی خستە لای «شێخ عبدالسلام».

کە «سلیمان نظیف» لە لایەن اتحادیەکانەوە کرا بە [والی مووسڵ] هەموو جۆرە دەسەڵاتێکی درایە؛ کوشتن، برین، حەپس، هەموو شتێک. لێرەدا هات داوای [سەفوەت بەگ]ی لە [شێخ عبدالسلام] کرد، شێخیش سەفوەت بەگی نەدا بە دەستەوە. ئەمجا «سلیمان نەزیف» لەشکری کێشایە [بەرزان]ەوە، لە پاش شەڕ و شۆڕێکی زۆر [شێخ عبدالسلام] ولاتی خۆی بەجێ هێشت و رووی کردە ولاتی ئێران. لەوێ بوو بە میوانی [سید طه]ی سید صدیقی شێخ عبیداللەی نەهری لە نزیکی «ورمێ». پاش ماوەیەک ویستی دیدەنیەک لە «سمایلاغای سمکۆ» بکا ـ کە ئەو سەردەمە سمایلاغا لەسەر سنووری ئێران و تورکیادا بوو ـ دیدەنی کرد و گەڕایەوە بۆ «نەهری». وە ئەم دیدەنیەی بۆ چ مەبەستێک بوو دوور نیە هەموو کەس بیزانێ!.

لەگەڕانەوەیا هەندێ کەس سەری رێیان پێ گرت کە ئەبێ بچێت بۆ لایان و گوندەکەی ئەوانیش پیرۆزبکا. گۆیا ئەم دەستەیە لە لایەن «سۆفی عەولای فەنەک» ناوێکەوە نێرابوون ـ کە ئەم ئەولایە لە رواڵەتدا خۆی بەیەکێ لە دۆستەکانی شێخ ئەزانی ـ شێخ گەلێ بیانووی بۆ نەچوون هێنایەوە بەلام پیاوەکانی وازیان نەهێنا و وتیان: «کاک عەولا»

وتوویەتی ئەگەر شێخ نەیەو ماڵەکەم پیرۆز نەکا ماڵەکەم ئەسووتێنم!.. گۆیا ئەم «کاک عەولاّ»یەش سەرۆکی هۆزێکی شکاک بووە لە خاکی تورکیادا. شێخ ناچار لەیێ بە رۆیشتن و دڵیان ناشکێنێ.

کە شێخ بە ناوی بانگێشتن و میوانەوە لەرواو پاش دانیشتن، عەولاّ پێ ئەڵێ من تۆم بۆ ئەوە هێناوەتە ئێرە کە بتگرم و بتدەم بە حوکوومەتی تورک!. هەرچەندە شێخ لەم رووەوە قسەی لەگەڵ کردو ویستی لەو فیکرەی پەشیمانی کاتەوە کەڵکی نەبوو. ناچار سەری کرنۆش بۆ چارەنووس دالەنەوێنێ. پیاوەکانی شێخ ویستیان دەست بکەنەوە شێخ نەیهێشت، لەگەڵ ئەوەش دوو پیاویان هەر خۆیان نەگرت، چەند کەسێکیان کوشت و پاشان ئەوانیش هەر لەوێدا کوژران.

شێخ گیرا و برا درایە دەست حوکوومەت، لەوێوە بردیانە «وان»، لەوانەوە بۆ «دیاربەکر» و لە دیاربەکرەوە بۆ مووسڵ [سلیمان نەزیف] بە ئاواتی خۆی گەیشت!. لە پاش موحاکەمەیەکی سەرزارەکی گۆیا بەناوی ئەوەوە کە وەختی خۆی لەشکری شەشەمی عوسمانی ویستوویە بچێ بۆ جەنگی رووسیا شێخ سەری رێ پێ گرتوون و شەڕی لەگەڵ کردوون حوکمی خنکاندنیان دابەسەر ئەو و سێ کەسی تر لە هاوڕێکانیا کە یەکێکیان «محمداغای هیشتی»یان پێ ئەوت، سەرۆکی عەشرەتی «رێکان» و پیاوێکی پیربوو. یەکێکیان «عەبدیاغای مزوری» و دیسان ئەویش چوو بووە ساڵەوە، یەکێکیشیان عەلی کوڕی حەمەدئەمیناغای مزوری، ناو بوو کوڕێکی گەنجی شایان بوو.

لە یەکێ کانوونی یەکەمی (١٩١٤) ئەم چوار کەسە لەسەر داواکردنی حەقێکی خوراوی خۆیان هێنرانە بەر «سێدارە» و خنکێنران. [شێخ عبدالسلام] لە پێش ئەوەدا بچێتە بەر ئەنافەکە دەستنوێژێکی شورد، هەندێ قرآنی خوێند و پاشان چووە پێشەوە وتی: «ئەم کوژرانەی من بەم جۆرە وەنەیێ بۆ حوکوومەت قازانج بێت» ئەمەی وت و پەتەکەی کردە ملی خۆیەوە.

[عەلی حەمەدەمیناغا] کە برایە بەر سێ دارە کە وتی: «قوڕ بەسەر حوکوومەت، وەنەبێ لەنەمانی ئێمە [بەرزان] لە ناو بچێت. با حوکوومەت بزانێ کە بەرزان نامرێ!.» و ئەویش سەری کرا بە پەتە کەوە!..

هەروەها لەسەر ئەم باسە ئەڵێ: لەسەر ئەو داخوازیانە کە کرابون سلیمان نەزیف شێخ بهاءالدینی بامەڕنێ، شێخ عبدالسلام و شێخ نوورمحمدی گەورە ـ بریفکانی ـ ئەمانەی گرتو هێنانیە مووسڵ. «شێخ بهاءالدین»ی ناردەوە، «شێخ عبدالسلام»ی خنکاند، «شێخ نوورمحمد»ی خستە زیندانی خنکاندنەوە، لە پاش پێنج رۆژ لەبەر نەخۆشی بردیانە خەستەخانە و زۆری پێنەچوو لەوێدا مرد، لە پاشان نەیهێشت کە سوکارەکەی تەرمەکەی بەرنەوە هەر لە مووسڵا نێژرا.

ئەمە پەردەی یەکەمی دەوری شۆڕشی «بەرزان» بوو.

* * *

شەڕی (۱۹۱۴ـ۱۹۱۸) دوایی هات و شەڕەنگێزەکان رێ کەوتن، لە [۵ی تشرینی دووهەمی ۱۹۱۸]دا ئینگلیز چووە مووسڵەوە. کە ئەمە رووی‌دا بەرزان و شێخەکانی [بەرزان] پەلیان بڵاوکردەوە و دەستیان کێشا بەسەر عەشایەرەکانی ئەو ناوەدا، سیاسەتی ئەو وەختەی ئینگلیزیش دەنگ نەکردن بوو. بەم هۆیەوە ئەمان هەر بەهێزتر ئەبوون، بە تایبەتی وڵاتی «مێرگە سوور» کە عەشرەتی «شیروان»ی لێ دائەنیشت بوو بە پارچەیەکی تەواو لە «بەرزان». کە عێراق کەوتە ژێر حوکمی حوکوومەتی عێراقیەوە بەرزان زیاتر هیوای بەخۆی پەیدا کرد و کەوتە سەرلەوەکە بە تەواوی قسەی خۆی لە هەموو ئەو وڵاتانەدا بڵاو بکاتەوە، ناوچەی حوکمی گەیشتە بناری «رواندز».

تا ئەو سەردەمە لەهەر لایەکەوە ئەگەر یەکێک بەرەنگاریان ببوایە لایەنی شێخەتیەکەی ئەمان لایەنی عەشرەتداریەکەیانی بەهێز ئەکرد و ئەو بەرەنگارە لیتر هیچی پێ نەئەکرا و سەری کڕنۆشی دائەنەواند.

کەکەوتنە ولاّتی رواندز و «برادۆست»ەوە «شێخ رەشیدی لۆلان» خۆی لە بەریانا راگرت و بوو بە کۆسپێکی زل لە رێگەی پێشکەوتنیانا. «شێخ رەشید»یش خۆی بە شێخ ئەزانی و ناوچەیەکی بەهێزی مریدین و مەنسووبینی هەبوو[1]. ئەو هێزە مەعنەویەکە شێخەکانی [بەرزان] داوایان ئەکرد ـ وەکوو شێخیەتی پێ ـ شێخ رەشیدیش خۆی بە خاوەنی عەینی هێز ئەزانی و عەینی قسەی بەسەر خەڵکا هەبوو. دیارە شیر لە شیر کارناکا!..

[شێخ رەشید] کەزانی لەگەڵ ئەم هەموو شێخیەنیەشا دەستی ئەو دەستی شێخەکانی بەرزان هەر ناشکێنێ پاڵیدا بە حوکوومەتەوە و ئەمجا هێزێکیتری بۆ خۆی زیاد کرد. کە شێخەکانی [بەرزان] ئەمەیان زانی ـ شێخی قسەرەواش لە شێخەکانی بەرزانا هەر شێخ أحمدی براگەورەی مەلامصطفی بوو ـ عێلجاڕیان کرد و ولاّتی «شێخ رەشید»یان بە تەواوی داگیر و شێخیان بەجارێ کزکرد.

کە ئیش گەیشتە ئەم شوێنە حوکوومەت کەوتە سەر ئەوەکە بەتەواوی بچێتە مەیدانەوە. ولاّتی بەرزانیش هەمووی شاخ و داخ و هەڵدێرە، لەبەر ئەوە حوکوومەت ئەمەی پێ ناکرێ کە راستەو راست لەشکر بنێرێ.

ئەو سەردەمە «بزنانە» وەرئەگیرا، ولاّتی بەرزان لە سالاّ لەگۆترە هەندێ پارەی ئەدا بە

---

١ ـ «برادۆست» ناوچەیەکی فراوانە لە ولاّتی «رواندز» و پاڵیداوە بە ئێران و تورکیاوە، لە پشتەوە هەمووی شاخ و چیایە. مەرکەزەکەشی گوندی «سیدەکان»ە. لە ناوچەی برادۆستدا بێجگە لە عەشرەتی برادۆست خۆی عەشایەرەکانی «پیرهسنی، رەواندۆک و خواکورک»یش دائەنیشن.

ناوچەی نفوزی شێخایەتی [شێخ رەشید] وەکوو لەناو ئەم عەشرەتانەدا بلاّوبووبووەوە گەیشتبووە عەشرەتەکانی «خەیلانی، هەرکی و مامەساڵە»یش. ئەمە لە عێراقا. لە ئێران و تورکیاشا عەشرەتەکانی هەرکی جێنشین، مامەش، زەرزا، گەردی، سیدای گرتبووەوە تا ئەچووە ولاّتی جۆلەمێرگ.

ئەڵێن «شێخ رەشید» لە سەرەتای ژیانیا رێ گرتبوو، پاشان بە هەمەتی پیرانی «تەریقەت» پێ گەیشتووە و بووە بە [شێخی إرشاد]. تەریقەتەکەشی [تەریقەی نەقشبندی] بووە.

حوکوومەت لەباتی هەموو بزنانە و مەڕانەی هەموو ولاتەکە. حوکوومەت وتی من ئەمەوێ سەرژماری تەواو بۆ ئەم بزنانەیە بکەم و بەپێ سەرژمار پارەبدرێ، لەبەر ئەمە ئەبێ نوختەی پۆلیس و دائرەی حوکوومەت لە بەرزان دروست بکرێ. «شێخ أحمد» وتی ئەمە رەوشتێک بووە تا ئێستە نەبووە، چ لە دەوری [تورکیا]، چ لە دەوری ئینگلیزا. ئەم ولاتە لەبەر گەرمیانی و کوێستانیەکەی دانیشتوەکانی هەر بەچاوی کۆچەرایەتی لەلایەن باج و بزنانەوە سەیرکراون، چەشنی ئەو کۆچەریانەی ترکە لە عێراقا هەن، چۆن ئەوان هەروا بەگۆترە شتێکیان لێ وەرگیراوە، [بەرزان]یش هەروابووە. کە واتە پێویست بەردوستکردنی بنکەی حوکوومەتی ناکا لەم ولاتەدا، چیمان داوە ئەیدەین و بە هیچ جۆرە لە هیچ وەختێکدا نافەرمانی و سەرپێچی لە ئیشی حوکوومەت لە ئێمەوە رووناداا.

شێخ أحمدی براگەورە

حوکوومەتی ئەو دەورە وەزارەتی یەکەمی «توفیق سویدی» بوو، ئەم وەلامەی «شێخ أحمد»ی بەلاوە باش نەبوو بەباخی گەری دانا، بۆیەش وای دانا چونکە وەکوو بۆمان دەرکەوت لە بیانوو ئەگەڕا. فەرمان درا کە لەشکر بچێتە سەر «بەرزان». بەلام لەو سەردەمانەدا ئیش کردن بۆ جێبەجێ بوونی پەیمانی (١٩٣٠) لەکایەدا هەبوو لە هەموو عێراقا. ئەمە لە لایەکەوە لە لایەکی تریشەوە هەرای ئەیلوولی (١٩٣٠) سولەیمانی و بزووتنی شێخ مەحموود لە «پیران» و پەلاماردانی بۆ عێراق حوکوومەتی شلەژاندبوو، بەم بۆنەوە وازهێنرا لە ناردنی لەشکر بۆسەر بەرزان تاکەوتە دەور و بەری تشرینی (١٩٣٢).

ئەمە هەبوو، لەسەر قسەی «ئەمین زەکی بەگ»یش کە ئەو سەردەمە وەزیری جەنگ بوو ئەڵێ:

«فەرمانێکم لە لایەن «جەنەرال لۆخ» مستشاری وەزارەتی جەنگەوە بۆ هات بۆ ئیمزا کردن بۆ ناردنی لەشکر بۆ سەر بەرزان. وتی داوای دۆسیەکانی پێش لەمەم کرد هیچ شتێکی وام لەو دۆسیانەدا بەرچاو نەکەوت. لەم رووەوە قسەم لەگەڵ «رئیس الوزراء»دا کرد ئەویش بۆ ئەم مەسەلەیە ئاگای لە هیچ نەبوو. قسەم لەگەڵ «مەلیک»داکرد ئەویش هەر بێ ئاگا بووا. وتی ئیتر منیش کە زانیم وایە فەرمانەکەی مستشاری بەریتانیم گێرایەوە و ئیمزام نەکرد.».

* * *

لە شۆڕشی دەوری دووهەمی بەرزانـدا «فـەلە ـ دیـان» و «تـەیاری»بـەکـان هـۆی هەرە گەورە، بەڵکوو تاقە هۆبوون بۆ هەڵگیرساندنی ئەو شۆڕشە. لەبەر ئـەوە پـێویـستە ئاگاداریەک بەسەر کارەساتی ئەم فەلانەدا پەیداکەین بۆ ئەوە بۆمان دەرکەوێ کە بـە چەجۆر ئەمان بوون بە یەکەم هۆ بۆ ئەو شۆڕشە؟.

تەیاریەکان واچووبووە دڵیانەوە کە لە پاشماوە و نەتەوەی «ئاسووری»یەکانن. لەمانە لە «جۆلەمێرگ» و دەورو بەری «وان» لە نزیکەی سنووری ئێران و رووس‌دا دائەنیشتن، هەموویان بە جۆرە سەربەخۆییەکی زاتی لە ژێر فەرمانی [مارشەمعوون] ـ سـەرۆکـی رۆحانی گەورەیانا ـ رایانئەبوارد. [مارشەمعوون] لەقەبێکە بۆ ئەو رەئیسە گەورە دینیەیان کە ئیدارەیان ئەکا.

لەشەڕی (١٩١٤ـ١٩١٨) رووس پەلاماری «ئـەنادۆڵی رۆژهـەڵاتی»دا و وڵاتـی «وان»ی گرت و چاوێریەکی باشی ئەرمەنیەکانی ئەوێ کرد و جبەخانە و هەموو جۆرە چەکێکی دانێ. ئەمانە بـەرانـبەر بـە تـورک یـاخی بـوون و دەستیان کـرد بـە جـۆرە کردەوەیەک لە کوشتن و بڕینی ئەهلی ئەو ناوە نـەفسـی ئـینسانی بـێزی ئـەهاتەوە لەو کردەوانە. حوکوومەتی تورکی ناچار بوو بە تەمێ کردنیان، ئەویش لە کوشتن و بڕینیان هیچ درێغی نەکرد، تەنانەت «کوشتاری ئەرمەنیەکان» بوو بە تەئریخێک. ئەمجا ئەوانەیان

کـــە لەکـــوشتن رزگـــاریان بـــوو رووبـــەرووی ولاّتـــی ئـــێران بـــوونەوە و لەگـەڵ «نەستووری»یەکانی ئەوێدا قسەیان‌کرد بە یەک بۆ دۆزینەوەی ئیشێک بۆ خۆیان.

لە سەرەتای ئـەو شـەڕی (١٩١٤ـ١٩١٨)دا «لیژنەیەکـی رۆژهـەلاّتی بـەریتانی» دروست بوو بۆ ئەوەکە بکەوێتە ئیش کردن بۆ تەگەرەدان لەکارو باری «حووکومەتی عوسمانی» و یارمەتی ئەو کەسانانەی ئەداکە دوژمنن بە«حوکوومەتی تورک»!.

لەو سەردەمەدا ئینگلیز دەستەیەکی عەسکەری بە سەرۆکی «جەنەراڵ ویسترفیل» نارد بۆ «ورمێ» بۆ ئەوە نەستووریەکانی ئەو دەورە هەڵخرێنن بۆ بەگژا چوونی تورک. ئەمانە چوون و لەکانوونی دووهـەمی (١٩١٨)دا بـە ئـارەزووی خـۆیان گـەیشتن، هـەموو سەرۆکەکانی نەستووری ئەوناوەیان کۆکردەوە و قسەیان لەگەڵ کردن بـە یـەک. لە «تەمووز»ی ئەو ساڵەدا کاروانێکی چاک جبەخانە و چەکیان بۆ ناردن. تورکەکان لەم کارەساتە ئاگادار بوون، لە پێش ئەوەدا چەک و جبەخانەکـە بگـاتە دەسـت ئـەوانـە، تورکەکان هێرشیان بردە سەر «ورمێ» ئەوی بشێ و نەشێ پێیان کردن. ئـینگلیز لێـرەدا هیچی بۆ نەمایەوە تەنها ئەوە نەبێ ئـەوانـەی کـە لەکـوشتن دەربـاز بـوون بیانهێنێ لە دەوروبەری «باقوبە» دایانبنێ لەسەر رووباری «سیروان» و لەوێ بیانخاتە ئیشەوە!.

لە ماوەیەکی کەمدا بە «گاریە» هەمووی هێنانە ئەوێ و چادری بۆ هەڵدان. ئەمانە بوون بە نزیکەی (٥٠) هەزار کەسێک. (٥٠٠ و ١٣)یان لەو ئەرمەنیانە بوون کە لە ولاّتەکانی «وان، قەورقاس، بتلیس، غالیسیا، ئازەربایجان و ئەستەمۆڵە»وە هێنابوونی. (٢٥) هـەزار نەستووریشیان تیدابوو ـ کە (١٥) هەزار لەمانە لەکێوەکانی کوردەواریەوە هـاتبوون ـ (١٠) هەزارەکەی تریشیان لە ولاّتەکانی «سەڵماس» و «سڵدوز»ەوە هێنرابوون. ئەم (١٠) هەزارە، کە شەڕ برایەوە حوکوومەتی ئێران قسەی‌دا بەگەڕانەوەیان بـۆ ئـێران. مـایەوە (١٥) هەزارەکە، کە لەکێوەکانی کوردەواریـەوە هـاتبوون. ئـەمانە بـوون بـە مـایەی دیژواری؛ تورکەکان لە پـاش ئـەو هـەموو خـراپـەیە کـە لێـیانەوە دیـبوویان وەربـان

نەئەگرتنەوە، کوردەکانیش لێیان دڵنیا نەبوون تا ڕێگەیان بدەن و بچنە وڵاتەکەیانەوە. ئینگلیز لە پێناوی ئەو پیاوەتیەداکە لەگەڵی کردبوون و بەوجۆرە سەری بردبوون بە قوڕا هەر ئەوەی بۆمابووەوە کەنان و بەرگیان بداتێ!..

ئینگلیز لێرەدا چارناچار چوارچاو بووەوە وکەوتە سەر فیکری ئەوەکە ئیشێکیان بۆ ببینێتەوە. لە پاشەرۆکی قۆمیتەیەکی زۆردا «کۆلونیل لەچمەن» ئەم ڕێگەیە دۆزیەوەکە: ـ

«حوکومەتی بەریتانی پێیێ کوردە موسوڵمانەکان لە دێهاتەکانی خۆیان دەرکا و بیاندا بە دەست نەستووریەکانەوە، بۆیەش ئەمە بکا چونکە ئەمانە گەلێ جار عەزیەتی ئینگلیزیان داوە، بەتایبەتی کە «کابتان ویلی» و «لفتننت مەکدوکل» دوو حاکمە سیاسیەکەی ئینگلیزیان کوشتووە داخی ئەوانە هەر لە دڵ دەرناچێ!. ئەمە و دیسان لەسەر سنووری تورکیا زەوی و زارێکی باش هەیە بۆ ئەوە کوردەکانی لێ دابنرێن.»

«کۆلونێل ئی.تی ولسن» وەکیلی حاکمی گشتی لە عێراقا ئەم پێشنیارەی پەسەندکردو لە ئابی (١٩٢٠)دا بە تەلگراف ئەم خەبەرە خۆشەی گەیاند بە وەزارەتی جەنگی بەریتانی و خۆیشی ئەمەی خوارەوەی خستە سەر: ـ

«ئەمە هەلێکی باشە بۆ ئەوەکە ئێمە حەقی ئاسووریەکان بدەینەوە بە خۆیان، لام وایە بەم ئیشەمان هەم ئەفکاری شەعبی بەریتانی و هەم ئەفکاری هەموو ئاورووپا لە لایەن حەق و عەدڵەوە رازی ئەکەین. هەروەها کە ئەمەمان کرد مەعنای وایە گرێ کوێرەیەکی زۆر چەتونمان لە لایەن ئەقەلیەتی دینی و جنسی لە کوردستاناکردۆتەوە و رزگاریشمان ئەبێ لەو ترسەکە رۆژێ لە رۆژان شمالی [فورات] ئاژاوەی تێ کەوێ و ئاشتی نەمێنێ. لە عەینی وەختیشا بەم ئیشەمان توانیمان تۆڵەی ئەو کەسانە بدەینەوە کە لە ئامێدی و لەو دەورەدا ئاژاوەکەیان نایەوە. ئەمە هەلێکە نابێ بە سەریا بچین، چونکە جارێکی کە ئەمەمان بۆ ناگەڕێتەوە!.»

هەروەها حاکمی گشتی دانی بەوەدانابوو کە بەریتانیا ئەم فیکرەی پەسەندکردووە و

ئەیەوێ لە سەری بڕوا، تەنانەت دوکتۆر «ویکرام»یشی بۆ جێبەجێ کردنی ئەم پرۆژەیە تاین کردووە. بەڵام کنە کردنی تورک لەناوچەی مووسڵ و کوردەواری‌دا و نەتوانینی ئینگلیز لەم رۆژەدا بۆ گواستنەوەی «فەلە»کان لە «باقوبە»وە بۆ ئەو وڵاتە پەکی هەموو ئیشەکەی خست.

ئینگلیز کە ئەو پرۆژەیە بۆ نەچووە سەر مەعنای ئەوە نەبوو کە ئیتر وازی هێناوە، بەڵکوو لەروویەکی ترەوە گەلێ زیاتر خەریک بوو، هێنای نزیکەی دوو هەزار کەسێکی لێ کردن بە سەرباز و ناوی نان «سەربازی لیوی»، و ئەیکردن بە گژ هەموو جۆرە [فتنە]یەکا، شەڕی بەرانبەر بە تورک لە شیمالی [عێراق]ەوە پێ ئەکردن، ئاژاوەی پێ هەڵئەگیرساندن. کارەساتەکانی «مووسڵ» و «کەرکووک» ـ کە سەربازی لیوی کردنیان ـ ئەگەر بە پشتیوانی ئینگلیزەوە نەبوایە چۆن ئەوانەیان پێ ئەکرا؟!.

لە رۆژی [١٥ی ئابی ١٩٢٣]دا لە شاری مووسڵ شەڕێکیان نایەوە (١٨) کەس کوژراو و بریندار کەوتە ئەوناوە، لە [٤ی مارسی ١٩٢٤]دا لە کەرکووک هەرایەکیان هەڵگیرساند کە نزیکەی (٢٠٠) کەسی کوژراو و بریندار کەوتە ئەو دەشتە. ئەمانەی پێ ئەکردن و ئەوانەشیان کە تفەنگ بە دەست نەبوون بە جاسووسی و شتی ترەوە خەریکی ئەکردن.

بەڵگەش بۆ ئەم جۆرە پشتیوانی کردنەش ئەوەیە کاتێ: کە [ئاغەپەترۆس] سەرۆکی «فەلە»کان کەوتە سەر ئەوە کە گۆیا لە شیمالی «مووسڵ» لە بەینی سنووری عێراق و [تورکیا]دا حوکوومەتێکی ئاسووری دائەمەزرێنێ، ئینگلیز ئەمەی بە موژدەیەکی زۆر گەورە وەرگرت و بڕیاری داکە بە هەموو جۆر یارمەتیان بدا. لەم یاریەدانەدا هەم ئامانجەکانی خۆی پێیان پێک دێنێ، هەم لە چنگ بەخێو کردن و نان و بەرگەکەشیان رزگاری ئەبێ!.

زۆری پێ نەچوو لە نزیکی رووباری «خازر» لە بەینی «مووسڵ» و «ئاکرێ»دا

سەربازخانەیەکی نایابیان بۆ دروستکراو تا دە هەزارکەسێک لە ولاّتی «بافوبە» مابوو ڕەوانەی ئەوێ کران.

وەختێ خۆی ئەم فەلانە دوو تۆپیان لەکەشتی «مەرمەریس»ی توورکی بەهۆی ئینگلیزەوە دەست کەوتبوو. ڕۆژێک ئەچن بۆ «سەرعەقرە» و ئەم تۆپانە لەگەڵ خۆیان ئەبەن گۆیا لەوێ لەسەر کێوەکان تەقەیان پێ بکەن و بەمە چاوی کوردەکانی ئەو ناوە بترسێنن!. کە ئەشگەنە سەر کێوەکە، یەکێ لە تۆپەکان ئەکەوێتە ڕووباری «ئاکرێ» و پارچە پارچە ئەبێ و ئەویکەشیان نازانن چۆنی بتەقێنن!.

لەگەڕانەوەیاندا دەست ئەکەن بەگۆرانی وتن و بە توانج گرتن لە ئەهلی ئەوناوە. بەم کردەوەیەیان دڵی خەڵکەکە بە تەواوی بریندار ئەکەن و ئیتر بۆیان دەرئەکەوێ هەر قسەیەک لەبارەی ئەمانەوە کراوە راستە. هێشتا نەگەیشتبوونە سەر ڕووباری «زاب» بەرزانیەکان لێیان ڕاست ئەبنەوە، بە تەواوی شڕیان ئەکەن، ئەیانکوژن و تالاّنیان ئەکەن و بە جارێ کز ئەبن. لە پاش ئەم کارەساتە «ئاغاپەترۆس» ئەچێ بۆ پاریس و (١٩٣٢)دا لەوێ ئەمرێ، ئینگلیزیش ئاواتەکەی نەهاتەدی!..

* * *

یەکەم دەوری وەزارەتی «رەشید عالی» بوو، ئینگلیز کە سەیری کرد تورکیا ڕێگەنادا بە چوونەوەی ئاسوورییەکان بۆ ئەوێ، فیکری هاتە سەر ئەوە کە بیانبا بۆ یەکێ لە دوورگەکانی خۆی، ئەوەش هەر ڕێ نەکەوت. چاکتر ڕێگە کە دۆزیەوە دانانیانە لە شوێنێکی عێراق و چاویشی لێیان بێ!. بۆ ئەم ئیشە داوای لە حوکومەتی عێراقی کرد، حوکومەتیش لە [٩ی مارتی ١٩٢٨]دا بڕیاریدا کە ئەمانە لە دەوروبەری ناوچەی «برادۆست» و ڕواندزا دانیشن و خەریکی کشت و کاڵ بن. تەنانەت بە هەموو جۆر یارمەتیشیان بدا بۆ کاروباری کشت و کاڵ کردن. پاش ئەمەش دانی بەوەدانا کە «مارشەمعوون» بێ بە قشەیان و مانگی (٣٠٠) ڕووپیەشی بدرێتێ. وە «کاپتان فایکر»

زابتی بەریتانی چاوێری ئیش و کاری نیشتە جێتی ئەمانە بگرێتە دەست، مانگانەی ئەمەش لە پارەی [عێراق] بێت بەڵام بۆ کاروفرمانی ئاسووریەکان پرس‌ورا بە «معتمدی سامی» بکا!.

کاپتان کەوتە ئیش لە ولاتی «رواندز» و «ئاکرێ» و «نەهلە» گەلێک لەمانەی حاوانەوە.

مەسەلەی [فەلە] و ئاسووری گەلێ ئەدواری‌تری بەسەراهات هەر لە عێراقا وەنەبێ ئەوە ئەوەندە مەبەستی ئێمەبێ. ئەوەی ئاشنایەتی بە باسەکەی ئێمەوە هەبوو هەر ئەوەندە بوو.

کە فەلەکان چوون و کەوتنە ولاتەکانی نزیکی بەرزانەوە ولاتی [بەرزان] و کوردەکانی‌تر لەم باسە هەموو سڵەمینەوە، چونکە ئەمە شتێکی ئاشکرابوو کە لە ئاخردا کوردەکان لەوێ دەرئەکەن لەمانەیان لە شوێن دائەنێن ـ وەکوو لە پێشەوە باسکرا ـ

[شێخ أحمد] لێرەدا کەوتە خۆی و کەوتە سەر ئەو باوەڕە کە نەیەڵێ ئەم ئیشە سەربگرێ، چونکە پاشەرۆژێکی خراپی بۆ خۆی و بۆ ولاتەکەی هاتە پێش چاو. ئەم خراپیە نەوەک هەر کوردەکان کەوتە بەرچاویان بەڵکوو عەرەبە دڵسۆزەکانیش هەر لەسەر ئەو باوەڕەبوون کە لە ئاخردا ئیشێکی خراپ روو ئەدا.

لەو سەردەمانەدا هەندێ لە زابتە کوردەکان وەکوو «جەمال عارف» و «مەحموود جەودەت» لە مووسڵ بوون، لە عەرەبەکانیش «مهدی رەحال» لەوێ بوو، ئەمانیش لەسەر ئەو باوەڕە بوون کە دانانی [فەلە] لەو ولاتەدا بەو جۆرە نەوەک هەر بۆ کورد بەڵکوو بۆ حوکوومەتی عێراقیش زیانی زۆرە. «خەلیل شەوقێ» خەڵکی ئامێدی بەناوی «بەرزان» و «شێخ أحمد»ەوە هاتوچۆی لای ئەم زابتانەی ئەکرد و باوەڕی هەموویان لەسەر ئەوەبوو کە ئەم ئیشە سەرنەگرێ بەڵام لە پێشا بە جۆرێکی هێمنی.

[جەمال عارف] و [خەلیل شەوقێ] بە دەستیاری [شێخ أحمد] کەوتنە سەر رێکخستنی «مەزبەتە»یەکی گەورە بۆ ئەوە بیدەن بە «مەلک» و «دیوانی وزرا» کە بوونی

ئەم ئاسوورییانە لەم ولاّتەدا تەنگ و چەڵەمەیەکی گەورەیە لە ڕێگەی حوکوومەتی عێراق و کورددا. [جەمال] و [خەلیل شەوقیێ] هاتن بۆ بەغدا وێنەی مەزبەتەکەیان ڕێکخست و بردیانەوە، لەوێ چوونەلای «شێخ عبدالرحمانی ئەتروشی» بۆ جێبەجێ کردن و مۆر کردنی ئەم [مەزبەتە]یە لە لایەن سەرۆک عەشرەتەکان و ئەهالیەوە.

وەکوو «رئیس جەمال» بۆی گێرامەوە مەردایەتی و نیشتمانپەروەریەک کە «شێخ عبدالرحمان» بەو ریشی سپیەوە لەو کارەساتەدا نواندوویەتی تا ئێستە کەم کەس ئەو ئیشەی لە دەست هاتووە. بە یارمەتی شێخ عبدالرحمان، خەلیل شەوقی و «ئەنوەر» ناو ـ کە سەربازکاتێک بوو ـ هەموو ئەو ناوە گەڕان و لە هەموو لایەکەوە مۆری «مەزبەتە» کەکرا.

لە دەوری ئاخردا مەزبەتەیان هێنا بۆ ولاّتی «برادۆست» و بۆلای [شێخ ڕەشید] ئەویش مۆری کرد،گۆیا پاشان چووە خەبەری بە «کەریم بەگ» قائمقامی «رواندز» داوە کە ئەمانە شتێکی وایان کردووە!. قائمقام [خەلیل شەوقی] بەخۆی و مەزبەتەیەوە لە گرێ و ئەینێرێ بۆ موتەسەڕفی هەولێر «مەجید یەعقووبی». مەجید یەعقووبی سەیر ئەکا ئەم مەزبەتەیە وەنەبێ شتێک بێ لە خراپکاری حوکوومەت، هەرچەندە خەلیل تەوقیف ئەکا بەلاّم وەنەبێ مەسەلەکەش زۆر بە توندبگرێ.

لەو سەردەمەدا جەمال دێت بۆ هەولێر بۆ خەبەری خەلیل،کە سەیری کارەسات ئەکا بە بێ پشوو خەبەر ئەنێرن بۆ [شێخ أحمد]کە مەسەلە وای لێ هاتووە. شێخ أحمد خەبەر ئەنێرێ بۆ حوکوومەتی «هەولێر» کە تا (٢٤) سەعاتی تر «خەلیل شەوقی» بەرەلاّ نەکرێ من لێرەوە پەلاماری حوکوومەت ئەدەم. حوکوومەتی [هەولێر]کە ئەم خەبەرەی بیست خەلیلی بەرەلاّکرد و مەزبەتەش بە هۆی حوکوومەتەوە نێرا بۆ ئەو شوێنانەکە بۆیان نووسرابوو.

لە پێش ئەم شۆڕشە فیکریەدا «ئیبراهیم ئەهیم» فەرماندەری «معسکری غەزلانی» لە

مووسڵ خەبەر ئەدا بە حوکوومەتی بەغدا ئەڵێ: «دوور نیە شێخ أحمدی بەرزانی لەرووی حوکوومەتا هەرایەک هەڵگیرسێنێ، کە واتە پێویستە لە لایەن سوپای عێراق و «لیوی»یەوە پەلاماری بدرێ!». ئەمەش لە مانگی مارسی (١٩٢٩)دابوو. ئینگلیز لێرەدا کەوتە خۆی و چرپانی بە گوێ حوکوومەتا کە بەناوی «مەشق»ەوە سوپاو لەشکری هەر دوولا بنێرن بۆ ئەو ولاتە.

کە ئەم لەشکرە گەیشتە ئەوێ ئەو وەختە زانیە باسکراوەکان تێ گەیشتن کە هاتنی ئەم لەشکرە بۆ «تەمرین» نیە بەڵکوو بۆ بەرزانە. ئەوانیش ئەو وەختە دەستیاندا بەو مەزبەتەو هاتوچۆ کردنەوە. پاشان کە ئینگلیز زانی مەسەلە وای لێ هات و [بەرزان] بەو جۆرە کەوتۆتە خۆی و کوردەکانی‌تریش یاریەی ئەدەن ئیشی وەستان و لە پالامارداندە کە پەشیمان بووەوە.

وەکوو لەم قسانەوە بۆمان دەرکەوت ئاگری نانەوەی شۆرشی دەوری دووهەمی بەرزان هەمووی گۆبەندی «فەلە»کان بوو کەوا لینگلیز ئەو هەموو دەورانەی بەسەردا هێنان و شتی‌تر ئەخرایە ناوەوە بۆ بیانووی ئەم شەرە.

* * *

لەبەر ئەوشتانە کە باسکران و هۆی یەکەمیان دانانی «دیان»ەکان بوو لە ناوچەکانی بەرزانا، حوکوومەتەکانی ئەو وەختەی عێراق ئەو هەموو بروبیانوانەیان هێنایەوە بۆ ئەوە کە رێگەیەک بۆ خۆیان پاک بکەنەوە و بەو بۆنەوە بدەن لە بەرزانیەکان، دەمێک بەناوی باج و بزنانە و دەمێک بە ناوی یاخی بوونەوە هەموو جۆرە شتێکیان لەبارەی بەرزانیەکانەوە ئەخستە بەرچاوی خەڵک!.

ماوەیەک بەو جۆرە تێ‌پەری و ئەمجا حوکوومەت بۆی دەرکەوت کە سەرەی ئەوە هاتووە لێیان بدا. بە تایبەتی کە ئەو وەڵامەی لە «شێخ أحمد» وەرگرتەوە کە مەیدانی دروستکردنی نوختەی پۆلیس نادا لەو ناوەدا ئیتر هەلی بۆ هەڵکەوت کە دەستی خۆی

بوەشێنێ!. هێنای لە تشرینی دووهەمی (١٩٣١)دا ئەم بەیاننامەیە دەرکرد، کە:ـ

«لەبەر ئەوە شێخ أحمدی بەرزانی پەلاماری هەندێ دێهاتی ئەو ناوەی داوە و لە تالآنکردن و لە کوشتن هیچ درێغیەکی نەکردووە، حوکوومەت بڕیاریدا تۆڵەی لێبکاتەوە، بەوبۆنەوە فەرمانیدا بە فەوجی سەربازی «بلە» بچێتە سەریان و تەمیان بکات. لەپاش ئەوەکە لە رۆژی (٩)ی تشرینا بەرەنگاری یەک بوون، لە هێزی حوکوومەت (١٣) سەرباز و ئەفسەرێک کوژراو (٩) بریندارش هەر لە سەرباز و [پۆلیس] و پەیدابوو. لە هێزی شێخ أحمد (٣٠)کەس بریندار بوو (٢٠)کەسیش کوژرا. حوکوومەت هەر خەریکە بۆ لەناوبردنی ئەوانە وە بۆ گێڕانەوەی ئاسایش لەو ناوەدا.»

لەم بەیانەدا کە حوکوومەت دای چەند شتێکی دوور لە راستیەوە تیدابوو؛ یەکەم مەبەستی بە تالآن و کوشتنە کە لە دێهاتەکانا، ئەوە وانەبوو بەڵکوو هەراکەی بەینی [شێخ رەشید] و [شێخ أحمد] بوو حوکوومەت وابەو جۆرە ناوی [شێخ أحمد]ی پێشکاند، دووهەم کوژرا و لە دەستەی [شێخ أحمد] یەک کەس بوو (٢٠) کەس نەبوو. سێهەم حوکوومەت ماوەیەکی زۆری پێچوو ئەو وەختەکەوتە خۆی. ئەو فەوجەش کە لە «بلە» بوو، ئیشی بە جێهێشت و گەڕایەوە بۆ دەورو‌بەری «ئاکرێ». هۆی ئەمەش ئەوە بوو کە ئەو ماوەیە [شێخ مەحموود] لە ولآتی سولەیمانی دەستی دابووەوە بە شۆڕشەوە، حوکوومەت لەبەر ئەولا، نەیئەپەرژایە سەر ئەم لا.

ئەبێ ئەوەش بزانین لەم ماوانەداگەلێ جار «شێخ أحمد» ئەیناردەلای حوکوومەت بۆرێککەوتن بەلآم لەبەر ئەوە پیاوەکانی حوکوومەتی ئەو دەورەکەوتبوونە شوێن قسەی ئینگلیزەکان بۆ دانانی ئاسووریەکان لەو ولآتەداگوێیان بە قسەکانی «شێخ أحمد» نەئەدا. مەسڵەحەتی ئەو پیاوانە لەوەدابوو کە بە قسەی ئینگلیز بکەن نەوەک بە قسەی [شێخ أحمد]ێک کە ئەیویست بژیت لە ولآتی خۆیاو پێ نەنێن بەسەریا!.

بزووتنەوە و هەرای «شێخ مەحموود» لە ولآتی سولەیمانی دوایی‌هات، حوکوومەت

ئەمجا پشووی پێا هاتەوە بۆ ئەوە بە دڵنیایی و بە بێ‌ترس ئاور بداتەوە بەلای پەلاماری [بەرزان]ەوە. لە نیسانی (١٩٣٢)دا هێزی پۆلیس و سەرباز بە پشتیوانی هێزی هەوایی بەریتانیەوە هەموو دەوربەری [بەرزان]یان تەنیەوە و ئەمجا ئەم قسانەی بلاوکردەوە:ـ

«لەبەر ئەوە کە حوکومەت ئەیویست ئەم بەینە خۆی کۆکاتەوە، وەلەبەر ئەوە کە داوای لە حوکومەتی بەریتانی کردبوو بۆ هێزی هەوایی، ئەم ماوەیە تۆزی شەڕی دواخست بەرانبەر بە بەرزانیەکان. ئێستە کە هەموو شتێکی ئامادە کرد بڕیاری‌داکە هێزی هەوایی بەریتانی لە رۆژی [٢٦ی نیسانی ١٩٣٢]دا بۆم بۆردمانی ولاتی بەرزان بکات. فڕۆکەکان لە پێشا بەیاننامەیان فڕێدابە خوارەوە بۆ دێهاتەکانی بەرزان‌کە یارمەتی شێخ أحمد نەدەن!.»

پاش ئەمە دەستیان‌کرد بە بۆمبا هاویشتن بە سەرگوندەکانا بە تایبەتی‌گوندەکەی [شێخ أحمد]، ژن‌و منداڵ و پیاوی پیرکە نەیانتوانیبوو دەرچن هەموو لە ژێر بۆمبای حوکومەتە ئیسلامیەکەدا! پارچە پارچەبوون. لە [٢٧ی نیسانی ١٩٣٢]دا هێزی بەرزان فڕۆکەیەکیان خستە خوارەوە فڕۆکەوان و پاسەوانی فڕۆکەکەیان بە دیل گرت و هەموو جۆرە خزمەتێکی جوانیان کردن. پاسەوانەکە، شانی شکابوو، «شێخ أحمد» ناردیەلای ئینگلیزەکان‌کە پزیشکێکی بۆ بنێرن بۆ ئەوە دەرمانی بکا.

بەم بۆنەوە بۆمباباران وەستێنرا، «کاپتان هۆڵت» سکرتێری باڵوێزخانەی ئینگلیز لەگەڵ پزیشکێکا چوون بۆ [بەرزان] و بوون بە میوانی «شێخ أحمد». ئەمجا «کاپتان هۆڵت» کەوتە بەین بۆ ئەوە حوکومەتی عێراقیش شەڕ بوەستێنێ بەڵکوو لە ئاخردا بگەن بە ئەنجامێکی باش. لە [٢ی مارسی ١٩٣٢]دا شەڕ، کە، لە دەوری «رۆی کوچەک» بوو وەستێنرا تا (٢٤)ی مارس. لەم ماوەیەدا «کاپتان هۆڵت»گەڕایەوە بۆ بەغداو قسەی لەگەڵ حوکومەت‌کرد. حوکومەت هەر لە سەر قسەی خۆی بوو کە ئەیوت ئەبێ چەکەکانیان بدەنە دواوە و نوختەی پۆلیس و قایمکاری ئەبێ لەو ولاتەدا دابمەزرێ.

لەگەڵ ئەوەدا «شێخ أحمد» ئامادەبوو بۆ رێ کەوتن بەڵام بە جۆرێک نەشیش بسووتێ و نەکەباب.

لە رۆژی [٢٤ و ٢٦] مارس‌دا بەیاننامە بەهۆی فرۆکەوە بڵاوکرایەوە بەسەر ئەو ناوچەیەو جنوبی رۆژهەڵاتی «مزوری باڵا»دا کەبێن خۆیان بدەن بە دەست حوکومەتەوە. سەیرتر ئەوەبوو لە رۆژی (٢٥) مارس‌دا فرۆکەکانی هێزی هەوایی بەریتانی بۆم بۆردمانی دێهاتەکانی ئەو ناوەی ئەکرد، زەلام و ماڵات و هەرشتێکی بەرچاو بکەوتایە بەهێزی چەکداری بەرزانی ئەزانی و ئەیکوشتن، کەچی رۆژی پێش و پاشی ئەو رۆژی (٢٥)ەش بە بەیاننامە بەزمانی کوردی و بە میکروفون دڵسۆزی لەگەڵ ئەنواندن کەبێن خۆیان بدەن بە دەستەوە!!.

چەند رۆژێک بەم جۆرە شەڕی ژیان و مردن درێژەی کێشاو هێزی [بەرزان] لە پێشەوەبوو، حوکومەت ئەوەندەی‌تر هێزی هەوایی و تۆپ و تفەنگی زیادکرد. رۆژی (٢٧)ی مارس ئاگری شەڕ لە هەموو رۆژەکانی پێشوو زیاتر بڵێسەی سەند. ئەوەی کە زۆریش هێزی میللی ئەشڵەژاند فرۆکەکانی ئینگلیز بوون. لەم رۆژەدا ناچار هێزی [بەرزان] پەنایان بردە بەر ئەشکەوتەکان، ژن و منداڵ لەو ناوەدا لەبەر بۆمبای فرۆکە بەسەریەکدا ئەکەوتن!. لە رۆژی (٣١)دا هەندێ لە خێزان و منداڵی گوندی «بەرۆژ» هاتنەوە ناو ئاوایەکانیان و خۆیانیان تەسلیم کرد.

ئەم جۆرە کوشتارە بێ‌رەحمانەیە بەرانبەر بە بێ گوناح و ژن و منداڵی [بەرزانی] درێژەی کێشا تا رۆژی [٩ی حوزەیرانی ١٩٣٢]. لێرەدا ناچار [شێخ محمد صدیق] لەبەر ئەوەکە ئەو ژن و منداڵە بێ گوناحانە لەوە زیاتر لەژێر «بۆمبا»دا پارچە پارچە نەبن فیکری هاتە سەرئەوەکە خۆی بدا بە دەستەوەو کۆشش بکا بۆ ئەوەکە شەڕ بوەستێنرێ. نە ئینگلیز و نە حوکومەتی عێراقی هیچیان ئەم قسەیەیان وەرنەگرت!. [شێخ أحمد] ناچار مایەوە خۆی و برای و هەندێ لە پیاوە دڵسۆزەکانی چوونە خاکی تورکیا و لە

[٢٢ی حوزەیرانی ١٩٣٢]دا خۆیان تەسلیم بەوان کرد و نیشتمانی خۆیان بەجێ هێشت! حوکوومەتی تورکیاش ناردنی لە «ئەدرنە» دایبنان.

ئەمجا حوکوومەت بە باوەڕی خۆی بە هەموو دڵنیاییکەوە ئەوی ویستی، لە ولاتەکانی «مزوری بالا» و «بەرۆژ» و «بەرزان» جێبەجێ کردو بە ئارەزووی خۆی لەشکر و قایمکاری تیاداناو تیاکرد. بەلام ئایا لە راستیدا وابوو؟. بەرۆیشتنی [شێخ أحمد] و [مەلا مصطفی] هەموو ئیش برایەوە و ئاو کرا بە ئاگرا؟. نەا، وانەبوو؛ چونکە:

ئەو ولاتە لەلایەکەوە لەبەر پابەندییان بە شێخانی بەرزانەوە، لە لایەکەوە لەبەر زۆروستەمی حوکوومەتی وەخت ـ کە چووە سەریان ـ ئەوەندەیتر دڵیان پڕ بووبوو، بەڵکوو زیاتر لە هەوەڵجار ئەڕەوڕنەوە؛ هەوەڵجار تا حوکوومەت ڕێ نەکەوتبووە ئەو ناوە بە قسەی لووس و بە «دەنگی دهۆڵ لە دوورەوە خۆشە!» هیواهەبوو لەو بڕوایەدابێ کە ئەگەر ئەو دەورە بگۆڕنەوە بە دەورێکیتر دوورنیە چاکتر بێ بۆیان، کە دەورەکەیان گۆڕیەوە سەیریان کرد هەر قسەیەکیان کەبۆکراوەو هەر پەیمانێک کە پێیان دراوە هەمووی درۆ و دەلەسە بووە!. بەڵکوو لە باتی ئەوە چاکەیان لەگەڵ بکەن «تەماع» ئەکەنە هەموو شتێکیان و جنێوپێدان و سووک کردنەکەشیان با بوەستێ!..

«خەلیل خۆشەوی» ئەمانەی پێ هەڵنەگیرا و، بە یادی «شێخ أحمد» و «مەلا مصطفی»وە دەستی دایە تفەنگ و لە شوێنی ئەوان کەوتە بەربەرەکانێ کردن لەگەڵ حوکوومەتا. بەرەبەرە ئەهلی ئەو ولاتە دەوریان لێ داو لێ کۆبوونەوە، بە یادی تۆڵەسەندنی شێخانی بەرزان ـ کە لە ئاو و خاکی خۆیان بەزۆر دوورخراونەتەوە ـ سەریان لە هێزی حوکوومەتی ئەو ناوە تێکدا و لە هەموو لایەکەوە هێزی حوکوومەتیان شلەژان.

لە ماوەی رۆیشتنی [شێخ أحمد] و [مەلا مصطفی]وە تا ئەم مێژووە حوکوومەت تووشی دەردی وەزارەت گۆڕین بووبوو؛ لە رۆیشتنی ئەوانەوە تا دەوری خۆشەوی (٩) جار وەزارەت گۆڕابوو!. ئەمجارەیان هی «یاسین هاشمی» بوو، ئەمیش کەوتە خۆی.

لەولاوە خەبەریان نارد بۆ تورکیا کە سەر سنوور بگرێت و لەشکربنێت، لەم لاوە خۆیشی بێجگە لەو هێزەی کە لەو ولاتەدا هەیبوو هێزێکی زۆری هەوایی و سەرزەوی رژاندە [بەرزان]ەوە. بەمانەش وازی نەهێنا لە [٥ی ئابی ١٩٣٥]دا ـ إعلانی ئەحکامی عورفی ـ لە هەموو ناوچەکانی بەرزانداکرد و بە هەموو جۆر هەموولایەکیان لێ تەنین!.

دیوانی عورفی کەوتە ئیشەوە بەگوناح و بێ گوناح ئەگیراو حوکم ئەدرا!. هەندێک لە سەرۆکەکانی ئەو ناوە، وەکوو «عمر کوران، مەلازادە إسماعیل، محمد محمود، فارس عەلی» و چەند کەسێکی تریش بەبێ ئەوە شتێکی وایان لەسەر بدۆزنەوە فەرمانی خنکاندنیان دا بەسەریاندا و خنکێنران، وە زۆرێکی زۆریشیان هەر لەو تاوەگرت و فەرمانی حەپسیان دابەسەریانا. «ادارەی عورفی» بەمە وازی نەهێنا، بە پێ قسەی موتەسەرفی مووسڵ و قائمقامی زیبار ئاژاوەچیەکان وەختێ قبووڵ ئەکرێنەوە کە:

«١ـ سەرۆکەکان هەموو بدرێن بە دەستەوە بۆ محاکمە، ٢ـ لەو ولاتەدا جامانەی سوور لابەن و جامەدانەی شین لەسەر بەستن! ٣ـ ئەوانەی کەوا یاخیەکان پەنا ئەدەن ئەبێ تۆڵە بدرێنەوە!.»

کە فەرمانی دیوانی عورفی گەیشتە ئەم شوێنە لە [٣٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٥]ی لابراو گەڕایەوە بۆ شوێنی خۆی. تەنها نزیکەی (٣) مانگ ئەم عورفیە مایەوە بەلام لە کوشتن و خنکاندن و حەپس کردن هیچ درێغی نەکرد. «مەلا سدیقی کۆیی» و «سدیق تایەریش» دوو ئەندامی عورفیەکەبوون.

هەرای خۆشەوی هەر لە ناوابوو عورفی لابرا، لە هەموو لایەکەوە بەناکاوانە پەلاماری هێزی حوکوومەتی ئەدا، ئەمجا حوکوومەتی عێراقی لەگەڵ حوکوومەتی تورکیادا ـ کە زانی خۆی بە تەنها چاری ناکا ـ قۆڵیان کرد بە قۆڵی یەکا بۆ لەناوبردنی!. لە رۆژی (٧/٣/١٩٣٦)دا بە هەردوولاوە پەلاماریان دایە، خۆشەوی و هاوڕێکانی لەناو ئەو دوو ئاگرەدا مانەوە، لەگەڵ ئەمەشا شێرانە سنگیان هەر بۆ پێشەوە ئەنا و خۆیان نەئەدا

بە دەستەوە. ئەم شەڕی مردن و ژیانەیان درێـژەی کـێشا تـا رۆژی (١٩٣٦/٣/١٣)، لێرەدا خۆی و «سەلیم خۆشەوی» و چەند کەسێکی‌تر لە پێناوی ئازادیا شەهید بـوون و حوکوومەت تەرمەکەیانی دەست کەوت!

* * *

لەولاوە «شێخ أحمد» و «مەلامصطفی» و دڵسۆزەکانیان کە لە (١٩٣٢)دا خـۆیان خستبووە کۆشی تورکیاوە و ئەوە بوو حوکوومەتی تورکی بردنی لە «ئەدرنە» دایناو. لە پاش نزیکەی ساڵێک تورکیا هەستی بەوە کرد کە ئینگلیز دیسان کەوتۆتەوە سـەر ئـەو فیکرە کە ئاسووریەکان لەو سەرسنووری ئەوو عێراقـەدا نیشتەجێ بکـا. لەبـەر ئـەمە دەستەی شێخی لە ئەدرنەوە گواستەوە بۆ «کۆبان» ـ کە ئەم شوێنە لە زەوی وزاری خۆی و لەسەر سنووری بەرزانەوە بوو ـ ئینگلیز کە ئەمەی زانی دیسان ئاگر چووەوە کەوڵیەوە!. هیچ چارێکی نەدۆزیەوە بێجگە لەوەنەبێ: کە ئەو و عێراق و تورکیا قسەبکەن بەیەک بۆ دانەوەی ئەمانە بە حوکوومەتی عێراق بە مەرجی لێ خۆشبوونیان و گێڕانەوەیان بۆ ولاتی خۆیان.

ئەم پەیمانە کراو بەرزانیەکان ـ کە (٨٦) کەس بوون ـ درانەوە بە حوکوومەتی عێراق، بەلام حوکوومەت لە باتی ئەوە بیانباتەوە بۆ ولاتی خۆیان بردنی لە [مـووسڵ] دایـنان. پاش لەوە بردنی بۆ «ناصریە» پاشان بۆ «حلە» بۆ «دیوانیە» بۆ «کەرکووک» بۆ «پردێ»!. چوار ساڵێک لەم ناوانەدا مانەوە؛ پاشان لەبەر ئەوە کە ئەمانە خەڵکی ولاتێکی کوێستانی بوون، لەم ماوەیە کە لەم ولاتانەدا بوون هەموو تووشی نەخۆشی و زەردووی و ئاولەرز بووبوون، بەم بۆنەوە گوێزرانەوە بۆ شاری «سولەیمانی». سولەیمانی بوو بە شوێن ژیانی حـەوساڵیان کـە بـەخراپـتر و چـەوسانەوەتر ژیـان لەوێ بـەهۆی پـیاوەتی پـیاوەکـان حوکوومەتەوە رایانبواردا. حـوکوومەت ئـیشێکی وای کـردبوو کـە لەوێـدا تـەنانەت ئەهالیش نابێ لەگەڵیانا قسەبکەن!. لە برساو لەرووتیا [مەجووس] بەزەیی پیانا ئەهاتەوە

بەڵام حوكومەتە موسوڵمانەكەی مامی عبدالالەو كاربەدەستەكانی پیاوی عبدالالە بەزەییان پێیانا نەئەهاتەوە!. ئەمەبوو حوكومەتە ئیسلامیەكە كە پڕوپاگەندەچیەكانی ئەیانوت «بەرزان»یەكان لەرووی حوكومەتی ئیسلامیدا شیریان كێشاوە ئەبێ بە شەرعی ئیسلام بكوژرێن!!!.

* * *

شەڕی دووهەمی گەورەی گیتی بوو، دنیا لە هەموو لایەكەوە تێكچووبوو، كارەساتی (١٩٤١)ی «رەشیدعالی» لە عێراقا جۆرە باوەڕێكی تری خستبووە ناوەوە، لەبەر ئەوە شەشەم وەزارەتی «نوری سعید» بوو لە عێراقا، شێخ مصطفیٰی قەرەداغی موتەسەڕفی سولەیمانی بوو. دەستەی «مەلا مصطفی» و «شێخ أحمد» هەر رۆژە بە جۆرێك لە سولەیمانی بە فەرمانی پیاوانی حوكومەت تۆڵەیان لێ ئەكرایەوە. «مەلا مصطفی» هیچی بۆ نەمابووەوە تەنها دەرس خوێندنی فەقیان نەبێ لە مزگەوتی «شێخ سەلام»، هەموو شتێك لەدڵیا پەنگی خواردبووەوە. كەوتە سەر ئەوە كە كۆتی دیلی بپچڕێ و بناغە بۆ سێهەم شۆڕشی «بەرزان» دابمەزرێنێتەوە، بەسە ئیتر لەگۆشەی شاراندا بەكەساسی كەوتن.

لە [١٧ی حوزەیرانی ١٩٤٢]دا بە دەسیاوی ئەو حزب و بەرەیەكە لەو سەردەمەدا لقێكی بەهێزی لە سولەیمانی هەبوو، خۆی و «مامەند شیروانی» و «شێخ مصطفی» بە پڕ، چەكەوە بەبێدەنگ و بە پێیان لە سولەیمانی دەرچوون بەرێگەی پێنجوێن ـ بانە ـ سەردەشت ـ پەسوێ ـ لاجان ـ ناودەشت ـ میلكە ـ سرێشمە. بەماوەی تاقە حەفتەیەك خۆی گەیاندەوە جێگە هێلانەی باو باپیری ـ كە بەرزانە ـ

نەمانی «مەلامصطفی» و دەرچوونی لە سولەیمانی حوكومەتی سولەیمانی و نوری سعیدی [بەغدا]ی شلەژان!. وەختێ خەبەریان بووەوە مەلا لە بەرزانەو نێچیر لە تۆڕ بەرەڵابووە!.. ئاخ و داخ كەڵك ناگرێ. یەكەم شت كە حوكومەت كردی، گواستنەوەی [شێخ أحمد] بوو بە (٨١) بەرزانیەوە لە سولەیمانی بۆ «حلە» لە ترسی ئەوە نەوەك

ئەمانیش ئەو زنجیرە بپچرێنن و بچن بۆلای [مەلا مصطفی]!.

ئەمجا پاش ئەوە کە «مەلا مصطفی» گەیشتەوە بەرزان و تۆزێ حەسایەوە، وەپاش ئەوە کە حوکوومەتی هەموولایەک بە سۆزکەوتە شوێن هەڵگرتنی ئەم دوژمنەی. مەلا، قایی قسەکردن وکاغەز نووسینی لەگەڵ حوکوومەتا کردەوە کە مەبەستی لەم هەڵاتنەی یاخی گەری و پیاوخراپی نیە، بەڵکوو تەنها پیاو خراپی کاربەدەستانی حوکوومەت وایان لێ کرد کە بەم جۆرە دەشت بگرێتە بەر. ئێستە هەرمەبەستی ئەوەیە لە ولاتی خۆیاو لە ناو خزم وکەس وکاری خۆیا بە هێمنی و ئاسایش دانیشێ، بێجگە لەمە هیچ مەبەستێکی تری نیە.

حوکوومەت گوێ خۆی لەم قسانەی ئاخنی و وتی شتی‌وام زۆر گوێ لێ بووە!. بە پێچەوانەی ئەوە فەرمانی کردە سەر هێزەکانی ولاتی [بەرزان] کە راوی نێن و بیگرن!. ئەوەندە هەبوو مەلا خۆی نەئەدا بەدەستەوە، شوێن گۆڕکی ئەکرد و خۆیشی لەشەڕ ئەپاراست.

کە ئیتر زانی بە هیچ جۆر حوکوومەت لەگەڵیا رێ ناکەوێ، ئەمجارە بەدڵ چاکی لێ کرد بەلادا و دەستی کرد بە گەڕان بەناو عەشایرەکانی ئەو دەورەداو تیانی گەیاند کە ئەو هیچ مەبەستێکی نیە تەنها لابردنی زۆر و ستەمی حوکوومەت و ئەمن و ئاسایشی ئەو ناوە نەبێ. نەوەک هەر ئەوەندەش بەڵکوو ئەیەوێ شۆڕشێک بنێتەوە، ولاتی کوردەواری ئازادبێ و لەستەمی کاربەدەستانی حوکوومەت‌ی ئەو دەورەی عێراق رزگاریان بێ.

بەم گەڕانەی و بەم ئیشەی رووی دڵی خەڵکی ئەو ناوەی هەموو کردە خۆی و رۆژ بە رۆژ لە شوێنانی دوور لە ولاتی بەرزانیشەوە ـ واتە لە شوێنەکانی تری کوردەواری ـ باقە باقە نامە وکاغەزی بۆ ئەچوو کە لە هەموولایەک بەگیان و بە دڵ پشتیوانی ئەم باوەڕە پیرۆزەی ئەکەن.

سەرەتای پەلاماردانی گرتنی نوختەکانی «شاندە» و «خیرزوک» بوو، بەرە بەرە و

یەک لە دوای یەک نوختەکانی لەچنیەوە. لەماوەیەکی زۆرکەمدا(٢١) نوختەی پۆلیسی لەو ناوەدا داگیر کرد و هەموو ناوچەکانی «شیروانی مەزن» و «مێرگەسوور» کەوتە ژێر فەرمانیەوە. چەک و جبەخانەیەکی زۆری دەست کەوت، ناوبانگی ی بە هەموو لایەکدا رۆیشت، بەغدا هێزی سەیاری پۆلیسی نارد ئەویش هەر باشاری نەکرد و سەرکەوتن بوو بە بەشی [مەلا مصطفی]. ناچار حوکوومەت دادی بردە بەر عەسکەر، عەسکەر بە جبەخانە و هێزی تەواوە پەلاماری‌دا، دیسان هێزی مەلا، یەکی ئەمیشی خست بە جاری ئیتر حوکوومەتی بەغدا هەراسی پێ هەڵگیرا!. ناوچەکانی [رواندز] و [هەولێر] و [مووسڵ] وایان لێ‌هات لە ئیمرۆ سبەیدا بووکە لە دەست حوکوومەت دەرچن.

لەم بزووتنەوانەدا و لەم ئاوازانەدا هەموو کوردستانی «عێراق» خەبەریان بووەوە و هەموویان رووی دڵیان کردە [مەلا مصطفی] وە ولاتی بەرزان. نەوەک هەر کوردەکان، بەڵکوو شۆرش و سەرکەوتنی یەک لە دوای یەکی مەلا مصطفی دیواخانە سیاسیەکانی بەغدا و ولاتەکانی جنووبی عێراقی پڕ کرد. تەنانەت حزب و رۆژنامەکانی عێراقی لەم رووەوە، لەم شۆرشە هەموو سەریان سڕما.

* * *

حزبێکی نهێنی کورد هەبوو بە ناوی «حزبی هیوا»وە. ئەم حزبە بە گەورەتر و بە هێزتر تەنانەت حزبە ئاشکراکانی عێراقیش دائەنرا، خوێندەوارانی کورد، ئەفسەران، سەرۆکەکانی عەشایر، کاربەدەستان لە ناو جغزی ئەم حزبەدا بەشیان هەبوو. مەرکەزی حزب لە بەغدا بوو، پەلی بۆ هەموو ولاتەکانی کوردەواری هاویشتبوو، تەنانەت بۆ ئێران و [سووریا]ش. ئەتوانرێ بوترێ ئەم حزبە تا ئەو تەئریخە لە گەورەتر حزبێکی کوردی بووە.

حزب، کە تێ‌گەیشت بزووتنەوەی [مەلا مصطفی] بزووتنەوەیەکی میللیە و مەبەستی رزگارکردنی کوردستانی گەورەیە بەبێ هیچ گیروگرفت و دوو دڵیەک پشتیوانی [مەلا

مصطفی]ی کردو هەموو باوەڕی خۆی تەسلیم کرد و پاڵی پێوەدا. ئەمجا هات ئەمیش لە بەغدادا دەستی کرد بە ئیش کردن، بە زمان و بە نووسین و بە «بلاوکراوە». بیروباوەڕی هەموو عێراقی تێ گەیاند کە بزووتنەوەی [مەلا مصطفی] بۆ لابردنی ئەو زوڵم و جەورەیە کە حوکوومەتەکانی عێراق لە شەعبی عێراقی ئەکەن. ئەمجا هات داخوازیەکانی کورد و «مەلا مصطفی»ی خستە سەر قاقەز و ناردی بۆ سەفارەتە بێگانەکان لە عێراقاکە ئەوانیش لەم رووەوە حوکوومەتەکانی خۆیان تێبگەیەنن، هەروەها لە بن دەست ئەوانەشەوە حوکوومەتی عێراقی لە هەموو زوڵم و زۆرێک کەتا ئەو دەورە نواندویە بەرانبەر بە کورد و بە شەعبی عێراقی تێ گەیاند. بە تایبەتی بە تەواوی گوێچکەی سەفارەتی بەریتانی زرنگاندەوە و داوای حوکوومەتێکی لامەرکەزی کرد بۆ کورد لە ژێر سێبەری ئەم بزووتنەوەی [مەلا مصطفی]دا.

ئەم بلاوکراوانەو گورج و گۆڵی [حزبی هیوا] لەم لاوە و پێش کەوتنی یەک لە سەر یەکی هێزی [مەلا مصطفی] لەولاوە بە جارێ حوکوومەتی عێراقی و سەفارەتی بەریتانی بەغدای هێنایە سەر ئەوە کە گوێ قولاخ بوەستن و چاوی سەرسامی ببڕنە ئەم کارەساتە ناوەختە بەرانبەر بەوان ـ واتە ئینگلیز و حوکوومەتی عێراقی ـ

راستە ناوەخت بوو چونکە جۆش و گەرمەی شەڕی گەورەی دووهەم بوو، ئەڵەمان لەولاوە وەکوو غەزەبی خوا رۆژ بەرۆژ لە پێش کەوتنابوو. رووس هاوپەیمانی ئینگلیز بوو، تورکیا لەو ناوەدا بە بێ لایەنگری مابووەوە و نەیدابووە پاڵ کەس، ئەم مانەوەیە لەو ناوەدا بەو جۆرە ئینگلیز بەخێری خۆی نەئەزانی! لەوە ئەترسا ئەگەر تورکیا هەروا بمێنێتەوە رۆژێ لەرۆژان دەوڵەتەکانی «محوەر» و نازی رووی لێ بنێن بە ناوی دۆستایەتی و دراوسێتیوە کە رێگەیان بدا بە ولاتەکەی ئەوا تێپەڕن بۆ پەلاماردان بە سەر هاوپەیمانەکانا. وەکوو ئەمان ئەو رووەیان نا لە ئێران و ئێران سەرەتا رێ نەدان، پاشان بە «زۆر ئەزانێ قەواڵە لە کوێیە!» رێگەیان بۆ خۆیان پێ کردەوە و داگیریشیان کردا.

[ئەڵەمان]یش ئەو چەشنە بکا لەگەڵ تورکیادا، سەرەتا رێگەی نەداو پاشان بەزۆر دایگرێ. ئەو وەختە ئەمانیش ـ واتە هاوپەیمانەکان ـ شتێکی وایان بە دەستەوە نیەکە بچن لە سەر تورکیا بکەنەوە و نەیەڵن «محوەر» لەوێوە پەلاماریان بدا. هەروەها هاوپەیمانەکان ناشتوانن سووراوسوور بە تورکیا بڵێن: تۆ وەرەلای ئێمە وە یا اعلانی شەڕ بکە لە سەر «محوەر». ناتوانن ئەمەی پێ بڵێن چونکە ئەو وەلامیان بەوە ئەداتەوەکە حوکوومەتێکی سەربەخۆیە و قازانج و زیانی خۆی، خۆی ئەیزانێ و قازانجی لەوەدایەکە هەروا بەبێ لایەنگری بمێنێتەوە.

ئەم هەموو فیکرانە لە مێشکی ئینگلیزا دەوری ئەکردەوە و هەستانی [مەلا مصطفی]ی دیارە لەم وەختەدا بەخێر و چاکەی خۆی ـ واتە ئینگلیز ـ نەئەزانی. بۆیەش نەیئەزانی ئەیوت نەوەک تورکیا بکەوێتە سەر ئەو باوەڕە بڵێت: «بەرزان» لە خاکی عێراقایە و عێراقیش وا لە ژێر چنگی ئینگلیزا، کە مادام ئینگلیز لەم سەر سنوورەی منا ئەم شۆڕشە هەڵئەگیرسێنێ و شۆڕشێکی واش پێچەوانەی خێر و چاکەی منە، لەرقی ئەوا من ئەچم پاڵ ئەدەم بە «محوەر»ەوە!.

ئینگلیز کەوتبووە سەر ئەوەکە شۆڕشی «مەلا مصطفی» بوەستێنێ، بەڵکوو لە وەستانی ئەم شۆڕشەدا تورکیا ئاگادار بێنەوە بەوەکە اعلانی شەڕ لە سەر «محوەر» بکا. واتە بەڵکوو ئەم پیاوەتیەی لەبەر چاوبێ کە لەبەر خێری ئەو شۆڕشێکی واکە ئەو هەموو زیانەی هەیە بۆ تورکیا وەستانی!. خۆ ئەگەر لە ئاخرا «تورکیا» هەر سواری قسەی خۆی بوو اعلانی شەڕی نەکرد لەسەر ئەڵەمانیا، ئەو وەختە ئەم دەست لەم وەستانی شەڕی «مەلا مصطفی»یە هەڵئەگرێ و ئەمجا چی ئەکا بیکا!.. هێنای لەبەر ئەمانە نامەیەکی بۆ «مەلا مصطفی» نووسی و وتی:

«پێویستە کە شەڕ بوەستێنی و دەستی لێ هەڵگری و لەگەڵ حوکوومەتی عێراقا رێ کەوی ئەگەر خۆ هەر لەسەری بڕۆی مەعنای وایە ئەمە، تۆ شەڕ لەگەڵ بەریتانیا ئەکەی

و ئەمەش پێچەوانەی خێر و چاکەی ئێمەیە!».

حوکومەتی عێراقیش لەچەشنی ئەم نامەی ئینگلیزە نامەی بەسەر هەموو دائرەکانی ئەو دەورەدا بلاوکردەوە کە «مەلا مصطفی» لە خۆڕایی بەیداخی ئەم یاخیگەریەی هەڵکردووە. ئەبێ شەڕ بوەستێنێ و بێت داوای لێخۆشبوون لە حوکومەت بکات.

کە مەلا ئەم نامە و بەیاننامانەی وەرگرت بە چاوەڕێ ئەوە کە بزانێ ئاخری کار چۆن ئەبێ فەرمانیدا بە وەستانی شەڕ و بە ئاگاداری کردنی ئەو شوێنانە کە تا ئەو وەختە کەوتبوونە ژێر چنگیانەوە.

* * *

وەزارەت، وەزارەتی «نوری سعید»بوو، کەوت و پاشان بڕیاردرا کە هەر ئەو دابنێتەوە، لە (١٩٤٣/١٢/٢٥)دا سەرلەنوێ بۆ جاری هەشتەم دایمەزراندەوە. چۆنیەتی وڵاتی کوردەواری و «مەلا مصطفی بەرزان» وا بە پێویست ئەزانێ کە یەکێکی کوردی کوڕی کوردی شارەزا بە وڵاتی [بەرزان] لە وەزارەتا بێت و بیلکێ بە ئیشی ئەوانەوە. لەم ڕووەوە گەلێ فیکر کرایەوە، لە ئاخرا باوەڕی نوری سعید لەسەر «ماجد مصطفی» گیرسایەوە، بانگی کرد و هەموو شتێکی پێوت. ماجد وا دیار بوو شارەزای «ئەدەبیاتی فارسی» بوو بۆیە لەو وەختەدا ئەم شعرە فارسیانەی ئەخوێندەوە:-

آتش بجان افروختن * از بهر جانان سوختن

باید زمن آموختن * کار من است این کارها!.

بەڵام «پاشا!» بەڵێ ڕاستە کە من لە ساڵی (١٩٣٠)دا قایمقامی ئامێدی بووم و بە هەموو جۆرە شارەزای ئەو ناوچەیەهەم، وە ئەمەش ڕاستە کە من لەم دەوری دواییەدا [متصرف] بووم لە وڵاتەکانی جنووب و پاشان و پێنج ساڵ لەئیش وکار دوور خرامەوە، ئێستە چۆن ئەبێ من بچم بۆ شوێنێکی واو قسەبکەم و هیچ ناو و نیشانێکی حوکومەتی بە منەوە نەبێ تا من بە پشتیوانی ئەوەوە قسە بکەم!. من وای بە باش ئەزانم کە بۆ ئەم ئیشە

ئێوە وەزیرێکی تایبەتی دابنێن تا ئەو وەزیرە بە ناوی حوکوومەتەوە گفت بدا و هەموو کاروبارێک بپرێنێتەوە. لام وایە ئەو وەزیرەش نابێ من بم، چونکە من لە بەر ئەوە کە بۆ ماوەی پێنج ساڵ لەکار دەرهێنراوم ئیتر قانون ئەو رێگەمە نادانێ کە تا ماوەکەم بە سەر نەچێ من بچمەوە ئیشی حوکوومەت، ماوەش تازە پێنج شەش مانگی رۆیشتووە!.

«پاشا»، کە گوێ لەم قسە بەرێوجێانە بوو وتی: ئەوە تۆ ئەڵێ چی و قانون ئەڵێ چی؟. قانون چیە؟ من دان بە قانونا نانێم، وەرە یاالله وەزیر بە!. ئەمجا بە ناوی «وەزیری بلاوزارە» و بۆ ئیشی کوردەواری خرایە ناو لیستەی وەزیرەکانەوە.

ئینکار ناکرێ «ماجد مصطفی» پیاوێکی رووخۆشی وردبینی بازیکەری سیاسیە، ئەتوانێ لەسەر سێ چوار تەناف یاری بکا، لەوانەیە بە قسەو بەزەردەخەنە، ویستەی خۆی بە دۆست و دوژمنی بسەلمێنێ و تێبگەیەنێ کە ئەو راست ئەکا!. لێرەدا حوکوومەت ئەوی هێناوە بۆ کاروباری کوردەکان، لەم وەختەدا واش چێنراوە بە گوێشیاکە ئەمانە هەمووی یاری سیاسیە. لەولاشەوە «حزبی هیوا» بە دەستەیەکی زۆر لە خوێندەوارانەوە پشتیوانی بزووتنەوەی «مەلا مصطفی»ن. ئەم خۆی نەچووەتە حزبەکەوە، ناشیەوێ لەبەرچاوی ئەم حزبەو کوردەکانەوە پیاو خراپ بێ. کە واتە وەکوو کوردەکە ئەڵێ «دارێکی بەدەستەوەیە هەر دوو سەری..!»... زیاترکە تێکلاوی وەزارەتی «نوری سعید» بووە ئەمە ئەوەندەی‌تر دورر نیە، دووری خاتەوە لەکوردەکان.

لەبەر ئەمانە ئەمەی بەلاوە لە هەموو شت رێک و پێکتربوو کە بێنێ بەهەر جۆر بووە خۆی لە حزبی هیوا نزیک خاتەوە بۆ ئەوە بە تەواوی بتوانێ ئەنجامەکانی پێک بێنێ!. بەڵێ خۆی نزیک خستەوە، بەلاّم ئەم نزیک بوونەوەیە ئایا باوەڕی هەموو حزبی هیوای راکێشا؟. بڕواناکەم رایکێشابێ، بەڵکوو [حزبی هیوا] لە ژێرەوە دووباوەڕی بۆ پەیدابووا یەکێ لە لایەن هەندێکیانەوە ـ ئەوانەی کەشتی دووریان لەخوێندەوە ـ بیروباوەڕیان ئەوەبوو کە تێکلاّوبوونی «ماجد» لەم وەختەدا بە وەزارەتی نوری سعید و نزیک

بوونەوەی بەو جۆرە بێ پەردەیە لە کاروباری «بەرزان» و کورد و «حزبی هیوا»، ئەیانوت ئەم کاسەیە بێژێر کاسە نییە!.

باوەڕی دووهەمیش لە لایەن هەندە کەسی‌ترەوە، ئەوە هەر رواڵەت پەرستی بوو هیچی‌تر! واتە لەبەر ئەوە ماجد وەزیرە خۆشەویستە، نەوەک «ماجد» ئەگەر بەردێکیش وەزیر بوایە هەر خۆشەویست ئەبووا. کەوابوو ئەم دەستەیە بڕوایەکی وا نەئەکرایە سەر بیروباوەڕەکەیان، چونکە لە غەیری ئەو دەورەشا هەر وەزیرێکی کورد هاتووە ـ با هەر جۆر بووبێت ـ هەر خۆشەویستی ئەو دەستەیە بووە!..

«ماجد» لە پاش ئەوەکە نزیک بووەوە لە حزبی هیواو لە پاش ئەوەکە پێوتن من لە بەر قازانجی کورد ئەم وەزارەتەم وەرگرتووە، داوای لە حوکوومەت کرد کە سێ ئەفسەری کورد لە ئەفسەرەکانی عێراق بە ناوی «زابتی ارتبات»ەوە بنێرێ بۆ ولاتی [بەرزان]ـ حوکوومەتیش بڕیاری داخوازیەکەی‌دا. ئەمجا بە حزبی وت ئێوە سێ ئەفسەر لە خۆتان هەڵبژێرن و بێت تا قسەبکەین. حزبی هیوا ئەمەی زۆر پێخۆش بوو. «ئەمین رواندزی، عزت عزیز و سید عزیز سیدعبداللە»ی هەڵبژارد و ناردنیە لای ماجد. ماجد لە پاش قسەو گفتوگۆ لەگەڵیانا هەرسێکیانی بە ناوی «زابتی ارتبات»ەوە نارد بۆ مێرگەسوور کە چاویان بە «مەلا مصطفی» بکەوێ و قسەی لەگەڵ بکەن. لەم لاشەوە حزب دیسان خەبەری‌دا بە «مەلا مصطفی» کە ئەفسەرەکانی خۆمانن ـ واتە حزبی هیوا ـ هاتوون بۆلات، بوخچەی دڵت بە تەواوی بۆیان بکەوە.

کە ئەمانە رۆیشتن و پاش چاوپێکەوتنی «مەلا مصطفی» و قسەکردن لەگەڵیا فیکری هەردوولایان هاتە سەر ئەوەکە داخوازیەکانی مەلا مصطفی ئەمانەی خوارەوەبێ. کە ئەمانە جێبەجێ کران ئەو وەختە ئەویش چەک فڕێ ئەدا:ـ

(١ـ دروستکردنی ولاتێکی تایبەتی کوردستان کە بێ بە پێنج لواوە! کەرکوک، هەولێر، سولەیمانی، خانەقی، دهۆک.

٢ـ دانانی وەزیرێکی کورد هەموو وەختێک لە وەزارەتا بۆ ئەوە کـاروفرمانی ئـەم ولاتانەی کورد ببینێ.

٣ـ دانانی کوردێک بە معاونی وەزیر لە هەموو وەزارەتەکانا.

٤ـ زمانی کوردی ببێ بە زمانێکی رەسمی و لایەنی ئابووری و کشت و کاڵی ولاتی کوردستانیش بە تەواوی رێک و پێک بکرێ. بەلام لایەنی سەرباز و پۆلیس و دارایی ئەوە هەر وەکوو خۆی بمێنێتەوە.)

ئەم داخوازیانە لە لایەن هەموو سەرۆک عەشرەتەکانی‌تر و حزبی هیواوە پـەسەند کراو دران بە حوکوومەتی عێراقی و بە ئینگلیز.

پاش گەیشتنی ئەم داخوازیانە بڕیار دراکە «ماجد مصطفی» بـچێت بـۆ «بـەرزان» و رووبەروو لەگەڵ [مەلا مصطفی]دا بکەونە قسە لە ئیشی کورد و بـە جـۆرێکی جـوان بیبڕێننەوە.

شەوی (١٩٤٤/١/٧) شەوێکی سـەیر بوو لە بەغدا لە سـەر ئێستگەی شەمەندەفەری کەرکووک. [ماجد مصطفی] بۆ خزمەتی کوردایەتی لەچوو بۆ [بەرزان]! هەچ کوردێک هەبوو لە بەغدادا بەهەموو قوتابی دانشکەدەکانەوە هاتبوون بۆ ئێستگە بۆ رەوانەکردنی «ماجد مصطفی» چونکە بۆ ئیشی کوردایەتی ئەچێ!. ئەم کۆبوونەوە و رەوانەکردنەش بە قسەی «حزبی هیوا» بوو.

ماجد رۆیشت و لەگەڵ مەلا مصطفی‌دا لە «مێرگەسوور» چاویان بە یەک کەوت و لەسەر ئەم شتانەی خوارەوە رێک کەوتن و پـاش حـەفتەیەک گـەڕایـەوە بـۆ بـەغدا. شتەکانیش ئەمانە بوون:ـ

(١ـ گێڕانەوەی [شێخ أحمد] و ئەوانەی لەگەڵیان بۆ بەرزان.

٢ـ چوونی «مەلامصطفی» بۆ بەغدا بۆ ئەوە بە دەستەوەدانی خۆی بنوێنێ.

٣ـ کاروباری دایەرەکانی [بەرزان] ئـەو کـاربەدەستانە ببینن کـە بـە پـیاوچاکـی

ناوبانگیان دەرکردووە.

٤ـ کردنەوەی قوتابخانە و دروستکردنی جادە و چاوێری کردنی باری ئابووری و تەندروستی لە ولاّتی بەرزان.)

[ماجد] ئەمانەی کرد بە نووسراوێک و لێژنەیەک هەر بۆ کاروباری بەرزان لە پێشترا حوکومەت دایناوبو. نووسراوەکەی ماجد و لەسەر بڕیارەکەی لێژنە، دیوانی وزرا لە (٢٥/١/١٩٤٤)دا باوەڕی هاتە سەر ئەم شتانە:ـ

(١ـادارەیەکی تازە لە قەزاکانی زێبار، رواندز، ئامێدی، دەوروبەری [مێرگەسوور]، شیروانی مەزن و بەرزان دروست بکرێ و کاربەدەستانی باشی بۆ دابنرێ، ئەگەر پێویستیش بوو بە ناوی «زابتی ارتبات»ەوە ئەفسەریان بۆ بنێرێ.

٢ـ دروستکردنی نوختەی پۆلیس لە هەموو ئەو ولاّتانەدا، لە خەلّیفان و رێزانەوە تا دیانەوەکانی رەش.

٣ـکردنەوەی رێگە لە بەینی نوختەکاندا.

٤ـ دوورخستنەوەی «مەلا مصطفی» لە ولاّتی «بەرزان».

٥ـگێرانەوەی [شێخ أحمد] و بەرزانیەکان بۆ بەرزان، هاتنی «مەلامصطفی» بۆ بەغدا بۆ خۆ بەدەستەوەدان. بەلاّم بڕیار لە سەر ئەم دوو شتە واتە ـچوونی شێخ و هاتنی مەلا ـ ئەمە لەکەوێتە دەست وەزارەتی داخلیە وەیا [وەزیری بلاوزارە]، هەر وەخت ویستیان بڕیاری لەسەر ئەدەن!.

٦ـئەوشتانەکەوا [مەلا مصطفی] و هاوڕێکانی لە حوکومەتیان داگیرکردووە لەگەلّ چەکەکانی خۆیانا بیاندەنە دواوە بە حوکومەت.

٧ـحوکومەت رازی بێ بەوەکە موافقە بکا بۆ لێ خۆشبوونی گشتی لە بەرزانیەکان بێجگە لە چەک هەلّگرەکان و ئەو کاربەدەستانەکە لە حوکومەتدا بوون و پاشان چوونەتەلای «مەلا مصطفی». لەمەوکاتێ لێ خۆشبوونەکەشی لەوە حوکومەت خۆی

ئەیزانێ، هەر وەخت ئارەزووی کرد ئەو وەختە بلاوی ئەکاتەوە!.

٨ـ هەر وزارەتێک چی لە ئەستۆدایە جێبەجێ بکا.)

لەم کاتەدا [ماجد] رووی کردە حوکوومەت و حزبی هیوا کە ئەفسەرە ارتباتەکان کەمن، ئەبێ زیادبکرین و هەموویش ئەبێ لە «حزبی هیوا» بن. بەڵێ با زیادبکرێن!. ئەمجا بە باوەڕی هەر سێ لا ـ واتە حوکوومەت، ماجد، [حزبی هیوا] ئەمانەی خوارەوە هەڵبژێران و نێران بۆ شوێنەکانی خۆیان!ـ

(١)ـ فؤاد عارف زابتی ارتباتی پشدەر. (٢) مجید عەلی زابتی ارتباتی ئامێدی (٣) سید عزیزی سید عبدالله بۆ مێرگەسور و برادۆست. (٤) ئەمین رواندزی بۆ رواندز و بەرزان. (٥) میرحاج أحمد بۆ ئاکرێ. (٦) مصطفی خوشناو بۆ بەرزان. (٧) عزت عزیز بۆ بلە.

هەروا هەندێ شتیش وەکوو رێگەو مێگەو شتە بۆ دەست برین لە ولاتی «بەرزان» کرا!. پاشان شێخ أحمدیش لە [حلە]وە هێنرایەوە بۆ «بەغدا» و برایەوە بۆ «حلە» و پاش چەند رۆژێکی تر هێنرایەوە بۆ بەغدا و لە (١٢/٢/١٩٤٤) نێرایەوە بۆ [بەرزان].

لە (٢٢/٢/١٩٤٤)دا «مەلا مصطفی» هات بۆ بەغدا بۆ ئەوە پێشانی حوکوومەتی بدا کە خۆی داوە بە دەستەوە، لە ئوتێلی «شط العرب» دابەزیبوون. لەمانە بە چەکەوە بە ناوشارا ئەسووڕانەوە، هەندێ لە رۆژنامە بەکرێ گیراوەکانی ئەو سەردەمە کەوتنە تەقەکردن کە چۆن ئەبێ مەلا و پیاوەکانی بە چەکەوە بەسەر جادەکانا بسووڕێنەوە؟ ئاخر نازانن خەڵکی زەنەقی ئەچێ!!. حوکوومەتیش ئەم قسانەی چووبوو بە گوێچکەدا، لە پاش حەفتەیەک مەلا وای بە باش زانی کە بگەڕێنەوە بۆ ولاتی خۆی و ئیتر گەڕایەوە.

لەم ماوانەدا [ماجد] لەگەڵ هەموو لایەک قسەی ئەکرد؛ لەگەڵ حوکوومەت، حزبی هیوا، مەلا مصطفی، سەرۆکی عەشایرە کوردەکان. لە هەموویانی وا ئەگەیاند ـ بێجگە لە دەستەی حوکوومەت ـ کە ئەم هاتووچوو کۆششەی بۆ خزمەتی کوردە!.م بەم ناوەوە و

لەبەر ئەمانە زۆر چاك لەكوردەكان نزیك كەوتبووەوە، وە بەڵكو بووبوو بە هێلانەی بڕوای گەلێ كەس!.

تەنانەت بۆ ئەوە كوردایەتیە كە بە تەواوی سەربگرێ لە مارتی (١٩٤٤)دا لەگەڵ «نوری سعید»ی سەرۆك وەزیر چوون بۆ كەركوك، لەوێ زۆرێكی زۆر لە پیاو ماقووڵ و سەرۆك عەشرەتەكانی كورد كۆ كرابوونەو لە «یانەی كاربەدەستان» نوری سعید لەگەڵیان كەوتە قسەكردن و وەكوو مامۆستایەكی دڵسۆز فێری ئەوەی ئەكردن كە چۆن كوردایەتی بكەن؟! و چۆن داوای حقوقی كورد بكەن؟. و چۆن ئەگەر حوكومەت بە پوختی لەگەڵیان نەهاتە پێشەوە دەست بنێنە بینا قاقەی؟!.. لە راستیدا ئەم كۆبوونەوەیە زۆر سەیر بووا!. هەر زۆر سەیربووا!..

ئەم كردەوانەی «ماجد» و ئەم جۆرە هاتوچۆكردنەی بۆ كوردایەتی بە تەواوی دڵی حزبی هیوای كرد بە دوو كەرتەوە؛ كەرتێكی هەر لەسەر لەو باوەڕەبوون كە ئەم ئیشانەی بۆ كوردایەتیە كەرتكەی‌تری ئەیانوت مافی بە كوردایەتیەوە نیە و خزمەتی حوكومەت ئەكا. ئەم جۆرە دوو دڵیەبوو، كەبوو بە بناغە بۆ تێكچوونی [حزبی هیوا] و نەكەوتنەوە سەرخۆی، بۆیەش وای لێ هات رۆژ بەرۆژ شتی‌تری ئەهاتە سەر.

* * *

لە جۆشی گەرم و گۆڕی ئەم كوردایەتیەدا؛ واتە لە [٧ی نیسانی ١٩٤٤]دا كوتووپڕ نوری سعید وەزارەتی دایە دواوە و كابینەكەی كەوت. ئەم كەوتنە ناوەختیە دڵی كوردەكانی لە زۆر لاوە كرمێ كرد، كە لەو قسانەی پێشوو لەچی و ئەم كەوتنە ناوەختیە لەچی؟!.

لەگەڵ ئەوەشدا هەر بە ناوی وەكاڵەتەوە مانەوە تا لە [٣ی حوزەیرانی ١٩٤٤]دا «حمدی پاچەچی» بۆ جاری یەكەم وەزارەتی لەو وەرگرت و خستیە ژێر دەستی خۆیەوە، دیارە [ماجد]یش لە وەزارەت دەرچوو. ئیش وردە وردە سەرمو لێژی رووی تێ كردا.

مەسەلەش عبارەت بوو لەمە، کە! شەڕی گەورەی دووهەمی گێتی بۆنی ئەوەی لێ هات کە لە دوایی هاتنە، بە تایبەتی ـ وەکوو لە پێشەوە باسکرا ـ ئەو ئامانجەی کە ئینگلیز هەیبوو بەرانبەر بە تورکیا ئامانجەکەی پێک هات؛ پێکهاتنێکی وا، نەوەک هەر ئەوەندە کە تورکیا نەداتە پاڵ ئەڵەمانیا، بەڵکوو دایە پاڵ ئینگلیز و اعلانی شەڕی لەسەر «محور» کرد!. ئیتر چە ئامانجێک لەمە خۆشترە بەرانبەر بە ئینگلیز؟!. کە مەسەلە وای لێ هات ئیتر پێویست نیە کوردەکان کوردایەتی بکەن چونکە بۆ ئینگلیز بفەیەا. [نوری سعید] و [ماجد مصطفی]ش وتوویانە بیکەن، کەواتە هیچ چارنیە غەیری ئەوەنەبێ کە کابینە بکەوێت و کابینەی دوایی چی ئەکا ئەوە ئارەزووی خۆیەتی!.

لەراستیدا کە وەزارەتی [پاچەچی] هاتە پێشەوە وردە وردە توند و تیژی دەستی پێ کرد؛ حزبی هیوا باوەڕیان بەوە هێنا کە کوردایەتیەکەی دەوری نوری سعید و ماجد مصطفی گاڵتەیەکی سیاسی بوو، جاماجد خۆی لە باوەڕی خۆیا هەرنەهادێکی بوو بێ خەڵکە کە کەوتنە سەر ئەو مەفکوورەیە کە هاتنی ئەو زیانی بە «حزبی هیوا» گەیاند. زابتە ارتباتەکان ئیش و کارەکانیان دوایی پێ هێنراو بەڵکوو هەندێکیان هەر نەهێنرانەوە بۆ سوپا، تازە وەزارەت بڕیارەکانی وەزارەتی پێشوو بەرانبەر بە کورد و بە «بەرزان» بە پولێک ناکڕی، بەڵکوو وەزارەتی جەنگ خۆی کەوتە تەقە لەو ئەفسەرانە کە لە وەزارەتی پێشوا بە ناوی زابت ارتباتەوە نێراون بۆ کوردەواری. بە کورتی کوردایەتیەکەی «نوری سعید» و «ماجد مصطفی» وەکوو سەرچۆپی جوولەکە بەرەودوا ئەگەڕایەوە!!..

ئەفسەرەکان کە ئیشی «بەرزان» و وڵاتی کوردەواریان دوایی هات هاتنەوە بۆ بەغدا. «میرحاج» و «مصطفی خوشناو» کە سەیریان کرد کاروباری حزبی هیواش تێکچووە لەم رووەشەوە دڵگرانیەکی زۆریان پەیدا کرد، لەگەڵ «عزت عزیز» هەریەکە دوومانگ اجازەیان وەرگرت، «میرحاج» و «مصطفی خوشناو» چوون بۆ وڵاتی موکریان بۆ

چاوپێ کەوتنی کۆمەڵەی «ژ.ک» ـ کە لەو دەورەدا لەو ولاتە ناو و ناوبانگێکی پەیدا کردبوو ـ بۆ ئەوە هەر دوو کۆمەڵە کۆششی خۆیان بکەن بەیەک بۆ ئازاد کردنی کوردستانی گەورە. «عزت عزیز»یش چووبۆ سووریە، ئەویش بۆ ئەوە لەگەڵ کۆمەڵەی «خوی بون»دا یەک بگرن و تەقەلایان بکەن بەیەک. دیارە چوونی ئەمانە بۆ هەر دوو شوێنەکە دوور نەبوو بەراو تەگبیری «حزبی هیوا» بوبێت.

رۆیشتنی ئەمانە دڵی حوکوومەتی لە عاستیان کرمێ کرد بە تایبەتی لە عاستی «میرحاج» و «مصطفی خۆشناو»، ئەمانیش تۆزێ لە باوەڕی حوکوومەت بەرانبەر بە خۆیان تێ گەیشتن. بڕیاریان داکە «میرحاج» بگەڕێتەوە بۆ بەغدا و مصطفی لەبەرزان بێ بۆ ئەوە ئەگەر شتێکی خراپ رویدا با هەر دووکیان تووش نەبن و «میرحاج»یش رۆژ بە رۆژ مصطفی لە دەنگوباسی بەغدا ئاگاداربکا.

لەسەر ئەم پەیمانە لەیەک جیابوونەوە، «میرحاج» کە هاتە بەغدا بۆنی هیچ شتێکی خراپەی بەرانبەر بە خۆیان نەکرد و بە پێچەوانەی ئەوە چووەوە سەر ئیش و کاری ئەفسەری و نامەشی بۆ مصطفی نووسی کە ئەویش بێتەوە. مصطفی ـ ش هاتەوە تا نزیکەی مانگێک هەر دووکیان چوونەوە سەر ئیش. کوتوو‌پڕ هەردووک لە لەشکر دەرکران و میرحاج گیراو نێرا بۆ «عەمارە»، مصطفی ـ ش بڕیاردرا کە بگیرێ، بە، رێ کەوت لەو وەختەدا لە مووسڵ بوو، لە لایەن هەندێ لە دۆستانەوە ئەم خەبەرەی پێ درا. هەر لەوێوە خۆی گەیاندەوە «پێنواتە»و نەبوو بەدارەوە.

«عزت عزیز»یش کە چووبوو بۆ سووریە و لەوێشەوە بۆ «میسر» والەوەزارەتی جەنگ گەیەنرا کە بۆ چاو پێ کەوتنی کوردەکانی ئەوێ و قسە کردن لەگەڵیانا چووە، دیارە فیکری گیرانی ئەویش کرا بەڵام هەرکە گەیشتەوە بەغدا بەم حاڵەی زانی و لە پاش چاو پێ کەوتنی هەندێ کەس لە بەغدا و کەرکووکدا خۆی گەیاندەوە «بەرزان» و خەبەری بۆ «مصطفی خۆشناو» ناردکە ئەویش بچێت بۆ بەرزان. پاش مانەوەی (٤٥)

رۆژ لە «پێنواتە» ئەویش خۆی گەیاندە «بەرزان».

* * *

دیارە لە تێکچوونی کاروبارەوە تا ئەم تەئریخە ماوەیەکی باشی خایان. هەندێ لە ئەفسەرەکان ئەوەبوو لە [بەرزان] کۆبوونەوە، «بەکر عبدالکریم» ـ کە ئەویش یەکێک بوو لە ئەفسەرە ئازادەکان و وەکوو عزەت و ئەوان پەڕاگەندە بووبوو ـ لە بەرزان لەگەڵیان یەکی گرت. بە محەمەد محموودەوە ـ کە لە پاشا چوو ـ ئەوەندە ئەفسەر لە «بەرزان» کۆبووەوە:

(١) مصطفی خۆشناو. (٢) عزت عزیز. (٣) عبدالحمید باقر. (٤) محمد مەحموود. (٥) شوکەت نعمان. (٦) أحمد اسماعیل. (٧) بەکر عبدالکریم. (٨) حفظ‌الله اسماعیل.

ئەمانە بێجگە لە «محمد مەحموود» کۆمەڵێکیان لە ژێر سەرۆکی «مەلا مصطفی»دا داناو ناویان نا «کۆمەڵی ئازادی». هێنایان بەیاننامەیەکیان نووسی کە عبارەت بوو لە:

داخوازەکانی کورد و مەبەست لە شۆڕشی «بەرزان». ناردیان بۆ سەفارەتی ئینگلیز لە بەغدا و بۆ حوکوومەتی عێراقی و بۆ «حزبی هیوا».

حزبی هیوا کە ئەم بەیاننامەیە پێ گەیشت وەکوو بڵێت لە خەو خەبەری بووەوە و لە (١٩٤٥/٢/١٠)دا بڕیاریاندا کۆششی خۆیان سەرلەنوێ لەگەڵ [بەرزان] بکەنەوە بەیەک و مەبەستەکەیان خستە سەرقاقەزو بە «محمد مەحموود»دا ناردیان بۆ [مەلا مصطفی]. دەستەی بەرزان کە سەیری گورجوگۆڵی حزبی هیوایان کرد لە رۆژی (١٩٤٥/٢/١٢)داکۆبوونەوە و ئەم بڕیارانەیان دا:

(١) یەک بوونی هەموو عەشایری کوردەواری.

(٢) رێک و پێک کردنی هێزی چەکدار.

(٣) رزگارکردنی کوردستانی «عێراق» لە زوڵم و جەور، بەڵام لە رێگەیەکی سیاسی هێمنەوە.

(٤) داخوازە سیاسیەکانیان بگەیەنن بە سەفارەتەکان.

(٥) یەک گرتن لەگەڵ کۆمەڵە ئازادی خواهەکانی کورددا.

(٦) بەهۆی چاپەوە پڕوپاگەندەکردن بۆ خۆیان.

(٧) بەربەرەکانێ کردنی سیاسەتی ئیستعماری عێراق.

ئەمجا ماوەیەکی باش هەیئەتی بەرزان و [حزبی هیوا] لەبەینی یەکاکەوتنە قاقەز نووسین و رێگە بەیەک پیشاندان و ئاگادارکردنی سەفیر بێگانەکان لە حاڵ و ئەحواڵی کورد و لە چۆنیەتی مەبەستی «بەرزان». حوکومەتیش لەم لاوە بەهەر جۆر و لەهەر رێگەیەکەوە بوو، خەریکی کارقایمی خۆی بوو، بەڵکوو ئاگاداری هەموو کوردەکانی دەستەی بەرزان و [حزبی هیوا]ش بوو!.

کوتووپڕ لە سەرەتای مانگی مارتی (١٩٤٥)دا خەبەرێک لە حزبی هیواوە بە بەرزان گەیشت کە فەوجی (٤)ی عێراق کە لە «باپشتیان»ە رۆژی پێنجی مانگ فیکری پەلاماردانی هەیە، ئاگاداربن!.

کە ئەم خەبەرە وەرگیرا ئەمانیش قایمکاری خۆیانیان کرد و بەم جۆرەی خوارەوە خەتی شەڕیان دامەزراند:

خەتی بەشی رۆژهەڵات: «شێتنە، مێرگەسوور، ناوچەی برادۆست» لە ژێر فەرماندەیی «مصطفی خۆشناو» و «محمد مەحموود»دا.

خەتی بەشی رۆژئاوا: «ئامێدی و ناوچەی رێکانی» لە ژێر فەرماندەیی «عزت عزیز» و «عبدالحمید باقر»دا.

خەتی جنوب ناوچەی «ئاکرێ» لە ژێر فەرماندەیی «شێخ سلیمانی»ی «شێخ عبدالسلام»دا.

ئەمانە هەموو شوێنەکانی خۆیانیان گرت و بە هەموو جۆر خۆیان ئامادە کرد بۆ گێڕانەوەی ئەو هێرشانە کە بەسەریانا ئەگەر بکرێ. لەگەڵ ئەمەشا فەرماندەی گشتی -

مصطفی بەرزانی ـ دەستووراتی پێدابوون کە تا ئەتوانن بە هێمنی بزووونەوە و رێگەی ئاشتی بگرن. وە لە (٤)ی مانگدا ئەم نامەشیە بۆ سەرۆکی هەموو سوپای ئەو ناوەی عێراق ـ رفیق عارف نووسی:

«... وەکوو بۆمان دەرکەوتووە فیکرتان وایە رۆژی (٥)ی مارت بە ناوی مەشق و مناوەرەوە لە شوێنی خۆتان پێشکەون. لەرووی ئەم فرمانەی ئێوەوە ئەگەر هەرزیانێک رووی‌دا ئوبالێ لە ئەستۆی ئێمەدا نیەا.».

لە رۆژی دوایی‌دا وەڵامی سەرلەشکر هاتەوە کە ئەمان هیچ ئەو نیازەیان نیە پێشکەون.. دیاربوو پێش دەستی کردنی دەستەی [بەرزان] سەرۆکی لەشکری عێراقی هێنابووە سەر ئەو قسەیە کە گۆیا ئەوان فیکری هیچیان نیەا.

رۆژی (٧)ی مانگ [محمد مەحموود] بە فەرمانی سەرۆکی گشتی نێرا بۆ ناوچەی «برادۆست» و «باڵەک» بۆ کاروباری هەندێ فەرمانی ئەو نوە. کە چوو هاتەوە ئەو رێگەیە بۆ فەرماندە داناکە خۆی بچێت و لەو ناوەداگەشتێک بکاو ئەگەرناکۆکیەک لە بەینی عەشایرەکانا هەبێ لای بەرێ و دیدەنیەکێشیان بۆ تازەکردنەوەی پەیمان لەگەڵ بکا. فەرماندە قسەکانی بیست و پاش ئەوەکەوتەگەڕان. رۆژی (١٣)ی مانگ فەرماندە چووبۆ خەتی رۆژهەڵاتی لەشکری خۆی، رۆژی (٢٤) لەگەڵ چەند ئەفسەرێکی خۆیانا چوون بۆ «هەوديان».

بزووتنەوەو قایمکاری [بەرزان] بە تەواوی بڵاو بووەوە، حوکوومەتی عێراق و ئینگلیز ئاگایان لە هەموو کەین و بەینێک پەیداکردبوو. بە تایبەتی ئینگلیز کە ئیشی لە هەموو لایەکەوە بۆ رێک کەوتبوو، لەمانەوەی ئەم کارەساتی بەرزانە بەم جۆرە وەکوو مووی لووتی هەڵکێشن وابووا. لەبەر ئەمە خەبەردراکە رۆژی (٢٥)ی مانگ «کاپتان ستوکس» مشاوری سیاسی ئینگلیز دێت بۆ «هەوديان» بۆ چاو پێ کەوتنی [مەلا مصطفی]. فەرماندە لەوێدا مایەوەو ستوکس ـ یش هات. ئەنجامی قسە ئەمە بوو کە، ستوکس وتی:

«لەبەر ئەوە نەیرووی عێراق ناشارەزای هەندێ کاروباری شەڕن، نەیروی ئینگلیز بڕیاری داوە لە نزیکی ئەم وڵاتی بەرزانەوە عێراقیەکان فێری ئەو جۆرە شەڕە بکات و ئەمەش غەیری مەشق کردن و مناوەرەنەیێ هیچی تری تێدانیە، نابێ ئێوە بکەونە پەرۆشەوە بۆی، کەوابوو پێویستە فەرمانەکانی حوکوومەتی عێراق وەربگرن و ئەو ئەفسەرە کوردانەکە لە لای ئێوەن و ئێستە لە خەتی شەڕدان بچنەوە بۆ [بەرزان] و شەڕ و شۆڕ بەجێ بێڵن، هەر شوێنێ کە خۆیان ئارەزوو ئەکەن لە عێراقا تێدا دانیشن و پاشان لەگەڵ ئەو ئەفسەرانەدا کە هەر هێشتا لەبەرزانن هەموو بچنەوە لای حوکوومەت و بچنەوە سەر ئیشی خۆیان لە نەیروی عێراقا!».

ئەم قسە لووسانە وا دیار بوو فەرمانەدەی لەخشتە نەبردا. بەڵکوو پێ وت: «ئێمە دوو شتمان لە پێشە؛ یا مردن، یا ئازادی کورد. چونکە بۆمان دەرکەوتووە کە حوکوومەت وەنەبێ نیهادێکی باشی لەگەڵ ئێمەدا هەبێ، تا ئێستە هەزار قسەی کرد و هیچی بە ئەنجام نەگەیاند. چوونەوەی ئەفسەرەکانیش ئەوە کەوتۆتە دەست وەزارەتی جەنگ، ئەگەر بەئاسانی لەگەڵیان بیزوێتەوە ئەچنەوە، بۆچ ناچنەوە؟». پاش ئەم قسانە ستوکس گەڕایەوە بۆ شوێنی خۆی.

رۆژی (٣٠) مانگ موتەسەڕفی هەولێر ـ سعید قەزاز ـ لەگەڵ مودیری پۆلیس چوون بۆ «مەزنە» هەر بۆ چاو پێ کەوتنی فەرماندە، لەبەر ئەوە کە لە وەڵامەکەی ستوکس زیاتریان وەرنەگرتەوە، گەڕانەوە بۆ هەولێر و فەرماندە و ئەفسەرەکانیش چوونەوە بۆ «شێتنە».

رۆژی (٣١)ی مانگ نامەیەک لەلایەن رئیس عەشیرەتەکانی «باڵەک»ەوە گەیشتە دەست فەرماندە کە ئەیانەوێ بێن بۆ دیدەنی و بۆ پەیمانی زیادە ئاشنایی. فەرماندە گوندی «شێتنە»ی بۆ دانان. هاتن و چاویان بە یەک کەوت و گەڕانەوە. لە رۆژی [٢ی نیسانی ١٩٤٥]دا *نامەیەک لە لایەن ئامر فەوجی رواندزەوە درایە دەست فەرماندەی لەشکری*

[بەرزان]كە «رۆژی (٥)ی مانگ «مێجەر مور» مشاوری سیاسی «موسڵ» ئەیەوێ بێت بۆلاتان و لە [بلە] چاوی پێتان بكەوێ. بەوبۆنەوە ئەگەر رێك ئەكەوێ ئێوە و [شێخ أحمد] و هەموو ئەفسەرەكان بچنە [بلە] بۆ ئەم چاو پێ‌كەوتنە». رۆژی پێنج ئەمان هەموو لە [بلە]كۆبوونەوە بەلام «مور» نەهاتا.

دیسان رۆژی (٢٠)ی نیسان خەبەرێك لە لایەن موتەسەرفی هەولێرەوە درا بە [مەلا مصطفی]ی فەرماندار كە «مێجەر مور» ئەیەوێ لە [حەریر] ـ عزت عبدالعزیز ـ ی چاو پێ‌بكەوێ. فەرماندار دەستووریدا بە عزت كە لەگەڵ [محمد مەحمود] بچن بۆ ئەو چاو پێ‌كەوتنە. تا ئەمان چوون گۆیا [مور] چووبوو گەڕابووەوە، ئیتر بەكتریان نەبینیا.

رۆژی (٢٢)ی نیسان دیسان لە لایەن مودیری ناحیەی «باتاس»ەوە خەبەر درایەوە بە فەرماندار كە «اسماعیل نامق» وەزیری جەنگ ئەیەوێ عزت عبدالعزیزی لە «پیرمەم» چاو پێ‌بكەوێ. فەرماندار فەرمانی دایەوە بە [عزت عزیز]كە لەگەڵ [محمد مەحمود] بچن بۆ پیرمەم و ئەم چاو پێ‌كەوتنە بكەن. تا ئەمان چوون [اسماعیل نامق]گەڕابووەوە بۆ بەغدا، [صالح صائب] سەرۆكی هەموو لەشكری عێراق لەوێ بوو، ئەو لەباتی وەزیری جەنگ تا چوار سەعاتێك بە بێ‌دەنگ لەگەڵ [عزت عزیز] قسەیان كرد، بەمەرجێك كە هەر دوو، هەر دوو بە دووبوون! تەنانەت [محمد مەحمود]یشیان لەگەڵ نەبوو. ئێستەش نەزانرا قسەو باسی دانیشتنی ئەو دووكەسە چی بوو؟!.. ئەوەندە هەبوو، عزت كە لەلای صالح صائب دەرچوو وتی كاروبارێكی پاش هاتۆتە پێشەوە ئێمە ئەتوانین بە بێ‌ترس بچین بۆ هەولێر و لەگەڵ [حزبی هیوا]دا هەندێ قسەوباس بكەین. هەر لەوكاتەدا لەگەڵ [محمد مەحمود] رووبەرووی هەولێر بوونەوە و ئەم باسی گەڕانەوەی خۆیانە ـ وانە ئەفسەران ـ بۆ نەیرووی عێراق خستە بەردەستی حزب. هیوا ـ ش ئاخر قسەی هاتە سەر ئەوەكە ئەوان خۆیان سەربەستن بۆ گەڕانەوە وەیان نەگەڕانەوە.

هەر لەو سەروبەرەدا [مێجەرڕولس] معاونی مشاوری سیاسی كەركوك ـ بش

هاتبوە هەولێر فیکری «حەریرە»ی هەبوو، عزت و محمد ـ یش لیشی خۆیان لە حزبی هیوای هەولێر جێ‌بەجێ کردبوو لەوانیش ئەیانویست بگەڕێنەوە، لەگەڵ [ولسن] هەرسێ کیان لە ئۆتۆمۆبیلێکدا چوون بۆ «حەریرە». کە چوونە ئەوێ زۆری پێ نەچوو [مێجەرمور]یش گەیشتە حەریر. [عزت عزیز] توانی چاو پێ کەوتنێکی دووبەدوو ـ یش لەگەڵ [مور] پێک بێنێت!.

رۆژی (٢٥)ی نیسان [مور، عزت عزیز و محمد مەحمود] چوون بۆ بەرزان، [مور] ئەیویست [شێخ أحمد]ی چاو پێ‌بکەوێ چونکە چوونەکەی بۆ ئەوەبوو. کە چۆن، ئەو چووە لای شێخ أحمد و پێ وت: «سەفیری بەریتانیا ئەڵێ ئەبێ فەرمانی حوکومەتی عێراق بەجێ بێنن و چەکەکانتان بدەنە دواوە و بەکشت و کاڵەوە خەریک بن!».

[شێخ أحمد] بەم قسەیە زۆر تێکچوو وتی: «هەر وەخت لە ئاسوورییەکانی دراوسێمان و عەشایرەکانی‌تر چەک وەرگیرایەوە ئێمەش ئامادەین بۆ دانەدواوەی.» ئەم قسەیەکرد و لەکۆڕەکە هەستاو مور ـ یش بە شوێنی خۆیاگەڕایەوە بۆ دواوە.

رۆژی (٣٠)ی نیسان «کۆمەڵی ئازادی» کۆڕێکیان بەست لە بەرزان بۆ قسەکردن لەوەکەئایا ئەم ئەفسەرانە بگەڕێنەوە نەبرووی عێراق یان نەا؟. میرحاج ـ یش کە وەختی خۆی ئەوەبوو گیرابوو نێرابووە [عەمارە] هەڵاتبوو ئەویش لە ئەندامی کۆڕەکەبوو. پاشان قسە هاتە سەر ئەوەکە عزت عبدالعزیز، محمد مەحمود و أحمد اسماعیل بگەڕێنەوە سەر لیشی خۆیان لە سوپایی عێراق، مصطفی خۆشناو و میرحاج ـ یش [بەرزان] بە جێ‌بێڵن و بچن لە شوێنێکی‌تر دانیشن. ئەم هەیئەتی ئازادیەش بۆیە ئەم بڕیارەیان‌دا فیکری دوارۆژێکی‌تریان کردەوە بەڵام دوا رۆژ دەری‌خست کە ئەو دوارۆژە هیچ کەڵکێکی نەبوو!.. تەنها [مصطفی خۆشناو] و [میرحاج] بە پوختی تێ گەیشتبوون کە ئەو دوارۆژە لە باتی رووناک بێ تاریک ئەبێ!.

ئەمجا هەر ئەو رۆژە مصطفی و میرحاج بەرزانیان بەجێ هێشت، رۆژی دوایی، واتە

رۆژی (١٩٤٥/٥/٢) فەرماندەی گشتی ـ مەلا مصطفی ـ عزت عزیز، محمد مەحمود، أحمد اسماعیل ـ ی هەڵگرت و بە ئۆتۆمۆبیلی «مێجەرولسن» هاتن بۆ [هەولێر]. رۆژی ٥/٥ هەرسێ ئەفسەر چوونە کەرکووک و چاویان بە «ولسن» کەوت، پێ وتن کە ئەبێ بچن بۆ بەغدا، لەوێ ئەگەر پێویست بوو لە باڵوێزی بەریتانی «مێجەرمور» ببینن.

ئیتر لەوێوە بەرێ کەوتن بۆ بەغداو پاش دوو رۆژ چوون بۆ وەزارەتی جەنگ و خۆیاندا بەدەستەوە، بەڵام زۆری پێنەچوو، واتە لە پاش بیست رۆژ وەزارەتی جەنگ دانی بە مەحکەمەی عەسکەری، گۆیا ئەم دانەیان بە مەحکەمە شتێکی رواڵەتیە ئەگینە وەنەبێ شتێکی تێدابێ!. ئەم کردەوەیە دڵی هەندێکیانی کرمێ کرد، لەبەر ئەمە «محمد مەحمود» لە رۆژی ١٩٤٥/٦/٥دا هەڵات و «جەلال ئەمین مەحمود» ـ کە ئەویش ئەفسەرێکی تر بوو لە ئەیرووی عێراقا و دۆستی محمدبوو ـ ئەویشی لەگەڵ خۆی برد و پێکەوە بەرزان بگرەو هاتم.

رۆژی [١٧ی حوزەیرانی ١٩٤٥] موتەسەرفی هەولێر «سعید قزاز» خەبەری نارد بۆ مەلا مصطفی کە لەگەڵ «کاپتان چاکسن» معاونی مشاوری سیاسی کەرکووک ئەیانەوێ لە «مێرگەسوور» چاویان پێبکەوێ و پێکەوە هەندێ قسەبکەن. لەبەر ئەمە لە رۆژی (٢٠)دا هەموو لەمێرگەسوور کۆبوونەوەو کەوتنە قسە کردن. قسەکانی سعید قەزاز و مەلا مصطفی زۆر لەیەک دووربوون. «سعید قەزاز» بە ناوی کاربەدەستێکی بەهێزی حوکومەتەوە لێ ئەخورێ، مەلا مصطفی ـ ش بە خۆی ئەوت تا ئێستە سەری بۆ کەس دانەنەواندووە ئێستە چۆن ئەم قسە تیژانەی «سعید قەزاز» هەڵبگرێ؟! دیارە هەڵیناگرێ، لەبەر ئەمە بەینیان تێکچوو، بەڵکوو ئەگەر «چاکسن» نەبوایە ئیش زۆر خراپ تێکئەچوو!. ئیتر بەو بۆنەوە بەساردی لە یەک جیابوونەوە.

* * *

کاروبار رۆژ بەرۆژ بەلای خراپیەوە ئەرۆیشت، حوکوومەت گوێچکەی لە عاستی

عەدالەت و حەقپەرستی ئاخنی بوو، پیاوانی حوکوومەت غەیری رۆژانی رەش نەبێ هیچی تریان پیشان نەئەدا. [بەرزان] لە لایەکەوە بە دەست برسێتیەوە چەوسابووبووەوە، لە لایەکەوە بە دەست توند و تیژی کاری کاربەدەستە ناڕەواکانەوە هاتبووە تەنگ، داد و عەدڵ وادیاربوو تۆپێکی منالآن بوو بە دەست هێزەوە بە هەموو لایەکا هەڵیئەسووڕان! [بەرزان] لەم رۆژەدا کە هەر چوار دەوری بە لەشکری زوڵم گیراوەو بە زنجیری بێ ویژدانی ولاتەکەیان بەستۆتەوە ئەبێ چبکا؟. چاری نیە ئەبێ کۆشش بکا بۆ لابردنی ئەو زوڵمە و بۆ پساندنی ئەو زنجیرە.

لێرەدا فەرمانداری گشتی ـ مصطفی بەرزانی ـ لە رۆژی ١٩٤٥/٦/٢٥دا سەرانی لەشکر و «محمد مەحمود» و «جەلال ئەمینی»داناو کەوتنە قسە کردن. ئاخر قسەیان هاتەسەر ئەوەکە بە ولاتەکانی دهۆک ـ ئامێدی ـ ئاکرێ ـ شێخان و سنجارا لەم لاوە، وە لەولاشەوە بە، رواندز ـ کۆیە ـ دزەیی ـ رانیە ـ هەڵەبجە و خانەقیاگەشتێک بکەن و هەموو سەرۆک عەشایرەکانیان چاو پێبکەوێ و قسەیان لەگەڵ بکەن بۆ دەست دانە شۆڕشێکی قەومی کوردەوە. ئەمجا لە رۆژی (٢٧)ی ئەو مانگەداکەوتنە گەڕان بۆ بە ئەنجام گەیاندنی مەبەستەکەیان. ئەم گەڕانەیان تا نزیکەی ئاخری مانگی ئاغستوزی ١٩٤٥ درێژەی کێشاو هەموو سەرۆک عەشرەتەکان بەگیان و بە دڵ قسەیان دایە و دڵنیایان کرد.

کوتووپڕ هەر لەو رۆژەدا لەکاتێکداکە مەلا مصطفی لەدێ «مرەبا» بوو ـ کە چوار رۆژە رێگە لە بەرزانەوە دوورە ـ کاغەزێکی لەلایەن موتەسەرفی هەولێر ـ سعید قەزاز ـ ەوە بۆ نووسرابوو، بۆ «بەرزان». تێدا نووسیبوو:

«پێویستە لە ئێستەوە تا سێ رۆژی تر خۆت و هەموو سەرۆک عەشرەتەکانی [بەرزان] خۆیان بدەن بە دەستەوە ـ واتە بە دەست حوکوومەتەوە ـ ئەگەر وا نەکەن ئۆباڵی هەموو کوشتن و زیانێک ـ کە لەم بەگوێ نەکردنەدا روودبدا ـ ئەچێتە ئەستۆی تۆ!».

هەر لە عەینی رۆژدا كاغەزێكی «كۆلونێل میده» مشاوری سیاسی مووسڵ گەیشت، ئەویش ئەڵێ: «ئەگەر بەگوێ حوكوومەتی عێراق نەكەیت لە هەموو چاوێربەكی ئێمە بێبەش ئەبیت!».

هەر لە ئەم رۆژەدا [مەلا مصطفی] كاغەزێكی «شێخ أحمد»ی براشی وەرگرت كە نووسیبووی:

«شۆرش لە بەینی هێزی [بەرزان] و حوكوومەتدا دەستی پێ كرد، بەرزانیەكان گەلێ لە نوختەكانی پۆلیسی حوكوومەتیان لە بەرزان گرت، [مێرگە سوور] گیرا، «ئالۆبەگ»ی خال ـ مان كوژرا، كە واتە هەر زوو بگەرێوە!».

كارەسانی [ئالۆبەگ]یش ئەوەبووە كە لەگەڵ دوو سێ پیاوی خۆیا ئەچن بۆ نوختەی «مێرگەسوور»، ئەمانەش تفەنگیان پێ ئەبێ، پۆلیس پێیان ئەڵێ تفەنگەكانتان دانێن ـ ئەم جۆرە قسانەش فەرمانێك بووە كە موتەسەرفی هەولێر كردوویەتە سەر هەموو نوختەكان وتوویە ئەگەر بەرزانیەكان هاتن، چەكیان لێ وەربگرنەوە و ئیش و كاری دائیرەی حوكوومەتیشیان بۆ مەرِوێنن! ـ

ئەم چەك فرێدانە بەرانبەر بە عەشرەت شتێكی سووكە. هەرچەند بە خۆشی قسە ئەكەن كەڵك ناگرێ، لە ئاخرا لەگەڵ پۆلیسەكان ئەبێ بەشەریان، «ئالۆبەگ» و پیاوێكی ئەكوژرێن، لەولاش چەند پۆلیسێك ئەكوژرێ و نوختە چۆڵ ئەكەن.

ئەم كارەساتی یەك لە دوای یەكانە كە [مەلا مصطفی] لە ماوەیەكی كەما هەمووی بیست، خستیە عالەمێكی ترەوە!. بە تایبەتی ئەو لەو باوەرەدا نەبووە كە ئەگەر ئەو لە «بەرزان» نەبێ ئاگری شەر بەو جۆرە هەڵگیرسێ. فیكری هاتە سەر ئەوە كە ئەمە دوور نیە ئەم دوور كەوتنەوەی ئەوە لە بەرزان بووبێ بە هەل بۆ ئەو كەسانە كە ئەیانەوێ بە هەر جۆر بووە شەر هەڵگیرسێ!. لەگەڵ ئەمانەشاوە لەگەڵ ئەوەشاكە هێشتا نەخشەی گەرِانەكەی ـ كە دایینابوو ـ بە تەواوی پێكی نەهێنابوو، ناچار بوو بە پەلە لە رۆژی [١٩ی

ئاغستوزی ١٩٢٥]دا خۆی گەیاندەوە «بەرزان».

* * *

لێرەدا بۆ ئەوە خوێنەر بە تەواوی لە هەموو کارەسانە کە تێ بگا پێویستە تۆزێ فیکری خۆی بە زانینی ئەم شتانەی خوارەوە روونتر بکاتەوە:

«بەرزان» ئەم بزووتنەوەیە کە کردی نەوەک بزووتنەوەیەک بوو تەنها بۆ خۆی، بەڵکوو ئیشێکی وای کرد، بوو بە هۆی بزووتنەوەیەکی قەومی لەناو هەموو کورددا، لە بەر ئەوەکە رۆژ بە رۆژ ئەو بزووتنەوەی قەومیە بەهێزتر ئەبوو دیواخانە سیاسیەکانی حوکوومەتی عێراقی زۆر خراپ شڵەژاندبوو، بە جۆرێک شڵەژابوون لایان وابوو وەکوو ئاگر ئەمە رۆژ بە رۆژ زیاتر لەتەنێتەوە، کەواتە بەهەر جۆر و بەهەر کوشتن و برینێک بێ ئەم ئاگری بزووتنەوەیە ئەبێ ئاوی پیابکرێ و بکوژێنرێتەوە. لەگەڵ ئەم کۆششەی ئەم لاشدا «بەرزان» بە هەموو هێزێکیەوە ئەیویست خۆی لەشەڕ بپارێزێ و بە هێمنی و لەسەر خۆیی ئیشی خۆی بکا. دیارە ئەم باوەڕە باوەڕی مەلا مصطفی بوو، هەتا ئەو لەبەرزانا بوایە بڕوا نەئەکرا کە بتوانن بە هۆی شەڕەوە بەرزان لەناو بەرن، چونکە مەلا، شەڕی نەئەکرد، دەرچوونی ئەو چەند رۆژانەی ئەو لەبەرزان مەیدانی بۆ ئەو کەسانە چۆڵ کرد کە ئەو فیکرەیان هەبوو، وە توانیان بە هەموو جۆر کاربکەنە سەردڵی «شێخ أحمد» و چی ئارەزوو ئەکەن پێ‌بکەن.

بێجگە لەمە چوونی عزت عبدالعزیز ـ بەیەک رۆژ پێش هەڵگیرسانی شەڕ ـ بۆ بەرزان و قسەکردن لەگەڵ شێخ أحمدا و کار تێ کردنی ـ لەگەڵ باوەڕی «شێخ أحمد»دا کە هەموو شت ئەبێ بە جەنگ ببڕێتەوە، ئەمەش دیسان ئاگردانێک بۆ ئەوە کە ئاگری شەڕی تێدا هەڵگیرسێ.. ئەمە و هەروەها بەدەرچوونی «مەلا مصطفی» لەبەرزان وە فەرماندانی حوکوومەت بە هەموو دائرە و نوختەکانی وڵاتی بەرزان بەوە کە هەر بەرزانیەک چووە لایان لە چەک رووتی بکەنەوە و لیش و فرمانیشی بۆ جێ‌بەجێ نەکرێ. لە

لایەکی تریشەوە پڕکردنی هەر چوار دەوری «بەرزان»، لە نیروی حوکوومەت بۆ کوشتنی بەرزان ئەمانە هەموو ئەکەنەکارێ کە ئەگەر «مەلا مصطفی» بشگەڕێتەوە بۆ بەرزان هەر نوو شی ئەوە بێ کە شەڕ هەڵگیرسێ!..

وەکوو لەم قسانەوە بۆمان دەرکەوت ئەگەر پیاوانی حوکوومەت و کاربەدەستە گەورەو بچووکەکانی حوکوومەت دڵسۆز بوونایە بەرانبەر بە حوکوومەت و بە میللەت، نەیانئەکردە کارێ لە بەر ئەوەکە ئینگلیز ئیتر ئیشی نەماوە، بێنن میللەت بدەنە بەر بارانی گوللەی مەترەلۆز و بیانکەن بە خۆراکی بۆمبای فڕۆکەکان و لە پێناوی ئەمەدا زیانێکی زۆریش رووبکاتە حوکوومەت!. کاربەدەستەکان ئەمەیان هەموو بۆ ئافەرینێک کرد کەچی ئافەرینەکانیش هیچیان کەڵکێکی نەبوو بۆیان!..

ئەمە!کەی رەوای هەق بوو پیاوێکی وەکوو «ئاڵوبەگ»، سەرۆکی عەشرەتی شیروان لەگەڵ دوو پیاویدا بچنە نوختەی «مێرگەسوور» بۆ وەرگرتنی ئەو شتەکانیان بدەنێ پێیان بڵێن ئەبێ چەکەکانتان فڕێدەن و خۆشتان بگیرێن!. دیارە ئەمە سەر ئەکێشێ بەلای ئەوەوە کە لەملاوە «ئاڵوبەگ»، و لەولاوە [مأمور مرکز] و چوار پۆلیس بکوژرێت و لە ئاخرا نوختەی «مێرگەسوور» لە دەست حوکوومەت دەرچێ!.

وەیا «أسعد خۆشەوی»، بۆ ئیش و کاری تایبەتی خۆی بچێتە نوختەی «زێبار» کەچی پۆلیسی حوکوومەت گەمارۆی بداو بیەوێ رووتی کاتەوە!. أسعد ناچارە بەهەر جۆر بێت ـ با چەند کەسێکیش بکوژێ ـ هەر خۆی دەربازکا!.

وەیا لە لایەکی ترەوە هەندێ بەرزانی بچنە نوختەکەی [بەرزان] بۆ وەرگرتنی تەعینات، کەچی نوختە بیەوێ بیانگرن! بێ گومان ئەمانە ئەم جەورە هەڵناگرن، ئاخری کار ئەبێ وای لێ بێ کە نوختەکە لە ژێر دەستی حوکوومەت دەربێنن!.

* * *

لە پاش ئەوە کە ئەم کارەساتانە قەوما و حوکوومەت ئەوەندەی تر چوار دەوری

بەرزانی تەنیەوەو لە پاش ئەوەکە مەلا مصطفی ـ ش گەڕایەوە، هیچ چارێک نەدۆزرایەوە بێجگە لەوە نەبێ کە قۆمیتەیەک لەگەڵ [شێخ أحمد] و ئەفسەرەکانا بگرن و دەرمانێک بۆ ئەم دەردە بدۆزنەوە. ئاخر قسەیان هاتە سەر دوو شت؛ یەکەم قایم کردنی خەتی خۆپاراستن، دووهەم تێ گەیاندنی حوکومەتی عێراق و هەموو سەفارەتەکان لەم ئیشە ناڕەوایەکە بەرانبەریان ئەکرێت. لەبەر ئەوە هێنایان لە پێشا بەم جۆرەی خوارەوە ناوچەکانیان قایم کردەوە: ـ

١ـ خەتی رۆژهەڵات لەژێر فەرماندەیی [شێخ محمد صدیق]دا بەیاریدەدانی فەرماندەیی [عزت عبدالعزیز].

٢ـ خەتی ئاکرێ ـ جنوبی ـ لەژێر فەرماندەیی [مەلا مصطفی] خۆیدا بە یاریدەدانی فەرماندەیی «جەلال ئەمین» و «محمد مەحمود».

٣ـ خەتی رۆژئاوا ـ باڵندە ـ لە ژێر فەرماندەیی «صالح عبدالعزیز»ی برای عزتدا.

ئەمجا مەلا مصطفی بە مێژووی [٢٠ی ئاغستۆزی ١٩٤٥] وێنەی چەند نامەیەکیشی ـ کە وەکوو لەخوارەوە باس ئەکرێ ـ نارد بۆ رئیسی وزرای عێراق و بۆ سەفیرەکانی ـ چین، فەرەنسە ـ ئەمریکا ـ سۆڤیاتی ـ ئینگلیز لە بەغدا. نامەکەش لە وێنەی ئەم شتانەی تیدانووسیبوو: ـ

(.... ئێمە کە شۆڕشەکەی دوو ساڵ لەمەو پێشمان وەستان لەبەر ئەوەبوو پیشانی هەموو کەسێکی بدەین کە ئێمە نامانەوێ رووبەرووی حوکومەت بووەستین، [نوری سعید] بڕیاری گەلێ قسەی چاکە و یارمەتی پێدانی و پاشان خۆی رۆیشت و هیچی نەکرد، کە «حەمدی پاچەچی» هاتە پێشەوە وتی من بۆتان ئەکەم. ماوەیەک.ی زۆر چاوەڕێمان کرد هیچمان دەست نەکەوت، بەڵکوو بە پێچەوانەی ئەوە حوکومەت هێنای [بەرزان]ی پڕ کرد لە فوختە و پۆلیس و سەرباری ئەوەش هەر چوار دەوری [بەرزان]ی بە هێزی هەوایی و ئەبروی سەر زەوی تەنیەوە. ئەمەشی گۆیا بەناوی

مناوەرەوە هێناوە کەچی لەگەڵ ئەوەدا بۆ مناوەرە نیە بەڵکوو بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەم شتانەی خوارەوە بوو: -

١- سەرۆکی عەشایرەکان لەوەختی خۆیدا دیدەنی منیان کردبوو، بەڕێ و شوێنی عەشایری منیش ئەبێ دیدەنیان بکەمەوە، لەبەر ئەمە من چوومەوە بۆلایان، کەچی حوکوومەت فەرمانێکی بۆ دەرکردم گۆیا من نابێ لە شوێنی خۆم بېزوم، بەڵام من لە بەر ئەوە کە قانوونی عێراق شتێکی وای تیدا نیە نەبەڵێ پیاو دیدەنی لەکەس و کاری بکا گوێم نەدایە و رۆیشتم.

٢- کەمن لە «بەرزان» دەرچووم موتەسەرفی هەولێر فەرمانی کردبووە سەر نوختەکانی [زێبار] و بەرزان و مێرگەسوور کە هەر بەرزانیەک بۆ ئیش و کار هاتە لاتان بیگرن و ئیشی بۆ جێبەجێ مەکەن!.

٣- «ئاڵوبەگ» - کە خاڵی ئێمەیە و یەکێکە لە سەرۆکی عەشایرەکانی «بەرزان» - بە ئیشی تایبەتی ئەچێتە نوختەی «مێرگەسوور»، بە بێ ئەوە ئاگای لە هیچ بێ لە لایەن یەکێ لە پۆلیسەکانەوە ئەکوژرێت. سێ کەسی کە لەگەڵابووە بە ناچاری بۆ ئەوە ئەوانیش نەکوژرێن دەست ئەکەن بە شەڕکردن، لە ئاخرا پۆلیسەکان هەندێکیان ئەکوژرێن و ئەمان نوختەکە ئەگرن.

٤- لەبەر ئەو فەرمانەی موتەسەرفی هەولێر کەکردبوویە سەر نوختەکانی «بەرزان» لە لایەن گرتنی ئەو بەرزاانیانەوە کە ئەچن بە شوێن ئیش و کاری خۆیانەوە لە دایەرەکانی حوکوومەت ئەبێ بگیرێن، «أسعد خۆشەوی» کە ئەچێ بۆ زێبار، پۆلیس ئەیەوی بیگرێ، ئەمیش ناچار بەشەڕکردن خۆی لە دەستیان دەرباز ئەکا.

٥- حوکوومەت نەیروی عەسکەری لە ئاکرێ و باپشتیان و هێزی پۆلیسی لە ناوچەی «رێکانی» کۆکردۆتەوە، بە بێ ئەمە کە هیچ لەبەینا هەبێ ئەیەوێ ئاگری شەڕ هەڵگیرسێنێ و ئەم کوردە بێ گوناحانەی ئەم ناوە لە ناو بەرێ.

جەنابی سەفیر!. لە کاتێکاکە من ئەم نامەیەتان بۆ ئەنووسم ژن و منالّی دێهاتی ئەم ناوە لە ژێر بۆمبای حوکوومەتی عێراقیدا ئەپلیشێنەوە. لەبەر لەمە تکا ئەکەم کە حوکوومەتی خۆتان لەم کارەسانە تێ بگەیەنن، بۆ ئەوە بەندە کانی پەیمانی «ئەتلەنتێک» بهێنرێنەوە یاد؛ ئەو پەیمانە کە ئەڵێ هەر قەومێ ئەبێ ژیانی خۆی لە دەست خۆیا بێ، وە بۆ ئەوە کە نەیەڵن دکتاتۆری جانەوەرانەی عێراق ئەم جۆرە شتانەمان لەگەڵ بکەن.. ئیتر هیوادارم ئەو دەوڵەتانەی کە چاوێری حقووقی قەومە بێ هێزەکان ئەکەن هەر بژین!.).

* * *

ئەوە بوو فەرماندەری خەتەکان هەریەکەیان چوونە سەر ئیشی خۆیان، «مەلا مصطفی»ش لە رۆژی (٢١) ئاغستۆزدا بە خۆی و شەست کەسەوە چوو خەتی ئاکرێ قایم کرد، لە رۆژی دوایی‌دا لە گوندی «سفتە» بوون لە لایەن هێزی هەوایی حوکوومەتەوە بۆردمانێک کران. لە رۆژی (٢۴)ی مانگدا «مەحموودئاغای زێباری» بە خۆی و (۴٠) کەسەوە لە ئاوایی «هەرند» دابەیالّی و پێکەوە گەیشتنە کێوی «پیرس». رۆژی دوایی بەسەر پیرس‌دا تێ‌پەڕین و چوونە دێ «گۆییش». لەم کاتەدا خەبەر وەرگیرا کەگۆیا فەوجی (۵) لە ئاکرێ، وەو فەوجی (۴) لە رواندزەوە فیکریان وایە رۆژی (۵)ی ئەیلوول بدەن بە سەر ئەم هێزەی «مەلا مصطفی»دا!..

گومانی تێدانەبوو کە لەم دوو فەوجە لەو دوو خەتەوە بهاتنایە هێزی «مەلا مصطفی»یان ئابلۆقە ئەدا و بە تەواوی شپرزەیان ئەکرد؛ چونکە ناچار ئەبوون بەوە کە ئەمانیش لە دوولاوە شەڕبکەن، دیارە بەرگەی شەڕ کردنی هەر دوولاشیان نەئەگرت. لێرەدا فەرماندەی گشتی ـ مەلا مصطفی ـ پسپۆڕی باری جەنگی خۆی خستە کار؛ هێنای «محمدئەمین میرخان، فرتاس زێباری، عزیزئاغای زراری و رەشید زێباری» بانگ کرد و هەر یەکە «دە» تفەنگچی دانێ، پێ‌وتن شەوی (٢٧)ی ئاغستۆز بچن لە دەورروبەری کێوی «ئاکرێ» هەموو بە یەکجار لە یەک کاتدا شێلیک بکەن بە سەر ئەو فەوجی پێنجەدا

کە ـ کێوی ئاکرێ گرتووە ـ بە مەرجێکیش کە، بەکێ لە چوار فیشەک زیاتر نەتەقێنن، پاشان بە بێ ئەوە چاوەڕێ دوایی بکەن بگەڕێنەوە!.

حەقیقەت ئەمانە بەو جۆرە کە فەرماندە پێ وتبوون ئیشی خۆیانیان کرد و فەوجەکەیان شڵەژاند، فەوجی سەرباز بە جۆرێ شڵەژا پێ نەکرا لە رۆژی (٥)ی ئەیلوولا وەکوو ئەو نیازە کە هەیانبوو لەگەڵ فەوجی چوارا بەک بگرن و هێزی قەومی [مەلا مصطفی] بخەنە ناو!

مایەوە سەر فەوجی (٤) کە لە خەتی رواندزەوە بەسەرکردەیی «قەیسەر هورمز» و گەلێک لە دەستەو دایەرەی «شێخ رەشیدی لۆلان»ەوە هاتبوون و گەیشتبوونە «بادلیان». ئەوەبوو ئیتر لە بەر ئەو تەگەرەیە کە کەوتە رێ فەوجی (٥) بۆی نەکرابێت و بداتە پاڵ فەوجی چوار. سەرکردەی هێزی میللی ئەم خەتەش «شێخ محمد صدیق» بوو. کەواتە با لە جەنگی «بادلیانا» ئەو نامەیە بخوێنینەوە کە «شێخ محمد صدیق» لەم رووەوە نووسیویە بۆ فەرماندەی گشتی ـ مەلا مصطفی: ـ

«... فەوجی (٤)ی «باپشتیان» لە بەیانی (٢٥)ی ئاغستۆزدا لە رێگەی «دیانە ـ بادلیان»ەوە هات و فیکری وابوو لە «کۆنە گوند»ەوە بێتە پشتی «شێتنە» و پشتمان لێ بگرن!. فەرماندەی «کۆنە گوند» ـ «نوروشیروانی» بە، دەکەسەوە بەرەنگاریان بوو، جەنگێکی شەش سەعاتی لەگەڵ کردن، لە دەمە دەمی نیوەڕۆدا نزیکەی چوار هەزار هەنگاوێک چووینە دواوەو لەوێدا خەتی خۆپاراستنمان دانا، لەدەمە دەمی ئێوارەدا فەوجی چوار شکان و گەڕانە دواوە. ئەو زیانەی کە، لێیان کەوت بەم جۆرە بوو:

[قەیسەر هورمز] ـ فەرماندەی نەیرو ـ کوژرا. بریندارای فەوج (٣٠٠) کەس، کوژراویان (٢٠٨) کەس. ئەوشتانەشیان کە کەوتە دەست هێزی میللی خۆمان ئەمانە بوون:

(٥٠) تفەنگ، (٢٠) سندۆق فیشەک، هەندێ نارنجۆک، دوو خەمپارە ـ خەمپارە

وەکوو تۆپێکی بچووک وایە ـ سێ مەترەلۆزی سووک، یەک مەترەلۆزی گەورە. دەزگایەکی لاسلکی.

لە ئێمەش تەنها دوو پێشمەرگە بریندار بووە، خۆیشم بە پریشکی تۆپی ئەوان تۆزێ بریندار بووم و ئێستە فەرماندەیی ئەم خەتەم داوەتە دەست «محمد ئاغای مێرگەسوور». تا، ئاقە، پێشمەرگەیەک لە ئێمە بمێنێ لە ڕێگەی حەقپەرستیدا بە پشتیوانی خوا نایەڵین دوژمن بستێک پێشکەوێت.

ـ «فەرماندەی خەتی رۆژهەلاّت ـ شێخ محمد صدیق!».

* * *

«جەنگی نەهلە»: «نەهلە» دەشتێکی پڕ ئاو و بێدارە، گەلێ گوندی تێدایە کە هی سوورچیەکانن، چەند گوندێکی ئاسووریشی تێدایە، کێوی «پیرس» لە شیمال و کێوی «ئاکرێ» لە جنووب دەشتەکەیان گرتۆتە باوەش. لای رۆژهەلاّتی عەشرەتی سوورچی و لای رۆژئاوای عەشرەتی زێباری و «دەشتی»یە. لە کێوی «ئاکرێ»وە سێ رێگە دێنە خوارەوە لە نزیکی گوندی «گۆییش» ئەبن بە یەک و لەوێ بە سەر کێوی [پیرس]دا ئەچێ بۆ زێبار. ئەم سێ رێگەیە تەنها یەکێکیان نەبێ بەکەڵکی ئەوە دێت کە وڵاخی پیابڕوا ئەوانیتر بێجگە لە پیادە بەکەڵکی هیچیتر نایەن.

شەوی (٨)ی ئەیلوول فەرماندەی گشتی ـ مەلا مصطفی ـ محمد ئەمین میرخان و عزیز ئاغای بانگ کرد پێوتن هەر یەکە لەگەڵ «دە» تفەنگا بچن راست و چەپی کێوی ئاکرێ ـ رووبەرووی دەشتی نەهلە ـ بگرن و خۆیان حەشاردەن، وە پێوتن تا لە لایەن منەوە تەقە نەکرێ ئێوە هیچ تەقە مەکەن. «سعیدی ئاڵوبەگ»یشی بە «دە» تفەنگەوە نارده لای دەستی چەپ رووبەرووی دەستەی عزیز ئاغا. خۆیشی بە (٢٠) تفەنگەوە لە داوێنی کێوی «پیرس»ەوە رووبەرووی دەشتی نەهلە لێ دانیشت.

ئەمجا لە بەرە بەیانی رۆژی (٨)دا نەیروی حوکوومەت بە تۆپ و فرۆکە بۆ

ڕێچكەشكاندن دەستی كرد بە بۆردمانی خەتی مەلا مصطفی و سەربازی پیادەش بە شوێنیەوە. ئەوەندە هەبوو لە لایەن دەستەی [مەلا مصطفی]وە هیچ تەقەیەك نەبووا. [فەوج]لەمە، دڵنیابووكە ڕێگەی بۆ چۆڵ كراوە و هیچ كۆسپێكی لەرێدا نیە، بە بێ ترس ملی ڕێ گرت و بە تەواوی چووە ناوەوە. كە زانرا وا هەموو چوونەتە، ناوەوە، لە لایەن دەستەی فەرماندەی گشتی یەوە شێلیكێكیان كرایە سەرا. سەرباز بە جارێ شڵەژاو بۆ ئەوە شوێنێك بۆ شەڕ بدۆزێتەوە گەڕایەوە بۆ دواوە، لەگەڕانەوەیا لە لایەن دەستەی «محمد ئەمین میرخان»ەوە درانە بەر گوللە!. ناچار بەلای ڕاستا بای دایەوە، هەر كە بای دایەوە لەلایەن دەستەی [عزیزئاغا]وە دەسترێژیان لێ كرا!. ئەمجا بۆلای چەپ لایان كردەوە لەویش دەستەی [سعیدبەگ] دایانەبەرا.

ئەم لەشكرە بەبێ ئەوە بتوانێ دەستێك بكاتەوە تا بانگی شێوان كەوتە ژێر رەحمەتی بارانی گوللەوە. ئەو ڕۆژە (١٥٠) سەرباز و (٣) ئەفسەر كوشتاریاندا لەگەڵ (٤٠٠) كەس بریندارا. لە هێزی قەومی نە، كوشتار هەبوو نە، بریندار. ئەو تاڵانەش كە كەوتە دەست هێزی میللی هەر لەو ڕۆژەدا ئەمانە بوون: تۆپێكی گەورەی كوێستانی، دوو مەترەلۆزی سووك، (٢٨) تفەنگ، دە صندۆق فیشەك (١٦٨)گوللە تۆپ، چوارسەد بار ئازۆخە و شتومەك بەولاخەكانەوە.

نەیروی حوكوومەت تا سێ ڕۆژ بەو جۆرە بە ئابلۆقە دراوی مایەوە و هیچی پێ نەكرا، هەرچەند حوكوومەت بە هەڕەشەو بە فڕۆكەو بە خواهشت خەریك بوو نەیروی پێ ڕزگار نەكراو نەیرو كەوتە ژێر رەحمەتی خۆ بەدەستەوەدانەوەا. ئیش كەوتە دەقیقە و سەعات.

وەزارەتی «حەمدی پاچەچی» و وەزیر داخلیەی «مصطفی عمری» بۆ، ئینگلیز دەستێكی هێنا بە سمێڵیا و سمێڵەكەی بزرواندەوەا. بزواندنەوەكەش ئەوەبوو مەسەلە كوردیەكەی وەرگرت كە «ئەگەر داربوازی لەخۆی نەبێ شەق نابێ!.» بە قسەی ئەو، پارە

و مەرحەبایەکی زۆر دانرا بۆ ئەوەکە [مصطفی عمری] بە ئارەزووی خۆی لەو ناوەدا بلاوی کاتەوەو کوردەکان هان بدا بۆ گژا چوونی [مەلا مصطفی] و بۆ رزگار کردنی نەیروە ئابلۆقە دراوەکەی حوکوومەت!.

بە پەلەیەکی زۆر پەلە پارەیەکی بێژمار رژێنرایە ئەو ناوە، زمانە لوس و پووسەکەی مشاورە سیاسیەکانی ئینگلیزی بەغداو موسڵ و کەرکووکیش فریاکەوت! لە عەشایری سورچی و زێباری دەستەیەکی کۆک، کۆکرایەوە، سەرۆک عەشیرەتەکانی ئەو ناوە، وەکوو: «عبدالله شەرەفانی، مجید حسین ئاغا، شێخ جەلالی بریفکانی، أحمد ئاغای زێباری و شەوکەت زێباری» قسەیاندا بە حوکوومەت کە فەوجی ئابلۆقەدراو رزگار کەن!. ئەمانە بە هێزێکی زۆری عەشایرەوە ـ کە تا چوارسەد تفەنگ ئەبوو ـ کەوتنە جەنگێکی مردن و ژیان لەگەڵ هێزی میللی [مەلا مصطفی]دا. لە ئاخرا لە رۆژی [١٢ی ئەیلوولی ١٩٤٥]دا مەلا مصطفی سەیری کرد هەر گوللەیەک کە بیهاوێژێ بەرسنگی کورد ئەکەوێ!. بۆ ئەوە ئەمە روو نەدا سەنگەرەکانی خۆی بە جێ‌هێشت و ماوەی سەعات و نیوێک هەر لە کێوی «پیرس» کشایە دواوە. لەم کشانە دواوەی ئەودا فەوجە نەیروەکەی حوکوومەتیش لە ئابلۆقەدان رزگاری بوو. هەر لەوەختەدا کە عەشایرەکان گوللەیان بە سنگی «مەلا مصطفی»وە ئەنا «مەحمود ئاغای زێباری ـ کە تا ئەو وەختە لەگەڵ هێزی مەلادا بوو ـ ئەویش لێ کشایەوە و دایەپاڵ هێزی حوکوومەت!.

لە ماوەی ئەو پێنج رۆژە ئابلۆقەدانەدا هەر دوو هێزە کە حەوجار پەلاماری یەکیاندا. کارەساتی ئەم «نەهلە» و «پیرس»ە هەموو دایەرەکانی حوکوومەت و دیواخانە سیاسیەکانی بەغدای پڕ کرد و کەوتە دەم دانیشتوی ولاتەکانی [بەغدا] و [بەسرە]ش. زیانی کوژراو و بریندار لەم شەڕەدا لە هەر دوو لا بەم جۆرە بوو: ـ

لە هێزی حوکوومەت کوژراو (٣٨٠) کەس. بریندار (٤٥٠) کەس. لە هێزی میللی عزیز ئاغای زراری ـ کە فەرماندەی خەتی راست بوو ـ لەگەڵ چوار کەسی ترا شەهید

بوون، بریندارێش گەیشتە چوار كەس.

* * *

شەری «هەودیان» و «مەزنە»: ڕۆژی [٢ی ئەیلوولی ١٩٤٥] فەوجی (٤) لە لای ڕاست و فەوجی (٣) لەلای چەپەوە لە ڕێگەی «باپشتیان»ەوە بۆ «مەزنە» بەڕێ كەوتن. ئەیروی میللی لە ژێر فەرماندەیی «محمد ئاغا»ی مێرگەسوور و یاریدەدانی «نوروشیروانی» بە خۆیان و بە هەندێ پەنابەرانەوە بۆیان لە ئەشكەوتەكانی هەودیانا ـ كە، لەمەزنەوە سەعاتە ڕێگەیەك ئەبوو ـ خۆیان حەشاردابوو. كە فەوجەكان تێ‌پەڕین ئەمان بۆیان دەرپەڕین و دەستیان دایە تفەنگ لێیان، هێزی هەوایی حوكوومەت كە بەمانەی زانی كەوتە بۆم بۆردمان كردنیان، گوێیان بەو بۆردمانە نەدا و وەكوو شێری برسی خۆیاندا لە ئەیروی حوكوومەت، هێزی حوكوومەت بە تۆپ و دەبابە بەرەنگاریان بوون. هێزی میللی لەبەر شالاوی دەبابەكان تۆزێ كشانەوە تا دەبابەكان وەستانەوە، ئەمجا پەلاماریان دانەوە بە شكاندنێكی زۆر خراپ شكاندنیان. زیان لەم شەڕەدا بەم جۆرەبوو: ـ

كوژراو لە هێزی حوكوومەت (٣٠٠)، بریندار (٤٥٠). لە هێزی میللی تەنها دوو كەس بریندار بوو هیچی‌تر. تالانێ كە كەوتە دەست هێزی میللی: (٣) تۆپی كوێستانی، (٣) مەترەلۆز، (٤٨) گوللە تۆپ، (٢٠) سندۆق فیشەك.

* * *

شەری «هەرن»: «هەرن» گوندێكە بەسێ سەعات ڕێگە كەوتۆتە ڕۆژئاوای بەرزانەوە. لێرەدا عەشایرەكانی زێبار و بادینان ـ كە حەوسەد تفەنگچیەك ئەبوون ـ لە ژێر فەرماندەیی چەند ئەفسەرێكی عێراقی و هەشت سەرۆك عەشایری [زێبار] و [بادینان]دا بۆ بەربەرەكانێ مەلا مصطفی و شەڕ لەگەڵ كردنیا خۆیان داكوتابوو، وە بە تەلسز ـ یش هەمووكاتێ كارەساتی خۆیان ئەگەیاند بە ئەیروی عێراقی.

لەبەر ئەوە كە «هەرن» كەوتبووە پشت كێوی «پیرس»ەوە، سەنگەرگایەكی بەهێز بوو

بۆ ترساندنی هێزی میللی مەلا مصطفی. فەرماندەی گشتی ـ مەلا مصطفی ـ ئەمەی ئەزانی و ئەیویست پیلانێکی وا بێنێتە پێشەوە کە ئەمە لە ناوا هەڵگرێ. لەبەر ئەمە هێنای پیرس ـ ی بەجێ هێشت و لە گەڵ (٣٠) تفەنگدا بڕیاری پەلاماردانێکی هێزی «هەرن»ی داو بە شێخ سلیمان ـ یشی وت کە ئەویش بە (٢٨) کەسەوە لە شوێن ئەمەوە بێت. لە شەڕی پێشوا تۆپێکیان بە تالآنی لە هێزی دەوڵەتەوە دەستکەوتبوو، لەم وەختەدا ئەو تۆپە ـ ش لە دێ «هەرفتە» بوو ـ کە ماوەی بەینی هەرفتە و هەرن شەش هەزار بەردەیەک بوو. تۆپەکەش گوللەی بە ماوەی حەوت هەزار بەردە فڕێ ئەدا. لەبەر ئەمە پێویستیەکی وا نەبوو بەوە کە تۆپەکە لەو شوێنەی خۆی بگوێزرێتەوە بەڵکوو هەر تۆزێ چەخماخەکەی بهێنرایەتە خوارەوە راست نیشانەکەی ئەبوو بە ناو دێ «هەرن» و هێزی حوکوومەت.

«مەلا مصطفی» بەعزتی وت لەو وەختەدا کە هێزی ئەم ئابلۆقەی نەیروی حوکوومەت ئەدا ئەویش ئەو تۆپە بگرێتە هەرن و هێزەکە، بەم جۆرە ئەتوانن هێزی حوکوومەت بشڵەژێنن و شەڕەکە بەرنەوە.

فەرماندە ئەم پیلانەی دانا و ئەمجا خۆی و هێزەکەی پەلاماری «هەرن»یان دا و عزەتیش لەو لاوە دەستی کرد بە تۆپ هاویشتن، بەڵام بە هیچ جۆر گوللەی تۆپ نزیکی نیشان نەئەکەوتەوە؛ واتە هەر زۆر زۆر نزم بووا. فەرماندە خەبەری بۆنارد کە تۆپەکە نزیک بخاتەوە چونکە لەو حاڵەدا بە هیچ جۆر کەڵکی نییە، ئەم خەبەرەی بۆ عزت نارد و خۆیشی بە چاوەڕێ گواستنەوەی تۆپەوە تا نزیکەی شەش سەعاتێک لە شوێنەکەی خۆیا خەریکی شەڕبوو، سەیری کرد هیچ خەبەرێک لە تۆپەوە نیەو بەڵکوو جاران تەقەیەکی لێوە ئەهات ئێستە ئەو تەقەبەش نەماا. هەر لەو کاتەدا خەبەرێکیشی وەرگرت کە نەیروی حوکوومەت بە هەموو هێزی عەشایرەوە ئەیانەوێ لە [پیرس] بدەن. فەرماندە لە ترسی ئەوە نەوەک پیرسی لە دەست دەرچێ، وە لەبەر ئەوە کە هیچ دەنگێکیش لە تۆپەکەوە نیە ناچار ئابلۆقەکەی بەرەڵاکرد و بە خێرایی خۆی گەیاندە «پیرس».

مایەوە سەر ئەوەکە ئایا «عزت عزیز» بۆچ لە، بە ئەنجام گەیاندنی فەرمانی فەرماندەدا درێغی کرد و بۆچ تەقەی لە تۆپەوە نەهێنا؟.

گۆیا لەو وەختەداکە فەرمانی [مەلا مصطفی]ی پێ گەیشتووە بۆ نزیک خستنەوەی تۆپەکە خەبەرێکی تریشی وەرگرتووە کە مەلا مصطفی سەنگەر و ئابلۆقەکەی بەجێ هێشتووە و رۆیشتووە!. لەبەر ئەمە ئەمیش تۆپەکەی هەڵگرتووە و بەرەودوا بووەتەوە!!..

لەگەڵ ئەوەشا ئەو خەبەرەی ئەو ـ ئەگەر بیستبێتی ـ هیچ بناغەیەکی نەبووە و درۆبوو.

[تأريخ] ئەیێ ئەوە بزانێ ئەم کردەوەی [عزت عزیز]ە گەورەتر بەڵایەک بوو کە هاتەرێ هێزی بزووتنەوەی قەومی ئەو رۆژە، جا ئەو ئیشەی بەهەڵەیی وە یا لە رووی شتێکەوە کردبێ، خۆبوو بە هۆی شکاندن هێزی میللی و هێزی [بەرزان]ە وەکوو کاسەیەک بوو کەشکا، ئەشکێ!!.

* * *

<u>شەری کێوی «پیرس»:</u> (٢٥)ی ئەیلوولی (١٩٤٥) بوو. فەرماندە لە کێوی [پیرس] بوو، لەگەڵ (٦٠) تفەنگچیەکی ئازادا بۆ خۆپاراستن لە ماوەیەکی پێنجسەد مەتری‌دا سەنگەرەکانی خۆیان قایم کرد. ئەمەیان کرد بەڵام کێوی [پیرس] لە لایەن دوژمنەوە لە هەموو لایەکەوە ئابلۆقە درابوو؛ عەشرەتی سوورچی بە (٣٠٠) تفەنگەوە لەلای چەپەوە هێرشیان کرد و «مەلا عەلی» زاژۆکی ـ یان ـ کە لە لایەن هێزی میللیەوە پاراستنی ئەو خەتەی پێ‌سپێرابوو ـ گیرایە دواوە. لەلای راستەوە عەشایرەکانی برواری، براشی، شەرەفانی و دۆسکی بە پێنجسەد کەسەوە لەوانیش پەلاماریان‌دا. لەلای جنووبەوە فەوجی (٥) بە یارمەتی هەشت تۆپ و بۆم بۆردمانی پێنج فرۆکەوە سنگیان نایە پێشەوە. لە پشتیشەوە عەشرەتی زێباری بە چوارسەد تفەنگەوە دەستیان پێ کردا. لەناو ئەم هەموو ئاگربارانەدا هێزە (٦٠) کەسیەکەی میللی تا بانگی شێوان بەرانبەری ئەم لێشاوانەیان کرد و نەیانهێشت پێش کەون. ئەمجا کە دنیا تاریک بۆ شوێنەکەی خۆیانیان بەجێ هێشت و

لەرووباری «مەزن» پەڕینەوە خۆیانیان گەیاندە «هەرفتە» و لەوێ خەتی خۆپاراستنی ژبان و مردنیان دامەزراند. هەر لەم کاتەدا [مەلا مصطفی] خەبەری نارد بۆ «شێخ أحمد» بـۆ ئەوە عەشرەتەکەی خۆیان لە بۆمبای فڕۆکەوگوللە تۆپی بێ ئامانی دوژمن بپارێزن، ئەبێ هەر ئێستە گوندەکانی خۆیان چۆڵ کەن و بچنە پشت چیای «شیرین» و ناو عـەشرەتی «شیروانی». لەراستیدا هەر لەو شەوەدا ئەمانە هەموو کران!.

شەوی (٣٠)ی ئەیلوول خەبەرێک لە «سید عزیز سید عبدالله»وە هات: کە لەگـەڵ [سید مصلح] و هەندێ تفەنگچیدا ئەوا لە سەر سنووری ئێران و عێراق لە «کانیڕەش» چاوەڕێ فەرمانی فەرماندەی گشتی ئەکەن. فەرماندەش ـ مەلا مصطفی ـ خەبەری بـۆ نارد کە رێگەی «کانیڕەش کێلەشین» بپارێزێ و ئێمە ئەگەین.

هەرا هەتا ئەهات گەرمتر ئەبوو [تۆپ] و فڕۆکە و گوللەی دوژمن هەتا ئەهات زیاتر پاڵی ئەنا بەو مێژە میللیە نەترسەوە، هەچ رێگەیەک هەبوو بـۆ کـوشتن و لەنـاو بـردنی بەرزانیەکان هەموویان گرتبوو، لەگەڵ ئەمەشدا بەرزانی نەترس، بەرزانی کوڵ نەدەر هەچ ئاژاڵ و ماڵێکی هەبوو لەگەڵ ژن و مناڵ و خاوخێزانا بەدەم شـەڕەوە گـەیشتنە «کـانی ڕەش». لەوێدا فەرماندەی گشتی بە دووسەد تفەنگچیەوە ئاخر کەس خـێزان و مـاڵاتی خستە پێش خۆیەوە و بەو هێزەوە لە بۆمبای دوژمن پاراستنی. دیسان لەگەڵ ئەوەداکە هێزی دوژمن بە هەموو فڕۆکە و تۆپ و عەشایریەوە کەوتە کۆششی ئەوەکە پێشیان لێ بگرێ و رێگەی «کیلەشین»یان نەداتێ، لەگەڵ ئەمەشا هێزی نەبەزی بەرزانی لە رۆژی [١١ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٥]دا زۆری زاڵمان و ویژدانی نارەوای حوکوومەتی ئەو وەختەی عێراق پێ‌یانی لە مەڵبەندی باو باپیریان بڕی و چوونە خاکی ئێرانەوە، بۆ رەوانە کردنیشیان لە دەنگی نرکەی گوللە تۆپ و هاژەو گڤەی بۆمبای فڕۆکە نـەبێ هـیچیتر نەبووا!.. جارێ با ئەمان لە ئێران بمێننەوە بزانین لە عێراقا چی رووی‌دا؟:ـ

* * *

کەکەوتە سەرەتای ساڵی (١٩٤٥) وردە وردە ئەوە دەرکەوت کەوا هاوپەیمانەکان شەڕ ئەبەنەوە، سیاسەتی ئینگلیز لە کوردەواری‌دا بە تەواوی گۆڕا بە تایبەتی بە جۆرێکی‌تر سەیری [بەرزان] ئەکرا!. لەبەر ئەمە لە مارتی (١٩٤٥)دا پشتی مەتاڵ کرایە «مەلا مصطفی»و ئینگلیزەکان لەلایەک و نۆکەرەکانی لەلایەک ئەیانویست کاروفرمانی بەرزان بگۆڕن بە بارێکی‌ترا. ئەو هەموو دڵخۆشی و پەیمانانەکە تا ئەو وەختە دابوویان هەمووی وەکوو لەماڵی «فاتەی تەڵەمشک» دەرچووین وابوو هیچی نەبرایەسەرا لەگەڵ ئەوەدا بە ئەنجام گەیاندنی زۆرتر لە پەیمانەکانیان لە نیوەی ئەو پارەیە زیاتری تێ نەئەچوو کە «مصطفی عمری» وەزیری داخلیە لە تەمووزی (١٩٤٥)دا تەرخانی کرد بۆ بەگژا چوونی بەرزانیەکان، وەیا بۆگیرفانی هەندێ‌کەس کە لە ماڵی خۆیاندا دانیشتبوون!. دیسان چواریەکی ئەو پارەیەشی هەر نەئەویست کە حوکومەتی [حەمدی پاچەچی] لە سەرەتای مانگی ئابی (١٩٤٥)دا داینا بۆ وەزارەتی جەنگ بۆ ئەوە بیدن بە «بۆمبا» و بە فیشەک بچن خوێنی کوردەکانی «بەرزانی» پێ برێژن!.

باشچاوشەکانی حوکومەت هەریەکەلەلایەکەوە حەقایقیان ون ئەکرد و هەریەکەلە لایەکەوە خەریک بوون بۆ ئەوەکە ئیشی [بەرزان] بە جۆرێکی ناڕاستی پیشانی بدەن تا لە پێناوی ئەمەدا خۆیان نۆزێ پایەکەیان بەرزبێتەوە وە یا چوار پووڵ بخەنە گیرفانیانەوە!.

بەیاننامە، یەک لە سەر یەکەکانی موتەسەرفی هەولێر کە دەری ئەکرد و ئەیوت: حوکومەت قانوونی لێ خۆشبوونی گشتی بۆ بەرزانیەکان دەرکرد و وڵاتەکەیانی ئاوەدان کردەوە و بە خۆڕایی چەند هەزار تەنێ دانەوێڵەی بەسەریانا بڵاوکردەوەو هەمووی پۆشتە کردنەوە و تا بیناقاقایان شەکروچای پێدان و وڵاتەکەیانی پڕکرد لە خەستەخانە و قوتابخانە و هەموو وڵاتەکەیانی کرد بە بەهەشت!. کەچی لەگەڵ ئەمانەدا «مەلا مصطفی» هەستا و شیری لەرووی حوکومەتاکێشاو قەدری ئەم ناز و نعمەتەی

نەزانی، کە واتە ئەبێ حوکومەت بە هەموو هێزێکیەوە بدا لە بەرزان و داری بە سەر بەردیەوە نەبەڵێ!.

[موتەسەڕف] ئەم قسە خۆشانەی بەم جۆرە ئەخستە بەرچاوی شەعبی عێراقی و بەم جۆرە قسانە باوەڕی [شەعبی عێراقی] رائەکێشا بۆلای تاکی ترازووی حوکوومەت. بەلاّم ئایا ئەوەی نەئەزانی کە بەهەزاران هەزار وە بەڵکوو بە ملیۆن هەیە کە بڕوا بەم قسەیە ناکا، چونکە ئەگەر دەبەکێکی ئەم قسانە راست بوونایە [بەرزان] خوێنی خۆیانیانی لێ زیاد نەبووینن وەکوو جۆگەلەی ئاو بیرێژن!. ئەگەر پیاوانی حوکوومەت و کاربەدەستانی حوکوومەت دڵسۆز بوونایە بەرانبەر بە [شەعب] هیچ ناکۆکیەک لە بەینی میللەت و حوکوومەتا رووی نەئەدا. مەسەلێکی کوردیە ئەڵێ «سەگ لە کولێرە راناکا!». دیسان هەر مەسەلێکی کوردیە ئەڵێ: «کاسە، کە پڕبوو ئەڕژێ!».

ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی تریشەوە پەیتا پەیتا [دیوانی وزرا] بەیاناتی دەرئەکرد و هەموو خراپەیەکی نسبەت ئەدایە پاڵ «مەلا مصطفی» و هەموو چاکەو عەدالەت و خواناسی و نان بدەیێکیشی ئەدایە پاڵ خۆی! شاهدی ئەم قسەیەش بەیانەکەی [٨ی ئابی ١٩٤٥]یەتی کەدای و وتی: «حوکوومەت ئەیویست گەلێ چاکە بکا لەگەڵ [مەلا مصطفی]دا، بەلاّم مەلا قبووڵی نەکرد، لەبەر ئەوە ناچارین ئەو ولاّتە بخەینە ژێر احتلالی عەسکەریەوە!».

توخوا! ئەو کەسەی ئەم کتێبە ئەخوێنێتەوە، وە یا بۆت ئەخوێنرێتەوە کەس هەیە چاکەو پیاوەتی لەگەڵ بکرێ و نەیەوێ؟!.. مەلا مصطفی تا تأریخی [٨ی ئابی ١٩٤٥] قسەی هەزار چاکەیان پێدا چارەکە یەکێ تاقە قسەیەکیان بۆ نەهێنایەدی، ئیتر چۆن بڕوا بەم قسانە ئەکا؟!.

لە [١٣ی ئابی ١٩٤٥]دا لەسەر زمانی «موردیری دعایەی عامەوە» دیسان بەیان بلاّوئەکرایەوە لە سەر چەشنی هێنەکان موتەسەڕفی هەولێر کە حوکوومەت ئەو هەموو

پیاوەتیانەی لەگەڵ [مەلا مصطفی]داکرد و نیازی وابوو گەلێکی تریشی لەگەڵ بکاکەچی مەلا مصطفی هیچی پێ هەڵنەگیرا و پاڵی بە هەموویەوەنا. لەبەر ئەمە حوکومەت ناچارە بۆ ئەوە شاباڵی پڕ خەت و خاڵی عەداڵەتی بەوناوەدا بلاوکاتەوە!. بە پێویستی ئەزانێ لەسەر خۆی گوناحبارەکان لەناو بەرێ». زۆر سەیرە ئەتوت «موتەسەرفی هەولێر» و دیوانی وزراو مودیری دعایە تغیان کردۆتە دەمی یەک!!.

ئەمجا لە رۆژی [١٩ی ئابی ١٩٤٥]دا دیوانی وزرا بڕیاریدا بە دانانی دیوانی عرفی لە ولاتی «زێبار» و دەوروبەری زێبار، هەر لە عەینی رۆژا فەرمانی شاهانەیان بۆ دەرکرد. پاش ئەمە ـ قائدی قواتی عەسکەری ـ مووسڵ و هەولێرو کەرکووک زیاتر پەرەیدا بە «عرفیە»کەو وتی لە إعتباری [٢٨ی ئابی ١٩٤٥]ەوە قەزا و شوێنەکانی هەولێر، رواندز، ئاکرێ، ئامێدی و دهۆک ـ یش لە ژێر ناوی عرفیا بێت!.

بەم جۆرە عرفی دامەزراو هەموو هێزی عێراق رووی کردە ولاتی بەرزان و پاش ئەمانە دەستی کرد بە بەلاغ و بەیان دەرکردن.

بۆ ئەوە بزانێ بەیانەکان لە حەقیقەتەوە چەندە نزیکن پێویستە شتێکی هەر لێ بخوێنیتەوە.

بۆ وێنە ئەمە بەیانێکە کە لە [١٩ی ئەیلوولی ١٩٤٥]دا دەری کرد. دیارە ئەم بەیانە پاش هەرای «بادلیان، هەودیان و هەرن»کەوتبوو، ئەڵێ:

«زووتر حوکومەت تێ گەیاندن کە مەلا مصطفی و هاورێکانی لەبەر ئەوە دەستیان داوە بە یاخیگەری و خراپەکردنەوە ئەبێ تەمێ بکرێن. وە بۆ ئەوە کە [شەعب] ئاگادار بێ ئەمانە کرا:

(١ـ حوکومەت بەبنی کێوی ئاکرێ و کێوی پیرس ـ ی لە یاخیەکان پاک کردەوە و زیانێکی زۆری لێدان.

٢ـ حوکومەت لە پاش چەند بەگژاچوونێک ناوچەی رۆژئاوای ئامێدی لە

یاخیەکان پاک کردەوە.

٣ـ حوکومەت یاخیەکانی لە پاش چەند بەگژاچوونێک لە ناوچەی «نیروریکان» پاک کردەوە و چووە بەرزانەوە.

٤ـ حوکومەت یاخیەکانی لە «سیدەکان» دەرکرد و ئێستە ناوچەی برادۆست پاک بووەتەوە.

٥ـ حوکومەت لە پاشتیانەوە پێش کەوت و هەموو ئەو ناوەی داگیرکرد و زیانێکی زۆری دا لە یاخیەکان.

٦ـ یاخیەکانی لای «مەلا مصطفی» لە هەموو لایەکەوە ئابلۆقە دراون، هیچ چاریان نیە یا تیاچوون، یا تەسلیم بوون!.

٧ـ عەشایرەکانی ئەو ناوە هەموو دوژمنی «مەلا مصطفی»ن و هەموویان سەر بە حوکومەتن و بە هەر دوولاوە سەری مەلا مصطفی ـ یان خوارد!.).

ئەمە یەکێک بوو لە بەیان و بەلاغەکانی حوکومەت، تۆ بزانە بەلای ئەوەدا چوو کە زیانی حوکومەت لەم هەموو هەرایەدا چی بووە؟. وە یا هیچ قسەیەکی لە زیانی ماڵی ئەم هەرایەوە کرد کە لەو ماوەیەدا رووی دابوو؟!.

ئەی چەرخ!. ئایا ئۆباڵی خوێنە رژاوەکەی هەر دوولاو زیان و خەسارەتە ماڵیەکە ـ کەماڵی شەعب بوو ئەدرا بەگوللە و ئەنرا بە سنگی شەعبەوە ـ ئەچێتە ئەستۆی کێ؟!!..

* * *

لەو سەردەمانەداکە جۆش و خورۆشێکی کوردایەتی هەبوو لەناوا، کوردەکانی بەغدا دڵگەرمیەکی باشیان ئەنواند، «یانەی سەرکەوتن» هەبوو لەبەغدا، هەموو قوتابیە کوردەکانی دانشگاه و دانشسارەکان و دانیشتوەکانی تری بەغدا هاتوچۆی «یانە»یان ئەکرد و مەبەستیش لەیانەکە بلاوکردنەوەی خوێندەواری و گیانی برایەتی بوو لەناو کوردەکانا. بە تایبەتی دەستەی گەنجەکان و قوتابیەکان ئەم هەستەیان زۆر پێ خۆش بوو،

بە هەموو جۆر کۆشش ئەکرا بۆ بەرز بوونەوەی پایەی ئەو یانەیە.

لەسەرەتای نیسانی (١٩٤٥)دا هەڵبژاردنی «یانە» هاتە ناوەوە بۆ دانانی ئەندام، لە رۆژی هەڵبژاردنەکەدا هەچ کوردێک هەبوو ـ تەنانەت لە دەرەوەی بەغداش ـ هەمووی هاتە بۆیانە. گەورەو بچووک، وەزیر و گزیر. لە دوایی هاتنی هەڵبژاردنا «نووسەری ئەم کتێبە» بێجگە لە ئەمین زەکی بەگ لە هەموو کەس زیاتر دەنگی درایە.

ئێمە بەم کارەساتە نازانین تومەس پیاوە گەورەکانی کورد ـ ئەوانەی لە بەغدا دانیشتبوون و چووبوونە پارێزەوە بۆ وەزارەت و نیابەت بە ناوی کوردەوە مەبەستیان لە هاتوچووی «یانە» کەی ئەو رۆژەدا بچڕانی شتێک بووا. ـ واتە کورسیەکی حوکم! ـ ئێمە ـ دەستەی گەنج و قوتابیان ئاگامان ـ لەمە نیە. هەر بەگەلێ وەخت پێش هەڵبژاردن هەندێ لە پیاوەکان ـ کە لێیان ماوە و لێشیان مردووە ـ خەریکی نانەوەی تەونێک بوون بۆمان، چونکە بۆیان دەرکەوتبوو کە هەندێک لە ئێمە ناکەوینە ناو ئەو تۆڕەوە کە ئەوان بە دەستیانەوەیەا. بەڵام تەونەکەیان بە تەواوی بۆ نەئەتەنرایەوە.

کارەساتی «مەلا مصطفیی بەرزانی» هاتە ناوەوە؛ واتە توورەبوونی حوکوومەت لە «مەلا مصطفی»، ئەو دەستەیە ئەمەیان بە هەڵزانی بۆ تەواو کردنی تەونەکەا. وە راست بوو ئێمەش وەنەبێ بۆ لابردنی زوڵم و جەوری حوکوومەت بەرانبەر بە «مەلا مصطفی» دەستمان لە نووسینا نەبوایە، بەڵام ئەو دەستەیە نەئەبوایە گورێس ئەوەندە بە توندی رابکێشن تا بپچڕێ، مەلا مصطفی و هەموو کەس بە خراپ بخەنە بەرچاوی حوکوومەت بۆ ئەوە ئەوان بە پیاوچاک دەرچن و کورسیەکی چوار رۆژییان دەست کەوێ؟ا.

رۆژی [٦ی نیسانی ١٩٤٥] بوو، لەلایەن میریەوە گلێر کراینەوە: جەوهەر عزیز، کانەبی عزیز، مکرم تاڵەبانی، کاکە حەمەی سید ئەحمدی خانقا، عبدالقادر قەزاز، جەلیل هوشیار و نووسەری ئەم کتێبە علاءالدین سجادی. گلێر کراینەوە بۆ قاپی حەپسخانە و پاشان دراین بە دیوانی عرفی لە بەغدا. ئەو گوناحەی کە دایانە پاڵمان ئەوەبوو: «کە مەلا

مصطفى لە بەرزان بە تفەنگ شەڕ لەگەڵ حوکوومەت ئەکا، ئەمانەش لێرە بە قەڵەم، وە میانەی هاتوچووشیان لەگەڵ مەلادا هەیە.»

دووجار بۆ موحاکمە براینە دیوانەوە، بۆ جاری سێهەم دەنگ بڵاو بوو کە ئەیانەوێ بمانخنکێنن! بەرەکەتدا دزەییەکان و تاڵەبانیەکان و سید أحمدی خانەقا و گەلێ دەستەی‌تر بۆمان تێ کەوتن تا نەیانخنکاندین!. بەرەبەرە خەڵکی‌تر هەر لەبرایە [عرفی] بەغدا و هەر کە بە ئەندازەی خۆی حوکمی ئەدرابە. ئەم عرفی بەغدایەش لقێک بوو لە عرفیەکانی ولاتی [بەرزان].

ئەو عرفیانەی کە لە هەولێر و ولاتەکانی‌تردا بە هۆی کارەساتی بەرزانەوە لە ساڵی (۱۹۴۵)دا دایاننا و حوکمیاندا بەسەر (۱۱۵) کەسدا، (۳۵) کەس لەمانە بە خنکاندن، ئەوانیتر بە حەپس.

* * *

بەرزانیەکان کە لە (۱۱/۱۰/۱۹۴۵)دا بەسەر «کێلەشین»دا ئاوابوون و چوونە ئێرانەوە بە هەموو جۆرە چەکێکەوە رۆیشتن. خۆیان (۳) هەزارێک ئەبوون، تا ئەو وەختە کە دەرچوون (۹) فڕۆکەیان لە فڕۆکەکانی عێراق لەشەڕا خستبووە خوارەوە. کە چوونیش (۷) تۆپ، (۱۰۰) مەترەلۆز، (۲۰) هەزار فیشەک و چەند چرایەکی مخابرە و لاسلکی‌یان پێ‌بوو. سەرەتاکە چوون لە ولاتەکانی «نەغەدە، سۆفیان و جلدیان» جێ‌گیر بوون و خۆیانیان لەوێ دامەزراند.

ئەو سەردەمە کە ئەمان چوونە ئێرانەوە حوکوومەتی دیموکراتی کوردستان لە سابلاخ هەبوو، ئەمە ترسێکی زل بوو بۆ حوکوومەتی ئێران کە نەوەک مەلا بداتە پاڵ ئەو حوکوومەتە و لەو وەختە ئێران ئەوەندەی‌تر شپرزە ئەبێ. لەبەر ئەمە ئامر فەوجی سەردەشت «سەرهەنگ پزیشکیان» بە فەرمانی [تاران] بە هۆی «مام عەزیزی قەرەنیاغای مامش»ەوە کەوتە قسەکردن لەگەڵ مەلادا کە حوکوومەتی ئێران بە هەموو جۆر یارمەتی

بدا و زەوی‌وزار بۆ بەرزانیەکان تەرخان بکاو خۆیشی بکا بە «نائب» لە «تاران» و ئیتر نەچێ بە لای ولاتی «سابلاغ»دا!.. مەلا ئەم قسانەی نەچوو بە گوێچکەدا و قسەی ئێرانیەکانی گێرابەوە.

ولاتی «ورمێ» لە لایەن «زیرۆ» بەگی هەرکیەوە داگیرکرابوو لە ئێران. ولاتی سابلاغ حوکومەتی «قازی» تێدا هەبوو، «تایەرئاغا» و «رەشید بەگی» مەندی و هەموو عەشرەتی شکاک و هەرکی دابوویانە پاڵ [قازی محمد]، چوونی مەلا مصطفی بۆ ئەو ولاتە درۆیەکی‌تر بوو لە حوکومەتی کوردستان کرابووەوە. بە هۆی ئەفسەرانی هەر دوولاوە مەلاو قازی گەیشتنەیەک، هێزی بەرزان (٨٠٠) تفەنگچی بەکار ئەبوو چووەناو هێزی دیموکراتی کوردستانەوە. هەرچەندە هێزی [مەلا مصطفی] لە ولاتەکانی «سەقز» و «فیض‌الله بەگی» و «بانە»داخەریکی ئیش بوون و ئەو خەتانە رووبەرووی ئەوان کرابووەوە، بەڵام لە راستی‌دا لە ماوەی بوونی حوکومەتی دیموکراتی کوردستان و چوونی مەلا بۆ ئەو ولاتە زۆرتر پێشکەوتن و شەڕە زلەکانی ئەو ماوەیە هەر بەسەرشانی ئەمانەوەبوو، ئەمان بوون کە بووبوون بە مایەی هێزی هەرە زلی حوکومەتی دیموکرات، بەڵکوو تیشک و شەوقێک بوون کەوتبوونە ئەو ناوەوە.

* * *

بە هۆی شەڕی گەورەی دووەمەوە ئێران لە هەموو لایەکەوە پڕبووبوو لە ئینگلیز و ئەمەریکا و رووس، شەڕ دوایی هاتبوو پێویست بوو ئەمانە بە پێ پەیمانی خۆیان لە ئێران دەرچن. لە تشرینی دووهەمی (١٩٤٦)دا بڕیاردرا کە ئینگلیز و ئەمەریکا لە شیمالی ئێرانەوە لە «ئێران» دەرچن، رووس ـ یش لە ئازەربایجان بکشێنەوە و بگەرێتەوە بۆ ولاتی خۆی.

کە ئەمان ئەم بڕیارەیان‌دا ئیشی حوکومەتی «قازی محمد» رووی کردە سەرەولێژی، کە ئەو وای لێ هات دیارە چۆنیەتی کار و باری بەرزانیەکانیش پەردەیەکی‌تری بە

سەراهات!. تا ئەو وەختە ئەمان لە حوکوومەتی کوردستانا رایانئەبوارد و حوکوومەتی ئێران بە هیچ جۆر رێگەی قسەی نەبور، ئەوا ئێستە ئێران ولاتی [سابلاغ] و حوکوومەتی کوردستان دائەگرێت و ئەمانیش بەرانبەر بە حوکوومەتی ئێران دیارە بێگانەن، لێران ئەتوانێ پێیان بلێ لە ولاتما مەبن!. لەم لاشەوە حالی عێراقیان ئەوەیە کە چاومان پێ کەوت!..

«مەلا مصطفی» لە بەر ئەمانە هێنای ولاتی سابلاغی بەجێ هێشت و گەڕایەوە بۆ ناوچەی «سندوس» و «نەغەدە»ی کردەوە بە شوێنی خۆی و تەلگرافێکیشی بۆ «قوام السلطنە»ی سەرۆکی وەزارەتی ئێران لێدا و پیرۆزبایی ئەوەی لێ کرد کە ولاتەکەیان لە نەبروەکانی بێگانە پاک بووەوە و تیایا دەرچوون. [قوام السلطنە] وەلامی تەلگرافەکەی بەزمانێکی شیرین دایەوە و داوای ئەوەی لێ کرد کە بچێ بۆ [تاران] و بە دلنیایی هەر قسەو باسێک هەیە لەوێدا بیکا.

کە ئەم وەلامە هاتەوە و لەم قسەیە تێ گەیشتن. مەلاکۆنگرەیەکی لە «شێخ ئەحمەد» و ئەفسەرەکانی لای خۆی و پیاوە گەورەکانی [بەرزانی] دروستکرد و لەم رووەوە کەوتنە قسەکردن. ئاخر بڕیاریان هاتە سەر ئەوە کە بچێت بۆ [تاران] و لەکەین و بەین تێ بگا. لەم لاشەوە هێزی [بەرزان] ئاگاداری شوێن و جێگەی خۆیان بە هەموو رووینیەکەوە بکەن.

ئەمجا لە (١١/١٢/١٩٣٦)دا خۆی و، میرحاج، عزت عبدالعزیز، نووری ئەحمەدی طە، خالد بەگی زراری، محمد ئەمین میرخان، جەمیل توفیق بامەڕنێ. بەڕێ کەوتن و چوون بۆ [تاران]. لەوێ بوون بە میوانی حوکوومەت و بە هەموو جۆر رێزیان لێ گیرا. «رەزمئارا» رەئیسی ئەرکانی نەبروی ئێران بوو چاویان پێ کەوت. مەلا مصطفی [قوام السلطنە] و شای دیدەنی کرد. لە پاش مانەوەی چەند رۆژێک ئاخر بڕیاری حوکوومەتی [ئێران] لەگەلیا هاتەسەر ئەم مەرجانەی خوارەوە:-

(١ـ ئەگەر بەرزانیەکان ببن بە تەبەعەی ئێرانی، ئێران وەریان ئەگرێ و لە دەروورو پشتی [تاران] شوێن و زەوی‌یان بۆ دیاری ئەکا و دایانئەنێ بەو مەرجە چەک فرێ بدەن.

٢ـ ئەگەر خۆ، بیانەوێ هەموو لە ئێران نەمێننەوە، ئەو (١١٥) کەسە کە لەلایەن حوکوومەتی [عێراق]ەوە حوکم دراون و بە ناوی پەنابەرانی سیاسیەوە پەنایان بە «ئێران» هێناوە، حوکوومەت ئەوانە لە شوێنێک دوور لە سنووری عێراق دائەنێ.

٣ـ خۆ ئەگەر ئەمانەش هیچیان ناکەن ئەبێ تا رۆژی [٢٢ی کانوونی دووهەمی ١٩٤٧] کەستان لە ئێران نەمێنن و ئەم ولاَتە بەجێ بێلن.).

[مەلا مصطفى] لە پاش وەرگرتنی ئەم مەرجانە چاوی بە [قوام السلطنه] کەوتەوە و لە پاش دانیشتنێکی باش پێ‌وت مەرجەکان هەموویان بەجێن و لە چاکەی ئێمەن، ئەمێنێتەوە سەر ئەوەکە چەکەکانمان بدەین بە دەستەوە، ئەمەیان تۆزێ ورد بوونەوەی ئەوێ؛ چونکە باوەڕی من، وە، لام وایە هەموو عەشرەتی بەرزانیش ئەوەیان بەلاوە چاک ئەبێ کە لەو شوێنەدا حوکوومەت بۆمان دیاری ئەکا دابنیشین، بەلاَم تا ئەگەینە ئەو شوێنە ئێمە گەلێ عەشایری‌تر هەیە لەسەر رێماناکە دوژمنمانن، ئەگەر چەکمان پێ نەبێ ناتوانین بە ناویانا تێ‌پەڕین. کەوابوو پێویستە ئێمە چەکەکانمان پێ بێ تا ئەگەینە ئەو شوێنە، بۆ ئەوە خۆمانی پێ بپارێزین. کەگەیشتینە جێ ئەو وەختە ئەیدەین بە دەستەوە!.

[قوام السلطنه] ئەم قسەیە پەسەندکرد و رەزم‌ئاراش پشتیوانی قسەکەی کرد، لەسەر ئەم اعتبارە لێک جیابوونەوەو [مەلا مصطفى] و هاوڕێکانی گەڕانەوە بۆ ولاَتی «سندوس» بۆ ئەوە عەشرەتی [بەرزانی] بەرن و بچن لە بناری [تاران] خەریکی کشت و کاڵ بن و چەکەکانیان بە بێ‌عارەق بدەن بە [قوام السلطنه] و حوکوومەتی ئێران!!..

لە مەلا مصطفى ـ م پرسی کە دەنگێ وا بلاَو بووبووەوە گۆیا لەو وەختەداکە ئێوە چوون بۆ [تاران] چەند ئەفسەرێکی ئیرانی وەکوو بارمتە لەلای [شێخ أحمد]ی برا گەورە ماونەتەوە تا ئێوە ئیشتان ئەکەوێ بە بارێکا!.

وتی کەس نەماوەتەوە و کەسمان گل نەداوەتەوە، بەڵکوو بەبێ فسە ئێمە چووین بۆ «تاران».

وتم لە ئێراناکە یەکێکیان بەرچنگ کەوت ئەیگرن و بەرەڵای ناکەن، بەتایبەتی یەکێکی وەکوو تۆکە بەو جۆرە بە ئاسانی کەوتبوویتە بەردەستیان چۆن نەیانگرتیت؟.

وتی ڕێکووپێکی هێزی [بەرزان] بوو بە هۆی نەگیرانی ئێمە. هەموو کاتێک حوکوومەتی [تاران] دەنگوباسی نەبرووهێزی بەرزانی وەرئەگرت، بە ئەندازەی سەری دەرزیەک بێ‌هێزی و سستی لەوانەوە بەرگوێ بکەوتایە خێرا ئێمەی ئەگرت، هەرچەندە لە لایەکەوە بە هەموو جۆر خزمەتیان ئەکردین، لە عەینی وەختیشا بەبێ ئەوە گۆیا ئێمە بزانین دەست نیشان کرابووین بۆ ئەوە ئەگەر بێ هێزیەک لەولا هەست بکەن لەم‌لاوە ئێمە بگرن!.

* * *

ئەمە قسەی مەلابوو کە بۆی گێڕامەوە. لە لایەکی تریشەوە هەندێ لە نووسەرە بەکرێ گیراوەکانی ئێرانی شانی خۆیان هەڵئەتەکێنن و ئەڵێن: «حوکوومەتی ئێران لەبەر ئەوەکە ناوی بێ‌پەیمانی نەیەتەسەر، لەبەر ئەوەبوو کە دەستووری گەڕانەوەی [مەلا مصطفی]ی داو لە تاران نەیهێشتەوە.» بەشانازیەوە ئەم قسەیە ئەکەن و ئەو تانوتە ئەدەنە پاڵ مەلا مصطفی کە گۆیا ئەو پەیمانی خۆی بەڕێوە نەبرد. لەگەڵ ئەوەدا چاو لەوە ئەپۆشن کە هەموو دەمێک کار بە دەستەکانی حوکوومەتی ئێران پەیمان شکاندنیان بەلاوە وەکوو ئاو خواردنەوە وابووە!.

قسەی دەوری زووتر ناگێڕینەوە تەنها ئەوە ئەڵێین: کە لە دەوری سەرەتای پادشایەتی «رەزاشاه»دا بە چەجۆر سەرۆکە عەشایرەکانی کوردیان لە وڵاتەکانی کوردستانی ئێران ئەگرت و ئەیانناردن بۆ «قسەری قەجەر». بە زمانی شیرینتر لە هەنگوین ئەچوون بە لایانەوە و یەکە یەکە بە سوێند و بە قرآن خواردن راویان ئەکردن و پاشان نە سوێند لە

مەیدانا ئەما، نە پەیمان و پەیمان نەشکاندن!.. کەچی نووسەرە بەکرێ گیراوەکان ئێستە ئەڵێن: بۆیە حوکوومەت دەستووری مەلای‌دا، لە بەر ئەوە کە ناو نەبری بە پەیمان شکێنەر!.. ئای لەم قسەیە چەند زلە؟!.. ئەی ئەو سەردەمە کە کوردەکانی بە پەیمان و بە قسەی خۆش بانگ ئەکرد و پاشان ئەیخستنە [قەسری قەجەر]ەوە تا ئەمردن، ئەو وەختە بۆچ پەیمان شکاندن لەکایەدانەبوو؟!. وا لە باسی «مەلا مصطفی»دا پەیمان نەشکاندنیان کرد بە گورزی دەستیان!..

رەنگیێ ئەو نووسەرانە ئەو رێگەیە بۆ کاربەدەستەکانی ئێران پاک بکەنەوە کە بڵێن: «ئەمە سیاسەتە و هەر رۆژێک بە بارێکا هەڵەسوورێ!. ئەو رۆژە سیاسەت ئەوەی ئەویست، ئەم رۆژەش پەیمان نەشکاندن ئەمەی ئەوێ!.».

لەسەر قسەی ئەم جۆرە نووسەرانە ئەبێ ئەو کاربەدەستانەی ئێران وەکوو «حوشترمورغ» وابن! کە پێ بوترێ وەرە بار بەرە ئەڵێ من باڵدارم، باڵدار چۆن بار ئەبا؟. کە پێ بڵێن کەواتە وەرە «دان» بخۆ، ئەڵێ چاوتان لێ‌نیە من وەکوو حوشتر وامە، حوشتر چۆن دان ئەخوا؟!.

ئەوانیش ئەو سەمەرەیە لێ رووداون! کە پێیان بوترێ ئەگەر بە تەنگ پەیمانەوەن بۆچ لەگەڵ کوردەکانی دەوری [رمزاشا]دا واتان کرد؟. ئەڵێن ئەوە سیاسەتە و لە سیاسەتا پەیمان شکاندن نیە. ئەگەر بڵێن: ئەی چۆن مەلا مصطفی ئیزن‌درا لە تاران گەڕایەوە ئەو سیاسەتە لەوێدا بۆ لەکارنەبرا؟. ئەڵێن: ئای! پەیمان لە بەینا هەبوو، چۆن بێ پەیمانی ئەکرێ؟!..

لەگەڵ ئەمانەشا کۆتەک ئەزانێ قۆناغ لەکوێ‌یە!. گەڕانەوەی [مەلا مصطفی] لە تاران لەبەر ئەوە نەبوو کە پەیمانیان پێ‌دابوو، بەڵکوو لەبەر ئەوەبوو کە رەشیدبەگ و نووری بەگی هەرکی لەولاتەکانی مەرگەوڕ و تەرگەوڕدا بە دوو هەزار پیاوی پڕ چەکەوە راوەستابوون. عەشرەتەکانی «زەرزا» و «مامشی قادری» بەینی «شنۆ» و «ئاراس»یان بە

تفەنگ ئەنییو. شکاکەکان بە دوو هەزار و پێنجسەد تفەنگەوە لەولاوە لە پارێزابوون. عمر ئاغای خالدئاغای جەلالی بە دوو هەزار تفەنگی پڕ فیشەکەوە ئەو ولاتەی گرتبوو. لەم لاشەوە بەرزانیەکان خۆیان بە هەموو جۆرە هێزێکەوە وەکوو تیسکەی تفەنگ راوەستابوون.

ئەمانە بوون حوکوومەتی ئێرانیان ناچار کرد بەوەکە «مەلا مصطفی» بگێڕێتەوە بۆ ولات، نەوەک پەیمان نەشکاندن وەکوو نووسەرەکان ئەیلێن!. ئەوەندە هەیە پیاو کە دەستیدا بە نووسینی کارەسات وە یا تأریخێکەوە زۆر حەیفە راستی و حەقایەقەکان بکا بە ژێر لێوەوە و ئەوی رووکەشە ئەوە بخاتە بەرچاو. لەگەر ئەو وابکا پاشە رۆژ راستیەکە دەرئەخا!.

ئەمە و دیسان شتێکی تریش هەیە:

کاربەدەستەکانی ئەو رۆژەی ئێران ـ وەکوو هی پێشینەکانیان ـ ئەچوون هەندێ لە کوردەکانیان هەڵئەخڕاند و بە هێزی ئەوانەوە ئەچوون بەگژ مەلا مصطفی ـ دا و لە راستیشدا لەگەر ئەوانە نەبوونایە نەیروی ئێران هەروا بەو ئاسانیەکاری خۆی لەگەڵ مەلادا نەئەبڕیەوە.

تا ئەو رۆژەکە ئیشیان بەو جۆرە کوردانە هەبوو بەوە، شانیان بەرزئەکردنەوە کە ئەمانە «شاه دۆستن!» و هەزار و یەک پەیمانیان ئەدانێ! لە پاشاکە ئیشی حوکوومەت لەگەڵ مەلادا یەک لایی بووەوە، نە پەیمان لەکایەدا ماو نە ئەو زمان خۆشیە لە ناوا ما!.

بە پێچەوانەی ئەوە نووسەرە بەکرێ گیراوەکان وەختێ قەڵەمیان ئەخستە سەرقاقەز بۆیانو باسیانیان ئەکرد ئەیانوت: «ئەمانە قازانجێکیان نەبوو، هەر ئەوەندە بوون ـ بە تەعبیری خۆیان ـ سیاهی لەشکر بوون!». ئەم چەند وشەیە هەموو خەلات و بەرات و پەیمانەکەیان بوو کە پێیان ئەدرا!.. نووسەرەکان بەو جۆرە حەقایەق دەرئەبڕن. بەلام لەلایەکی تریشەوە ئەم جۆرە قسەکردنانەیان بێ گومان گوێ ئەو کوردانە ئەزرنگێنێتەوە

کە ئەو رۆژە بۆ «بارەقەاللە بەکی» رووت، دابوویانە پاڵ کاربەدەستەکانی ئێران و لە پاشیشا ئەو پەڵەرەشەیان نووسان بە ناو چەوانی خۆیانەوە! ئەمە تۆڵەی خزمەتکردنی بێگانەیە..

* * *

«مەلا مصطفی» کە گەڕایەوە لە تاران و گەیشتەوە ناو بەرزانیەکان لە پاش قسەو باس بریاری شەڕیاندا لەگەڵ ئێرانا، ناوچەی شەڕیان لە «نەغدە» و «جلدیان»ەوە گواستەوە بۆ شاری «شنۆ» و شنۆیان کرد بە مەرکەزی قیادە، لەولاشەوە لەگەڵ زیرۆبەگ و تایەرئاغا و رەشیدبەگی مەندی بەگ ـ کە ئەمانە لە عەشرەتەکانی شکاک و هەرکی و سەربە بەرزان بوون ـ دەمیان گەیشتە یەک و بریاریان هاتە سەر ئەوە کە ئەوان لە قۆڵی «ورمێ»وە و ئەمان لەم لاوە وەکوو سنگ راوەستن و ئەگەر «ئێران» پەلاماریدان بچن بەگژیا.

ماوەیەکی پێچوو بەسەر گەڕانەوەی مەلا مصطفیدا و هیچ دەنگێکی نەبوو، [قوام‌السلطنە] تێگەیشت کە مەلا مصطفی گوڵی خۆی لێوەشاند و تەفرەیدا!. سەرگوزەشتی رێوی و کۆترەکەی کەوتەوەبیر کە ئەڵێ:

(جارێک رێویەک کۆترێکی گرت. کۆترەکە وتی ئەگەر چارێکی خۆم نەکەم خوراوم. بە، رێویەکەی وت: «ئەرێ مام رێوی بێ قەوی نەبێ، پرسیار هیچی تێدانیە، لە پێش ئەوەدا نۆشم کەی ئەمەوێ لێت بپرسم جەنابت خەڵکی کام وڵاتیت؟». رێوی دەمی هەڵهێنایەوە و وتی «بانە».. هەرکە وتی [بانە] کۆترە لە دەمی هەڵفڕی و دای لە شەقەی باڵ و لێدا رۆیشت!.

رێویەکە لە دوورەوە سەیری ئەکرد و جینگڵی ئەدا و ئەیوت: «ئاخ! ئەگەر ئەمجارە بەرپەلم کەوتیەوە ئەبێ بڵێم شار بازێریم، شاربازێریم!.» دانیشی بۆی چیر ئەکردەوە!..).

ئەمجا حوکوومەتی [تاران] بە هۆی [قوام‌السلطنە] و رەزم‌ئاراوە لە [١١ی شوباتی ١٩٤٧]دا فەرمانی دەرکرد کە پەلاماری لەشکرەکانی «بەرزان»، و شکاک و هەرکی لە [ورمێ] و دەشتی «سندوس»، و شنۆ بدرێ و چەکیان لێ بسێنرێتەوە و خۆشیان لە ناو بەرن.

لەشکرێک لە ژێر فەرماندەیی «سەرتیپ زەنگنە» لە دەوروبەری «ورمێ»وە بۆ دۆڵی «قاسملو» بەرێ خرا بۆ سەر زیرۆبەگ و تایەرئاغا بۆ ئەوە نەیەڵن ئەمانە بگەن بە بەرزانیەکان.

لەشکرێک لە ژێر فەرماندەی «سەرهەنگ ئەنساری» لە سابلاخ»وە بۆ گرتنی نەغەدە.

لەشکرێک لە ژێر فەرماندەیی رەئیس أول «کلاشی» دا بۆ گرتنی قەلای «پەسوێ».

لەشکری عەشایری مەنگوڕ و مامەش لە ژێر فەرماندەیی «بەهادوری»دا بۆ سەر مەلا مصطفی و بەرزانیەکان و بۆ دەوروبەری «خانە».

ئەم لەشکرانە بە هەموو هێزێکی هەوایی ـ فڕۆکە ـ [تۆپ] و [دەبابە] و مەترەلۆز و جبەخانەی حوکوومەتیەوە کەوتنە پەلاماردان ـ لە ٢١ی شوباتی ١٩٤٧ لەشکری سەرتیپ زەنگنە لە دۆڵی «قاسملو» لەگەڵ نەیروی زیرۆبەگ و شکاکداکەوتنە شەڕەوە. لەگەڵ ئەوەداکە فڕۆکەو تۆپ و دەبابەی حوکوومەت وەکوو بارانی بەهار گوللەی ئەباراند، چەند رۆژێک ئەو شەڕە درێژەی کێشا، لە ئاخرا رۆژهەلاتی ئەو ناوچەیە لە دەست نەیروی حوکوومەت دەرهێنرا وکوشتار و بریندار لە هەر دوولا زۆربوو.

لەم خەتەوە ئەمە رووی دا بەلام لە خەتەکانی ترەوە سەیری شەڕ وا ئەکراکە لەوانە بێ ئێرانیەکان پێشکەون. بەرزانیەکان لەبەر ئەوە بتوانن کەڵک لە ناوچەکانی «مەرگەوڕ» و «تەرگەوڕ» وەرگرن و مەیدانی شەڕیان فراوانتر بێ [تەگبیر]یان هاتە سەر ئەوەکە ناوچەکانی «پەسوێ، سۆفیان، جلدیان» بەجێ بێڵن و بە تەواوی بنکەی شەڕ ببەنە «شنۆ».

کە ئەمان لە جێبەجێ کردنی ئەم ئیشەدا بوون حوکوومەتی [ئێران]کەوتە خۆی و لەشکرێکی پرچەکی لە ژێر فەرماندەیی «سەرهەنگ نصرالله نیساری» لە [١١ی مارتی ١٩٤٧]دا لە ورمێوە بۆلای دۆڵی «ئەنهرچایی» بەرێ کرد بۆ ئەوە بتوانن «موان» داگیر کەن و بکەونە بەینی لەشکری عەشرەتی [رەشید بەگ] و [نوری بەگ] و عەشرەتی

بەرزانەوە. گەیشتن لەگەڵ لەشکری عەشایری شکاکەوتنە شەڕێکی مردن و ژیانەوە، لە ئاخراگەلێ لە شوێنەکانی ئەو ناوەیان داگیرکرد و ئەو ئارەزووەکە هەیانبوو؛ واتە بەیەک نەگەیشتنی شکاک و «بەرزان»، بۆیان پێکهات و تەنانەت [نوری بەگ] و [رەشید بەگ] خۆیاندا بە دەستەوەو چوونە «ورمێ»وە.

لەشکری «بەرزان» ئەو شوێنانەکە بە دەستیانەوە بوو لەگەڵ ئەو هەموو پەلامارەشاکە ئەبرایە سەریان ئاگاداری شوێنەکانی خۆیانیان ئەکرد وگەلێ جاریش نەیروی ئێرانیان ئەگێڕایە دواوە وگەلێ کوژراو و بریندارێشیان لێ ئەخستن.

ئێرانیەکان کە سەیریان کرد تا ئەم شوێنانە بەدەست بەرزانیەکانەوە بێ لەدانی کوژراو و بریندار بەولاوە نەبێ هیچ کەڵکێکی تر وەرناگرن. لە بەر ئەمە عێلجاریان کرد و بڕیاریاندا کە بەهەر جۆر بووە پەلامارێکی شێلکانە بدەن و ئیشێکی وا بکەن کە ئەو شوێنانە لە دەست [بەرزان]یەکان دەربێنن.

لە [۱۴ی مارتی ۱۹۴۷]دا لە ژێر فەرماندەیی سەرهەنگ ئەنساری لە «قەڵاچوخ» پەلاماریان بردەسەر «ئەرنە». لە خوارەوە هێزی سەربازی نیزامی و تۆپ و دەبابە و لەسەریشەوە فڕۆکەکەوتە کار. لەگەڵ ئەم هەموانەشا بەرزانیەکان دلێرانە هاتنە دەست و لە هەر دوولا کوشتارێکی زۆر پەیدا بوو، لە ئەفسەرەکانی ئێران «سید جەلالی رەحیمی» کوژراو لە ئاوایی «ئەرنە»ش (۷) کەس. لە ئەنجاما بەرزانیەکان بۆ شوێن قایم کردن فیکریان هاتە سەر ئەوەکە دەست لە لای شیمال هەڵبگرن و لە ناو شاری «شنۆ» جێ گیربین و روو بە جنوب پەلامار بدەن.

کە ئەم نەقشەیانە دامەزراندوو لە «شنۆ» جێ گیر بوون، شاری شنۆ کرا بە شوێنێکی هەرە بەکاری جەنگی، مەلا بە جۆرێکی رەسمی بڵاوی کردەوە هەرکە بە ئێرانیەکان نزیک بکەوێتەوە بە قسە وە یا بە نامە وە یا بە خەبەر و باس تۆڵەی خۆی زۆر بە خراپی ئەبێنێتەوە.

ئەمجا لە [١٥ی مارتی ١٩٤٧]دا پەلاماری «نالّس و نەلّۆس»ی دا ـ کە لە لایەن هێزی ئێرانەوە رئیس أول «کلاشی» بە هەموو چەشنە هێزێکی عەسکەریەوە لەوێ بوو ـ لە پاش شەڕێکی مەردانە مەرکەزی «نەلّۆس» کەوتە دەست بەرزانیەکان، «کلاشی» سەرکردەی نەیروی ئێران کوژرا، (٩) سەرباز بریندار بوو (٩٦) کەسیشیان لێ بەدیل گرتن، فیشەک و جبەخانە و خواردەمەنیەکی زۆریشیان هێنایەوە. لەم (٩٦)ە پێنجیان ئەفسەر بوون.

لە رۆژی (١٧)ی مارتدا نەیروی [ئێران] لەو ناوەدا بڕیاریاندا کە پشتیوانی لەشکری مەرکەزی «سۆفیان» بکەن و بە هەموویانەوە هێرش بەرنە سەر بەرزانیەکان. ئەم نەخشەیانە جێبەجێ کرد و پەلاماری خۆیانیاندا. لە ئەنجامی شەڕێکی گەرما، نەیروی ئێران دیسان هیچی پێ نەکرا. سەرکردەی لەشکری پیادە رەئیس «رەزا قەرەباغی» کوژرا و لەهەر دوولاش کوشتار و بریندار پەیدا بوو. لێرەشا بەرزانیەکان گەلێ چەکی تریان لەگەلّ (١١) دیل ـ دا دەست کەوت و سەرکەوتن.

* * *

کە ئیش گەیشتە ئەم شوێنەو تەماشاکرا نەیروی «بەرزان» رۆژ بە رۆژ هەر لەسەر کەوتنایە، سەرۆکی نەیروی ئێرانی ئەو ناوە «سەرتیپ فیوضی» نەخشەی کۆڕی و نەخشەیەکی تری دامەزراند؛ نەخشەیەکی وەها کە بە هەموو هێزێکیانەوە ئابلۆقەی بەرزانیەکان بدەن و شوێنیان پێ تەنگ کەنەوە، وە هەچ هێزێکی هەوایی و تانکی و زرێلی هەیە هەمووی بخرێتە کار. لەبەر ئەمە لە [١٩ی مارتی ١٩٤٧]دا فەرمانی بە بەشکردنی ئەم نەیروانە کرد بەم جۆرە:ـ

١ـ فەوجێک لە ژێر فەرماندەیی سەرهەنگ نیساری لە [موان]ەوە بچێت بۆ «نێرگی و رەزگا».

٢ـ فەوجێک لە ژێر فەرماندەیی سەرهەنگ پرتەوی بۆ داگیرکردنی «سلێوان» و

یاریەدانی سەرهەنگ نیساری.

٣ـ فەوجێک لە ژێر فەرماندەیی سەرهەنگ فولادوەند لە دۆڵی «پەرەندێز»ەوە بۆ داگیرکردنی «ئاخ بلاخ»، کەمەرەزەرد، کرکل. قوڵقوڵە و بێزون» ـ ەوە.

٤ـ فەوجێک لە ژێر فەرماندەیی سەرهەنگ مەجیدی لە «نەغەدە»وە بۆ داگیرکردنی «پیرناسر» و کێوی پادار.

٥ـ فەوجێک لە ژێر فەرمانی سەرهەنگ بیگلەری‌دا بۆ پاراستنی دۆڵی قاسملو، نەوەک بەرزانیەکان بچنە ناویەوە.

٦ـ فەوجێک لە ژێر فەرماندەیی «هومایونی»دا بۆ پاراستنی بەینی [ورمێ] و سابلاخ و بۆ نەپچڕانی خەتی ئەو دوو شوێنە لە یەک و بۆ پشتیوانی کردنی نەیروی «قاسملو»یش.

٧ـ فەوجێک لە ژێر فەرماندەیی سەرهەنگ ئەنساری»دا لە «سۆفیان»ەوە بۆ داگیرکردنی «نەلۆس» و دەوروبەری نەلۆس. ئەمانە بێجگە لە دەستەی عەشایری [مەنگوڕ و مامەش] کە لە ژێر فەرماندەیی «بهادوری»دا بوون.

لەم سەردەمانەدا کە ئەمان ئەم جۆرە نەخشانەیان کێشا [عەلی حجازی]یش لە لایەن حوکومەتی عێراقەوە لە قۆڵی «زیندووی شێخی» و «حاجی هۆمەران»ەوە بە هێزێکی تەواوەوە راوەستابوو بۆ ئەوە ئەگەر [مەلا مصطفی] و هێزی [بەرزان] بگەڕێنەوە بۆ دیوی «عێراق» ئەمیش لێرەوە سەری ڕێیان پێ بگرێت!

هەر بۆ ئەم کارقایمیە عبدالالەو نوری سعید لە [٢٢ی مارتی ١٩٤٧]دا خۆیان گەیاندە «حاجی هۆمەران» و ئەوەی پێویست بوو لەم رووەوە رێگەیان بۆ «عەلی حجازی» دانا. ئەمە و دیسان بە قسەی راپۆری ئێرانیەکان، حوکومەتی عێراق لەو سەردەمانەدا هەموو مانگێ (٣) هەزار دیناری عێراقی تەرخان کردبوو بۆ «شێخ رەشیدی» برادۆست کە ئەویش بە هێزی عەشایری ئەوناوەو مریدانی خۆیەوە هەموو دەمێ ئامادەی بەگژاچوونی مەلا مصطفی بێ!.

لە [٢٤ی مارتی ١٩٤٧]دا کە لە قۆڵی ئێرانەوە شەڕ لە جۆشی گەرمیدابوو «فضل‌الله هومایونی» سەرلەشکری نەیروی ئێران لە «حاجی هۆمەران» لەگەڵ «عەلی حجازی» چاویان بەیەک کەوت. عەلی حجازی بڕیاری دایە کە دوو فەوجی سەربازی عێراقی ـ کە لە باپشتیان و مێرگەسوورن ـ بە هەموو چەکێکیانەوە لەگەڵ (١٢) فڕۆکەدا لە ماوەی (٢٤) سەعات بیانهێنێتە قۆڵی «حاجی هۆمەران» و بەربەستی مەلایان پێ بکا!.

لە خەتی عێراقەوە ئەمە کرا، ئەمجا لە خەتی سنووری تورکیاشەوە لە دەربەندی «بنارد» بە هۆی حوکوومەتی [تورکیا]وە ئەویش قایم‌کرا، ئەمەش بۆ ئەوە کە نەوەک مەلا لەو خەتەوە بچێتە خاکی تورکیا!. (٣) فەوجی تورکی، لەو ناوەی تەنیەوە؛ یەکێک لە کێوەکانی «ئالانپراغ». یەکێ لە دەربەندی بنارد، یەکێکیش لە بەرانبەر «نێرگی و رەزگا»وە کە لەملاوە فەوجی سەرهەنگ نیساری ـ شی لێبوو!.

ئەم تەرتیباتانە هەموو بۆ ئەوە کران کە ناوچەی دەسەڵاتی هێزی «مەلا مصطفی» بە تەواوی تەنگ بکەنەوە و بە هەر جۆر بووە بتوانن بەزیندوویتی یان بە مردوویتی بیخەنە گیرا.

بەم جۆرە ئەم نەخشانە کێشراو لە عەینی رۆژی (١٩)دا نەیروەکانی نیساری و پرتەوی کەوتنە ئەنجامدانی فرمانی خۆیان و شەڕێکی قورس لەگەڵ بەرزانیەکانا دەستی پێ‌کرد و لە «سلێوان» گەیشتنە یەک و بۆ لای «نێرگی و رەزگا» بەڕێ کەوتن. لێرەدا لەشکری [بەرزانی]گیانبازیەکی مەردانەیان نواند و گەلێ کوشتار و بریندار لە دەستەی نەیروی ئێران کەوت. لە بەرزانیەکان (٦) کوژراو و (١٢) بریندار روویدا شەڕی ئەم خەتە تا (٢٥)ی مارت درێژەی کێشا.

لە [٢٦ی مارتی ١٩٤٧]دا شەڕی «خلج و ئۆرست» دەستی پێ‌کرد، لەم شەڕەدا ئێرانیەکان بە جەرگێکی قایمتر لە پۆلاوە هاتنە مەیدانەوە. دەستەی پێش‌مەرگە بە بێ ئەوە کۆ، لە مردن بکەنەوە پەلاماری خلج و ئۆرست ـ یان‌دا، نەیروەکانی تریش لە پشتیانەوە بە

گیان و دڵ پشتیوانیان ئەکردن، لە سەرەوە فڕۆکە بۆ، بۆمبا هاویشتن لەواشە و هەلۆ تیژتر بووا. دەبابە و زرێلی و تۆپی کێو هەڵکەنی کێوی بۆ پێشکەوتن و گوللە هاویشتن هەناسە لە شوێن هەناسە لەکارا بوونا. لە ئەنجامی ئەم شەڕەدا تاکی تەرازووی «بەرزان» قورستر بوو، لە نەیروی ئێرانی دوو ئەفسەر «سید محمدی امامی» و «هاتفی» لەگەڵ سەربازێکی بێ‌شومارا لە «لۆرست» کوژران. ئەفسەر [جەهانپاک] و (١٥) سەربازیش بە دیل کەوتنە دەست بەرزانیەکان لەگەڵ گەلێ جبەخانە و خواردەمەنیەکی زۆردا، سێ فڕۆکەشیان لە کارخست. لە لەشکری بەرزانیش (٣) کوژراو و چەند بریندارێک رووی‌دا.

لەم کاتەدا فەوجی سەرهەنگ مەجیدی ـ ش گەیشت، ئەویش بە تۆپ و زرێلی جەنگی و بەشە فڕۆکەی خۆیەوە دایە پاڵ ئەو نەیرەوی ئێرانە کە لە شەڕابوون. مەبەستی ئەمان ئەوەبوو کە لیشێکی وا بکەن «پیرناسر» و کێوی «پیردار» لە دەست بەرزانیەکان بسێنن بەرزانیەکان لەشکرەکەی پێشوو شەکەتی کردبوون کە ئەمانەش هاتن دایانە پاڵیان لەوانەبوو بشکێن، بەلاّم مەردانە خۆیان کۆکردەوە، هەرچەندە کێوی پیردار ـ یان‌دا بە دەستەوە بەلاّم بە جۆرێک کە کاروباریان تێک نەچێ، لەسەنگەرێکی‌ترا بە هێمنی خۆیان دامەزراندەوە، لەم شەڕەشا ئەفسەر «رۆفی» لە نەیروی ئێران لەگەڵ (١٨) سەربازدا بریندار بوون و کوژراویش گەیشتە (٢٥). لە بەرزانیەکان (٦) کوژراو و (١١) بریندار رووی‌دا.

بەڵێ کێوی پیردار ـ یان‌دا بە دەستەوە. لەوەندە هەبوو ئایا چۆن درا بە دەستەوە؟. ئەمە لەسەر شایەتی دوژمن کە بۆیان ئەدا:

هێزی ئەو شوێنەی ئێرانی هەمووی رووی کردبووە «پیردار» تەماشا ئەکەن وەکوو باران، گوللەیان بەسەرا دێتە خوارەوە، ئەمانیش لە هەر چوار لای کێوەکەوە بینیان پێوە ناوە بۆ پێشکەوتن و هیچ کۆلە و گوللانە ناکەنەوە. بە تایبەتی [دەبابە] و زریلیەک سنگ ئەنین بۆ پێشەوەو هەر ئەڕۆن، لەولاشەوە گوللە باران هەر هەیە.

لەم شوێنەدا بەرزانیەکان بۆ ئەوە سەنگەرەکەی تر قایم کەنەوە کشابوونەوە بۆ ئەولا، تەنها تاقە بەرزانیەک مابووەوە لە سەنگەرەکەدا و ئەو تاقە کەسەبوو کە ئەو هێرشەی ئەبردە سەر ئەو هەموو هێزەی ئێرانە. ئەو تاقە بەرزانیە شوێنەکەی خۆی نەدا بە دەستەوە و لەشەڕ کردن نەکەوت تا دەبابەکە چوو بە سەریا و بەرەورەوەی دەبابەکە شەهیدبوو!.

شوێنی دووسەد گوللەی ئەم تاقە بەرزانیە بە دەبابەکەوە بوو، هەر دوو چراکانی ورد کردبوو، گوللە هاوێژی زرێلیەکەی کون کون کردبوو، تۆپێک لەگەڵ ئەو هێزەدابوو، گوللەی ئەم تاقە «بەرزان»یە بە درێژایی دابووی لە ناوەراستی لولە تۆپەکەو تۆپەکەی لە کار خستبوو!.

ئەمە بوو گیان بەختیکردنی «بەرزانی» لە شەڕی ئێرانا، خۆیشی نەدا بە دەستەوە تا ئاخر تنۆکی خوێنی لە ڕێگەی قەومیەتی خۆیا لە ژێر رەورەوەی «دەبابە»ی دوژمنا بەخت کردا.

رۆژی (۲۹)ی مارت فەوجی سەرهەنگ فولادوەند کە بۆ [پەرەندێز] دانرابوو بەرێ کەوتن و گەیشتنە دەوروبەری «ئاخ بلاخ». لە رۆژی (۳۰)داکەوتە شەڕەوە، بەرزانیەکان دلێرانە بەرەنگاریان بوون و بۆ پارستنی شوێن و جێگای خۆیان کۆششیان ئەکرد. لەوانەبوو کە نەیروی [ئێران] بشکێت لەوکاتەدا فەرماندرا بە هێزی هەوایی و بە تانکی و زرێلی جەنگی، کە لەوانیش بکەونەوە ئیشەوە، گوللە تۆپ و مەترەلۆز و بۆمبا وەکوو بارانی بەهار هەموو شیو و دۆڵ و کلاوەکانی داگرت، بە هۆی ئەم هەموو هێزە لاگرینانەوە توانیان لە پاش زیانێکی زۆر ئەو شوێنانە لە دەست بەرزانیەکان وەربگرن و بەرزانیەکان بۆ ئەوە کوشتاری کەمتر بدەن بە دەستەوە شوێنەکانیان بەجێ هێشت و گەڕانەوە دواوە. لەم شەڕەدا لە نەیروی ئێران ئەفسەرێک - تاج فەر - و دوو سەرباز بریندار بوون و (١٦) سەربازیش کوژران. لە بەرزان (٨) کوژراوو (١٢) بریندار پەیدابوو.

کە بەرزانیەکان پشتاوپشت گەڕانەوە و نەیروی ئێران «قولقوڵە» و «کەمەرەزەردە» و ئەو ناوانەیان داگیرکرد بەبێ پشوو فەوجی سەرهەنگ ئەنساری و سەرهەنگ غەفاری ـ یش دایانەپاڵ ئەو نەیروانە و فڕۆکە و زرێلی و تۆپی هەموو لایەکێشیان بە جارێ بوون بە یەک و لە (٢٥)ی نیساندا بە کۆمەڵی، هێرشیان هێنایە سەر بەرزانیەکان، ئەم لەشکرە زۆرە لە ژێر سێبەری ئەو هەموو هێزە ئاسمانیەدا هەنگاو بە هەنگاو پێش ئەکەوتن. بەرزانیە نەبەزەکان لەگەڵ ئەم هەموو هێزی دوژمنەدا وە لەگەڵ ئەوەداکە ناوچەی شەڕی ـ شیان تەنگ کرابووەوە هەر مەردانە و دلێرانە سنگی خۆیانیان ئەنا بە گوللەوە و لە شوێنی خۆیانا ئەچەقین!.

کە، لەولایەوە بۆمبا بارانی فڕۆکە و لەلایەکەوە هاژەی گوللەی تۆپ و پێشکەوتنی زرێلی و دەبابە زیاتر هێزی ئەسەند ئەمانناچار بوون بەوەکە «نەلۆس» و «سنگیان» بەجێ بێڵن و خۆیان بگەیەننە «گەلاس» و ئەو ناوە بە تەواوی چۆڵ کەن.

لەولاشەوە هێزی عەشایری مەنگوڕ و مامەش ـ کە لە ژێر فەرماندەیی بەهادوریدا بوون ـ لەگەڵ عەینی فەوجی بەهادوریدا لە گوندەکانی «تازراس و ناناس» هێرشیان بردەسەر لەشکری دیموکرات ـ کە لە ژێر فەرماندەیی زێرۆبەگ و تایەرئاغادابوون ـ لەو هێرشەی ئەوانیشا کێوەکانی «دۆڵی» لە دەست بەرزانیەکان دەرچوو لەشکرەکەی «زێرۆبەگ» و «تایەرئاغا» روو بە «سێ ئاوان» گەڕانەوە بۆ دواوەو لە «گەلاس» لەگەڵ بەرزانیەکان یەکیان گرتەوە.

دەورەی شەڕ لە دەوری بەرزانیەکان هەر تەنگتر ئەبووەوە، رۆژبەرۆژ نەیروەکانی [ئێران] زیاتر یەکیان ئەگرتەوە، ئەم یەک گرتنەی ئەوان ئەبوو بە زیادە هێزێک بۆیان و ئەبوو بە مایەی بچووک کردنەوەی مەیدانی شەڕی ئەمان. فڕۆکەو تۆپ و دەبابە و زرێلیەکان بە هەموو سوپاکانیانەوە هێرشیان هێنایە سەر «شنۆ» ـ کە مەرکەزی جەنگ و فەرماندەی بەرزانیەکان بوو ـ هێزی حوکوومەت لە لایەک و هێزی مەنگوڕ و مامەش لە

لایەک. [بەرزان]ی دلێر بە بێ‌ترس چەند رۆژێک لە ژێر ئەم ئاگر باران و گوللە و بۆمبا بارانەدا خۆی راگرت و شێرانە جەنگی کرد. سەرباری ئەمانەش «مووساخانی» زەرزا بەخۆی و سوارەکانیەوە هەر لە ناو شارەکەدا بەرەنگاریان بوو!.

لە ئاخرا لەبەر ئەوەکە مەیدانی شەڕەکەیان هەتا ئەهات هەر تەنگتر ئەبووەوە، وە بۆ ئەوە نەکەونە داوەوە و پشتیشیان لێ نەگیرێ لە [٦ی نیسانی ١٩٤٧]دا شاری «شنۆ»یان چۆڵ کرد وکەوتنە پشتی «شنۆ» و رووبەرووی خاکی عێراق گەڕانەوە. نەیروە هەوایی و ئاسینەکانی ئێران بە گوللەی تۆپ و بۆمبا رەوانەیان ئەکردن!. لەگەڵ ئەم هەموو هێرشانەشاکە ئەکرایە سەریان گەڕانەوەیان لە سەنگەرەکانیان بەو رێک و پێکیە سەردارە جەنگیەکانی ئێرانی سەرسام کردبوو!.

[فرۆکە] بە بێ رەحمانە بۆمبا بارانی ژن و منالی بەرزانیەکانی ئەکرد، لەگەڵ ئەمەشا ئەو دیلانەی ئێرانیەکان کەکەوتبوونە لای بەرزانیەکان بەرانبەر بە بۆمبا بارانەکەی ئەوان ئەمان بە مەردانە خزمەتیان ئەکردن.

لە پاش ئەوەکە لە دۆڵی «گەلاس» دەرچوون بۆ ئەوە تۆزی ئەرکی گەڕان و هەڵسووڕانیان کەمتر بێتەوە ئەوەندە بە تەنگ ئەوەوە نەمان کە ئاگاداری دیلەکان بکەن. وەکوو بڵێت بە زمانی حاڵ پێیان ئەوتن کە برۆن!. دیلەکان ئەم شلەژانەی ئەمانیان بە هەل‌زانی هەلاتن وگەڕانەوە بۆ ناوچەی ئێرانیەکان.

بەرزانی دلێر بەم جۆرە لە شەڕی مردن و ژیانا بوو وردە وردە بە جۆرێکی رێکووپێک لە پردی «قادر» و ناوچەی «تاڵجار» وکێوەکانی «کێلەشین» و «مەرگ زیارەت»ەوە بەرەو پاش ئەگەڕایەوە تا لە رۆژی [١٧ و ١٨ی نیسانی ١٩٤٧]دا هاتەوە ناو خاکی عێراق، هاتەوە لە ژێر بارانی گوللەی تۆپ و مەترەلۆز و لە ژێر بۆمبای فرۆکەدا!.

لە ئەنجامی ئەم شەڕەی بەرزانی و ئێرانیەکانا (٥) قائد و (٤٠) ئەفسەر و (٢٠٥)

کوژراو لە ئێرانیەکان پەیدا بوو لەگەڵ (٣٠٠) بریندارا. لەو کوردانەی کە لەگەڵ ئێرانیەکانا شەڕیان لەگەڵ بەرزانیەکان ئەکرد لەوانیش (٣٤) کوژراو و (٥٣) بریندار روویدا.

لە دەستەی بەرزانی ـ ش لە هەموو شەڕەکانا (١٢٠) شەهید (٢٥٠) بریندار روویدا.

* * *

[مەلا مصطفی بەرزانی] و هەموو دەستەی بەرزانیەکان بەم جۆرە روویان کردەوە خاکی عێراق و گەڕانەوە، بەڵام ئایا ئەوانەی کە تەئریخ ئەخوێننەوە وە یا ئەوانەی کەوا کاروباری سیاسەت و شەڕ و شۆڕ هەڵەسووڕێنن بە چە چاوێکەوە.؟ یا، بە چە باوەڕێکەوە سەیری ئەم گەڕانەوەیە و سەیری ئەم پەردانە ئەکەن؟..

ئایا بەو چاوەوە سەیری ئەکەن کە ئەڵێن لەشکرێک بوو شەڕی کرد و شکاو گەڕایەوە؟. وە یا ئەڵێن لەشکرێک بوو تا ئاخر هەناسە جەنگی کرد و پاشان بەسەر کەوتووی گەڕایەوە؟.

بێ گومان هەموو کەسێک و هەموو جەنگاوەرێک ئەم باوەڕەی دووهەم وەرئەگرێ؛ چونکە هەموو پیاوە گەورەکانی مەیدانی سیاسەت و شەڕ، لەکاتێکا کە بیانەوێ شانازی بە لەشکرەکەی خۆیانەوە بکەن ئەڵێن لەفلاّنە خەتی جەنگ بە جۆرێکی رێک وپێک گەڕاینەوە. وەکوو هەموو جار «چەرچل» لە ناوەندی ئەم شەڕی دووهەمەدا شانازی بەوەوە ئەکرد کە لەیوت نەیروەکەی ئێمە لە فلاّنە شوێن بە جۆرێکی رێک وپێک گەڕایەوە دواوە.

ئەم قسەیە وە ئەم رێگەیە زۆری تێدایە؛ مەعنای وایە دوژمن زۆر زاڵ بووە، لەگەڵ ئەو زاڵیەشا دەستەی ئەم، ئەو دەرفەتەیان نەداونەتێ کە بیانگرن وە یا شتوومەکیان بە تالاّن بەرن. ئەم جۆرە شتانە بۆ مەیدانی شەڕ و شۆڕ بەگەورەتر سەرکەوتن دائەنرێ.

لەشکری [بەرزان] لەگەڵ ئەوەدا کە دوژمن لە هەموو کاتێکا دە ئەوەندەی ئەمان

بوون، وە هەر جۆرە چەکێکی تازە لە فڕۆکە، لە زرێلی، لە تۆپ، لە دەبابە بە دەسەڵاتێکی حوکوومەتی و بە جۆرێکی بێشومار لەلایان بووە، لەگەڵ ئەمانەشا [بەرزان] توانی بەرانبەری ئەو هێزە بێ ئەندازەیە بکا، وە لەگەڵێ وەختدا و لەگەڵێ شوێندا دیلیان لێ بگرێ و تاڵانیان لێ بسێنێ، وە جەنگاوەریەکەی بگاتە پایەیەک کە دیلێکی لێ نەگیرێ، لەگەڵ ئەو هەموو منداڵ و خێزانەدا کە لەگەڵیان بووە منداڵێک نەدا بە دەستەوە وە یا تفەنگێک نەدۆڕێنێ، بە هەموو ئازایێک و نەبەزیەکەوە بەرانبەری ئەولێشاوە حوکوومەتیە بکات و چۆن رۆیشتووە بەو جۆرە بگاتەوە ولاتی خۆی! بێ گومان ئەمە لە مەیدانی شەڕ و سیاسەتا بە گەورەتر سەرکەوتن دائەنرێ و سەرۆکی ئەم لەشکرە کە ئەم نەخشانە دائەڕێژێ بە یەکێ لە بلیمەتە هەرە گەورەکانی پیاوی جەنگی دائەنرێ.

* * *

وەزارەتی «صالح جەبر» بوو لە عێراقا، دوودانە لە کوردەکان ـ توفیق وەهبی و جمال بابان ـ بە ناوی وەزیری کوردەوە وەزیری مەعارف و عەدلیەبوون. مەلا مصطفی کە بەو جۆرە حوکوومەتی ئێران لە هەموو لایەکەوە پەلاماری‌دا ئەوە بوو لە [١٧ و ١٨ی نیسانی ١٩٤٧]دا خۆی و هەموو بەرزانیەکان هاتنەوە ناو ولاتی عێراق و ئێرانیان بەجێ هێشت. ئەمانەش کە هاتنەوە عبارەت بوون لە (٤٥٦٥) کەس؛ (١٥٥٠) پیاو، (١٦٨٦) ئافرەت، (١٣٢٩) منداڵ.

حوکوومەتی عێراقی ئەو سوپاو سەنگەرانەکە تا دەرچوونی [مەلا مصطفی] لە جاری یەکەمدا لە عێراقا لەو ولاتە هەبوو لەماوەی نەمانی ئەما سەنگەر و نوختە و قۆشەنی زیاتر کردبوو، چونکە هەموو رۆژێک ترسی گەڕانەوەی «مەلا مصطفی»ی هەرهەبوو!. کە مەلا گەڕایەوە، گەڕایەوە بە سەر شوێنێکا کە هەموو سووچێکی بە هەموو جۆرە چەکێکی حوکوومەت قایم کراوە، لە «رواندز»ەوە تا ئەچێتە «زاخۆ» هیچ شوێنێک نەماوەتەوە کە خاڵی بێ لە هێزی حوکوومەت و لەو کوردانە کە نایانەوێ «مەلا

مصطفی» لەو ولاتەدا بژێت].

مەلا سەیری کرد روو بکاتە هەر لایەک لە بارانی گوللەی بێئامان بەولاوە هیچی‌تر پێشوازی ئەم ژن و مندالانە ناکاکە لەگەلێن. بە ناچاری کەوتە قسەکردن لەگەل حوکومەتی [صالح جەبر]دا بۆ ئەوە حکوومەت لێیان خۆشبێ و ئەمانیش بتوانن وەکوو هەموو نیشتمانیەک لەولاتەکەی خۆیانا دانیشن. حوکوومەت ئەم قسانەی نەچوو بە گوێچکەدا و هەر لە سەر ئەو قسەیە بووکە بە بێ هیچ قسەیەک وە یا هیچ مەرجێک ئەبێ خۆیان بدەن بە دەستەوە].

کە ئیش گەیشتە ئەم شوێنە مەلا مصطفی و [شێخ ئەحمەدی براگەورە]و سەرۆکەکانی [بەرزانی] و زابتەکان بوون بە دوو دەستەوە؛ دەستەیەکیان وتیان وەکوو حوکوومەت ئەیلێ بەو جۆرە خۆمان بدەین بە دەستەوە. مەلا ـ ش لەسەر ئەو قسەیە بووکە بەم جۆرە نابێ لە ئاخرا [شێخ ئەحمەدی براگەورە] و هەندێک لە زابتەکان بڕیاریاندا کە خۆیان بدەن بەدەستەوە. مەلا مصطفی و «میرحاج» و چەند زابتێکی‌تریش هەر لە سەر قسەی خۆیان مانەوەکە مادام ئەمان چەکیان هەیە خۆیان نادەن بە دەستەوە، ژن و منال با خۆی بدا بە دەستەوە.

لەسەر ئەمە «شێخ ئەحمەد» و «عزت عزیز» و چەند زابتێکی‌تر لە (٦/٥/١٩٤٧)دا ژنو منال و ئەوانەش کە ئارەزوویان لێبوو ئەو سەردەمە «عەلی حجازی» لەو دەورەبوو خۆیان و چەکیاندا بە دەست ئەوەوە لەسەر ئەو اعتبارەکە حوکوومەت لێیان خۆشبێ، [مەلا مصطفی] و ئەوانەش کە لەگەلی مانەوە لە پیاوی تفەنگچی و رەبەن، لە شوێنەکەی خۆیان مانەوە و خۆیان نەدا بەدەستەوە و هەر کەوتنە مخابرە و قسەکردن لەگەل حوکوومەتاکە لێیان خۆشبێ.

کە [شێخ ئەحمەد] و ئەوان خۆیاندا بە دەستەوە حوکوومەت لە باتی ئەوە میهرەبانیان لەگەل بنوێنێ هێنای هەموویانی تەفروتووناای ولاتەکانی [بەسرە]، [ناسریە]، [حلەو

کەربەلا]کرد و بەبێ دەرەتانی لەو ناوەدا بلاّوی کردنەوە و لەگۆشەی حەپسخانەکانا ژاراوی مەرگیان ئەچێشت!. ئەوانەشیان کە ژن و منالْ بوون لە ولاّتەکانی هەولێر و بیتوێن بەناهومێدی مانەوە. سەرەڕای ئەمەش لە (١٩٤٩)دا دیسان فەرمانێکی تر دەرکرایەوە کە ئەم ژن و مندالاّنە ئەوەندەیتر لەو شوێنانە دوور بخرێنەوە!.

بەڵێ لە پاش ئەوە کە ئەمانە خۆیان‌دا بە دەستەوە، حوکومەت لە میزانیەی سالّی «١٩٤٧» (١٠٠) هەزار دیناری‌دانا کە بدرێ بە خواردن و جل و بەرگ بۆ ئەم ژن و منالّە کەساسە دەربەدەرانە. «بهاءالدین نووری» و «عزالدین مەلا» سەروکاری دابەشکردنی ئەم پارەیەیان ئەکرد بە سەریانا ـ ئەم دوو کەسەش نائبی کورد بوون ـ لە بەخێوکردنی ژن و منالّی بەرزانیەکان لەم پارەیە ئەوەبوو کەهەر لەو سالّەدا یەکێک لەو کەسانەکەنانی بەرزانیەکانی چاو پێ کەوت نووسەری ئەم کتێبە بوو، لە هەولێر ئەو نانەیان پێشان‌دام کە ئەیاندا بە بەرزانی، نانەکەش عبارەت بوو لە گەچ و لە ئارد کە تێکلاّو کرابوون!..

ئەمان بەم جۆرە بەکەساسی کەوتنە گۆشەی حەپسخانە و ولاّتەکانەوە، [مەلا مصطفی] و [میرحاج] و هاوڕێکانیشی لەو لاوە هەر داوای لێ خۆشبوون و لێ بووردنیان ئەکرد. حوکومەت و پیاوانی حوکومەت لەباتی ئەوە لێیان خۆشبن و ئەمن و ئاسایش بخەنە ولاّتەوە هێنایان لە [٦ی مایس ١٩٤٧]دا سەر لەنوێ ـ اعلانی ئەحکامی عرفی ـ یان لەولاّتەکانی «رواندز» و «زێبار» و ئەو ناوەدا دانایەوە و عبدالاله مۆری کرد! بە دانانی ئەم عورفیە ئەوەندەیتر ترسیان خستە بەر ئەو ولاّتەو لەوەندەیتر «مەلا مصطفی»یان لە خۆیان دوور خستەوە.

رۆژی [٥ی حوزەیرانی ١٩٤٧] بوو، لە بەغدادا هەندێک لە پیاوەکوردەکانی بەغدا و نائبەکان و قوتابی دانشگاکان کۆبوونەوە بەو نیازە کە بچن بۆ لای [عبدالاله] تکای لێ بکەن بۆ ئەوە لە بەرزانیەکان و ئەفسەرەکان خۆشبێ. قسەیان هاتە سەر ئەوە کە من بچم

بۆ لای یەکێ لە، دوو وەزیرە کوردەکان ـ کە لەوەزارەتا بوون ـ بۆ ئەوە ئەویش بەو ناوەوە کە وەزیرێکی کوردە لەگەڵ خەڵکەکەدا بێت و بچن بۆلای عبدالالە. کە چووم جوابێکی ئەوەندە ناپەسەندی دامەوە مەگەر هەر ئەو بزانێ جوابی وا جوان لە ناپەسەندیدا بداتەوە! با [تاڕیخ] ئەو پرسیار و وەڵامە بپلێتەوە بۆ «یادداشت»ەکەم، ئەگەر چاپکرا ئەو وەختە ئەیخوێنینەوە!..

هەندێک لەو ئەفسەرانە کە وەختی خۆی لەگەڵ مەلا مصطفی ـ دا رۆیشتبوون: «رئیس أول رکن عزت عبدالعزیز، رئیس أول مصطفی خۆشناو، رئیس خیرالله عبدالکریم، ملازم محمد مەحمود قودسی» بوون. وەختی خۆی ئەمانە بە بێ ئەوە خۆیان بەرووەوەبن ئەحکامی عورفی ساڵانی (۱۹۴۵) حوکمی خنکاندنی دابوو بە سەریانا. کە [شێخ ئەحمەد] خۆی‌دا بە دەستەوە ئەمانەش بەو نیازە کە لێیان ببوورن لەگەڵ ئەوا خۆیان‌دا بە دەستەوە. کە کەوتنە گیر، سەرلە نوێ لە ـ مەحکەمەی عورفی ـ ئەمساڵەدا بە جۆرێکی لام سەرلایی! موحاکەمە کرانەوە و بڕیاری حوکمی خنکاندنەکەیان درایەوە.

لەگەڵ ئەوەشا کە گەلێ کەس کۆششی کرد بۆنەخنکاندنی ئەمانە، لە بەیانی پێنج شەنبەی [۱۹ی حوزەیرانی ۱۹۴۷] لە بەندیخانەی بەغدا هەر چواریان خنکێنران و بوون بە قۆچی قوربانی چلێسی عبدالالە و پیاوانی عبدالالە. پاشان تەرمەکانیان برانەوە بۆ سولەیمانی، هەولێر و ئامێدی، شەعبی دڵ بریندار قوری گۆڕەکانیانی بەلافاوی فرمێسکی چاویان گرتەوە و ناشتنیان، دووکەڵی کزەی دڵی ئەو شەعبە ئێستەش لەسەر گۆڕەکانیان سێبەری کردووە بۆ ئەوە بزانن کە هەر لە دڵی میللەتان و قەت دەرناچن.

ئەمەش وێنەی ئەو نامەو وەسیەتنامەیەیە کە بە (۱۴) سەعات پێش خنکاندنیان بە دەستنووسی [محمد مەحمود] نووسیویانە و داویانە بە میللەتی کورد؛ داویانێ بە دیاری لە شوێنی لەشەکەی خۆیان:

بەم جۆرە ئەم وەسیەتنامەیانە نووسی بۆ گەلەکەیان و پاش (١٤) سەعاتە،کە برانە بەر قەنارە، کەش لەو وەختەدا پەتەکەیان ئەکردە ملی خۆیانەوە هەر یەکە بە وتەیەکی تەئریخی مالآوایان لە عالەمی کورد کرد!.

سەرەتاکە [عزت عبدالعزیز] هێنرا وتی:

«دوا ئامۆژگاریم ئەمەیە بۆ گەلەکەم ئەم ڕێگایەی من گرتوومە ئەوانیش بیگرن، مردن لە پێناوی کامەرانی گەل، بەرزترین سەربەرزیە بۆ ئادەمیزاد.»

کە [مصطفی خوشناو] هێنرا وتی:

«داری ئازادی گەلان بە خوێن ئاو ئەدرێت. با خوێنی منیش دڵۆپێک بێت لەو خوێنە بۆ ئازادی عێراق و گەلی کورد. بژی کورد و کوردستان بە ئازادی و سەربەستی.»

کە [خیرالله] هێنرا وتی:

«ئیستعمار و نۆکەرانی ئیستعمار! ئەتوانن من و سەدهای وەک من بکوژن. بەڵام ناتوانن (١٢) میلیون کورد و میلیونەها ئازادی خواز لە جیهانا لەناو بەرن!.»

کە [محمد قودسی] هێنرا ئاخر هەناسەی لەسەر ئەم قسەیە بڕایەوە:

«مردن لەڕێگای وڵات خۆشترین شتە ئادەمیزاد دەستی بکەوێ، ئێمەش لەڕۆژی لە دایک بوونمانەوە هەر بە ئاواتی ئەمەبووین کە لە ڕێگای ئازادی کورد و کوردستان و کامەرانی گەلانی ترا سەربنینەوە!.»

کە [شێخ ئەحمەد] و یارانی خۆیان دابەدەستەوە [مەلا مصطفی] مایەوە سەرخۆی و (٨٠٠) کەسێکی پیاوی جەنگاوەری [بەرزانی]. ئەوە بوو هەر لە کۆششی ئەوەدابوو کە حوکوومەت لێ خۆش بێ و لەولاتی خۆی دانیشێتەوە. کەچی حوکوومەت لە بانی دالدەدانی ـ اعلانی ئەحکامی عورفی ـ بۆ کرد و ولاتی «رواندز» و «زێبار» و «بەرزانی» بە هەموو هێزێکی ئاسمانی و سەرزەوی عێراقی و ئینگلیزی پڕپڕ کرد! لەگەڵ ئەمەشا هەندێ لە عەشایری ئەو دەورەی دیسان لێ هاندایەوە و بە هەموویانەوە ئەو ولاتەیان لێ تەنگ کردەوە.

[مەلا مصطفی] کەوتە بەینی دوو ئاگرەوە؛ یا ئەمەتە ئەبێ خۆی بدا بە دەستەوە و بیبەنە ژێر «سێدارە»! یا ئەمەتە ئەبێ جەنگ بکا، وەکوو گەلای دار خەڵک بکوژێ و لێ بکوژن! بۆ ئەوە خۆی لەم دوو ئاگرە رزگار کا هیچ چارێکی تری نەدیر ەوە نەبێ کە ئەمجارەش خاکی عێراق بەجێ بێڵێ چۆنیشی بەجێ بێڵێ؟ ئەوکەوتۆتە بەینی سێ سنوورەوە؛ عێراق، ئێران و تورکیا. هێزە بێ ئامانەکانی ئەم حوکوومەتانە سنوورەکانیان وەکوو زنجیر تەنیوە!.. چار نیە رووبەرووی ولاتان هەر ئەبێ بڕوا.

لە [٢٥ی مارسی ١٩٤٧]دا دیسانەوە خاکی عێراقی لەناو ئەو ئاگربارانەدا بە خۆی و هێزەکەیەوە بەجێهێشت و بە کێوە هەرە بەرز و شاخە هەڵدێرەکانا روو بە ولاتی تورکیا رۆیشتن. لە دەورروبەری «تەرگەوڕ» لە خاکی تورکیا نەیروی تورکی سەری رێگەی پێ گرتن. خۆیان نەدا بە دەستەوە، هەر بە شاخەکانا رووبەرووی خاکی «ئێران» بوونەوە و لەلا رێگەی کێوەکانەوە رێگەی ولاتی رووسیایان گرت، لە ژێر پەلاماری لەشکرەکانی عێراق و تورکیا رزگاریان بوو، نەیروی ئێرانی بەفرۆکە و تانکی بە شوێنیانەوە بوو، ئەمان هەر ئەوەندەیان پێ ئەکراکە خۆیان لادەن و بە هەموو جۆرێک خۆیان لەشەڕ بپارێزن.

ئەمانە بەم جۆرە بەشاخەکانا و بەناو قوڕو چڵپاوی ئەو کێوانەداو بەستارگرتن لەناو ئەشکەوتەکانا تەکانیان ئەداو ئەڕۆیشتن، هەرچەندە فڕۆکەکانی ئێرانی هیچ کاتێک

نەبووەکە بەسەریانەوە نەبێ لەگەڵ ئەوەش هەرکۆڵیان نەداوە و سنگی مەردانەیان داوەتە پێش بۆ رۆیشتن، هەرچەندە فڕۆکەکانی ئێرانی هیچ کاتێک نەبووەکە بەسەریانەوە نەبێ لەگەڵ ئەوەش هەرکۆڵیان نەداوە و سنگی مەردانەیان داوەتە پێش بۆ رۆیشتن تا ئەگەنە گوندی «شەت» ـ کە هەژدەمیل لە جنوبی سنوری رووسیاوەیە ـ لەوێدا لەشکری چوارەمی ئێران ـ کە رۆژنامە نووسەکانی ئاورووپا بە دە هەزارکەسیان داناون ـ بە تەواوی رێگەیان پێ ئەگرن و ماوەی دەرباز بوونیان نادەن!.

لێرەدا بەبێ ئەوەکە لە دەسەڵاتی خۆیانا بێ تووشیان ئەبێ بە تووسی شەڕەوە و لەگەڵ ئەو لەشکرە پڕچەکەی خاوەن فڕۆکە و تۆپەدا ئەکەونە شەڕەوە. لەم شەڕەدا یا رزگار بوونە یا کوشتنی هەموویانە لەو شوێنەدا!. ئەو جەنگەکە لە بەینی بەرزانیەکان و هێزی ئێرانا رووی داوە یەکێکە لە جەنگە هەرە گەورەکانی [بەرزانی] کە لە هەموو جارێک زیاتر گیانی خۆیانیان لە پێناوی شەرەف و بەرزیەتیا دۆڕاندبێت.

لە پاش شەڕێکی چەند رۆژی لە [١٥ی حوزەیرانی ١٩٤٧]دا ئەگەنە سەر ئاوی «ئاراس». لەشکری سەرزەوی ئێرانی لە پشتەوە بەگوللە تۆپ و فڕۆکەش لە سەرەوە بە بۆمبا رەوانەیان ئەکەن!..کە ئەگەنە سەر ئاوی ئاراس (٥٠٠)کەس ئەبن و ئەوەندەیان ئەمێنێتەوە، زیانی نەیروی ئێرانی لە ئەفسەر و سەرباز تەنانەت حوکوومەتی ئێرانیش خۆی بە تەواوی لەبەر زۆری بۆی دەرنەکەوتەوە. ئەوەندە هەبوو ئەو نەیروە زۆر بە خراپی شکان!.

لەگەڵ ئەوەش کە لە مەلەوانی‌دا دەستێکی وایان نەبووە، مل ئەنێن لە ئاوەکە، یەکەم کەس کە ملی لێ ناوە «میرحاج» بووە، پاشان «مەلا مصطفی» و ئەمجا هەموو بەرزانیەکان، هەرچەندە زۆر لە شتومەکەکانیان ئاوەکە بردوویەتی، لەگەڵ ئەوەش خۆیان هەر پەڕیونەتەوە و دەرباز بوون بە بێ ئەوە یەکێکیان لێ بخنکێ.

رۆیشتن و دەرچوونی [مەلا مصطفی] لەو رۆژەدا بیرو باوەڕی پیاوە سیاسیەکانی

هەموولایەکی خەریک کردبوو، کە ئایا چۆن توانیویەتی لەناو لێشاوی هێزی ئەو سێ حوکومەتەدا دەرباز بێ؟!. ئایا باڵندە بووە و فڕیوە؟ وە یا ئادەمیزاد بووە و بە جەنگاوەری تێ پەڕیوە؟!.

راست بوو لەو رۆژەدا هێزەکانی عێراق و ئێران و تورکیا قۆڵیان کردبوو بە قۆڵی یەکا بۆ گرتن و بۆ لە ناوبردنی بەرزانیەکان، بەڵام ئەوی «مەلا مصطفی» وبەرزانیەکانی لەناو ئەو هێزانەدا رزگار کرد یەکەم بە جەرگی و خۆبەخت کردنی هەموو نەفەرێکی بەرزانی بوو، دووهەم سەرکردەیی و پسپۆری شەڕی [مەلا مصطفی] بوو کە رزگاری کردن؛ ئەو مەلا مصطفی‌یەکە هیچ دانشگا و دانشسەراێکی جەنگی نەدیبوو تەنها قوتابخانەی ژیانی خۆی نەبێ!. تەنها بۆتەی لاپەڕەکانی ژیانی خۆی نەبێ کە تیایا قاڵ بووبووەوە، هەر ئەو دەرزی قوتابخانەی ژیانەی خۆی بوو کە [قائد] و سەرۆکە جەنگیە دەرچووەکانی قوتابخانەی «حەربی» ئاورووپا و رۆژهەڵاتیشی سەرسام کردبوو!.

* * *

[مەلا مصطفی] و هاورێکانی گەیشتنە رووسیاو حوکومەتی سۆڤیاتی داڵدەی‌دان و بە چاوی پەنابەرانی سیاسیەوە سەیری کردن. لە پاش ئەوە کە لەوێ جێ گیر بوون و ئەو تەرتیباتە کە لەولاتی سۆڤیاتی‌دا هەیە بۆ پەنابەرانی سیاسی بۆیان جێ‌بەجێ کرا. ئەمانە ئیتر کەوتنە ناو ژیانێکی عەمەلیەوە؛ جارێ بە جۆرێکی تێکڕایی پێویست بوو هەموو خوێندەواربن، خرانە بەر خوێندن. پاش ئەو دەورەی سەرەتاییەکران بە سێ دەستەوە؛ دەستەی گەنج و تازە پێ گەیشتوو، ئەمانە بەرە بەرە ئەبوایە لەسەر خوێندن بمێننەوە تا دانشسەرا و دانشگاکان تەواو ئەکەن.

دەستەیەکی تر خەریکی ئیشی کشت وکاڵ و دار و دەرخت بوون، ئەمانە ئەوانەبوون کە فرمانیان پێ ئەکرا. دەستەی سێهەم ئەوکەسانانەبوون کە لەبەر ئەوە تۆزی پیر وە یا تۆزەکەم وکوڕیەک لە لەشیانا هەیە، ئەمانە هەر یەکە مانگی (٥١٥) روبل کە بە پارەی

عێراق (١٨) دینار ئەکا ئەیدرایە و ئیتر هیچ ئیشیان نەئەکرد.

بەم جۆرە بەرزانیەکانی رووسیا لەناو کشت و کاڵ و بەرزانیەکانی عێراق لە گۆشەی حەپسخانەکانا ماوەی (١١) ساڵ رایانبوارد تا شۆڕشە بەناوبانگەکەی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی عێراق پەیدا بوو؛ ئەو شۆڕشەکە کۆتی دیلی هەموو چینێکی پساند. یەکێ لەو ئیشە هەرەگەورانەی شۆڕش ئەوەبوو کە قارەمانی شۆڕش [عبدالکریم قاسم] فەرمانی دەرکرد بۆ لێخۆشبوونی هەموو حەپسە سیاسیەکان. کە ئەم فەرمانە دەرچوو [شێخ ئەحمەدی بەرزانی] و هاوڕێکانی لە (١٩٥٨/٧/١٩)دا لە بەندیخانە پانزە ساڵیەکەی هاتە دەرەوەو بە هەموو ئازادیەکەوە چاوی بە ئاسمانی شینی عێراق کەوت، لە سەرەتای ئاغستۆزی (١٩٥٨)دا بە خۆی و هەچ بەرزانیەک هەبوو بە سەر وڵاتەکانی کەرکووک و هەولێر و شەقلاوادا چووەوە بۆ ئەو شوێنە خۆشەویستەی کە پانزە ساڵ بوو نەیدیبوو، چووەوە و بە هەموو ئازادی و سەربەستیەکەوە باوەشی کردەوە بە بەرزانا!.

ئەمجا «مەلا مصطفی»؛ مەلا مصطفی و هاوڕێکانی کە دەنگی شۆڕشە پیرۆزەکەی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی عێراقیان بیست ئاگری دووری مەڵبەند بڵێسەی لە دڵیانا پەیداکرد و کەوتنە ئەڵهای هاتنەوەوە. لە [٢٨ی ئاغستۆزی ١٩٥٨]دا لە چیکۆسلوفاکیاوە داوای هاتنەوەی لە سەرۆکی خۆشەویستی شۆڕش -عبدالکریم قاسم- کرد، سەرۆکی شۆڕشیش بە هەموو میهرەبانیەکەوە بانگی کردەوە. ئەویش لە رۆژی [٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٨]دا لەگەڵ «میرحاج» و ئەسعەد خۆشەوی - ئەو دوو دۆستە، کە ساڵەهای ساڵە لەگەڵ مەلا مصطفیدا یاری بەگیانی خۆیان ئەکەن -گەیشتنەوە بەغدا.

بە هاتنەوەی بەغدا - یان کوردەکانی هەموو لایەکی «عێراق» و تەنانەت عەرەبەکانی عێراقیش رۆژ لە رۆژ زیاتر ئەبارینە بەغدا و پیرۆزبایی ئەم هاتنەوەیانە ئەکرد. هاتنەوەی «مەلا مصطفی» بۆ بەغدا یەکێک بوو لە دەورە هەرە پرشنگدارەکانی کورد کە لە بەغدادا نواندیان.

لە پاش ماوەی بیست رۆژێک «میرحاج» گەڕایەوە بۆ وڵاتی سوڤیاتی بۆ جێبەجێ کردنی هاتنەوەی ئەو بەرزانیانە کە لەوێ ماون. کاروفرمانی هەموویان جێبەجێ بوو گەڕانەوە. لە رۆژی ١٨/٤/١٩٥٩دا (٨٥٣) کەسی ئاوارەی «بەرزانی» لە پاش (١١) ساڵ لە ناو دەریایەکی شادمانیدا گەیشتنەوە بەغدا و وڵاتە خۆشەویستەکەیان. لەمانە (٤٥٩) کەسیان پیاو بوون، (١٨٨) ژن و (٣٠٦)یان منداڵ بوون، لە پیاوەکان نزیکەی (٨٠) کەسیان پەڕپووت بووبوون. پێشوازیەکی نایابیان لە لایەن هەموو چینێکەوە لە ئێستگەی شەمەندەفەر بۆ کراو هەموو بە دیداری دۆستەکانی خۆیان شاد بوونەوە.

وەکوو لە پێشەوە باسکراکاتێ ئەم بەرزانیانە لە رووباری «ئاراس» پەڕینەوە (٥٠٠) کەس بوون، لەم ماوەیەدا زیاد لەو ئەندازەیە ئەوەندە نەتەوەیان لێ کەوتەوە.

لە پاش ئەوە کە ئەم کارەساتانەمان زانی ئەبێ ئەوەش بزانین کە بە جۆرێکی تێکڕایی عەشرەتی بەرزانی لە ناو کورددا ئەتوانرێ بە، بەجەرگتر و راستگۆتر لە قسەو کردەوەدا و بە گیان بەختکردن لە رێگەی بیر و باوەڕا دابنرێن، لەم رووەوە کەس نایانگاتێ، گەورەیەک و بچووکێکیان، شێخێک و ئۆمیەکیان، پیرێک و گەنجێکیان، ژنێک و پیاوێکیان لە بیروباوەڕا، لە زات و زۆرا، لە کۆڕی کورد و کوردایەتیا یەکسانن و یەک بەرگیان هەیە، ئەو شتەی پیرێک ئەڵهای بۆ ئەکا عەینی شتە، کە گەنجێک داوای ئەکا، ئەو باوەڕەی کە پیاوێک بۆی ئەجەنگی عەینی باوەڕە کە ژنێک شیری بۆ هەڵئەگرێ!.

لە پێناوی ئەو باوەڕەدا کە هەیانبوو گەلێ تەنگ و چەڵەمەیان چاوپێ کەوتووە، گەلێ چەوسانەوە و برسێتی و رووتی و دیلیەتی و غەریبی وڵاتانیان چێشتووە. ئەمانەشیان بۆیە چێشتووە و بینیوە لەبەر ئەوە بووە کە باوەڕیان بەو رێگەیە کە گرتوویانە قایم بووە، رێگەکەش رێگەی کوردایەتی بووە. ئەوەندە قایم بووە ناهومێدییان نەزانیووە وە نایزانن، تەنانەت رێگەی ناهومێدی نادەن بچێتە دڵی ئەو نەتەوانەیانەوە کە هێشتا نەهاتوونەتە دنیاوە و بۆنی هەوای دنیایان نەکردووە!. لەسەر ئەمە شتێک ئەگێڕمەوە:

ساڵی (١٩٤٧) وەکوو ساڵەکانی دەوری عەباسی چۆن پەرێشانی «بەرمەکیە»کان بوو بەو جۆرەش نەگبەتی بەرزانیەکان بوو؛ حوکوومەتی ئەو دەورەپشتی تێ هەڵکردبوون، وڵاتەکەیان داگیر کرابوو، هەندێکیان لە گۆشەی حەپسخانەکانا بوون، هەندێکیان دەربەدەری وڵاتان بوون، ئەوانەی کەمابوونەوە لە ئافرەت و لە منداڵ بە برسێتی و بەرووت و قووتی لە ژێر ساباتی بەفری سپی ئەوساڵەدا ڕۆژی ڕووناکی عالەمی تریان ئەنووسان بە شەوی تاریکی هەموولایەکەوە!. تەنها چەرخی فەلەکی ئەو دەورە نەبێ کە وەکوو حوکوومەتەکە دڵ ڕەق و بەزەی پێیانا نەئەهاتەوە ئەگینا هەموو کەسێکی تر بەزەیی پێیانا ئەهاتەوە.

لەو ڕۆژەداو لە ناو ئەو بەفر و سەرمایەدا ئافرەتێک بە «نۆ» منداڵەوە سەرما و برسێتی دەشتی پێ ئەگرێتە بەر و سەری ئەکا بە ماڵی قائمقامی [زێبار]دا. ماڵی قائمقام مەردانە و پیاوانە لێ دێنە دەست خزمەتێکی باشیان ئەکەن و بە نان و بە بەرگەوە گەرمیان ئەکەنەوە. قائمقام لێ ئەپرسێ:

ـ لە ئافرەتەکە ـ چۆن بەم حاڵە دەرئەبەی و ئەم منداڵانەت چۆن بۆ بەخێو ئەکرێ؟.

ئەڵێ: «بەم ڕووت و قووتی و برسیەتیە هەر بەخێویان ئەکەم بۆ ئەوە لە پاشا حەقم بستێنن!.» ئەڵێ ئەگەر ئەمانەش حەقم نەستێنن ـ دەست ئەخاتە سەرسکی و ئەڵێ ـ «ئەمەی لەسکمایە حەقم ئەستێنێ، حەقم ئەستێنێ لەو کەسەکەوا بەم جۆرە دەربەدەری کردین!. حەقم ئەستێنێ لەو کەسەکە وڵاتی خۆمان و خاکی خۆیشمانی پێ ڕەوا نەبینین. دنیا گەلێ دەور و چەرخی هەیە. گوێ مەدەرێ کورد، دەورێکی هەر لێ ئەبێتەوە!.»

شۆرشی سمکۆ

[سمایلاغای سمکۆ]
«۱۸۷۵-۱۹۳۰»

لە پێش ئەوەدا کە جەنگی گەورەی یەکەم، واتە جەنگی (۱۹۱۴-۱۹۱۸) بکەوێتە ناوەوە جۆرە دەورو دووکانێک لەناوا هەبوو مەگەر دەورەی سەدەکانی ناوەڕاست هاوتایی بکردایە! ئەگینا وێنەیەک نەبوو بۆ ئەوەکە پیاو بڵێ ئا بەو جۆرە بووا. ئەم پەردە رەنگاورەنگانەش زۆرتر لەولاتی کوردەواری‌دا دێوجامەکانی خۆبانیان پیشان‌ئەدا: ئەو ولاتی کوردەواریەکە ئەو سەردەمە بەشێکی لە ژێر باری عوسمانیەکانا بوو، بەشێکیشی لە ژێر باری ئێرانیەکانا!.

بە تایبەتی لە ولاتی ئێرانا چونکە شایەکانی قاجاری هاتبوونە دەمەدەمی ئاوابوون. هەموو هێز و توانایێکیان هاتبووە سەر ئەوەکە لەقەبی زل زل ببەخشن و هیچی‌تر!.

وادیار بوو لاسایی ئاخر دەوری «عەباسیە»کانیان ئەکردەوە؛ ئەمانیش لەوان خراپتر لە دەورەی ئاخریانا هاتبوونە کزی و نابووت بووبوون، بێگانەکان -کە لە رواڵەتا و بۆ بەرێوەچوونی ئیش وکار -خۆیان بەدار و دەستەی خەڵیفە ئەزانی، بەلام هەچ توانایی و دەسەلاتێک، کە هەبوو لە دەست خەڵیفەیان سەندبوو، خەڵیفە تەنها ئەوەی بۆ مابووەوە کە لەسەر کورسی خەلافەت بە ناو لەبەغدا دانیشێ و لەقەبی رل رلی وەکوو [معزالدولة] و [رکن الدولة] بەراتکاو هیچی‌تر!.

جا شایەکانی قاجاری -ش وەکوو ئەوان لەقەبێکیان ئەفرۆشت بەولاتێک. «مفخم الملک، مکرم السلطنة، فەرمانفەرما، سالار أسعد و سالار فاتح» هەموو لە پاشەرۆکی لەقەبەکانی ئەوان بوون!. [مکرم السلطنة] و [مفخم الملک] مووچەیەکیان ئەدا بە

شاهەنشا و ئیتر خۆیان چیبیان لەگەڵ رەعیەت و مسکینا ئەکرد، ئەیانکرد و لێ پرسینەوە نەبوو!.

ئەمە لەلایەکەوە تا دەورێک، لە لایەکی ترەوە لە دەورێکی ترا «سەرجووقە»یەک لە پانی و درێژی هەر ولاتێکا هەر جۆرە زوڵم و زۆرێکی بکردایە کەسێک نەبوو شکاتێکی لابکرێ، چونکە سەرجووقە بەشیر و شەکر دەمی «سەرتیپ»ی شیرین کردبوو، ئیتر خوا مەرگی ئەو کەسەی ئەداکە ئەچوو دەردەدڵێکی لای سەرتیپ ئەکردا.

بەشەکەی [تورکیا]ش هەر بەو جۆرەبوو؛ «زەفتیە»یەک حوکمی [یوزباشی] ئەکرد و یوزباشی هی بین باشی!. لەلایەن سوڵتانەوە کەکاربەدەست و والیەکان ئەنێرانە سەر ولاتەکان، وەکوو «مزەئاش» ئەبوا پێشکەشیان بکردایە، جا خۆیان بە چە ئینسافێک ئەکەوتنە وێزەی خەڵک ئەوە مەگەر هەر خۆیان بیانزانیایە!.

ولاتــی کـوردەواری [ئێران] زیـاد لەکـوردەواری شـوێنەکـانیتر لە ژێـر بـاری زوڵمائەتلانەوە؛ هەندێک بە دەست دەرەبەگی «سالار فاتح» و «مفخم الملکە»کانەوە، هەندێکیش بە دەست «سەرجوقە» و سەرتیپەکانەوە!... ئەمانە هەموو دووکەڵی لە دڵی رەمەکی مەردما هەڵئەساند و هیچ چارێکیش نەبوو، ئەگەرجارجار یەکێک هەڵبکەوتایە و داوای حەقێکی بکردایە مفخم‌الملکە خۆخۆرەکان وەکوو کرم ئەکەوتنە لەشەیەوە و دایانئەرزاند!..

کە شەڕی (١٩١٤ـ١٩١٨) داهات باوەڕ و فیکری لەبارێکەوە خستە بارێکیتر. بە جۆرێکی تێکڕایی ئەو جەنگەنەخشەی هەموو قەومەکانی گۆڕی، نەخشەیانی گـۆڕی تەنها هی قەومی کورد نەبێ. نخشەی زەوی و زار و سەربەستی قەومی کوردی نەگۆڕی، بەلام نەخشەی بیروباوەڕی گـۆڕین. ئـەمەی کـرد لە لایـەکـەوە لە لایـەکـیتریشەوە کوردەکانی ولاتی ئێران پڕیشکێکی کەساسی زۆریان بەرکەوت، پڕیشکێکی واکە زۆربەیانی دەربەدەر و سەرگەردان کردا. ئەمەیان لە دەورێکا بووکە ئینگلیز ئەیوت

دالّدەی قەومە کەساسەکان ئەدەین!. قسەکەیان راست بوو دالّدەیان ئەدان، یەکێک لەو قەومانە قەومی کوردبوون کە لەو تەئریخە بەدواوە رۆژ بەرۆژ زیاتر بە قوڕا ئەچوون، ئەمەبوو دالّدەدانەکەیان. هەزار رەحمەت لەکفن‌دزا!..

* * *

لە ولاّتی شکاک، لە «چاریە ـ چەهریق» لە بناری «زۆزان» هەر لە پێش (١٩١٤)دا «سمایلاغای سمکۆ» ناو و ناوبانگی دەرکردبوو هەستێکی میللیەت و قەومیەت کەوتبووە کەللەیەوە.

«سمایل ئاغا» لە بنەمالّەبوو، کوڕی «محمدئاغا»ی شکاک بوو، ئەو شکاکە کە بە «شەش» هەزار بنەمالّەو (٣) هەزار تفەنگ دانراون. محمد ئاغا دەستەی جلّەوی هەمو عێلی شکاکی بەدەستەوەبوو، لە ئەستەمۆلّ و لە تاران ناسراوبوو، ئەو ولاّتەش هەمو فەرمانیان بەرێوە ئەبرد. بەلّێ لە ژێر دەوارابوو، بەلاّم هەستوونی دەوارەکەی ولاّتەکانی تەرگەوڕ و مەرگەوڕ و سندوس ـ ی ئەهێنایە لەرزە، نە، رێگەی تورکی ئەدا لە «سایەنقەلاّ»وە بێت بەسەریا نە، هی ئێران لە «زۆزان»ەوە!.

جا «سمایل ئاغا» کوڕی ئەم «محمد ئاغا»یەو لە عەشرەتی «عەبدۆی» بوو، کە عەشرەتی عەبدوویش لە بنەڕەتا یەکێک بوون لە تیرەکانی «میلانی» و لەولاّتی [دیاربەکر]ەوە هاتوون. سمکۆ لە ژێر ئەودەواری گەورەییەدا چاوی پشکەوتبوو.هەر لەو دەورەدا لە پاشماوەی باوکی [جەوهەرئاغای] برای ـ کە [جەعفەرئاغا]شیان پێ ئەوت ـ شیری کاری ئەکرد و دەوری ئەگێڕا، ولاّتی «ورمێ» و «میاندوواو»ی وا لێ کردبوو بە ولاّتی خۆی ئەزانی.

دوور نەبوو [جەوهەرئاغا] بە ناوی هەستی میللیەتەوە ئەمانەی نەکردێ بەلاّم ئەوەندە هەبوو هەستێکی دابوو بە دەرو دراوسێکانی و حوکومەتی «تاران» و «تەورێز» بە چاوێکی‌تر تەماشایان کردا. لە (١٨٩٥)دا بە هەر جۆر و بە هەر زمانێک بوو

حوکوومەتی تەورێز بە ناوی بانگێشتن و دۆستایەتیەوە [جەوهەری ئاغای] بانگ کردە تەورێز و لەوێ شەو لە ناوێک لەو کۆشکە، کە بۆ میوانداری ئەویان تەرخان کردبوو، دەوریان لێدا، دوانزە پیاوی لەگەڵ هەبوو خۆی و پیاوەکانی تەنها دووکەس نەبێ کەسیان لێ دەرنەچوو هەموویان کوشتن!. ئەم دووکەسەش یەکێکیان [مەحموود ئاغای] ناوبوو، پاشان هەر بە دەستووری پێشوو، بوو بە پیاو ماقووڵی [سمایل ئاغا]. کارەساتی کوشتنی [جەوهەر ئاغا] ئاگرێکی کارێگەری لە دڵی سمایل ئاغا ـ دا هەڵگیرساندوو هەر ئەمەش بوو کە بوو بە بناغەی میللیەت و قەومیەت بۆی.

[سمایل ئاغا] پیاوێکی بە جەربەزەی نەترسی جەنگاوەربوو، هێزی قسەو دارشتنی قسەی لەوانە بووە بەردی نەرم کردووە، لەگەڵ هەر کەسێکا کەوتبێتە قسە رایکێشاوە بۆلای خۆی، ئەو کەسە با دوژمنیشی بوایە پێ ئەسەلمان کە ئەم لەسەر حەقە، لەگەڵ ئەوەشا پیاوێکی بەسام و ترسێنەر بووە، نەخوێندەواریش بوو.

دیسان کاتێ کە پێویستایە لەگەڵ یەکێ لە کاربەدەستی حوکوومەتەکانا وە یا یەکێکی تراکە سەربەو نەبوایە بۆ قسەو باس چاویان بە یەک بکەوێ شوێنێکی تایبەتی دیاری ئەکرد بۆ ئەو چاو پێ کەوتنە. ئەمجا لە پێش وادەدا خۆی زەلام و تفەنگچی ئەنارد ئەو ناوچەیانە ئاقی ئەکردەوە. بۆ ئەوە بزانن دوژمن لەو ناوچەیەدا خۆی حەشار نەداوە. پاش ئەم ئیشەی ئەیهێنا تفەنگچیەکی زۆری ئەنارد لەو ناوچەیەدا بڵاوەیان ئەکرد و سەر لووتکەو تەپۆڵکەکانیان ئەگرت و هەموو شوێنێکیان قایم ئەکرد. ئەو وەختە سمایل ئاغا خۆی ئەچوو لە شوێنی ژوانەکە لەگەڵ کابرادا یەکی ئەگرت و قسەو باسی خۆیان تەواو ئەکرد.

[سمایل ئاغا] کە خەبەری کوشتنی [جەوهەر ئاغای] برای بیست، بریاریدا سەرەتا هەر بە دوانزە کەسەوە تۆڵەی خوێنی جەوهەر ئاغا بکاتەوە، بۆیەش هەر بە دوانزە کەسەوە، چونکە «جەوهەر ئاغا» دوانزە کەسی لەگەڵا بووە!. بەم رێچکەیەدا رۆیشت تا

دەوروبەری «ورمێ» و «مەراغە»ی هەموو شلەژاند و هەتا ئەهات ناو و ناوبانگی زیادی ئەکرد، لەگەڵ ئەمەشا بڵێسەی دڵیشی هەر زیادی ئەکردا.

«سمایل ئاغا» بەرە بەرە گەورە بوو، بڵێسەی ئاگرەکەی دڵیشی زۆرتر بوو. جەنگی (١٩١٤-١٩١٨) بەسەراهات و ئەو باوەڕەکەوتە هەموولایەکەوە کە هەموو قەومێک هەقی ژیان و سەربەخۆیی هەیە. لێرەدا ئەم باوەڕە و ناسۆری برینی «جەوهەر ئاغا» هەر دووکیان پاڵیان نابە «سمایل ئاغا»وە. لەم لاشەوە «سید طە ئەفەندی» نەهریە ئەوەندەی‌تر گیانی میللیەتی لە دڵی «سمایل ئاغا»دا بەهێزتر کرد و پشتی دا بە پشتیەوە.

[سمایل ئاغا] لە ناوەندی شەڕی ئەو ساڵانەدا لەگەڵ رووسەکان رێک بوو، پاشان لەگەڵیان تێکچوو رووی کردە تورکیا و لەگەڵ حوکوومەتی تورکیادا رێ‌کەوت، لە (١٩١٧)داکە «باڵشویک» لە وڵاتی رووسیادا پەیدا بوو ئەم گەڕایەوە بۆ وڵاتی «ئێران»!.

* * *

رووسەکانی قەیسەری ئەیانویست لەو وڵاتەدا بەرانبەر بە [باڵشویک] کۆسپێک پەیداکەن، لەگەڵ ئەمەدا لەدلا لەو فیکرەشدا بوون کە دەنگێکی کوردایەتی لەو ناوەدا هەبوو ئەو دەنگەش لەناو بەرن!. بۆ ئەم مەبەستانە نەیانئەتوانی «سمایل ئاغا» بگرن بە دەستەوە، چونکە ئەیانزانی هەر کە سمایل ئاغا بکەوێتە تەنگو چەڵەمەوە لەچێتە خاکی «تورکیا» و لەو خاکەشا کورد زۆرە لەتوانێ بە هەموو جۆر بەرهەڵستی ئەمان بکاو حوکوومەتی تورکیا ـ ش دەنگ نەکا، وە زیاد لەوەش پشتیوانی بکا!.

«مارشەمعوون» سەرۆکی هەرە گەورەی «تەیاری ـ فەلە»کان بۆ ـ هەم سەرۆکی دینی، هەم هی دنیایی ـ لەم تەیاریانە گەلێکیان لە ئاورووپا وڵاتی رووسیادا خوێندبوویان، لە هەموو روویەکەوە ئامادەی هەموو چەشنە شتێک بوون. هێزی چەکیان دانرابوو بە (٢٥) هەزار تفەنگ و تفەنگ بەدەست، فیداکار بوون بۆ هەر شتێک پێیان بوترایە. ئەمانەش هەموو دەربەدەری وڵاتەکانی خۆیان بوون ـ زیاتر لەوڵاتی تورکیادا ـ بەتایبەتی کە

حوکوومەتی عوسمانی بەسەرکردەیی «عەلی ئیحسان پاشا» عیلجاریی لێ کردبوون، زۆریان کەوتبوونە ئەو ناوەو لەو ناوەدا کۆبووبوونەوە و «مارشەمعوون» گەورەیان بوو، ئەوەندەیان چەوساندنەوە دیبوو لە دەست حوکوومەتی تورک بە هەر چەشنێک وە بە قسەی هەر کەسێک بگەیشتنایە بەسەر بەخۆیی لەیانکردا.

رووسەکان هاتن [مارشەمعوون]یان راست کردەوە و قسەیان لەگەڵ کرد و هەموو جۆرە پەیمانێکیان دایە. لەو ولاّتەدا «سمایل ئاغا» هەیە، بوونی سمایل ئاغا کۆسپێکی هەرەزلە، چ لە رێگەی [قسەبسەر]یەکانا، چ لە رێگەی [مارشەمعوون] لەگەڵ [سمایل ئاغا]دا بکەوێتە قسەو بەڵکوو بەبارێکا ئیشی لەگەڵا یەکلایی بکاتەوە!.

هێنای سەرەتا بە ناوی ئەوەوە کە حوکوومەتێکی کوردی ـ ئەرمەنی دروست بکەن لەگەڵ «سمکۆ» کەوتە قسە کردن، بەلاّم لە راستی‌دا لەیەویست لەم رێگەیەوە لە ئاخرا [سمکۆ] و کوردەکان لەناوبەرێ و راستەو راست حوکوومەتە کە ببێ بە حوکوومەتێکی «ئەرمەنی» و «ئاسووری»!.

ئەمەش راست بوو وابوو، چونکە هێزی «مارشەمعوون» ـ وەکوو وترا ـ (٢٥) هەزار تفەنگچی رێکوپێکی خاوەن مەشق بوون، هەموو لە ژێر چاوێری ئەفسەرانی نیزامی‌دابوون، لە پشتیشەوە رووسی قەیسەری پشتیوانیان بوو. هێزی «سمایل ئاغا» نە ئەو ئەندازەیەبوو، وە نەئەو رێکوپێکیەی هەبوو، هێزی ئەم عبارەت بوو لە هێزی عەشایر، کەسێکیش نەبوو لە پشتیەوە کە بەچەک و جبەخانە یاریدەی بدا. کەوابوو لە ناوبردنی [سمکۆ] بۆ [مارشەمعوون] وەکوو ئاوخواردنەوە وابوو.

«سمایل ئاغا» لەم کەین و بەینانە هەموو تێ گەیشت و هەموو شتێکی بۆ دەرکەوت. تێ گەیشت ئەگەر ئەو نەکەوێتە خۆی بۆ لە ناوبردنی مارشەمعوون، [مارشەمعوون] ئەو لەناو ئەبا و پاشانیش دەستی بە هیچ لایەک ناگا!.

لە پاش قسەوباسێکی زۆر لە ئاخر و ئۆخری ساڵی (١٩١٨)دا، واتە وەختێک بوو

شەڕی گەورە لە دوایی هاتنا بوو، بڕیاریان دا کە لە «کۆنەشار» لە بەینی «سایەنقەلاّ» و «چەهریق»دا لە ماڵی «تەیموورئاغا» ناو کۆببنەوە و قسە لە دامەزراندن و دروستکردنی ئەو حوکوومەتەوە بکەن کە نیازیان هەیە دایمەزرێنن. مەرجی ئەم کۆبوونەوەیەش ئەوەیە کە هیچیان هێزێکی وایان لەگەڵ نەبێ.

لە ڕۆژ و وەختی ناوبراوا [مارشەمعوون] بەخۆی و سەد کەسەوە گەیشتە «کۆنەشار» و «سمایل‌ئاغا»ش بە (١٥٠) سوارەوە گەیشت و هەر دوولا دابەزین[1]. سمایل‌ئاغا ئەمێ سوارەکانی خۆی کردبوو کە هەموو ئامادە و دەست لەسەر تێسکەی تفەنگ بن، هەر، کە ئەم تەقەی کرد ئەوانیش بە جارێ بیکەن بە شلیک. ئەوەندە هەبوو هەموو سوارەکان بە تەواوی لەمەبەستی [سمایل ئاغا] تێ نەگەیشتبوون، واتە نەیانئەزانی کە ئەم نیازێکی وای هەیە، بەلاّم سام و ترسی [سمایل‌ئاغا] لەوانە نەبوو کە کەس بتوانێ بێ‌فەرمانی بکات!.

لە پاش کۆبوونەوەی «سمکۆ» و «مارشەمعوون» بە جووتە لە ژوورەکەدا و پاش نان خواردن و قسەکردنێکی زۆر، لەبەر ئەوەکەمەبەستی «سمایل‌ئاغا» ڕێنەکەوتن بوو، بەبێ ئەوە بگەن بە شتێک هەستان و سمکۆ مارشەمعوونی بەرێ کرد تا بەرقاپێ، تەنانەت لە کاتی جیابوونەوەدا ئەفسەرەکانی لەگەڵ [مارشەمعوون] ویستیان یەکە یەکە دەست بخەنە ناو دەستی «سمایل‌ئاغا»، «سمکۆ» دەستی نەدانی و تێکڕا سەلامێکی گرت بۆ هەموو و لێر

---

١ ـ هاتنی «مارشەمعوون» بۆلای «سمایل‌ئاغا» دەستووری رەسمیاتی پادشاهی پیشان ئەدا:

خۆی لە جل و بەرگی ئاڵووالای سەرۆکی رۆحانی ئیمرۆی تیرەیەکی خاوەن دەسەلاّت و پادشایەکی بەهێزی سەی رۆژیانا. لە سەر «دروشکە»یەکی چوار ئەسپی دانیشتوە کە هەموو چێوبەندی دروشکەکە بە ئاڵتوون زەرکفت کراوە!. شەش ئەفسەری گەورە ـ کە چوار لەمانە لە ئەفسەرەکانی رووسی ئەو دەورەبوون ـ دوویان لە پێشیەوە لەسەر دروشکەکەو چواریان لە پشتیەوە راوەستاون و شیرەکانیان بەرووتی راگرتووە و کالانی شیرەکانیان لەگەڵ مشتوەکانیانا هەموو زمرووت و «موورەسەع» بوو. تیشکی هەتاوەکە کە ئەیدا لەم ئاڵووالای پادشاهیە سامێکی خستبووە ئەو ناوە!. «مارشەمعوون» بەم جۆرە هاتە هات و لەماڵی «تەیموورئاغا» دابەزین.

رۆیشتن و سوارەکانی تەیاری ـ ش هەموو سوار بوون و ئامادەی رویشتن بوون. لەوکاتەدا کە، [مارشەمعوون] لە [سمکۆ] جیابووەوە و سەری ولاغی سووڕاندەوە [سمایل ئاغا] تۆزێ دوورکەوتبووەوە، لە ناکاو هەڵیکێشایە دەمانچە و دەمانچەیەکی نا بە مارشەمعوونەوە! ـ کە لە ناو سوارەکانی خۆیا بوو ـ کە تەقەی دەمانچەی [سمکۆ] هات، تفەنگچی شکاک ـ کە لە پەنادیوار و شتەدا خۆیان حەشار دابوو ـ بەجارێ لە تێسکەی تفەنگ خێراتر دەرپەڕین و کردیان بە شلیکی لەسەر یەک لەسەر یەک لەتەیاریەکان. دەستەی مارشەمعوون و تەیاری تا هۆشیان هاتەوە بەخۆیانا تەنها تاقە زەلامێکیان لێ دەرباز بووا. ئەو تاقە زەلامەش براکەی [مارشەمعوون] خۆی بوو کە لە پاشا نیشتەجێ مارشەمعوون و بوو بە سەرۆکی رۆحانی. مارشەمعوون خۆی و (٩٩) پیاوی لەو شوێنەدا کوژران و گەورەتر کارەساتێک لە لاپەڕەی ژیانی سمکۆدا لەو شوێنەدا رووی دا!.

کە ئەم کارەساتە قەوما «سمایل ئاغا» فەرمانی دا کە ئیتر ئەو شوێنە بەجێ بێڵن، چونکە ئەیزانی فەلەکان لە خوێنی «مارشەمعوون» واز نایەنن و زۆریشن ئەمان چاریان ناکەن. لەراستی دا تا ئەمان کەوتنە خۆیان بۆ ئەوەکە هیچ ماڵ و خێزانێک لەوێدا نەیەڵن لێشاوی فەلە ـ ی نیزامی گەیشتن بەڵام تازە ئەمان رزگار بووبوون و بەقنگە شەڕ خۆیانیان گەیاندەوە «چەهریق».

کە چوونەوە «چەهریق» لێشاوی «تەڤاری» هات و دەورەی چەهریق ـ یان داو «سمایل ئاغا»یان بە تەواوی ئابلۆقەدا و رێگەی دەرچوونیان بڕیا. لە پاش ماوەیەک سەیری کرد ئەگەر ئیش بەم جۆرە بڕوا خۆی و هەموو سەربەو بووەکان لەو شوێنەدا بەدەست ئەم تەیاریانەوە ئەڕۆن!.

هێنای لە گۆشەیەکی ئابلۆقەکەوە هێرشێکی مەردانەی کرد و لەو گۆشەوە دڕنی بەتەیاریەکان‌دا و خۆی لە ئابلۆقەدان رزگار کرد و رووبەڕوی شاری «خۆی» بووەوە. شاری داگیر کرد و لەوێدا ئیتر بەسانایی دەزگای دەسەڵاتی خۆی لەو ناوەدا بڵاوکردەوە.

«فەلە»کانیش بەکوشتنی مارشەمعوون ـ ی سەرۆکیان و بە دەربازبوونی «سمایل‌ئاغا» لە چەهریق کاروباریان تێکچوو ئیتر خۆیانیان نەگرتەوە.

دیسان لەو سەردەمەدا کە لە شاری «خۆی» بۆ حوکوومەتی تورکیا کەوتە راونانی ئەرمەنیەکانی ناو خۆی و ئەمانە ناچار بوون بە هەڵاتن. «سمکۆ» بۆ ئەوەکە لە ترسی پاشەرۆژیان بە جارێ رزگار بێ هێنای دەربەندی «قوتوور»ی لێ گرتن و هیچ دەنگی نەکرد تا بە تەواوی هەموو هاتنە ناو دەربەندەکەوە، لێرەدا لێیان راپەری و لەویش کوشتارێکی بێ‌ئامانی لێ کردن!. بەم ئیشەی بەتەواوی خۆی لەترسی پاشەرۆژی ئەوانیش رزگار کرد.

لەبەر ئەوەکە هەندێ کەس لە نووسەران وای پیشان ئەدەن کە «سمکۆ» بە هەڵەداچوو «مارشەمعوون»ی کوشت و لەکوشتنەکەی زیانی بەکورد گەیاند. من ئەم حەقایەقم لێرەدا نووسی، لە پاش خوێندنەوەی ئەتوانن حوکمی خۆیان بدەن و لەو وەختە بۆیان دەرئەکەوێ کە «سمکۆ» چاکی کرد یا خراپ.

«سمایل‌ئاغا» بەکوشتنی «مارشەمعوون» پیلانی گەلێ کەسی تێکدا؛ ئامانجی ـ روسیای قەیسەری ـ هەڵوەشاندەوە. لەبەر ئەوە ئاخر و ئۆخری شەڕ بوو ئینگلیز گەلێ ئیشی بە دەستەوەبوو بە «فەلە»کان بەرانبەر بەو وڵاتانە، تەونەکانی لەوی پێ لەناودرا.
حوکوومەتی قاجاری ـ ش ئەوە هەر بە هۆی شەڕەوە لە ژێرپێدا چووبوو لەوانە نیە ناو بیرێ بۆ ئەوەکە نەمانی «مارشەمعوون» کاریکاتە سەر ئەو یا نەیکا، ئەوەندە هەبوو بێ‌تینی حوکوومەتی قاجار و نەمانی «مارشەمعوون» هێزێکی گەورەبوون بۆ پێشکەوتن و پەرەسەندنی «سمایل‌ئاغا» لەو ناوەدا.

زۆری پێ نەچوو سمایل‌ئاغا وڵاتەکانی «تەرگەوڕ» و «شارویران» و «ورمێ» و «میاندوواو»ی پاک کردەوە»

تاگەیشتە سەر سنووری تورکیا هەمووی داگیر کردن و هەچ عەشایرێک لەو ناوەدا

هەبوو هەموو پاڵیان پێوەدا وکەوتە تەمای داگیرکردنی تەورێز؛ داگیرکردنی ئەو شارەکە خوێنی «جەوهەرئاغا»ی برای تیا رژێنراوە!.

لە قۆڵەکانی ناوبانی ئێرانا پشێوی زۆرتر هەبوو، «رەزاخانی پەهلەوی» لە (١٩٢٠)دا «تاران»ی گرت، بەڵام ئاژاوەی ئێران وەنەبێ لە نیشتنەوەدا بووبێ؛ لەولاتی خوزستان «شێخ خەزعەل» خەریک بوو، «بەختیاری» و «قەشقایی» خەریک بوون. «قەدەم خەیر» لە ولاتی لوڕ و پشتکۆ دەستی دابوویە. بەکورتی لە هەمولایەکەوە هەرکە بۆ خۆی و هەرکەسە بەناوێکەوە لە ئیشا بووا.

«سمایل ئاغا» لەملاوە ولاتەکانی رۆژئاواو شیمالی رۆژئاوای لە چنگی حوکومەتی ئێران هەڵپرووکاندبوو، وردە وردە رووی کردبووە ولاتی «بانە» و «سەقز». «بهادرالسلطنة» هەبوو لەلایەن ئێرانیەکانەوە حاکمی سەقز بوو، «بانە» کەوتبووە ژێر حوکمی [سمایل ئاغا]وە. لە ژێرەوە خەبەری نارد بۆ «سید طه» ـ کە ئەو وەختە لەو لە دەوری بانە بوو ـ لەگەڵ بانەییدا بێن و [سەقز] بگرن. لەعەینی وەختدا رۆیشتن و ـ بهادرالسلطنة سەقز ـ ی دان بە دەستەوە، [بانە]یی کەوتنە سەر ئەوەکە ناوشاری [سەقز] تالان کەن!. شکاکەکانی «سید طه» و بەرەی «فیض الله بەگی» بەرەنگاریان بوون و سەقز ـ یان لە دەست بانەیی پاراست. لە ئاخرا «سمایل ئاغا» تەمێیەکی باشی بانەییەکانی کرد لەسەر ئەو فیکرە ناشیرینەکە کردبوویان.

هەر لە [سەقز]ەوە لەشکری «سمکۆ» بەسەر «خورخورە»و «تیلەکۆ» و «دیواندەرە»دا چوونە شاری «سنە». کلاوە درێژەکانیان کە دەورە درابوون بە مشکی و سرکەیی لەگەڵ «ستارخانی» و فیشەکی چواررێزەی ناوقەدیان و رەختی ئەسپەکانیان، ئەمانە هەموو بە کوردەکانی سنە ـ یان ئەوت کە «سمایل ئاغا» کۆشش بۆ سەربەخۆیی کورد ئەکا، ئەم دیمەنانە زاتێکی تەواویان خستبووە بەر ئەوانیش.

«رەزاخان» هێشتا نەبووبوو بە شای [ئێران]؛ دەورێک بوو وەزیری جەنگ بوو، ناو

و ناوبانگی سمایل ئاغا لە ولاتەکانی «خۆی» و «سەلماس» و «ورمێ»دا گەیشتبووە هەموو لەشکری ئێران، هەر لەشکرێکی، کەبۆ ئەنێرا لە ناوی ئەبردا.

«شێخ عەلی نیسکی» هەبوو ـ کە پەراگندەیەکی قەوقاز بوو ـ حوکوومەتی ئێران پەنای دابوو کابرایەکی بەکاریش بوو، «رەزاشا» ئەم کابرایە لە سەرەتای (١٩٢٢)دا بە (٥٠٠) سواری عەشایری خۆیەوە نارده سەری.

«شێخ عەلی» رووی کرد بۆ «سابلاخ» لەوانەبوو بگاتە ناوشاری سابلاخ، «سمایل ئاغا» بەرەنگاری بوو، بەدەردێکی برد کە ئاوازەی شکان و تێداچوونی [شێخ عەلی نیسکی] لەو ولاتەدا بوو بە گۆرانی و چاوی لەشکری ئێرانی لەم ئیشە بە تەواوی شکا. پاش ئەم کارەساتە «ماژۆر نصراللەخان» هەبوو، حوکوومەتی ئێران بە «سێ» فەوجی سەربازی نیزامیەوە ناردی بۆ سەر [سمکۆ]؛ [سمایل ئاغا] لە چەمی موکریان بەرەنگاری بۆ ئەمەشی بە جارێ تارومار کردا.

لەم دەورانەدا سمکۆ «شێخ سراج‌الدین» و «فلامرز» ناوانی بەراسپێری نارد بۆ ولاتی هەورامان بۆ لای «جافرسان» کە ئەو لەوێوە پەلامار بدا و ئەمیش لەملاوە بۆ ئەوە بە جارێ ئەوی پێ ئەڵێن ولاتی کوردەواری ئێران لە [عەجەم] پاکی کەنەوە و ئیتر ئەو وەختە ئەبێ بە ولاتێکی سەربەخۆ. «جافرسان» ئەم قسەیە نەچوو بەگوێچکەدا و وازی لە فیکرەکەی سمایل ئاغا هێنا.

لەم ماوانەدا [سمایل ئاغا] سنووری ولاتی خۆی بە تەواوی پەرە پێدا، لە «شنۆ» و لاجانەوە تا «ورمێ» و سایەنقەلا، لە «زۆزان» و چەهریق ـ ەوە تا سەقز و بانە!. ئەمانە هەموو بە عەشایرەکانیەوە کەوتنە ژێر چاوێری و فەرمانیەوە «لەحمەدئاغا» ناوێکی خەڵکی ئەوبەری «چەغەتوو» حوکوومەتی ئێران راستی کردەوە بۆ بەگژاچوونی [سمایل ئاغا]. ئەم پیاوە بە «پێنجسەد» سوارەوە هات بۆ بەگژاچوونی سمایل ئاغا. لە «شەکربازی» هەر دوو لەشکر بەرەنگاری یەک بوون، ئەوەندەی فوو لە ئاو بکرێ

لەشکری [ئەحمەدئاغا] وەکوو ئاگری قودرەتیان تێ کەوێ هەموو لەناو چوون و [ئەحمەدئاغا] خۆیشی کوژرا!.

لەسەرەتا ساڵی (۱۹۲۳)دا «ئەمیر ئەرشەدی» «قەرەچەداغی» لەبناری تەوریز بە نیازی لەناوبردنی [سمایل ئاغا] بە هەزار سوارەوە روو بەوڵات و خاکی سمایل ئاغا بەرێ کەوت. ئەم خەبەرە گەیشت بە سمایل ئاغا، [سمایل ئاغا] بەخۆی و هەندێ لەشکرەوە چوو بە پێشوازیەوە، لە شیمالی دەریاچەی «ورمێ» تووشی بوو، زۆری نەخایان [ئەمیر ئەرشەدی] و لەشکرەکەی ئەو تۆزەکەمەی کە لە دەست کوشتن رزگاریان بوو بەرەودوا گەڕانەوە و لەوانیش هیچ چارێکی [سمایل ئاغا]یان بۆ نەکرا!.

زەبر و زەنگی [سمایل ئاغا] لە هەموو وڵاتەکانی دوور و نزیکا وا دەنگی دابەوە کە ئەو دەنگە تا ئەو وەختە بوو کەم کەس بەو جۆرە پەیدا بووبوو! تەنانەت وای لێ هاتبوو زۆرتر سەرکەوتنەکانی هەر ناوەکەی سەری لەخستن؛ واتە کە هەر ئەوترا [سمایل ئاغا]، وە یا لەشکری شکاک، دوژمن بە جارێ ورەی بەرئەدا و ئەشکا، خۆ لەسەر تەعبیری خۆی کە بە ئێرانیەکانی ئەوت «عەجەمەکان»، هەر کە، ناوی سمایل ئاغا ـ یان ئەبیست هەرچەندە لەشکر بوونایە ئەبوا هەموو چەکیان بدایە بەدەستەوە و گیانی خۆشیانیان بخستایەتە بەرپێ [سمایل ئاغا]!.

ئەوانیش بۆ لەناو بردنی ئەم وەنەبێ درێغیان بکردایە، زیاتریش بەکردەوەی فڕوفێڵ! وەکوو ئەوەکە لە ئاخر و ئۆخری ساڵی (۱۹۲۴)دا [سمایل ئاغا] لەسەر سنوورەکانی تورکیا و ئێرانابوو، هاتووچۆی لەهەر دووخاکەکەدا ئەکرد و خۆی حاکمی ئەو ناوەبوو کەس پێ نەئەکرا رێگەی لێبگرێ.

«سەلمان سەبری» هەبوو حاکمی «وان» و پاشان بوو بە «والی» وان، ئەم پیاوە لەگەڵ سمایل ئاغا ـ دا دۆستایەتیەکی راستەقینەی دوور لە دەبلوماسیەتیان هەبوو. سمایل ئاغا لە دیدەنی ئەو ئەگەڕێتەوە، «رەشید جەودەتی» دۆستی ـ کە دیاری وڵاتی سولەیمانی بوو

لەگەڵیا ـ لەگەڵی ئەبێ. هێشتا ناگەنەوە بەشەخاکی [ئێران] تومەس ئێرانیەکان پیاوێک ئەنێرن بۆ ئەوە بەهەر جۆر بووە، بەڵکوو بە دزی [سمایل ئاغا] بکوژێ!..

[سمایل ئاغا] بەم کابرایە ئەزانێ و ئەیگرێ و پێ دەرئەخاکە بۆ ئەو مەبەستە هاتووە، کە تووشیشی ئەبێ لەبەشەخاکی تورکیادا ئەبێ، لەگەڵ خۆی ئەیهێنێتەوە تا ئەگەنەوە سەر سنووری ئێران. فەرمان ئەدا مەنجەڵێ رۆن لەناو خاکی ئێرانا داخ ئەکەن و هەر دوو دەستی کابرا ئەبڕێ و ئەیکا بە مەنجەڵە رۆنەکەدا و بەو جۆرە بە بێدەستی ئەینێرێتەوە بۆ ئێرانیەکان!..

لەرووی دۆستایەتیە تایبەتیەکەشیەوە ئەم باس و خواسە ئەگەیەنێ بە سەلمان سەبری. [سەلمان سەبری] کردەوەکەی بەلاوە زۆر سەیر ئەبێ، هەر بە ناوی ئەم دۆستایەتیەو ئازایەتی سمایل ئاغاوە ئیشێکی وا ئەکا «خەسرەو»ی کوڕی ـ کە وەختێ خۆی تورکەکان لە شەبەیخونەکەدا گرتبوویان و منالٌ بوو ـ بەرەڵای ئەکەن و ئەینێرنەوە بۆ [سمایل ئاغا].

«رەشید جەودەت» وتی لەمەردایەتی و ئازایەتیەکانی سمایل ئاغاکە ئەو دوو ساڵە پێکەوە بووین ئەوەم بە یادگارێکی زۆر گەورە هەڵگرت لە ژیانماکە لە پاشایەکێ لە کوڕەکانم ناو نایە «خەسرەو»، ئەمەش هەر بۆ یادی مەردایەتی پیاوێکی ئازای وەکوو «سمایل ئاغا» و بۆ ئەو دۆستایەتیەکە لەبەینمانا هەبوو!.

* * *

دەورەی جاری دووهەمی حوکوومەتی [شێخ مەحموود] بوو لە سولەیمانی، ناو بانگی حوکوومەتی کوردستان گەیشتبووە هەموولایەک، زۆر لە مێژبوو سمایل ئاغا ئەیویست دیدەنیەک لە حوکوومەتی کوردستان بکاو چاوی بە [شێخ مەحموود] بکەوێ بۆ ئەوە بە کۆششی هەردوولایان کوردستانی گەورە لەسەر بناغەیەکی رێک و پێک دابمەزرێنن. ئەم نیازەی هەبوو بەڵام لەبەر شەڕ و شۆڕ هاتنەکەی بۆ رێنەئەکەوت. هەر لە ساڵی (١٩٢٢)ەوە بڕیاری تەواوی‌دا و خۆی ئامادەی چوون کرد، لەوساڵەش هەر

بۆی ڕێ نەکەوت.

لە ئاخر و ئۆخری ساڵی (١٩٢٢)دا لەسەر سنوورەکانی تورکیا، ئێران و عێراق بوو، لەبەر ئەوەکە [مستەفاکەماڵ] ئالاّ بوو بەشەڕی «یونان»ەوە نەیئەویست لەلایەکی ترەوە ئاگر بۆ خۆی هەڵگیرسێنێ، بەڵکوو بە پێچەوانەی ئەمە مێچکەمێچکەی لەبەر هەموو کەسێکا ئەکرد، بەتایبەتی سمایل ئاغا. ئەم زمان شیرینیە وای لە «سمایل ئاغا» کرد کە لەم ئاخرەدا ئەویش خۆی لە تورک نەگەیەنێ!..

[سمکۆ] لەو سەر سنوورانە هەر جارە لە دار و دەستەی شۆڕشگێڕەکانی تری عێراق ئەچوون و چاویان پێ ئەکەوت، ناوو ناوبانگ و هێزیشی ڕۆژ بەڕۆژ زیاتری ئەکرد. لەم دەنگانە هەمووی ئەکەوتنەوە بەرگوێ [مستەفاکەماڵ] و تورک خواکان، مستەفاکەماڵ ئەو مەترسیەی کە هەیبوو لە [سمکۆ] سەیری کرد هەر لە زیادیەو ئەگەر بەم جۆرە لێ بگەڕی لەوانەیە ئاگری ئەم، لەم ڕۆژەهەڵاتەیەوە گەلێ بەتیتر ئەبێ لە ئاگرەکەی [یۆنان]کە لە ڕۆژئاوایەوە هەڵیانگیرساندووە!.. سمکۆ ـ یش بێ ئاگابوو لە ناو دڵی [مستەفاکەماڵ]ە بەڵکوو هەروا چووبووە دڵیەوە کە مستەفاکەماڵ دۆستی لێستە و پاشەڕۆژیەتی!. لەبەر ئەمە پاڵی لێ دابووەوە!..

[سمکۆ] لەشیرین خەوابوو؛ خەوی بێ ئاگایی لەناو دڵی مستەفاکەماڵ و خەوی ڕاستەقینە!. لەناکاو شەو لە ناوێک لەلایەن هێزی [مستەفاکەماڵ]ەوە شەبەیخونی کرایە سەر و درایە بەر شلیکی تفەنگ!. لەم شەبەیخونەدا زیانێکی گەورە ڕووی کردە [سمایل ئاغا]؛ گەلێک پیاو ماقووڵەکانی و یەکێک لە ژنەکانی کوژران، خەزنەی پارەکەی تالاّن کراو «خەسرەو»ی کوڕ ـ یشی بە دیل گیرا!. خۆی و ئەوانەی کەمابوونەوە و بەهەر جۆر بووبوو ڕزگاریان بووبوو لەو ناوچەیە کشانەوە و خۆی گەیاندە ولاّتی «ڕواندز» و لەوێدا سەقامگیر بوو.

لە پاش ماوەیەک لە ساڵی (١٩٢٣)دا خەبەری نارد بۆ [شێخ مەحمود] کە ئەیەوێ

بچێت بۆ دیدەنی. شێخ مەحموود ـ یش هاتنی سمایل ئاغا و چاوپێ کەوتنی سمایل ئاغای لەو رۆژانەدا پێ خۆش بوو. خۆی و حوکوومەتەکەی بۆ ئەو میوانداریە ئامادە کرد.

لە شوباتی (١٩٢٣)دا. سمایل ئاغا بە خۆی و لەشکرێکی رازاوەوە گەیشتە ناوشاری سولەیمانی و لەلایەن حوکوومەتی کوردستانەوە پێشوازیەکی شاهانە کرا، شادی و ئاهەنگی ئەو رۆژەی شاری سولەیمانی بۆ هاتنی پێشڕەوێکی میللی وەکوو «سمایل ئاغا» یەکێک بوو لە رۆژە هەرە میللیەکانی مێژووی ئەو شارە. ئەو ماوەیەکە لە سولەیمانی بوو میوانی حوکوومەتی [شێخ مەحموود] بوو، لە هەموو رووبەکەوە قسەیان لە بناغە قایم کردن و پەرەسەندنی حوکوومەتی کوردستانەوە کرد. «سمایل ئاغا» فیکری هانە سەر ئەوە کە ئەویش لە کوردەواری ئێران ئیشێکی وابکا هەر دوولایان بین بەیەک. بەڵام هەندێ ناگوزەرێ لەناو دەستە و دایەرەی حوکوومەتی «شێخ مەحموود»دا چاو پێ کەوت بازگەشت بووە وە لەو فیکرەی و جۆری حوکوومەتداریەکەی [شێخ مەحموود]ی بە تەواوی نەچووە دڵەوە، کەوتە سەر ئەو باوەڕە کە حوکوومەتداری نابێ وابکرێ!.

تەنانەت لەو سەردەمەدا کە لەوێ بوو هەندێ کردەوەی [شێخ قادری] سپەهسالاری بەلاوە باش نەبوو، لەباوەڕی ئەوا کردەوەکانی ئەو زیانی بوو بۆ حوکوومەتی [شێخ مەحموود]. بەڵکوو ئەو کردەوانە و یاسای حوکوومەت و حوکوومەتداری زۆر لێک دووربوون!. بە [شێخ مەحموود] ئەڵێ:ـ

«تۆ ئەگەر ئەتەوێ حوکوومەتداری بکەی ئەبێ ئەو سپەهسالارەت بکوژی، چونکە بوونی ئەو لەگەڵ ئامانجی تۆدا رێ ناکەوێ. دیسان دروستکردنی حوکوومەت و سیاسەت چاو لەهەموو براو خزمێک ئەپۆشێ. تۆ ئەبێ یا خزم و براو کەس و کارت بۆێ، یا ئەبێ حوکوومەت و حوکوومەتداریت بۆێ. لە حوکوومەتداریا هەرکەس هات و بوو بە مایەی سەرنەکەوتن و پێش نەکەوتنت، تۆ ئەبێ ئەو کەسە بکوژی با براو خزمیشت بێ!».

ئه‌مه‌ قسه‌ی ئه‌و «سمایل ئاغا»یه‌بوو كه‌ بێجگه‌ له‌ تفه‌نگ هیچ قوتابخانه‌ و دانشگایه‌كی نه‌بینیبوو!. نه‌وه‌ك هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ به‌ڵكوو خه‌تی ره‌ش و سپی لێك نه‌ئه‌كرده‌وه‌، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شا جۆره‌ قسانێكی وه‌ها له‌ عاله‌می سیاسه‌تا له‌ ریزه‌ی قسه‌ هه‌ره‌ گه‌وره‌ سیاسیه‌كانی عاله‌ما دائه‌نرێ.

له‌ پاش ئه‌وه‌ كه‌ چه‌ند رۆژێك له‌ سوله‌یمانی مایه‌وه‌ له‌به‌ر ئه‌و ئاژاوه‌یه‌ كه‌ كه‌وتبووه‌ سوله‌یمانیه‌وه‌ و ئینگلیز به‌ «به‌یاننامه‌» و هه‌ڕه‌شه‌كردن تۆزێ تیا ئه‌كرد، له‌ [٢٦ی شوباتی ١٩٢٣]دا شاری سوله‌یمانی و خه‌ڵكی سوله‌یمانی به‌ كۆڵێ سوپاسه‌وه‌ به‌جێ هێشت و رووبه‌رووی ولاتی خۆی بووه‌وه‌. له‌و ماوه‌یه‌دا كه‌ له‌ سوله‌یمانی بوو چ، له‌ لایه‌ن حوكوومه‌تی «شێخ مه‌حموود»ه‌وه‌، چ له‌ لایه‌ن خه‌ڵكی سوله‌یمانیه‌وه‌ خزمه‌تێكی جوان كرابوو، هه‌رجاره‌ «سمایل ئاغا» خۆی له‌ هه‌موو كۆڕێكا باسی ئه‌و خزمه‌تانه‌ی سوله‌یمانی ئه‌كرد و له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شا ده‌رده‌دڵی له‌ هه‌ندێ له‌ پیاوه‌كانی «شێخ مه‌حموود» بۆ هه‌ڵسووڕاندنی كاروباری حوكوومه‌ت ئه‌كردا.

* * *

[سمایل ئاغا] له‌ ئێرانا به‌ ته‌واوی ناوبانگی بلاو بووبووه‌وه‌، له‌ولاوه‌ ناوی چووبوو بۆ ته‌ورێزو «ئازربایجان»، له‌ملاوه‌ بۆ «شیراز» و «تاران»، ئێجگاریش به‌وه‌ زه‌نه‌قی «عه‌جه‌م» و توركمانه‌كانی بردبوو كه‌ به‌سه‌ركه‌سیانا نه‌ئه‌چوو، هه‌ركه‌سی ده‌ست ئه‌كه‌وت ئه‌یكوشت، له‌وانه‌ نه‌بوو یه‌كێ له‌ ده‌ستی رزگاری بێ!. ته‌نانه‌ت ئه‌مه‌ یه‌كێكه‌ له‌قسه‌و كرده‌وه‌كانی [سمایل ئاغا] كه‌ عه‌جه‌مه‌كانی رێز ئه‌كرد و ئه‌یوت: «بزانم گولله‌م تا كوێ بڕ ئه‌كا!.» له‌م سه‌ره‌وه‌ تفه‌نگێكی تێ ئه‌گرتن بۆ ئه‌و سه‌رو پاشان سه‌ری ئه‌بڕین و كه‌لله‌ سه‌ره‌كانیانی به‌سه‌ر یه‌كا كۆمه‌ڵ ئه‌كرد و سه‌یرێكی ئه‌كردن و ئه‌یوت: «هێشتا خوێنی جه‌وهه‌رئاغا وه‌رنه‌گیراوه‌ته‌وه‌، خوێنی [جه‌وهه‌رئاغا] وه‌ختێك وه‌رگیراوه‌ته‌وه‌ كه‌

ولاتی كورد سەربەخۆیی و لەمانە پاك بكرێتەوە!.[1]».

ئەم كارەساتانە كە لەگەڵ حوكومەتی ئێرانا ئەیتواند لەگەڵ حوكومەتی توركیا ـ ش ئەیكرد و هەمووجار پەلاماری خاكی توركیا ـ شی ئەدا، توركەكانیش لەشكریان لێ ئەكرد، كە ئەیزانی زۆری بۆ دێت خۆی ئەهاویشتەوە ولاتی كوردەواری ئێران و لەو

---

١ ـ بەتایبەتی ئەو شتەش كە [سمایل‌ئاغا]ی قیری ئەم خوێنرشتە كردبوو كردەوە ناشیرینەكانی حوكومەتی ئێران بوو لەگەڵیا كە بە ئاشكراو پەنامەكی ئەیانەویست بە هەر جۆر بووە لە ناوی بەرن.

لەو دەورانەدا كە هەر جارە حوكومەتی ئێران لەشكری ئەناردە سەری و هیچ چارێكی پێ نەئەكرا، جارێك حاكمی «ورمێ» «سندوق»ێكی زرق و برقی جوانی بە دیاری بۆ ئەنێرێ و قایێ دۆستایەتی لەگەڵ ئەكاتەوە.

[سمایل‌ئاغا] لە كوێستان ئەبێ، لەناو چیمەن و سەوزەلانیا دەوار هەڵدراوەو لە دیواخانا دانیشتوە. لەو كاتەدا كابرای راسپێر بەخۆی و قاقەزی [حاكم] و سندوقە دیاریەكەوە ئەگا و سندوق لە ناوەراستی دیواخانا دائەنێ و قاقەزەكەشی ئەداتە دەست.

«خەسرەو»ی كوری سمایل‌ئاغا لەو سەردەمەدا منداڵ ئەبێ و لەتەمەنی چوار پێنج ساڵانا ئەبێ و لەدیواخان لە تەنیشت باوكیەوە دانیشتوە. كە چاوی بە [سندوق] ئەكەوێ بەلایەوە شتێكی جوان و زرق و برق ئەبێ بۆی ئەشنێ و ئەگاتە سەری. سندوقەكە ئەمدیو ئەو دیو ئەكا. كوتوپڕ [سندوق] ئەتەقێتەوە!. تومەس ئەمە ناوەكەی هەموو پڕەتی لە دانەمیت!.

«سمایل‌ئاغا» هەر ئەوەی پێ ئەكرێ پەلامار ئەدا و خۆی ئەخا بەسەر خەسرەوا. كە سندوقەكەش ئەتەقێتەوە «دانەمیت»ەكانی بەو ناوەدا بلاو ئەبنەوە وگەلێ كەس لە دانیشتوانی دیواخانەكە ئەگرێتەوە و ئەیانكوژێ، تەنانەت یەكێ لە كوژراوەكان برایەكی‌تری [سمایل‌ئاغا] خۆی بوو لەو شوێنەدا!. ئەوەندە هەیە خۆی و «خەسرەو»ی كوری رزگاریان ئەبێ و بەرناكەون.

پاش ئەم كارەساتە وەڵام ئەنێرێ بۆ حاكمی [تەورێز] كە كارەساتێكی واقەوماوە و داوای ئەو كەسانەیان لێ ئەكا كە ئەم ئیشە ناشرینەیان لەگەڵ كردووە. حاكمی [تەورێز]یش بۆ ئەوە خۆی لەژێر ئۆباڵی ئەم كردەوەیە دەركا شەش حەوكەس لەكاربەدەستانی «ورمێ» بۆ ئەنێرێ.

[سمایل‌ئاغا] كە ئەمانە وەرئەگرێ ئەیانێرێتە سەر لووتكەی شاخێكی هەزار بەهەزار و لەوێ فڕێیان ئەدەنە خوارەوە هەپرون بە هەپرون ئەبن!. جا ئیتر بە هۆی ئەم كردەوانەوە ئەویش كەوتە سەر ئەو خوێنرێژیە لە [عەجەم]ەكان و بە هیچ جۆر درێغی لێ نەئەكردن!.

ولاتە پان و فراوانەداکە ـ دایگرتبوو ـ رایئەبوارد.

لە (١٩٢١)دا رۆژنامەیەکی کوردی بەناوی «کورد»ەوە لە شاری «ورمێ» دەرکرد و لەم رۆژنامەیەداکارەساتەکانی خۆی و ئەو ولاتانەی تێدا ئەنووسراکە ئەو دەستی بەسرا گرتوون، لەگەڵ ئەمەشا هەموو جۆرە هاڵ و هەواڵێکی دەرەوە و حوکوومەتەکانیشی تیا ئەنووسرا. بەم رۆژنامەیە [سمایل ئاغا] بە تەواوی دەنگی کوردایەتی لەو ولاتانەدا بلاو ئەکردەو مەبەستی شۆرشی خۆی لە عالەم تێ ئەگەیاند.

لە دەوروبەری سالانی (١٩٢٢)دا حوکوومەتی ئێران ـ کە [رەزاخان] وەزیری جەنگی بوو ـ خۆی کۆ کردەوە و «مەلک‌زادە» ناوی بە هەزار کەسەوە نارده سەری لە ولاتی «ورمێ»، ئەمانە هەموو جۆرە چەکێکی رێک و پێکیان پێ بوو. [سمایل ئاغا] بەرەنگاریان بۆ شکاندنی، (٧٠٠) کەسی لێ گرتن سەری برین!. بەم لیشەی ئەوی زات بوو لەزاتی ئێرانیەکانا نەما، ناوی [سمایل ئاغا] بهێنرایە لەهەر دەستە سەربازێک لە شوێنەکەی خۆیانا وشک ئەبوون و توانای شەریان نەئەما!.

«خالۆ قوربان» و «میرزا کوچک‌خان» هەبوون لە ولاتی «ئەردەبێل» و «پشکۆ». ئەمانە هەر یەکە لە شوێنی خۆیان ناو و ناوبانگێک و دەورێکیان ئەگێرا، لەو ولاتانەدا ئەوانیش هەر لە پاش شەری گەورە حوکوومەتی ئێرانیان بۆ ماوەیەکی زۆر هێنابووە تەنگ، [میرزا کوچک‌خان] لە خەتی سنووری «قەوقاز»ەوە ئێرانی شلەژاندبوو، خالۆ قوربان ـ یش لەخەتی رەشت وگیلان و پشتکۆوە، دەورە دەرخشانەکەی [رەزاخان] لەو دەورانەدا ئەوەبوو کە کردیەکارێ لە ئاخرا ئەمانەی راکێشا بۆ لای خۆی و خالۆقوربانی هان‌دا بۆ ئەوە بچێ بەگژ «سمایل ئاغا»داو لە ناوی بەرێ!.

لەسالانی (١٩٢١ـ١٩٢٢) «خالۆ قوربان» بە نیازی لەناو بردنی سمایل ئاغا بەلەشکرێکی کۆکی عەشایریەوە روو بە ولاتی «سمایل ئاغا» بەرێ کەوت. کە ئەم خەبەرە گەیشت بە سمایل ئاغا ئەمیش خۆی کۆ کردەوەو چوو بە پیریەوە، لەو شوێنەکە پێ ئەلێن

«حاجی حەسەن» تووشی یەک بوون، لەپاش شەڕێکی مەردانە «خالۆ قوربان» شکاو لەشکرەکەی ئەوی لەدەست سەربڕین رزگاریان بوو بەرەودوا بوونەوەو ئیتر جارێکی کە ئەو جۆرە لەشکرانە روویان نەکردەوە بەولاّتی «سمایل ئاغا»دا!.

* * *

شەڕی (١٩١٤-١٩١٨) هەموو دنیای تێک شڵەژاندبوو، ولاّتی ئێران رێبازی رووس و تورک و ئەڵەمان و ئینگلیزبوو، لەژێر پێ‌دا پلیشابووەوە، حوکوومەتی قاجار لە ئێران هەر ناوی مابوو. «رەزاخانی پەهلەوی» لە ئێران هەڵکەوت، لە ئێرانێکی بێ نووزەی ئەو دەورە، لە (١٩٢٠)دا «تاران»ی گرت، وەختێ ئەو تارانی گرت لە هەموو سووچێکی ئێرانەوە بڵێسەی ئاژاوە بوو، لە (١٩٢٣) بوو بە -رەئیسی وزرای ئێران- لە (١٩٢٤)دا «ئەحمەشا» - ئاخر پادشای قاجار - لەسەر تەختی ئێران هێنرایە خوارەوە، لە (١٩٢٥)دا «رەزاخان» بوو بە شای ئێران و بوو بە «رەزاشا».

لە رۆژی دوایی هاتنی شەڕی گەورەدا [رەزاشا] بەو ناوەوە کە ئەفسەرێک بوو لە نەیروی ئێران هەموو جار گوێ لە کارەساتەکانی سمایل ئاغای [سمکۆ] ئەبوو کە لە ولاّتەکانی رۆژئاواو شیمالی رۆژئاوای ئێرانا ئەیگێڕا، بەلاّم هیچی بەرانبەر پێ نەئەکرا، لەم رووەوە «رەزاشا» ترسێکی لێ پەیداکردبوو. لە پاش ئەوەکە [سمکۆ] بەشەڕ و شۆڕ چار نەئەکرا چەند جارێک ویستی لەگەڵی بکەوێتە قسە، ئەم هەر خۆی نەئەدا بە دەستەوە. لە ئاخرا بەوجۆرە لەگەڵی رێک کەوت کە لەسەر کانیەک هەیە لە «شاروێران» «رەزاشا» بێت و «سمکۆ»یش بچێتە ئەوێ پێکەوە دوو بەدوو دەستبکەن بە قسەکردن.

لە (١٩٢٤)دا «رەزاشا» هات و ئەمیش چوو لەو شوێنە کەوتنە قسەکردن، مەرجیشیان ئەوەبوو کە هیچیان هێزێکی وایان لەگەڵ نەبێ. قسەکردنەکەشیان ئەوەبوو گۆیا ئەو بەشی ولاّتی کوردەواریە بۆ [سمایل ئاغا] بێت و بەشی [فارس] و [تورکمان]ەکەش بۆ رەزاشا و حوکوومەتی ئێران بێ و ئیتر سمکۆ وازبێنێت. ئەم جۆرە

قسانەش زمانلووسی پیاوە ئێرانیەکان بوو هەر جارە لەگەڵ کوردەکان ئەیانکرد!. ساء، لەوێدا هەر قسەیەک کرا، کراو هەر یەکەگەڕانەوە بۆ شوێنی خۆیان.

لە قسەکانی «سمایل ئاغا»یەکە لە پاشاگێڕابوویەوە وتبووی:

«من لە ژیانما لەکەس نەترساوم، بەلاّم کە چاوم بە [رەزاشا] کەوت پشتم هاتە لەرزین!. من «هەلم بۆ هەڵکەوت ئەوم نەکوشت و هەلم لەدەست بەردا، بەلاّم لە ئاخرا ئەو من ئەکوژێ!.»

لەو سەردەمانەداکە لە خاکی [تورکیا] بوو وە لە عەینی وەختیشا نزیک بوو بە سنووری ئێرانەوە، لە شۆڕشەکانی (١٩٢٥ـ١٩٣٠)ی کوردەکانی تورکیا بە تەواوی ئاگادار بوو وەتازەش ئەو شۆڕشە دەستی پێ کردبوو، واتە هەر لەساڵی (١٩٢٥)دابوو. هەستا «کەمال فەوزی» ناوی نارد بۆلای قونسوولی رووس لە «ورمێ» وتی: «ئەوا کوردەکان لە تورکیادا شۆڕشیان ناوەتەوە. ئەوان لەم رۆوەوە چی ئەڵێن؟.» قونسوول ـ یش وەلاّمەکەی بۆ ناردەوە کەئەوان لەم شۆڕشەدا بە هەڵەچوون و هیچیان بۆ ناکرێ!.[1]

[سمایل ئاغا] بەم جۆرە لەولاّتەکانی ئێران و تورکیا رۆژبەرۆژ پەرەی ئەسەند و هێزی زیادی ئەکرد. لەولاشەوە حوکوومەتی ئێران و [رەزاشا] هەتا ئەهاتن بەهێزتر ئەبوون و عەشایرەکانی ولاّتی «ئێران»ی لەناو ئەبرد، حوکوومەتی تورکیا ـ ش عەینی چەشن دەوری عوسمانی نەمابوو، دەوری «کەمال ئەتاتورک» بوو، بەهەر دوولایانەوە رقیان لە

---

١ ـ وا دەرئەکەوێ ئەم خەبەرەی ـ سمایل ئاغا بۆ قونسوولی ورمێ ـ لەبەر ئەوە بووە کە بزانێ ئایا رووسەکان پشتیوانی ئەو شۆڕشە ئەکەن یان نە؟!. ئەگەر نەیکەن ئەم ئەتوانێ لەسەر ئیشی خۆی بڕوا و دڵنیا ئەبێ لەوەکە مادام رووس پشتیوانی ئەولاناکا، ئەم سەر ئەکەوێ.

دیسان ئەمەش دەرئەکەوێ کە رووسەکان لەو سەردەمەشدا پشتیوانی هیچ جۆرە بزووتنەوەیەکی کوردی یان نەکردووە!.

[سمایل ئاغا] هەستابوو، هەریەکە لەلایەکەوە ئەیویست سەربەخۆ لە ناوی بەرێ، ئینگلیز ـیش لەولاتی عێراق لەوان خراپتر سیاسەتەکەی شتێکی تری ئەویست!..

[سمایل ئاغا] لەناو ئەم هەموو ئاگرانەدا خۆی ئەپاراست و بەڵکوو شانوشەوکەتی خۆی هەر زیاد ئەکرد. لە [تشرینی یەکەمی ١٩٢٦]دا لەخەتی «پەسوێ»وە هاتە عێراقەوە و رواندزی داگیر کرد و تێیایا دانیشت. «سید طه»ی شەمدینان بە هەموو جۆر لەگەڵی بوو، لەگەڵ عەشایرەکانی ئەو ولاتانەدا هەموو رێ کەوتن و بوون بە یەک قسە، حوکوومەتی عێراقی دەستی لەو ناوانەدا بڕا. هەرچەندە لەشکر و نەیروی ئەنارد بەشی ئەویش وەکوو بەشی لەشکرەکانی ئیرانی لێ‌هات!.

لێرەدا ئینگلیز کەوتە خۆی و ئەویش دایەپاڵ حوکوومەتی عێراقی، لە پاش شەڕ و هەرا و کوشتارێکی زۆر لەمارسی (١٩٢٨)دا «سمایل ئاغا» ناچار کرا بەوە کە بچێتە خاکی تورکیا، لەویش حوکوومەتی تورکی بە هەموو هێزێکیەوە بەرەنگاری بوو، هەرچەندە حوکوومەتی عێراق و ئینگلیز بە هەموو جۆر سەری رێیان پێ گرتبوو لەگەڵ ئەوەشا هەر لە عەینی ساڵاگەڕایەوە بۆ عێراق و ناوچەکانی پێشووی داگیر کردەوە!.

«مەندووبی سامی» بەغدا سەیری کرد ئەگەر [سمایل ئاغا] بەم جۆرە لەسەر ئیش بڕوا ئارەزووەکانی ئەو و تەونەکانی هەموو تێک ئەچن!. ئەمجا هێنای حوکوومەتی عێراقی هەڵخڕان بۆ ئەوەکە لەگەڵ حوکوومەتی ئیرانا قۆڵ بکەن بە قۆڵی یەکا بۆ لەناوبردنی [سمایل ئاغا]!. لە عەینی وەختا ئەمانەی هەموو کرد و هەر دوو حوکوومەتەکە بە جارێ کەوتنە پەلاماردانی سمکۆ، «سمکۆ» لەپاش شەڕێکی زۆر دیسان گەڕایەوە بۆ خاکی تورکیا.

لە پاش ماوەیەک سەیری کرد کاروباری ئەو و ئامانجی ئەو بەو جۆرە دروست نابێ کە هەر وابە بێ‌دەنگ لە خاکی تورکیادا دانیشێ. مەبەستیش ئەگەر شەڕکردنە شەڕ ئەبێ لەسەر شتێک بکرێ کە، بەرێکی هەبێ. لەبەر ئەمە هەستا لەوێشەوە گەڕایەوە بۆ ولاتی

ئێران؛ بۆ ئەو شوێنەی کە دوورە لە سنوورەکانی عێراق و تورکیاوە. بەم جۆرە لەو ولاّتەدا لێ‌دانیشت و حوکوومەتی «رەزاشا»یش هەرکۆششێکی ئەکرد بۆ لەناو بردنی بە هیچ دەرلەچوو.

حوکوومەتی ئێران کە زانی لە قاپی دوژمنایەتیەوە هیچی پێ لەگەڵ ناکرێ ئەمجا هێنای بنای دۆستایەتی و خۆشەویستی لەگەڵ دامەزراندو کەوتە قسەی خۆش کردن لەگەڵیا. بەم جۆرە «سمایل‌ئاغای» هێدی‌کردەوە تاکەوتە ساڵی (١٩٣٠)، لە نیسانی ئەو ساڵەدا بانگێشتنێکی مافوولاّنەی بە ناوی دۆستایەتیەوە لە شاری «شنۆ» بۆ کرد. سمایل‌ئاغا ـ ش بە هەموو دڵێکی دۆستایەتیەوە بە چەند سوارێکی کەمەوە چوو بۆ سەربانگێشتنەکەی.

ئەمەش گۆیا بەو ناوەوە کە دیسان [رەزاشا] ئەیەوێ چاوی پێ‌بکەوێ و هەندێ قسەو باس هەیە پێکەوە بیکەن، چەپەری ئەم دەستە گوڵەش «عەمەرخانی» شەرەفی یا شەریفی بوو ـ کە ئامۆزای سمایل‌ئاغابوو [سمایل‌ئاغا] بڕوای پێ ئەکرد، کە ئەچن بۆ سەربانگێشتن «سەرهەنگ سادق‌خان» ـ کە ئامر فەوجی شنۆ ئەبێ ـ دێت ئەڵێ: «شا، نەیتوانی بێت، من لەباتی ئەو هاتووم و میوانداری بەجێ دێنم»!.

شوێنی بانگێشتن و میوانداری لە قشڵەی حوکوومەت بوو، کە «سمکۆ» گەیشتە ناو شار بە پیربەوە چوونێکی رەسمی لەلایەن حوکوومەتەوە بۆ کراو دووڕۆژ میوانی حوکوومەت بوو. [سمایل‌ئاغا] ئاگای لێ نیە کە ئەونی بۆ تەنراوەتەوە!. ڕۆژی سێهەم ئەیەوێ بگەڕێتەوە، فەوجێکی عەسکەر خۆیان بە دەورەی کۆشکەکەدا حەشارئەدەن. لەو وەختەداکە [سمایل‌ئاغا] خەریکی نانخواردنی میوانداریی نیوەڕۆی حوکوومەتی [ئێران] ئەبێ پاشان هەڵئەستێ بگەڕێتەوە، «سەرهەنگ سادق‌خان» دەست ئەخاتە ناو دەستی و بە جووتە دێنە دەرەوە و ئەگەنە سەر پردوشیوەکە، سەرهەنگ دەستی خۆی ڕائەوەشێنێ لە دەستی. لەگەڵی دەست ڕاوەشاندن، فەوجە عەسکەر لەناکاو دائەبارن و

بەبێ پشوو دەست ڕێژێكی بەسەرا ئەكەن و [سمایل ئاغا] و پیاوەكانی ـ تەنها دووكەسیان نەبن ـ لەو شوێنەدا ئەكوژرین!. قسەكەی خۆی هاتە دی لەگەڵ ڕەزاشا ـ داكەوتی: «من ئەوم نەكوشت، بەڵام ئەومن ئەكوژێ!.».

حوكومەتی «ئێران» گەلێ میوانداریی وای بۆ كوردەكان كردووە!. [جەوهەر ئاغای] برایشی هەر بەو جۆرە لە [تەورێز] میوانداریی بۆ كرا!.

ئیتر بە لەناوچوونی [سمایل ئاغا] شۆڕش و كۆششی چەند ساڵەشی لەناو چوو ئەو ئاواتەی كە هەیبوو بردیە ژێر گڵ!. ئەوەندە هەبوو دەنگی بڵێسەی شۆڕشەكەی وەنەبێ هەر لەو كوانووەی كوردەواریەدا بۆبێت، بەڵكوو دەنگەكە لە دەری كوانووەكەو لە پاش ئەو دەورەش بە هۆی ڕۆژنامەكانی بێگانەوە هەر ئەهات و ناوی ئەو شۆڕشەكەوتە سەر گەلێ لاپەڕەی كتێب و داستانان و لەمەوە شۆڕشێكی گەلێ فیكری كەوتە مێشكی زۆر لە كوردەكانەوە!.

شۆڕشی سابلاخ

شەهیدی ئازادی کورد
[قازی محمد]
(١٨٩٣-١٩٤٧)

وەکوو لە شوێنەکانی تری ئەم کتێبەدا بۆمان دەرکـــەوت لەدوای دوایـــی هـاتنی شـەڕی (١٩١٤-١٩١٨) بیروباوەڕێکی تر کەوتە دنیاوە، کۆنگرە سیاسیەکـان و پـەیمانەکـانی «سیڤەر» جۆرەشێنێکی تریان بە مەردم پیشان ئەدا؛ لەوەیان پیشان ئەدا کە هەموو قـەومێک ئـەبێ بـە بـەشی خۆی بگاو لە دیلی دەرچێ، بـە تـایبەتی قـەومی کورد ئەم دهۆڵەی بۆلێ ئەدرا!. کە شەڕی گەورەی دووهەمیش هاتە پێشەوە، شـەڕی (١٩٣٩-١٩٤٥) بە پەیمانی «ئەتلەسی» ئەو دەنگ و ئـاوازەیـە بـە شەپوورێکی تر دیسان بلاو کرایەوە!.

هەر کە جەنگی پێشوو دوایی هات قەومی کورد لە هەمولایەکەوە کـەوتە شـوێنی دەنگەکەو ماوە بە ماوە لە هەر سووچێکەوە پێشوازی وەرگرتنی ئەو حەقەیان ئەکرد. بە تەبیعەت ئەم باوەڕە لە ولاتی «سابلاخ» بە پوختی بلاو بووبووەوە؛ لە پاڵەوانەکانی شەڕی پێشوو حوکوومەتەکانی ئینگلیز، رووس، ئەڵەمان و عوسمانی بوون. رووس و عوسمانی هاوسنووری «سابلاخ» بوون، ئەڵەمان و ئینگلیزیش بە هۆی دووەکەی ترەوە نەوەک هەر لە ولاتی سابلاخ بەڵکوو لە هەموو خاکی ئێراناگەمەوگاڵتەیان ئەکرد!..

پاش کشانەوەی ئەوانە هەر یەکە بۆ ولاتی خۆیان ـ بەناو! ـ شۆڕشەکانی سمایل ئاغاـ ی «سمکۆ» لەرەگ و ریشەی سابلاخ و ولاتەکانی ئەرگەوڕ و مەرگەوڕ و سندوس ـ دا، لەگەڵ شۆڕشەکانی [شێخ مەحموود] لە ولاتی سـولەیمانی، لـەم دوانـە ئـەوەندەی تر

گوێچکەی وڵاتی سابلاخ‌یان ئەزرنگاندەوە بەوە کە ئەمانە سەربەخۆیی کوردیان ئەوێ.
ئەمانە هەموو ئەوەمان پیشان ئەدەن کە گەلاڵەی بیرو باوەڕێک لە وڵاتی سابلاخا هەر لە دەمێکەوەبوو، کە هەبوو.

کە شەڕی دووهەم هات بەسەرا لەبەر ئەوە وڵاتی کوردەواری نەوتی هەبوو؛ لەو نەوتە کە نەبوونەکەی پشتی ئەڵەمانی دابەزەویا، بوو بە چاوەندازی گەلێ لە حوکوومەتە گەورەکان، هەریەکە لەم رووەوە بە جیا ئەیەویست گەمەو گاڵتە و شۆخی لە گەڵ کورد و کوردەواری‌دا بکا!..

دیسان هەر بە هۆی شەڕەوە لەم لاو لەولاوە ئینگلیز و رووس رژابوونە ئێرانەوە، دۆست بوون بۆ ئەوە ئەڵەمان لەناو بەرن، بەڵام لە پەنامەکێشا هەر دۆست بوون؟!. ئەمە «لۆرانس» و «ئەسداف» ئەیزانن، کە لۆرانس لەلایەن ئینگلیزەوە «ئەسداف» لەلایەن رووسەوە بە ناوی کاروباری سیاسەت و بازرگانیەوە بەوڵاتەکانی کوردەواری ئێرانا ئەگەڕان و هەریەکەیان بە بێ‌دەنگی ئەویکەیان کوردەکانیان بەبارێکا رائەکێشا!!..
کوردیش لەبەر دڵسافی خۆی وە یا لەبەر ناچاری خۆی، دڵی ئەچوو لە دەنگی خۆش و شوێنی ئەکەوت!.

ئەم دڵسافی و ناچاریە بووە، کە لە هەموو رۆژو لاپەڕەیەکی کوردا تووشی ئەوەی کردوون کە بکەونە شوێن دەنگی دهۆڵ!. نەوەک ئەوە کە دوژمنەکانی کورد ئەڵێن: کورد پارەپەرست و بێگانە پەرستە، پارە پەرست نیە چونکە وەنەبێ لەو دوژمنانە پارەپەرستربێ؛ دوژمنەکانی کورد بۆ پارە هەرشتێکیان هەبە و نیە ئەیدۆڕێنن، کورد لەسەر شەرەف و عەنعەناتی قەومی خۆی، خۆی ئەدا بە کوشت، نەوەک ئەیفرۆشێ بە پارە.

بێگانە پەرستیەکەیان رەنگێ راست‌بێ، بەڵام ئەمەش لەبەر دڵپاکی و لەبەر ناچاریە بە ئەڵهای قەومیەتەوە، ئەو بێگانانە خراپن کە ئەوەندە درۆ لە گەڵ کورد ئەکەن، نەوەک

کورد خراپەکە بە هۆی دڵپاکیانەوە بەگوێ ئەوان ئەکەن. تا ئێستە وابووە بەلاّم لە ئێستە بە دواوە پێویستە کورد خەبەری بێتەوە و ئیتر بەگوێ کەس نەکا و کۆششی خۆی بۆ خۆی بێ.

لەبەر دوو شت بەگوێ کەس نەکا؛ یەکەم لەبەر ئەوە تا ئێستە کە شوێن ئەمووڕەی خەڵک کەوتووە هیچی نەبەستۆتەوە، با ماوەیەکیش شوێن دەنگی خۆی بکەوێ بزانێ لەم دەرگابەوە چی ئەبێ؟. دووهەم با لەو شوورەییە کە دوژمنەکانی پێوەی ئەنووسێنن و ئەڵێن بێگانەپەرستە با لەو پەردەیەش لادا بزانین ئەو وەختە ئەو دوژمنانە چی‌تر ئەگرن بە دەستەوە بۆ، لەکەدار کردنی کورد؟!.

* * *

ئەو دەنگی ئازادی و سەربەخۆییە کە لە لێواری دیواری دوو شەڕی (١٩١٤ـ١٩١٨ و ١٩٣٩ـ١٩٤٥)ەوە بەرز ئەبووەو بەرگوێچکەی کورد ئەکەوت عەینی دەنگیش بۆ بەرگوێچکەی ئازربایجان و وڵاتی «ئازربایجان» ئەکەوت. بە تایبەتی لەشەڕی دووهەما گوێچکەی ئەوان زیاتر ئەزرنگێنرایەوە، چونکە ئەوان بە بێ پەردە سنووریان نووسابوو بە سنووری رووسیاوە، بۆ دەست‌خستنی نەوتیش دیاریەکی باش بووا. ئەمە و خۆیشیان هەر لەگەڵی زووترەوە هەستیان بەشتێک کردبوو، بۆیە لە دەورەکانی «قاجاری»دا تەورێز پایتەختی «ولیعهد» بوو، بۆیە لە دەورەی [رەزاشا]دا هەموو دەمێک تەورێز وڵاتی [تەورێز] لەچەوساندنەوەدابوون و لە ژێر ئەو چاوێریەدابوون کە نەوەک لەژێر فەرمانی [تاران] دەرچن و حەوملیۆن کەسی [ئازربایجان]ی بگەن بە سەربەخۆیی!.

لەو سەردەمە کە نەیروەکانی ـ ئینگلیز و رووس ـ چووبوونە ئێرانەوە لەو مەرجەیان دابوو، کە لەگەڵ دوایی هاتنی جەنگا هەر دوولا وڵاتی ئێران بەجێ بێڵن. شەڕ وردە وردە خەریکە دوایی دێت، تاکی تەرازووی سوێندخوارەگان خەریکە قورس ئەبێ. هەردوو

نەیروو لەدلاّ ناتوانن دانکەنی نەوتی ئەو ولاّتە بین، لەرواڵەتیشا پێیان ناکرێ نەچنە دەرەوە چونکە پەیمان لەبەینابە، ئەم بەو ئەڵێ بچۆرە دەرەوە و ئەویش بەم ئەڵێ بچۆرە دەرەوە!.. لەبەر ئەمە پێویستە هەر یەکەیان بە ناوی شتێکەوە پێ دابگرن!. شتیش لەوە چاکتر دەست ناکەوێ کە دەنگی ئازادی و سەربەخۆیی قەومەکانی ئەو ولاّتە بلاّوبکرێتەوە!..

«ئیبراهیم حەکیمی ـ حکیم الملك» سەرۆکی وەزارەتی ئێران و «جەنەرال ئەرفەع» سەرۆکی ئەرکانی جەنگ بوون، ئەگەر هەر جۆرە بەند و باوێك لەو ولاّتانەدا بلاّو بکرێتەوە وەنەبێ ئەوان بتوانن بەرهەڵستی بکەن، ئێران نەخۆش بوو، [حکیم الملك] نەخۆشتر بوو!. ئەڵێم نەخۆش بوو بەرانبەر بەو شەڕانەو بەو کێشەوەرانە لەگینا خوا هەڵناگرێ لەو رۆژانەدا «أسد علی وفی الحروب نعامة!» وەیا:

«شیر اند پیش پشە و شغال اند پیش شیرا». ئەم شتانە و ئەم هۆیانە ـ بێجگە لە هۆیە تایبەتیەکانی تر ـ کردیانە کارێ کە لەولاّتەکانی ئازربایجان و سابلاّخا سەرە نوێ دەنگێکی تر پەیدابێتەوە، بەلاّم ئەنجامی دەنگەکە ئەبێ بە قازانجی کێ؟. ئەوە مەبەستی شەپوورچیەکە نیە!. پەندێکی کوردی هەیە ئەڵێ: «پارەی کفن دەستکەوێ مردو گۆڕ بەگۆڕا!». لە هەموو ولاّتی کوردەواریدا نەوت هەیە، هەموو عالەم چاویان لەنەوتە، نەوت و کوردیش یەکێکە، نەوت دەستکەوێ کورد هەرشتێکی بەسەردێت با بێت!!..

* * *

«سابلاّخ» کە پێ ئەڵێن «مهاباد» کەوتۆتە ولاّتی موکریان و لە رۆژئاوای خاکی ئێرانایە، پاڵی داوە بە [ئازربایجان]ەوە و نزیکە بە ولاّتی رووسیاوە، لە دووشانیشیەوە کێشوەرەکانی عێراق و تورکیایە، رووبارێکی لە پالاّیە، هەر چوار دەوری کێوەو بوون بە شورەی شارەکە. هەر لە دەورێکی کۆنەوە بە هۆی سنوورەوە شوێنی هەرا و هووراو ئاژاوەو شۆرش بووە. دانیشتوانی [سابلاّخ] بە زەوق و دڵتەڕن، بەتایبەتی سەرچاوەی

ئاهەنگ و مەقامەکانی کوردی یە.

بەرەی قازیانی [سابلاغ] زۆر لەمێژە ناو و ناوبانگیان لە دڵی خەڵکی سابلاغ و وڵاتی موکری‌دا جێ خۆی کردۆتەوە، وەکوو بەرەی «تورجانی»یەکان ئەوانیش ئەو ناو و ناوبانگەیان بەو جۆرە هەر هەبووە.

وڵاتی کوردەواری پابەندی دیانەت و ئاشنای مەلایانی زانا و دانا بوون، دەستەی ـ مەلا و عولەما ـ لە هەموو وڵاتی کوردەواری‌دا پایەیەکیان هەبووە. «قازی محمد» پایە و مەرکەزی باوباپیری و زانایی و زمانزانی و دەستروپشتوویی خۆیشی ئەمانە هەموو پاڵیان پێوەناکە پیاوێکی بەرێز بێ لەوڵاتی سابلاغا. دیسان «قازی عەلی» باوکی ـ کە کوڕی میرزا قاسمی کوڕی میرزا أحمدی کوڕی میرزا قاسمی گەورە بوو ـ ئەویش لە پێشا شوێن ئاگردانێکی بۆ «قازی محمدی کوڕی» دامەزراندبوو. بە تایبەتی کە «قازی عەلی» لە (١٩٣٨)داکۆچی کرد و قەزاوەت و فتواگەڕایەوە بۆ سەر «قازی‌محمد» ئەوەندەی‌تر پایەی بەرز بووەوە.

لە [٢٥ی ئاغستۆزی ١٩٤١]کە لەشکری ئینگلیز و رووس لەم‌لاو لەولاوە چوونە ئێرانەوە، ئێران لە هەموو لایەکەوە کزی و بێ‌هێزی رووی تێ کرد، «رەزاشا»گیراو برا بۆ وڵاتان.

لە عێراقا حزبی «هیوا» هەبوو، ئەم حزبە پەلوپۆیەکی باشی بڵاوکردبووەوە و ناو و ناوبانگی بۆ هەموولایەکی کوردەواری رۆیشتبوو. ئەم حزبە حزبێکی کوردی بوو، لە ئەفسەران و سەرۆکی عەشایر و قوتابیان و خوێندەوارن چووبوونە ناویەوە. لە ساڵان (١٩٤٢ـ١٩٤٣) میرحاج ـ کە ئەفسەرێک و یەکێک بوو لە ئەندامە بەکارەکانی هیوا ـ بە ناوی گەڕان و دیدەنیەوە چوو بۆ وڵاتی موکریان بۆ ئەوە بتوانێ تیشکی هیوا بخاتە ئەویشەوە، هەر جارە کە ئەچوو بۆن و بەرامەیەکی وای بەرچاو نەئەکەوت کە بتوانێ راستەو راست کوانگەیەک بۆ ئەم حزبە پەیدا بکات.

هەندێ لە گەنجەکانی ئەو وڵاتە ـ کە تا بیست کەسێک ئەبوون ـ لە «سابڵاخ» بە ناوی «کۆمەڵەی. ژ. ک»ەوە دەستیان دابوو بە ئیشەوە گۆڤار ـ ێکیشیان بەو ناوەوە دەرئەکرد. گۆڤارەکە ئەبرا لە «تەورێز» لە چاپ ئەدراو لە وڵاتی موکریان بڵاو ئەکرایەوە. ئامانجی کۆمەڵەی. ژ. ک ئەوەبوو کە ژیانی کوردستانی گەورە بێ[1]. «میرحاج» لە جاری دواییدا خۆی گەیاند بە ئەندامانی ئەم کۆمەڵەیە و داوای ئەوەی لێ کردن کە دەستی

---

١ ـ سەرچاوەوە و بناغەی دامەزراندنی ئەم حزبەش لە پێشا ئەگەڕێتە بۆ ئازایەتی «مەلای داودی». ئەم مەلای داودیە پیاوێکی بیروناکی بەجەربەزەبوو، دووکانێکی بچکۆلەی بەقاڵی هەبوو لە شاری سابلاغ کردبووی بە دەستمایەی ژیانی. خەڵک و خواو گەنجان هاتوچۆی دووکانەکەیان ئەکرد. لەو دووکانە بچکۆلەیەدا [مەلای داودی] بیروباوەڕی ڕووناک ئەکردنەوە و وەکوو قسەکردنی گوێ ئاگردان دەرزی داستانی کوردایەتی دائەدان. لەمەوە بەرە بەرە توانی قسەکردنەکانی بخاتە شکڵێکی ڕێکوپێکەوە بۆیەیەکی تری بەسەرا بێنێت. تا، وای لێ کرد خستیە قاڵبی حزبێکەوە و ناوی نایە حزبی «ژ. ک» و هەموو ئەندامانی حزب تا (١٢) کەسێک ئەچوون.

پاشان «عەزیزی زەند» هەبوو، هەتا بڵێت بەکار و گورج و گۆڵ بوو لەو ڕۆژەدا بۆ ئیشی کوردایەتی، ئەویش خۆی لە [حزب] نزیک کردەوە و دەستی تێخست و وردە وردە خۆی کرد بە خاوەن و سەرۆکی ئەو کۆمەڵە. لە ئاخرا عەزیز لەم کۆمەڵەیە هەندێکی ڕاکێشا و دەستەیەکی تریشی پەیدا کرد، ئەمانەی لەژێر چوارچێوەی ناوی «حزبی ئازادی خوای کوردستان»دا ڕێکخست.

«عەزیز» زۆر ئیش لێهاتووبوو، ڕۆژ بەڕۆژ دام و دەزگای حزبەکەی خۆی زیاتر ئەکرد، لەمەوە ناوی دەرکرد و وای لێهات ناسرا، بێگانەکان ـ بە تایبەتی حوکوومەتی ئێران ـ بە چاوێکی سەیرەوە سەیریان ئەکرد. بەرە بەرە حوکوومەتی ئێران ڕایکێشا بۆلای خۆی و بەرزی کردەوە. لە ئاخری کارا بە هۆی ئەمەوە گەلێ لیستەی ئەم «حزب»ە کەوتە دەست حوکوومەتی ئێران و کەوتە گرتنی ئەندامانی ئەم حزبە!. عەزیز ـ یش بە تەواوی خۆی بوو بە پیاوێکی پیاوانی «ئێران»!.

پاش ئەم کارەساتە نرخێکی ئیتر لەلای پاشماوەکانی حزب نەمار هەموو بڕوای خۆیانیان لێ وەرگرتەوە و بەڵکوو بەچاوی پیاوێکی گزی کەرەوە سەیر ئەکرا.

لە پاش ئەو «حسینی فروهەر» لە پایەی سەرۆکی حزبایەتیا شوێنی عەزیزی گرتەوە و کاروباری کۆمەڵە ئیتر لە ژێر چاوێری ئەوا ئەڕۆیشت بەڵام هەر بە جۆرێکی بێدەنگی، تا ڕوزگاری «ئێران» گۆڕا و جەنگی دووهەم بە تەواوی کەوتە ناوەوە.

یارمەتی بۆ بەجێهێنانی ئامانجەکەی خۆی بۆ درێژکەن، ئەندامانی کۆمەڵە بە جۆرێک هاتنە پێشەوەکە بە هەموو ئاشکرایەک لەیەک تێ گەیشتن و لقی حزبی «هیوا» لەو ولاتەدا دامەزرا.

کۆمەڵەی «ژ.ک» بەرە بەرە پەرەی سەند و دەستیان کرد بە بلاوکردنەوەی نهێنیەکانی دڵی خۆیان و پروپاگاندەکردن بۆ رزگارکردنی کوردستانی گەورە. کۆمەڵە پەرەی سەند و زیادبوو. تیپ تیپ خەڵک ئەهاتنە ناویەوە، وای لێ هات پێویستی کەوت بەوەکە سەرۆکێکی دڵسۆزی ناوداری هەبێ. باوەڕی کۆمەڵە هاتە سەر ئەوەکە «قازی محمد» شایانی ئەم سەرۆکیەی هەیە.

قازی کرا بە سەرۆک، هەر بەوەکە ئەو بۆ بە سەرۆک کۆمەڵە ئەوەندەی تر پشتیوانی بۆ پەیدا بوو. مەلاکانی ولاتی موکری لەم رووەوە خزمەتێکی گەورەیان کرد، هەر مەلایەک لەگوندەکەی خۆی ئیشێکی وای ئەکرد ئەگەر یەکێک نەچێتە ناو ئەو کۆمەڵەی «ژ.ک»ەوە ـ کەوا خزمەتی کوردایەتی و رزگار بوونی کورد ئەکا ـ ئەمە بە گوناحباریەکی گەورە ئەژمێرێ.

* * *

رووسەکان لەولاوە ناوچەی «ئازربایجان»ی ئێرانیان داگیر کردبوو بە هەموو جۆر دەستیان خستبووە کاروباری ئەو ولاتەوە. حوکوومەتی ئێران لەگیانەلادابوو، «جەعفەر پیشەوەری» ـ کە پیاوێکی بە دیمەن بوو لە ولاتی [ئازربایجان] ـ رووسەکان بە هەموو جۆر یاریەیاندا حزبێکی دیموکراتی لە ولاتی ئازربایجان دامەزراندو کەوتە سەر جیاکردنەوە و سەربەخۆیی ئازربایجان!.

لەم لاشەوە کۆمەڵەی «ژ.ک» ناوێکی پەیدا کردو بە پەرەسەندنێکی تەواو پەرەی سەند. ناوی «قازی» کەوتە دیواخانە سیاسیەکانەوە، بە هەموو جۆر هاتوچۆ لە بەینی «تەورێز» و «سابلاخ»دا پەیدا بوو. ئەفسەران و پیاوانی رووس لە تەورێز ـ شوێنی

پیشەوەری ـ هەر زۆر زۆر کەوتنە ناوەوە.

لەم هاتوچوانەدا «پیشەوەری» دەنگی بەرز بوونەوەی کۆمەڵەی [ژ.ک]ی کوردی لەم بندەستەوە بۆ خۆی بەزیان هاتە بە رچاو لەگەر لەگەڵی نەبێ!. لەم کارەساتە رووسەکان تێ گەیشتن. ئەمجا «قازی»یان بە سەرۆکی لیژنەیەک لە «عەلی رەیحانی» و «قاسمی حاجی بایزاغا» و چەند کەسێکی تر بە بانگێشتن بانگ کرد بۆ «باکۆ» بۆلای «جەعفەر باگرۆف». لیژنە لە تشرینی دووهەمی (١٩٤٥)دا چوو بۆ [باکۆ] و لەگەڵ [جەعفەر باگرۆف] لە ماوەی مانەوەی حەفتەیەکدا لەوێ هەموو جۆرە قسەو باسێکیان بڕیەوە و بڕیار وادرا کە کۆمەڵەی «ژ.ک» ببێ بە «دیموکراتی کوردستان» و لەگەڵ حزبی دیموکراتی پیشەوەریدا بۆ وەرگرتنی هەقی خۆیان ببن بە هاودەنگ.

لە پاش گەڕانەوەی لیژنە بۆ [سابلاخ] هەموو ئەهلی شار و سەرۆکی عەشایرەکان و حەشاماتی وڵاتی موکری‌یان بە بانگێشتنێکی رەسمی لە ئاخری تشرینی دووهەمی (١٩٤٥)دا بانگ کرد و لەو کۆمەڵەدا کۆمەڵەی «ژ.ک» ناونرایە «کۆمەڵەی دیموکراتی کوردستان».

ئەم ناوەو ئەم دەنگە لە هەموو ئەو وڵاتانەدا بڵاوبووەوەو وردە وردە عەشایەرەکانی ئەو ناوە وەکوو پوورەی هەنگ لە دەوری ـ قازی و سابلاخ ـ کۆبوونەوە و هیوایەکی گەلێ بەرز کەوتە ناو کوردەوە. بە تایبەتی دەستەی [مەلا مصطفی‌ی بەرزانی] و بەرزانیەکان ـ کە روویان کردبووە سابلاخ ـ ئەوەندەی‌تر هیوا و ئومێدی‌دابوو بە هەموو لایەک. بە هەر دوولاوە بەرە بەرە خەریکی بڵاوکردنەوەی دەنگی کورد و سەربەخۆیی کورد بوون لەوڵاتەکانی موکریان و «بانە» و «سەقز» و «فیض‌الله بەگی»دا.

لەو رۆژانەدا چوونی «مەلا» و بەرزانیەکان بۆ ئێران بێجگە لەوە کە هێزێکی گەورە بوون، بۆ حوکوومەتی کوردستان، ترسێکیشی خستە سیاسەتی تارانەوە!. چونکە لەولاوە *[ئازربایجان] و لەم لاوە سابلاخ لەم کاتەدا سەریان راست کردۆتەوە و ئەیانەوێ خۆیان*

لە حوکوومەتی [تاران]دا بپچڕن، گومانی تێدانیە کە چوونی [مەلا مصطفی] لەم وەختە ناهەموارەدا ـ بەرانبەر بە تاران ـ شل و شێواویەک پەیدا ئەکا. حوکوومەتی «تاران» بۆ گیرسانەوەی ئەم لێشاوە چارێکی نەدۆزیەوە ئەوەنەبێ کە بنووسێ بۆ ـ ئامر فەوجی ـ سەردەشت «سەرهەنگ پزیشکیان» بە هەر جۆرێت مەلا پەشیمان بکاتەوە لەوەکە پاڵ بدا بە حوکوومەتی [سابلاّخ]ەوە!..

«پزیشکیان» بە هۆی «مام عەزیزی قەرەنیاغای مامش»ەوە دەمی گەیشت بەمەلا و گەلێ شتی بۆ هەڵڕشت؛ لەوشتانە: کە ئەمانە ئێستە بەرانبەر بە ئێران بێگانەن و حوکوومەتی [ئێران] بە ناوی پەنابەرانی سیاسیەوە ئەتوانێ داڵدەی ئەمانە بدا و زەوی و زاریان بداتێ و مەلا خۆیشی لە تاران «نائب»ێک بێت و هەموو دەم لە پارلەمان و لەگەڵ وەزیرەکان و «شا»دا بێ!. حوکوومەت ئەمانەی لەگەڵ ئەکا و ئیتر ئەویش وازبێنێ لەوەکە بداتە پاڵ حوکوومەتی سابلاّخ!..

دیارە «مەلا» ئەمانەی نەچوو بە گوێچکەدا و بە پێچەوانەی ئەمانە رۆیشت و خۆی گەیاندە قازی و شاری سابلاّخ. چوونی پیاو و لەشکرێکی واو پڕچەک لە وەختێکی وادا گومانی تێدا نابێ کە هێزێکی مەعنەوی هەرەگەورە ئەبێ بۆ ئەوکەسانە کە ئەیانەوێ حوکوومەتێکی کۆرپەو و تازە دروست بکەن.

* * *

رۆژەکانی ئەو وڵاتە هەرجارە پەردەیەکی تری پیشان ئەدا، لەناو ئەم پەردە رەنگاو رەنگانەداکوتوو پڕ لە [۱۱ی کانوونی یەکەمی ۱۹۴۵]دا «جعفر پیشەوەری» لە تەورێز جمهوریەتی ئازربایجانی بلاّوکردەوە و ئەوەی دەربڕی کە وڵاتی «ئازربایجان» لە حوکومەتی «تاران» و ئێران جیابووەوە و لەو رۆژە بە دواوە خۆی سەربەخۆ ئەژیت!.

لەگەڵ بلاّوکردنەوەی ئەم ئاگاداریەدا هەموو وڵاتی «ئازربایجان»یان لە نەیروو کاربەدەستانی حوکوومەتی [تاران] پاک کردەوە، مایەوە سەر شاری «ورمێ» کە «أحمد

زەنگنە» ئامر فەوجی ئەویّ هەتا بەیێک شاری نەدا بە دەستەوە، پاشان ئەویش بە هۆی عەشایرە کوردە کانی ئەو دەورەو ئەهلی [ورمیّ] خۆیشیەوە گیرا و «أحمد زەنگنە»ش خرایە ژێر محاکمە و لیّ پرسینەوەوە.

لەو سەردەمانەدا کە «پیشەوەری» جمهوریەتی ئازربایجانی بـلاّو کـردەوە لەم لاوە «قازی محمد» لیژنەیە کی بە سەرۆکی «محمد حسینی سیف قازی» ناردبوو، بۆ [تەوریز] بۆ ئەوە هەر دوولا لەبەینی یەکا ریّ کەون و بە پشتیوانی یەک دەسـتی حـوکوومەتی [تاران] لەو ناوەدا ببڕن.

پاش بڕانەوەی قسەوباسی [سیفی قازی] لە تـەوریز، لە [١٢ی کـانوونی یـەکـەمی ١٩۴٥]دا کۆبوونەوەیە کی زۆر گەورە لە سەرۆکی عەشایەرە کان و ئەهلی نـاوشار و قوتابیانی قوتابخانە کان لە ناو شاری سابلاخ کراو «قازی محمد» بلاّوی کردەوە کەوا لەم تأریخە بەدواوە ولاّتی «سابلاخ» و کوردەواری لە حوکوومەتی [تاران] جیابووەوە و لە ئیّستە بەدواوە إعلانی سەربەخۆیی کرد.

لە رۆژی [١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩۴٥]دا بەیداخی حوکوومەتی [تاران] لەسەر دایەرە کان هێنرایە خوارەوە و لە ناو چەپڵەرێزانی مەردما بەیداخـی کـوردستان ـ ی لە شوێن دانراو ئالاّی کوردستانی پیرۆز هەڵکرا. دروشمی ئالاّ کەش بەم جۆرە بوو:

سەرەتا پارچەیە کی سوور، پـاش ئـەو، سـپی کـە بـە ئـەندازەی چـوار ئـەوەندەی سوورە کە، پاش ئەو سەوز بە ئەندازەی بەشیّ لە چوار بەشی سپیە کە. لە ناوەراستی پارچە سپیە کەدا نیو کورە رۆژێکە. بەسەر رۆژە کەوە قەڵەمێک، لەم لاو لەولای رۆژە کەوە دوو گوڵە گەنم بەرەنگی زەرد. لەسەراووردی هەموانەوە بەشکڵی چەنبەر نووسرابوو «دەوڵەتی جمهوری کوردستان».

ئەم دەنگە بەم جۆرە لە هەموو ولاّتە کانا بلاّو بووەوە و تەنانەت دیواخانە سیاسیە کانی دەرەوەشی گرتەوە، لەهەموو کونو قوشبنێکی ولاّتی کوردستانی، ئەو ولاّتەوە پۆل پۆل

خەڵکی روویان ئەکردە «سابلاخ» و دیدەنی دەوری تازەی کوردستان!.

پێشەوا [قازی محمد]
لەناو دروشمی سەرەک
کۆماریدا

کە ئەندامانی کۆمەڵەو هاتوچۆکەرانی ژێر ئالای تازە تەماشایان کرد وەختی ئەوە هاتووە کە [جمهوریەتی کوردستان] بە جۆرێکی رەسمی بلاوکەنەوە، لە [٢٦ی کانونی یەکەمی ١٩٤٥]دا لە پاش کۆبوونەوەی هەموو ئەهلی سابلاخ و سەرۆک عەشرەتەکانی ولاتی موکری و [فیض‌الله بەگ]ی و ئەو ناوە «قازی محمد» بە جۆرکی رەسمی لەناو دنیایەکی خۆشی و شادمانیدا «جمهوریەتی کوردستانی» بلاوکردەوە.

پاش ئەوە «محمدحسینی سیف‌قازی» بە جلوبەرگی جەنەراڵیەوە لە شوێنێکی بەرزا رووبەرووی خەڵکەکە ناوی [پێشەواو سەرۆکی جمهوریەتی کوردستان]ی بۆ قازی موحەممەد بلاوکردەوە. ئەمجا پێشەواش بە جلوبەرگی جەنەراڵی و بە ناوی سەرۆکی هەموو هێزی کوردستانەوە لە شوێنێکی بەرزا سوپاسگوزاری ئەم باوەڕ و بەراتەی خەڵکی کرد، سەربازان و قوتابیانی کورد نمایشێکیان لە بەردەمی پێشەواو خەڵکەکەدا نواندو ئەوی پێویستی رەسمیاتی دروستکردنی حوکوومەتێکی تازە بێت بەجێیان هێنا. ئەمجا «قازی محمد»ی پێشەوا بەم جۆرەی خوارەوە وەزارەتی کوردستانی دروستکرد و ئەندامی بۆ هەموو وەزارەتێک بەم جۆرە دانا: ـ

١ـ سەرۆک وەزیر : حاجی بابەشێخی جەمیان.
٢ـ وەزیری جەنگ : محمد حسینی سیفی قازی.
٣ـ وەزیری پۆست و تەلگراف :کریم أحمدی.

۴ـ وەزیری فەرهەنگ	: مناف کریمی.
۵ـ وەزیری کیشوەر	: محمد أمینی معینی.
٦ـ وەزیری تەگبیر ـ مشاور	: حاجی رحمانی ئێلخانیزادە.
۷ـ وەزیری ڕێگەوبان	: إسماعیل ئێلخانیزادە.
۸ـ وەزیری ئابووری	: أحمد الهی.
۹ـ وەزیری بازرگانی	: حاجی مصطفیی داودی.
۱۰ـ وەزیری کشت و کاڵ	: مەحموودی وەلیزادە.
۱۱ـ وەزیری کاروفرمان	: خلیل خسروی.
۱۲ـ وەزیری پروپاگاندە	**: صدیق حیدری.**

هەندێ لە وەزیرەکانی حوکوومەتی کوردستانی «قازی محمد»:

دانیشتوی ناوەڕاست «پێشەوا قازی محمد».

لە لای ڕاستەوە بۆ چەپ:

[مصطفی داودی، خەلیل خسروی، أحمد الهی، محمدأمین معینی، بلوریان، ئێلخانیزادە، کریم أحمدی، میرزا عەلی رەیحانی].

ریزی دواوە ئەفسەران و نووسەرانی رۆژنامە.

لە رۆژی [١٤ی کانوونی دووهەمی ١٩٤٦]دا کۆبوونەوەیەکی گەورە کرا بۆ ئەوە کە «پێشەوا» سوێندی سەرۆک کۆماری بخوا، ـ کە ئەمە شتێکی قانوونی و رەسمیە لە هەموو نیزامێکی کۆماری و پادشایەتی‌دا ـ

[پێشەوا] فەرمانی‌دا بە ئەندامانی کۆمیتەی مەرکەزی کە قرآنی پیرۆز و دروشمی ئالاَی کوردستان ئامادە بکرێ. ئەندامانی کۆمیتە و وەزیرەکان یەک لە شوێنی یەک کەوتنە پشت سەری «قرآن» و «ئالاَ»کە ـ کە بەدەست مەلا حسینەوە بوو ـ تا چوونە ژووری پێشەوا، پێشەوا هەستا و بە دەستی خۆی سەرپۆشەکەی لەسەر «قرآن» و ئالاَکە لادا و ئەم سوێندەی خوارەوەی خوارد: ـ

«سوێند ئەخۆم بە خواو بە قرآنی پیرۆز و بە نیشتمان و شەرافەتی قەومی کورد و بە ئالاَی پڕ لە «افتخار»ی کورد، تا دوایی هەناسەی ژیانم و تا دوا تنۆکی خوێنم بەگیان و بە ماڵ لە رێگەی مانەوەی ئازادی کورد و بەرزکردنەوە و پایەداری ئالاَی پڕ لە [افتخاری] کوردا کۆشش بکەم و دوانەکەوم، وە بەسەرۆکی کۆماری کوردستان و یەک گرتنی کورد و ئازربایجان افتخار ئەکەم و کۆشش ئەکەم بۆ مانەوەی ئەم ئامانجە!.».

* * *

کۆماری کیشوەری کوردستان بەم جۆرە دروست بوو و هەموو کوردەکان بە بەرزانیەکانەوە روویان کردە ئەم کیشوەرە، دەنگی ئاوازی گەیشتە پارلەمان سیاسیەکان، رۆژنامە نووسەکانی بێگانە بە هەموو جۆر بۆ وەرگرتنی باس و خواس روویان تێ کرد.

لە پێش ئەم تأریخە و لە پاش ئەم تأریخەش هێزی کوردی کەوتە داگیر کردنی ئەو ولاَتە کوردەواریانەی کە لە ژێر فەرمانی تارانابوون. لەو ناوەدا سەربازی ئێران لە «میاندوواو» و هەندێ پۆلیسی ئێرانی لە «بۆکان» مابوونەوە؛ بۆکان هەر دەمێک بوو لە هێزی ئێران پاک کرابەوە، ئابلۆقەی «میاندوواو»یشیان‌دا، ئامر فەوجی میاندوواو «عقید

مستشاری» له ئاخرا که تێ گەیشت بەرانبەری پێ ناکرێ، خۆی و شاری دابەدەستەوەو داوای ئەوەی کرد له حوکوومەتی کوردستان که رێگەی بدەن و بڕواو شار بەجێ بێڵێ. ئەمانیش رێگەیان‌دا و له رێگەی «هەوشار»ەوە رۆیشت و وڵاتی میاندوواو له [١٥ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٥]دا بە تەواوی له ژێر حوکمی تارانا دەرچوو.

لەم لاشەوە روویان کردە «سەردەشت» دەورەیان‌دا، رێگەی هاتوچۆی نەیروی ئێرانی بەینی «سەردەشت» و «بانە»یان بڕی، له جنووبی رۆژهەڵاتەوە هێزی نەیروی کورد گەیشتە «سەقز»، رێ هاتوچۆی هێزی ئێرانی بەینی «بانە» و «سەقز»یشیان بڕی. بەکردنی ئەم ئیشانە مەعنای وابوو هەموو ناوچەکانی کوردەواری ئەو وڵاتەکەوتنە ژێر فەرمانی حوکوومەتی کوردستانەوە و فەرمانی حوکوومەتی [تاران] نرخێکی لەو ناوەدا نەما. ئەم سەرکەوتنی لەسەر یەک و پەرەسەندنی هێزی کوردی‌یە حوکوومەتی ئێرانی خستەسەر ئەو باوەڕە که زۆری پێ ناچێ ئەمانە پەلاماری «سنە» و «کرماشان» ئەدەن و بەڵکوو هەموو رۆژئاوای ئێران دائەگرن! له راستی‌شدا ئەوبینەی که ئەمان پێیانەوە نابوو ئەو ئارەزووەی بەجێ ئەهێنا.

به تایبەتی له ناوچەکالی «سەقز ـ بۆکان» و «بۆکان ـ میاندوواو»ەوە به هەموو چەشنە ئیش کردنێک ئیش ئەکرا. وەکوو ئەوە له [٣٠ی نیسانی ١٩٤٦]دا حوکوومەتی ئێران هێزێکی گەورەی سوارەو پیادەی به هەموو جۆرە چەکێکەوە نارد بۆ رزگارکردنی ئەو هێزانەی که له شیمالی سەقز ـ ەوە له لایەن نەیروی کوردی‌یەوە ئابلۆقە درابوون. ئەمانەش ئەبوایە بچوونایە بۆ «قارەوا» و «ئاڵتوون»ی سەرو. لێرەدا هێزی بەرزانی، [قادرخانی] و «فیض‌الله بەگی» لێیان راپەڕین و «قارەوا» و هەموو دەوروبەریان گرت. (١٨) سەرباز و ئەفسەریان لێ بریندار کردن، (٤٩) کەسیان لێ کوشتن و چەک و تالانێکی زۆریشیان دەستکەوت. ئەم شەڕە تا (١٢)ی مارس درێژەی کێشا.

له خەتی «ئاڵتوون»ی سەرووەوە رووبەرێگەی «بانە» دیسان هێزی [بەرزان] ئەو

ناوەشیان گرت و بەریان لە ئێرانیەکان بڕیەوە. لەلای «بۆکان»یشەوە هێزێکی کوردی باش ئەو ناوەی داگیر کردبوو. «عەمەرخانی شەریفی»ش لە قۆڵی «تەموتە»وە جادەی بەینی «سەقز» و «بانە»ی داگیر کردبوو. دەستەیەکی تریش خەتی بەینی «بۆکان ـ میاندوواو»یان گرتبوو. لە لای «سەردەشت»یشەوە عەشایری هەرکی، گەورگ و کلاًسی ئەو ناوەیان گرتبوو.

بەم جۆرە ئەم ولاًتانە هێزی حوکوومەتی ئێرانیان تێدا کز کرابوو هێزی کوردی بەوەرگرتنی فەرمان لە «سابلاًخ»وە هەنگاو بە هەنگاو تێدایا ئەبزووتنەوە.

ئەو هێزە ئێرانیانەکە لە «میرەدێ» و «بانە» و «سەردەشت»دا بوون و لە لایەن هێزی کوردییەوە دەورە درابوون، لەلایەن گوزەران و رابواردنەوە حاڵێکی شڕیان هەبوو، چونکە ئەمانە لە «سەقز»ەوە بانگانە و شتومەکیان بۆ ئەهات، رێگەی [سەقز] لەمانە هەموو گیرابوو. قیادەی ئێران لە [سەقز] ویستی هێرشێک بکاو خەتی بەینی خۆی و ئەو شوێنانە بەرەلاًبکات، بەتایبەتی خەتی بەینی «سەقز ـ سەردەشت» ـ کە ئەم شوێنە بە تەواوی شپرزەبوو ـ

لە [١٦ی مارسی ١٩٤٦]دا پێنجسەد سەرباز بە هەموو جۆرە چەک و جبەخانەیەکەوە پەلاماری گردی «سەیدە گردە»ی دا ـ کە ئەم گردە تەنها (٨) سەربازی کوردی لێ بوو. لە پاش سەعات و نیوێک شەڕ هێزی ئێران بەشکانێکی خراپ شکان!. ئەم شکانە شکانێکی مەعنەوی زۆر ناهەمواری‌دا بە هێزی ئێران؛ سەیر ئەکرا لێرەوە ئەم شکانە ناشیرینە رووی‌دا، لەلایەکی‌ترەوە بەرزانیەکان و [حمەرشیدخان] و شکاک ئەوا خەریکن رێگەی «دیواندەرە» ئەگرن، «تەموتە» و «هەیەجانان» بە تەواوی کەوتە ژێر حوکمیانەوە، «سەرشیوی سەقز» خەریکە پاک ئەبێتەوە، ئەگەر بەم جۆرە بڕۆن زۆری پێ ناچێ لووت ئەنێن بە مەریوان و هەورامانەوە و «سنە»ش ئەڕوا!.

لەبەر ئەمانە قواتی ئێرانی بەتەواوی چوار چمکی خۆی کرد بەلادا و خۆی ئامادەی

شەڕێکی گەورە کرد. دوو هەزار سەربازی پڕچەکی ئەو ناوە بە هۆی هێزی ئاسمانی و تانک و دەبابە و زرێلی و تۆپەوە بەڕێ کەوتن بۆ گردی «مامەشا». لەم شوێنەدا «مصطفی خوشناو» بە (٣٨) سەربازی کوردەوە رەگی خۆی داکوتابوو. ئەو هەموو هێزی ئێرانە پەلاماری ئەو دەستەیەدا، لە (١٧)ی مایس‌دا هەر لە سەر لەبەیانەوە جەنگ گەرم بوو، قواتی ئێرانی لە هەموو لایەکەوە سنگی لەبهێنایە پێشەوە، فرۆکە لە ئاسمان و تۆپ و دەبابە لە خوارەوە وەکو بارانی بەهار گوللە و بۆمبایان ئەباراند.

هێزی کوردی بەرانبەر بەم هەموو ئاگرە ئەجەنگی و سنگی کردبوو بە مەتاڵ، شەڕ لەواتەبو، بوو بە دەستەویەقە، قیادەی شەڕی «مامەشا» وا هەڵەسووڕێنرا ئێرانیەکان وائێ ئەگەیشتن کە ئەو هێزی کوردیەی لەگەڵ ئەوان شەڕ ئەکەن نابێ کەمتربن لەدوو هەزار سەرباز بە هەموو چەکێکەوە، لەگەڵ ئەوەشا ئەمان لە (٣٨) کەس زیاتر نەبوون!.

ئەو رۆژە تا ئێواری جەنگێکی دلێرانە کراو کوشتارێکی زۆر زۆر لە هێزی دوژمن روویدا، رۆژی دوایی جەنگ دەستی پێ کردەوەو هەرجار تاکی تەرازوو بەلایەکا «قورس» ئەبوو!. لەدەمەو ئێوارەدا ئێرانیەکان خەریکی کشاوەو گەڕانەوەبوون، واتە لەسەر شکان بوون، کوتووپڕ هەڵەیەک لە دەستەی ئەملا روویدا و ئەو هەڵەیە لە ئاخرابوو بە هۆی ئەوەکە گردی «مامەشا» بەجێ بێڵن!.

راستە گردەکەیان بەجێ هێشت و لە شوێنێکی‌تر سەنگەریان گرت بەڵام زیانێک کە ئەوان لە هێزی [ئێران]یان داو ئازایی و بەجەرگیەک ئەوان لەو شەڕەی [مامەشا]دا نواندیان هەموو ئەفسەرەکانی ئیرانی‌یان سەرسام کردبوو!. لە پاشا بە هەموو سەرسڕمانێکەوە شەڕی مامەشا ـ یان باس ئەکرد و نەئەچووە دڵیانەوە کە لەو شەڕەدا کەمتر لەدوو هەزار کەس سەری‌ڕێ پێ گرتبێتن!. لەم شەڕەدا (٥) کەس لە دەستەی کوردی شەهیدکرا، یەکێک لەوان «خۆشەوی خەلیل» بوو کە لەم شەڕەدا بریندار بوو پاشان برایە خەستەخانەی [سابلاخ] و لەوێش چار نەکرا لە ئاخرا مردوو بە

كۆبوونه‌وه‌یه‌كی ره‌سمی له‌لایه‌ن حوكوومه‌ته‌وه ته‌رمه‌كه‌ی نێژرا.

كوشتاری هێزی ئێرانی ـ ش گه‌یشتبووه ئه‌ندازه‌یه‌ك كه حوكوومه‌ت له [سه‌قز] مه‌نعی گه‌ڕانی شه‌وی كردبوو، یه‌كێ له‌و ئیشانه كه ئه‌م مه‌نعه‌ی بۆ كراوه هێنانه‌وه‌ی كوژراوه‌كانی شه‌ڕی [مامه‌شا]یه بۆ ئه‌وه خه‌ڵك نه‌یانبینێ و له چاو پێ كه‌وتنی كوشتارێكی وا زۆر وره به‌رنه‌ده‌ن! وه‌كوو ئه‌وانه‌ی له‌و شه‌ڕه‌دا بوو‌بوون و ئه‌یانگێڕایه‌وه له‌كه‌م شوێن وا رێ كه‌وتووه هێزی [ئێران] ئه‌وه‌نده كوشتار بدا به ده‌سته‌وه.

* * *

كه ئیش گه‌یشته ئه‌م شوێنه سه‌رله‌شكری ئێران «ره‌زم‌ئارا» كه‌وته سه‌ر ئه‌وه كه ئیشێكی وابكا له‌گه‌ڵ كورده‌كانا ده‌میان بگا به‌یه‌ك و به‌ڵكوو رێ كه‌وتنێك دروست بكا. به جۆرێكی ره‌سمی داوای كرد له حوكوومه‌تی [سابلاخ] كه چه‌ند كه‌سێك به ناوی «ممثله»وه بنێرێ بۆ [سه‌قز] بۆ قسه كردن له كاروباری ئه‌و ناوه‌وه.

له [٢٦ی مارسی ١٩٤٦]دا حوكوومه‌تی سابلاخ «عزت عبدالعزیز»، یاوه‌ر ئیبراهیم، یاوه‌ر جعفر كه‌ریمی» به ناوی «ممثله»وه نارد بۆ «سه‌قز» كه له‌گه‌ڵ ره‌زم‌ئارادا قسه‌بكه‌ن. ره‌زم‌ئارا وتی:

«له‌به‌ر ئه‌وه كه [قوام‌السلطنه]و «پیشه‌وه‌ری» و [صدری قازی] له‌م وه‌خته‌دا كه‌وتوونه‌ته گوفت‌وگۆی ئه‌وه كه كاروفرمانی وڵاتی ئێران، «ئازربایجان» و «كوردستان» به جۆرێكی هێمنی و ئاشتی ببڕێننه‌وه پێویسته له‌م ناوچانه‌شا شه‌ڕ بوه‌ستێنرێ تا ئه‌وان ئه‌گه‌ن به شوێنێك!.».

نێراوه‌كانیش ره‌زامه‌ندی خۆیانیان ده‌ربڕی و له‌سه‌ر ئه‌م شتانه‌ی خواره‌وه رێ كه‌وتن:

-

(١ـ ئه‌م نێراوانه به ناوی حوكوومه‌تی خۆیانه‌وه خه‌به‌ر بنێرن بۆ ئه‌و هێزانه‌یان كه‌وان له‌به‌رانبه‌ری هێزی حوكوومه‌تی ئێرانه‌وه بۆ ئه‌وه شه‌ڕ بوه‌ستێنن، وه‌كوو چۆن ئه‌م فه‌رمانه

لەکرێتە سەر هێزی ئێرانیەکانیش، شەڕ بوەستێنن تا ئاخر قسەی پێشەوایانی هەر سێ حوکومەت دەرئەکەوێ.

٢ـ بۆ ئەوە هیچ تەنگوچەڵەمەیەک لە بەینی هێزی «ئێرانی» و «کوردی»دا روونەدا، کوردەکان (٤) کیلومەتر لەدەوری [سەقز] و سێ کیلومەتر لە شیمالی جادەی سەقز ـ سەردەشت بکشێنەوە دواوەو لەرووباری سەقز و «زەرینەروود» نەیەن بەم لاوە.

(محشلەکان وتیان بڕیاردان لەسەر ئەم بەندە لە دەسەلاتی ئێمەدا نیە، ئەتوانین تا ماوەی (٢٤) سەعات ئەم قسەیە بگەیەنین بە «سابلاخ» بزانین ئەوان بڕیار ئەدەن یان نە؟!).

٣ـ نە، دەستەی هێزی ئێران، نە، هێزی کوردی حەقی ئەوەیان نیە، ئەو هێزانەیان کە ئێستە لەمەیدانی شەڕان و سەنگەرەکانی خۆیانیان گرتووە پشتیوانیان بکەن و هێزی تریان بۆ بنێرن، تاگوفتوگۆی پێشەوایەکان ئەبڕێتەوە، ئەوەندە هەیە فڕۆکەی ئێرانی ئەتوانێ تا (٤) کیلومەتری شیمالی «سەقز» و جادەی سەقز ـ سەردەشت بفڕێ، ئەمەش بۆ چاوێری کاروبار نەوەک شتێکی تر.

٤ـ بۆ ئەوە کەوا هەر دوولا دڵنیابن لە بەئەنجام گەیاندنی ئەم پەیمانە تاگوفتوگۆی پێشەوایەکان دوایی دێت سێ کەس لەلایەن حوکومەتی دیموکراتی کوردستانەوە دابنرێت، یەکێ لە [سەقز]، یەکێ لە [بانە]، یەکێ لە [سەردەشت] کە ئەمانە لەگەڵ فەرماندەکانی ئێرانا لەو شوێنانەدا ئەگەر تەنگوچەڵەمەیەک لەو ناوچانەدا روویدا بیبڕێننەوە.

٥ـ مەفهوومی بەندی دووی ئەم پەیمانە بۆ ئەوە جێ خۆی بگرێ تا رۆژی (٢٨)ی مارس درێژ ئەبێتەوە!).

ئەم بەندانە بەم جۆرە لە هەر دوولاوە ئیمزا کراو تەنانەت لە دەستەی ئازەری ـ ش [ئیبراهیم عەلیزادە، خەلیل ئازەرئابادگان و حەسەن جەودەت] لە قومێتەکەدا هەبوون، ئەوانیش ئیمزایان کرد.

بەڵام ئایا ئەم پەیمانەکە بەم جۆرە بڕیاری لەسەردرا بردیان بەڕێوە؟. نەأ، نەبرا بەڕێوەا. نەبرا بەڕێوە چونکە «رەزم‌ئارا» لە دانانی ئەم پەیمان و بەندانە مەبەستی ئەوەبوو کوردەکان بکاتە خەو تا خۆی ئیشی خۆی بەتەواوی قایم ئەکاو لەشکرەکانی [سنە] و [کرماشان] ئەگەیەنێتە ئەو وڵاتە، لەو وەختەکە نەیروەکانی خۆی بەهێز کرد پەیمان و بەندەکانی پەیمان وەکوو خەتی سەرئاوی لێ دێتا..

کوردەکان لە پاش ماوەیەک کەزانیان ئەمە، داوە [رەزم‌ئارا] بۆی ناونەتەوەو یەک دووجار بێ پەیمانیان بە پێ ئەم بەندانە بۆ دەرکەوت، لەو وەختە ئەمانیش ئیتر بە قۆڵ بەستراوی بۆی دانەنیشتن.

لە پاش ماوەیەک [رەزم‌ئارا]کە سەیری کرد ئیشی بەم جۆرە بۆ ناچێ بەڕێوە کەوتە سەر ئەوەکە لەگەڵ [قازی] خۆی‌دا بکەوێتە قسەکردن و ئەمجا بە جۆرێکی‌تر بێتە مەیدانەوەا..

لەسەر ئەم نیازە دەستی کرد بە راسپاردن بۆلای [قازی]کە لە شوێنێک یەک بگرن و لەکاروباری ئەو وڵاتەوە قسەبکەن. قازی ـ ش لەبەر ئەوەکە ئەیەویست ئیش بەخۆشی بیڕێتەوە خۆی دوور نەئەخستەوە لە چاوپێ‌کەوتن و قسەکردن. بەم هۆیەوە گوندی «سەراو»ی دانا بۆ شوێنی ئەو چاوپێ‌کەوتنە.

لە رۆژی [١٧ی حوزەیرانی ١٩٤٦]دا «قازی» خۆی و چەندکەسێک گەیشتنە «سەراو» و لەم لاشەوە «رەزم‌ئارا» لە [سەقز]ەوە بەڕێ‌کەوت، سواری جیپێک بووبوو، کە ئاڵای کوردستانی بەسەرەوەبوو، بە هەموو سەربەستیەکەوە خۆی و چەندکەسێک لە عەینی رۆژداگەیشتنە «سەراو» و لەگەڵ قازی ـ داکەوتنە قسەکردن. ئاخر قسەیان لەسەر ئەم شتانە بڕیاریان‌دا:

(١ ـ حوکوومەتی کوردستان رای لێ‌بێ حوکوومەتی ئێران لەسەقز ـەوە خواردەمەنی و بەرگ بنێرێ بۆ ئەو هێزە ئێرانیانەکە لە [میرەدێ] و [بانە] و [سەردەشت] لەلایەن

حوکوومەتی کۆمەڵەوە ئابڵۆقە دراون، ئەویش بەمەرجێک ئەم شتانە وەختێک دەرباز ئەبن کە لەلایەن هێزی کوردی ـ یەوە پشکێنرین و دڵنیابن لەوە کە هیچ جۆرە چەک و گۆبەندێکی شەڕی تێدالیە.

٢ـ چەک و شتومەکی جەنگ بۆ ئەو شوێنانە بە هیچ جۆر ێ نادرێ، هەروەها ئەو ئەفسەر و سەربازانە کە لە شوێنە ئابڵۆقە دراوەکانان نابێ بگۆڕێن، مەگەر نەخۆش وەیا بریندارێک نەبێ، ئەو گۆڕین و بردنی ئەوە دروستە.

٣ـ هەر کاروانێکی ئازۆخە و جل و بەرگ کە لەلایەن حوکوومەتی ئێرانەوە لەچێ بۆ ئەو هێزە ئابڵۆقە دراوانە ئەبێ لە پاش پشکنین، پیاوی کۆماری کوردستانی بەرەسمی لەگەڵ بێ.

٤ـ ئەگەر لەشکری ئێران بە پێچەوانەی ئەم بەندانە بجووڵێتەوە نەیروی کوردی حەقی ئەوەی هەیە بەربەست بکاو نەیەڵێ شتومەک بچێ بۆ ئەو شوێنانە کە ناوبران!).

لە پاش ئەوە کە لەسەر ئەم بەندانە رێ کەوتن قسە هاتەسەر ئەوە کە دوکەس لەلایەن کۆماری کوردستانەوە بەناوی نمایندەوە لەگەڵ [رەزم‌ئارا]دا بچن بۆ [سەقز]. لەوێوە هەرسێکیان چوون بۆ [بانە]. بەرزانیەکان لە «قشلاخی صالح بەگ» لە ژێر فەرماندەیی«میرحاج»دا پێشوازیەکی باشیان کردن. ئەم پێشوازی و خزمەتکردنەی ئەوان ئومێدێکی زۆری دا بە [رەزم‌ئارا] بۆ رێکەوتنەکەیان.

ئەم دەستەیە شەوی (١٩)ی حوزەیران چوونە «بانە» و لەبەیانیا چوون بۆ «سەردەشت» و ئەوی قسەوباس بوو لەو ناوەدا بەهەر دوو لەشکریان گەیاندو لە رۆژی (٢١)دا گەڕانەوە بۆ «سەراو» و دیسان [رەزم‌ئارا] چاوی بە [قازی محمد] کەوتەوە و پاشان ئەو گەڕایەوە بۆ [سەقز] و لەوێوە بۆ «تاران» بۆ ئەوە ئەم کەین و بەینە لە حوکوومەتی تاران بگەیەنێ.

لەم رۆژانەشا لە قوڵی «مەریوان»ەوە ـ حەمەخانی کوڕی مەحموودخانی ـ

«کانی‌سانان» بەو نیازە کە خۆی بگەیەنێ بە حوکوومەتی کوردستان لەوێوە بۆ ولاتی کۆمەڵە بەرێ کەوت، لە ڕێگەدا «عەلی بەگی ولەژێری» ـ کە سەر بە ئێرانیەکان بوو ـ سەر ڕێگەی بەدەستەی [حمەخان]گرت، دەستەی [حمەخان] [عەلی بەگ و تفەنگچیەکانی ـ عەلی بەگ]یان شکان و بەڵکوو لە «قامیشەڵە»ش دەریان پەڕاندن!.

پاش ئەوەکە [ڕەزم‌ئارا] و نمایندەکان لە «بانە» و «سەردەشت»گەڕانەوە و پاش ئەوە کە ڕێگەکانی ئەو ناوە ـ کە لەوەختی خۆیا هێزی کوردی خراپی کردبوون ـ چاک کرانەوە بەپێ پەیمانەکان، حوکوومەتی ئێران لە [سەقز]ەوە شتومەکی ئەنارد بۆ هێزەکانی خۆی کە لەو ناوەدا بوون و ئەم شتومەکانەش لە لایەن کاربەدەستانی کوردەوە ئەپشکێنران.

ماوەیەک بەم جۆرە تێ‌پەڕی، کوتووپڕ جارێک کە کاروان پشکێنرا سەیریان کرد گەلێ تفەنگ و فیشەک و تۆپێکی تێدایە کە لە [سەقز]ەوە لە لایەن حوکوومەتی ئێرانەوە نێراوە بۆ هێزی [سەردەشت]. ئەمە پێچەوانەی بەندەکان بوو، لێرەدا کاربەدەستانی کورد ئەم شتومەکانەیان گرت و بە پێ بەندەکان زەوتیان کرد.

بێجگە لەمەش «سەرتیپ فایرم» کە فەرماندەی [سەردەشت] بوو ئەویش پەیمانی شکان و پەلاماری هێزی کوردی ئەو ناوەی‌دا!. لەبەر ئەمە هێزی کوردی ڕێگەی سەقز ـ بانە ـ سەردەشت ـ یان گرتەوە و نەیانهێشت ئیتر کاروان بێت. لەم وەختەدا کاروانێکی عەسکەری ئێران ـ کە (٢٤) سەرباز و ئەفسەرێک بوون و شتومەکی جەنگی‌یان بۆ هێزی [سەردەشت] هێنابوو ـ کوردەکان بەدیل گرتنیان و هێنایانن بۆ [سابلاخ]. ئیتر لەسەر ئەم کردەوانە بەینی حوکوومەتی ئێران و حوکوومەتی کوردستان تێکچووەوە!.

* * *

ئیش و کار هەتا ئەهات بەلای ئێرانیەکانا ڕووەو خراپتر ئەڕۆیشت. لەولاوە [ئازربایجان] بەو جۆرە دەستی دابوویە و لەم لاشەوە حوکوومەتی [قازی] هەرناوچەی

حوکمی خۆی بلاوتر ئەکردەوە. «حکیم الملک»یش لە تاران پەیتا پەیتا بە فەرمان و بەرادیۆ، رووی ئەکردە هێزەکانی خۆی کە لەولاوە بگەڕێنەوە بۆ «هەوشار» و لەم لاوە بۆ [سەقز]. هەتا ئەو ئەم جۆرە فەرمانانەی بلاو ئەکردەوە هێزی ئازەری و کوردی زیاتر تەنگیان بە نەیروی [ئێران]ی هەڵئەچنی!.

لە ئاخرا چارنەما «حکیم الملک» لەوەزارەت لاچوو و «أحمد قوام السلطنه» وەزارەتی دروست کرد و دەستی کرد بە ئیش کردن. لە پێش هەموو شتێکا رەئیسی ئەرکانی نەیروی ئێرانی لابرد. قاپی سەربەستی دیموکراتی خستە سەرگازی پشت. ئەو حزبانە کە داخرابوون اجازەی بە هەموویان دایەوەو [ئەحزاب] کەوتنەوە ئیش لە گەورەکانی «تودە» و شیوعی ـ کە وەزارەتی پێشو حەپسی کردبوون ـ هەموویانی بەرەلا کرد. «ضیاءالدینی طباطبائی» و هاوڕێکانی ـ کە ئەمانە سەر بە ئنیگلیز بوون ـ هەمووی گرتن و لە بەندیخانەی توند کردن!.

لەپاش ئەوە کە ئەمانەی کرد ئەمجا داوای لە پیشەوەری کرد کە هەندێ کەس لەلایەن [ئازربایجان] و کوردستانەوە بچن بۆ [تاران] بۆ قسە کردن. دەستەی ئازەری لە ژێر سەرۆکی پیشەوەری و نێراوی حوکوومەتی قازی ـ ش «محمد حسین‌خانی سیفی قازی» بوو، لە [١٠ی نیسانی ١٩٤٦]دا چوون بۆ [تاران]، هەزار و یەک قسە لەو کۆبوونەوەیەدا کراو حوکوومەتی «قوام» بناغەی گەلێ وەعدی داڕشت و بە ئیمڕو سبەی ئیش دواڵەخراو وەعدەکانیش هیچی نەئەهاتنە ئەنجام!. [موزاهەرە] و هەمهەمە بۆ گەڕانەوەی لێژنە لە [تاران]ە لە [ئازربایجان] و [سابلاخ] دەستپێ کرا. لێژنە گەڕانەوەو پەیمانەکان هیچیان بەجێ نەهێنران!.

بەندێکی هەرەزلی ئەو پەیمانە کە لەبەینی قوام و لێژنەدا قسەی لێوە کرا ئەوەبوو کە [قوام] وتی:

«دانانی فەرماندەی لەشکر و پۆلیس لە ولاتی [ئازربایجان]دا بەدەست ئەنجومەنی

ئەیالەتی ئازربایجان بێت، ئەو ئەنجومەنەکێ دانا حوکوومەتی ئێران بڕیاری لەسەر بدا.ا».

کەچی کوتووپڕ لەسەرەتای نیسانا [قوام] قسەکەی هەڵگێڕایەوەو بەم جۆرەی لێ کرد:

«دانانی فەرماندەی نەیروو پۆلیس لە ئازربایجانا لە دەست حوکوومەتی ئێرانایە و ئەو ئەیێ دایبنێ، بەڵام لەبەر ئەوە لێژنە واتێ نەگەیشتووە و بە بارێکیترا بۆی چووە، وا ئەو پەیمانە سەری نەگرت و هەڵوەشێنرایەوەا.».

ئەم تەسریحە ناهەموارە لەم وەختەداکە [قوام] دەری بڕی دەنگێکی زۆر ناشیرینی لە [ئازربایجان] و کوردستانا دایەوە، بەتایبەتی لە ولاتی کوردەواریدا هەر زۆر پێچەوانەی ئەو مەرامەبوو کە ئەویسترا. لەبەر ئەمە «پێشەوا» دەستی کرد بە خۆکۆکردنەوەو گەورەکانی ولاتی حوکوومەتی کوردستانی کۆکردەوەو کەوتنە قسەی ئەوەکە پەیمانێکی دوو سووچی لەگەڵ [ئازربایجان]دا ببەستن.

لە [٢٣ی نیسانی ١٩٤٦]دا لە کۆشکی مەجلسی میللی ئازربایجان، سەرانی - حوکوومەتی ئازربایجان و کوردستان - کۆبوونەوەو بە ناوی دوو کێشوەری سەربەخۆوە پەیمانێکی جەنگی و ئابووری - یان پێکەوە بەست.

ئەندامانی دەستەی حوکوومەتی کوردستان بۆ ئەو پەیمانە ئەمانە بوون: -

(١) پێشەوا سەرۆکی حوکوومەتی کوردستان [قازی محمد].

(٢) ئەندامی کۆمیتەی دیموکراتی کوردستان [سید عبداللەی گەیلانی].

(٣) ئەندامی دیموکراتی کوردستان [عەمەرخانی شەریفی] سەرۆکی عیلی شکاک. (٤) ئەندامی حزبی دیموکرات رەشیدبەگی جیهانگیری سەرۆکی عیلی هەرکی. (٥) ئەندامی حزبی دیموکرات. زیروبەگی بەهادوری. (٦) نمایندەی ولاتی [شنۆ] قازی محمدی خدری. (٧) وەزیری جەنگی حوکوومەتی کوردستان [محمد حسین‌خانی سەیفی قازی].

ئەندامەکانی حوکوومەتی میللی ئازربایجانیش ئەمانەبوون:

(١) سەرۆکی میللی مەجلسی ئازربایجان «حاجی میرزا عەلی شەبوسنەری».

(٢) سەرۆکی وەزارەتی میللی ئازربایجان «جعفر پیشەوەری».

(٣) معاونی دەستەی مەرکەزی «حزبی دیموکراتی ئازربایجان» [سادق پادگان].

(٤) وەزیری ناوخۆی حوکوومەتی ئازربایجان [سلام اللەی جاوید].

(٥) وەزیری فەرهەنگی حوکوومەتی ئازربایجان «پیریا».

بەندەکانیش کە لەسەریان رێکەوتن بەم جۆرە بوون: ـ

[(١) لەو شوێنانەکە پێویستە، هەر دو حوکوومەتی ئازەری و کوردی ئەتوانن سەفیر و کونسوول لەولاتی یەکا دابنین.

(٢) لەولاتی ئازربایجان، واتە لەو شوێنانەداکە زۆرتر دانیشتوەکانی کوردن، کاروفرمانی حوکوومەت لە دەست کوردەکانا بێت. هەروەها لە ولاتی حوکوومەتی کوردستانیشا ئەو شوێنانەی کە زۆرتر دانیشتوەکانی ئازەرین، کاروفرمانی حوکوومەت بەدەست ئازەریەکانەوە بێت.

(٣) بۆ جێبەجێ کردنی کاروباری ئابووری هەر دوولا، کۆمەڵێک لە پیاوانی هەر دوو کیشوەر دائەنرێن، ئەو شتانەی کە لەو کۆمەڵە دایئەنێن سەرۆکی هەر دوو حوکوومەت بڕیاری لەسەر ئەداو ئەو وەختە ئەکەوێتە ئیشەوە.

(٤) لەکاتی پێویستیدا هەر دوو حوکوومەتەی ئازربایجان و کوردستان قۆڵ ئەکەن بە قۆڵی یەکاو یەکیەتی جەنگی و سەربازی پێک دێنن و ئەوی پێویست بێ بۆکۆمەک کردنی یەک بەجێ دێنن.

(٥) ئەگەر وەختێک پێویست بوو بەوەکە قسەوباس و خواسێک لەگەڵ حوکوومەتی [تاران]دا بکرێ، ئەبێ هەر دوو حوکوومەتەی کوردستان و ئازربایجان پێکەوە بڕیار بدەن، ئەو وەختە بچنە ناو قسەکەوە.

(٦) ئەو كوردانەی كە كەوتوونەتە ولاَتى ئازربايجانەوە لەبێ حوكومەتى ميللى ئازربايجان كۆشش بكا بۆ پێشكەوتنى زمان و فەرهەنگى ميللى ـ يان. هەروەها حوكومەتى كوردستانيش ئەو كۆششە بكا بۆ ئەو ئازربايجانيانە كە كەوتوونەتە خاكيەوە.

(٧) لەگەر هاتو يەكێك وە يا هەندێك كەوتنە سەر ئەوە كە خەريك بن بۆ تێكدان و لە ناوبردنى دۆستايەتى و يەك نەگرتن و لێك جياكردنەوەی ئەم دوو ميللەتە، ئەمانە بەهەر دووكيانەوە كۆشش بكەن بۆ لەناو بردنى ئەو دەستەيە و بۆ تۆڵەدانەوەی ئەو كەسە كە لە كەوێتە سەر ئەم خەياڵە!.]

كە ئەم پەيمانە بەم جۆرە بەسترا لە ئێستگەی تەورێزا بلاَوكرايەوە و پاشان بەندەكان بەشێوەی ئازەری و كوردی كران بە «بلاَوكراوە» و لەولاَتەكانى ئازربايجان و سابلاَخا بلاَوكرانەوە، بە تايبەتى لە پاش بەستنى ئەم پەيمانە حوكومەتى [قازى] بە تەواوى كەوتە ئيش كردن لە ولاَتەكانى كوردەوارىدا. ئەو هێزانەی كە هەيبوو لە دەورووبەرى «بانە» و «سەردەشت»دا ئەوەندەی‌تر بەهێزی كرد، لە ولاَتى «سەقز» و «سەراو»دا ـ كە مەركەزى قيادەی كوردى بوو ـ بنكەی تەواوى داكوتا. بەگزادەكانى [سوێسنايەتى] و [گەوركى] لە دەورووبەرى سەردەشت لەگەڵ بەرەی پشدەريەكانى عێراق ئاشنايەتى خۆيان لەگەڵ سابلاَخا تازە كردەوە، لە دەورووبەرى «سەقز»يش لەلايەكەوە «حەمەرشيدخان» و لەلايەكەوە «فيض‌الله بەگى»يەكان لەوناوەيان قايم كرد. بەرزانيەكان لەناو ئەو هەموو خاكانەدا رايەڵێك بوون لە بەينى [سابلاَخ] و لەو شوێنانەدا بۆ رێ‌پيشاندان و بۆ قايم كردنەوەی سنوور و جەنگەكانى ئەو ناوچانە!.

* * *

كارەساتى حوكومەتى «قازى محمد» لەگەڵ حوكومەتى پيشەوەرى ـ دا، دوو زنجيرە زنجيرن و لەگەڵى لاوە پێكەوە بەستراون، لەبەر ئەوە پێويستە لە هەندێ شوێنا

چاوێک بەو هاتوچووانەدا بگێڕین کە [تەورێز] لەگەڵ «تاران»دا ئەیانکرد.

لەوەبوو لە [١٠ی نیسانی ١٩٤٦]دا دەستەیەک بە سەرۆکی «جعفر پیشەوەری» بۆ قسەکردن لەکاروباری [ئازربایجان] و لەگەڵ ئەویشا کوردستان، چوون بۆ [تاران]. ئەوشتانەکە ئەمان لە حوکوومەتی تاران بۆ بنج بەست کردنی حوکوومەتی ئازەری و کوردی داوایان ئەکرد (١٤) بەند بوون. پێویست بە باسکردنی بەندەکان ناکا، چونکە هەر جۆرێک بوون حوکوومەتی تاران بڕیاری لەسەر نەدان!. لە ئاخرا لە [١٣ی مارسی ١٩٤٦]دا دەستەی نێراو بەبێ ئەوە بگەن بە شوێنێک گەڕانەوە بۆ «تەورێز». دیارە ئەم چوونەیان لە پاش ئەو پەیمانەبوو کە لەگەڵ حوکوومەتی قازی محمد ـ دا بەستبوویان. هەر ئەو پەیمانە ـ ش بووکە ئیشێکی وای کرد حوکومەتی تاران بکەوێتە تەلاشی ئەوەکە لەگەڵ هەر دوولایانا رێ کەوێ، لەگەڵ ئەوەش هەر، رێ نەکەوتن!.

کە ئەمان گەڕانەوە بۆ [تەورێز] ئیتر دەستیان دا بە، بە ئەنجام گەیاندنی ئەو بەندانەوەکە لەگەڵ حوکوومەتی «قازی»دا دایاننابوون. حوکوومەتی [تاران]کە سەیری کرد ئەمانە بە تەواوی دەستیان داوەتێ لەوانەیە ئەگەر بەم جۆرە بڕوا ئیش وکار بەلای تارانا هەتا دێت بێهێزتر ئەبێ!. پەشیمان بووەوە لەوەکە وەختی خۆی لەگەڵ نێراوەکانی تەورێزا رێنەکەوتووە. ئەمجا بە ناچاری، ئەو، دەستەیەکی لە ژێر سەرۆکی «مظفر فەیروز»دا رێک خست و لە [١١ی حوزەیرانی ١٩٤٦]دا ناردنی بۆ [تەورێز] بۆ ئەوە سەرلەنوێ بکەونەوە گوفتوگۆکردن لە چۆنیەتی بەینی تاران ـ تەورێز ـ سابلاغ ـ ەوە.

ئەم دەستەی تارانە لە رۆژی دواییدا لەگەڵ سەرانی حوکوومەتی «ئازربایجان» و «سابلاغ»دا قومێتەیەکیان چنی و کەوتنە قسەکردن. لە «١٤» بەندەکەی پێشوو ـ کە وەختی خۆی دەستەکەی [تەورێز] بۆی چووبوونە تاران ـ (٧) بەندی تێدا هەبووکە زۆرتر رازی نەبوونی تاران لەو (٧) بەندەدا بوو، ئەمجارە «مظفر فەیروز» لەلایەن حوکوومەتی تارانەوە لەو بەندانەی توزێ شل کردەوەو لە عەینی وەختا تەورێز و

سابلاخیش دیسان تۆزی شلیان كردەوە و لە ئەنجاما بەیەك گەیشتن.

[مظفر فەیروز] ئەم بەیەك گەیشتنەی بەسەركەوتنێكی زۆر زل زانی و هەر لە رادیۆی تەورێزا بەندەكان و ڕێ كەوتنەكەی بلاّو كردەوە، ئەمجا لەگەڵ پێشەوەری ـ دا ئیمزای بەندەكانیان كرد و بەسەركەوتووی گەڕایەوە بۆ «تاران».

ئەبێ ئەوەش بزانین كە هەندێ لەو كەسانەكە لەگەڵ «مظفر فەیروز»دا بۆ ئەم قسەكردنە چووبوون بۆ [تەورێز] لە ئەفسەرانی لەشكری [ئێران] بوون. هەندێك لە بەندەكان ئاشنایەتیان بە كاروباری ئەرتەشی ئێرانەوە هەبوو، ئەم ئەفسەرانە بۆ ئیمزا كردنی، خۆیان ئەگرت. لەبەر ئەمە دیسان ئەوان وتیان بۆ ئەم بەندانە پێویستە دەستەیەكی تر لە ئازربایجانەوە بچنەوە بۆ [تاران] قسە لەگەڵ ئەرتەشی تارانا بكەن. لەبەر ئەمە ئەوان ئیمزای بەندەكانیان لەلایەن ئەرتەشەوە نەكرد و هەروا بە بێ ئەوە بگەن بە بناوانێ، گەڕانەوە بۆ «تاران»ا.

ئەمجا بۆ جاری دووهەم دەستەیەكی تر لە ژێر سەرۆكی «شەبوستەری» سەرۆكی مجلسی میللی «ئازربایجان»دا لە [٢٠ی ئاغستوزی ١٩٤٦]دا چوونەوە بۆ «تاران» بۆ قسەكردن لەكەینوبەینی ئەو بەندانەكە وەختی خۆی هەزار و یەك قسەی لەسەر كراوە.
نمایندەكانی ئازەری چەند بەندێك هەبوو ئەمانەیان زۆر مەبەست بوو، وەكوو ئەوە:

(١ـ ئەو ئەفسەرانەكە لە لەشكری «ئێران» هەلاّتوون و چوونەتە لەشكری ئازربایجانەوە، ئەمانە بگەڕێنەوە بۆ لەشكری «ئێران» بە زیاد لە پایەكەی خۆیان.

٢ـ ئەو ئەفسەرانەكە لە لەشكری دیموكراتدا هەن، [ئێران] هەموویان بە ئەفسەری تەواو بناسێ.

٣ـ حوكوومەتی «ئێران» لە سالاّ ملیونونیوێك تمەن بخاتە ناو میزانیەوە بۆ ژیانی لەشكری «ئازربایجان».

٤ـ فەرماندەی لەشكر و ئامر فەوجەكان بۆ [ئازربایجان] ئەبێ بە قسەی «ئەنجومەنی

ئەیالەتی ئازربایجان» بمێننەوە.

٦ـ ئەگەر ئاژاوە و هەرایەک بوو بەریشی ئێرانەوە، هێزی [ئازربایجان] لە پاش ئەوە کە «ئەنجومەنی ئەیالەتی» بڕیاری لەسەردا ئەتوانێ بچێ بۆ [ئێران] جەنگ بکا.

٧ـ ئەفسەرەکانی [ئازربایجان] نەچن بۆ شوێنێکی تر، هەروەها ئەفسەری شوێنێکی تریش نەیەت بۆ [ئازربایجان] مەگەر بە قسەی «ئەنجومەنی ئەیالەتی» نەبێ.)

کێشەکەیان زۆرتر لەسەر ئەم شتانەبوو، ماوەیەکی زۆر مانەوە، تا قوام رازی ئەبوو، ئەرتەش رازی نەئەبوو، تا ئەمانە رازی ئەبوون «شا» رازی نەئەبوو!. بەکورتی هەر دەستی دەستی‌یان پێ‌ئەکرا. ئەمانە ماوەیەکی زۆر لە «تاران» مانەوە، لەملاوە لە «تەورێز» و «سابلاخ» سەیریان کرد «لیژنە» نەگەیشتۆتە ئەنجامێک و شوێنێکیشی دیار نیەکە بێتەوە، دەستکرا بە [موزاهرە]کردن بۆ هاتنەوەیان و لەسەر یەک، لەسەر یەک داوایان ئەکرد کە بگەڕێنەوە، لە ئاخرا لیژنە لە پاش مانەوەی نزیکەی دوو مانگ و بوگەڕانەوە بەبێ ئەوەشتێک لەگەڵ خۆیان بێننەوە!.

هەروەها لە ئەموزی (١٩٤٦)دا حوکومەتی ئێران بە جۆرێکی رەسمی «قازی محمد»یشی بانگ‌کرد بۆ [تاران] دیسان ئەمیش هەر بۆ قسەکردن لەکاروباری کوردەواریەوە، پێشوازیەکی باشیان‌کرد. لەپاش قسەکردنێکی زۆر و رێ‌نەکەوتن، [قوام السلطنە] لە دەرگایەکی‌ترەوە سەری دەرهێنا، وتی:

«ئەگەر بێت و قازی و حوکومەتی کوردستان واز لە دۆستایەتی و هاریکاری ئازربایجان بێنێ، حوکومەتی ئێران هەچ ناوچەیەکی کوردەواری لە ئێرانا هەبەوازی لێ دێنێ بۆ ئەوە هەمووی بکەوێتە سەر حوکومەتی کوردستانی قازی محمدا...».

[قازی] ئاشنا نەبوو بەم قسەلووسانە و حوکومەتی ئێران وەلامێکی لێ وەرنەگرتەوە. کە، لەم دەرگاشەوە هیچ نەکرا بە هۆی «عبداللەی ئیلخانی‌زادە»وە کەوتنە ژێرپێ «قازی محمد» کە بچێت چاوی بە «شا» بکەوێ، شا، رازی ئەکاو ئەشینێرێ بۆ «ئەمەریکا» بۆ

سەیران کردن!..

دیارە لەم رووەشەوە هەر هیچ نەکراو پاش ئەوە «قازی» گەڕایەوە بۆ «سابلاخ»!.

* * *

لەو رۆژانەدا کە جەنگی گەورەی دووەم کاروباری هەموو ولاتێکی تێکدابوو، جیایەک نەبوو لە بەینی ئەو شوێنانەدا کە تێکلاوی شەڕ بووبوون لەگەڵ ئەو جێگایانەدا کە تێکلاو نەبووبوون!.

ولاتی «ئێران» یەکێک بوو لەو شوێنانەی کە گۆیا تێکلاو نەبووبوو بەلام لە مارسی (۱۹۴۱)دا کە سوێندخوارەکان چوونە ناویەوە کاروباری گەلێ لەو ولاتانە خراپتربوو کە ئالابوون بە جەنگەوە!. بڕیاری سوێندخوارەکانیش لەگەڵیا ئەوەبوو کە هەر لەگەڵ شەڕ دوایی هات ئەوان لەشکری خۆیان ئیتر لەو ولاتە بکێشنەوە!.

لە [۲٦ی نیسانی ۱۹۴۵]دا شەڕ دوایی هات، بە پێ ئەو پەیمانانە ئیتر ئەمان ئەبێ دەرچن، دەرچوونیش زۆر ستەمە چونکە ئەمان هەموو رۆژئاوای ئێرانیان کردووە بە ولاتی خۆیان، واتە لە نیوەی شیمالیەوە تا نیوەی جنوبی. ئینگلیز لە «عەبادان»ەوە ئەسوورێتەوە تێدایا تا ئەگاتە «سنە». رووس ـ یش لە «تەوریز»ەوە تا ئەگاتە «سەقز»!.

ئەمە و بێجگە لەمەش لە ژێرەوە ئینگلیز ئەڵێ: رووس دەرچێ تا منیش دەرچم. رووس ـ یش عەینی قسە ئەڵێ ئینگلیز دەرچێ تا منیش دەرچم!. بەڵێ بە ئاشکرا ئەمە ناڵێن چونکە پەیمانەکە ئەمەی تێدا نیە، واتە ئەم بڕوبیانووە، بەلام لەبەر ئەوەکە لەم دووە، لەدلا دڵیان لە عاستی یەک پاک نیە، ئەم بڕو بیانوانە دێننە ناوەوە. دیسان لەو شوێنانە کە ئەمان هاتوچۆی تێدا ئەکەن هەمووی شوێنی نەوتە، نەوتیش بۆ ئەورۆژە لە هەموو سەرمایەیەک بەنرخترە. .

ئینگلیز هەر لە زۆر لەمێژە دەستی لە نەوتی «عەبادان» گیربووەو لەگەڵ ئێرانا هاوبەشەتیایا و ئەتوانێ بە ناوی هەڵسووڕاندنی بەشە نەوتی خۆیەوە پێ دابگرێ!. بەلام

رووس هیچی بەدەستەوە نیەو ترسێکی گەورەش رووی تێ کردووە؛ رووس نەوتی هەیەو لەقەوقاز «باکۆ»دایە، باکۆ ـ یش کەوتۆتە خاکی خۆیەوە، ئەوەندە هەیە بێجگە لەوەکە بیرەنەوتەکانی قەوقاز زۆرتریان بە هۆی شەڕەوە پەکیان کەوتووە، رەگ و دەماری ئەو نەوتەی کەوتۆتە ولاتی [ئازربایجان] و کوردەواری‌یەوە. ئەگەر رۆژێک لەرۆژان لە ولاتی [ئازربایجان] بیرێک لێ بدرێ مەعنای وایە نەوتەکەی «باکۆ»ی ئەو هەمووی وشک ئەکا!..

هەر ئەم ترسەیەکە لەسەدەی نوزدەهەمەوە واللەدڵی رووساو لەو وەختە بەدواوە هەموو دەمێک لەکۆششی ئەوەدابووەکە بەڵکوو ئیشێکی وابکا ئەو ولاتی «ئازربایجان» و کوردەواریەی بکەوێتە ژێر دەست و لەو ترسە رزگاری بێ!.

لە دەورەی شایەکانی قاجارا هەر هەراو هوریایەک کە لەبەینی ئێران و رووسابووە هەر لەسەرئەوەبووە، هەر ئەو ترسەش بوو کە شایەکانی قاجاری والیٚ کردبوو هەموو وەخت «ولیعهد» لە تەورێز دانیشێ!. لەشەڕی گەورەی یەکەما ـ رووسی قەیسەری ـ سەری تیاچوو هیچ نەکرا. لەشەڕی گەورەی دووهەما سەرەتا ئینگلیز و رووس گیریان خواردبوو بە دەست جەنگی [هیتلەر]ەوە. کە ئەو جەنگەش دوایی هات هەرچەندە لە (۱۹۴۱)دا لە دەوری [رەزاشـا]دا ئەگەر «ئینگلیز» لێ تێکنەدایە زۆری نەمابوو ئیمتیازەکەی دەستکەوێ، کەچی سەرباری ئەمە ئاو و هەوا لە دەورەکان پێشوو گەلێ خراپتربوو، بۆ ئەوەکە رووس نەوتی «ئازربایجان»ی دەست نەکەوێ وە بەڵکوو هەر لە دەستی دەرچێ!. چونکە لەم‌لاوە ئینگلیز بە جۆرێکی ئاشکراو راستەو راست دەستی لە ئێرانا هەبوو، ئەیتوانی پێ‌خۆی لەگەڵ ئێرانا نەبڕێ، ئەیتوانی رۆژێ لە رۆژان بە ناوی دۆستایەتیەوە لەگەڵ «ئێران» رێ‌کەوێ و هەڵیخەڵەتێنێ بۆ ئەوە دەست بکا بە بەرهەم هێنانی نەوتی «ئازربایجان»!. کە ئەم نەوتە پێک هات رووس لە خاکەکەی خۆیشیا تنۆکێ نەوتی بۆ نامێنێتەوە و ناشتوانێ هیچ قسەبکا، چونکە ئێران ئەڵێ: «کەری خۆمەو گوێ ناڵ

ئەکەم!». واتە نەوتی خۆمەو لە خاکی خۆمایەو چی لێ ئەکەم لێ ئەکەم!.

جا ئەم ترسە، «رووس»ی وا لێ کردبوو کە بەهەر جۆربووە ئیشێکی وا پێک بێنێ، بەڵکوو بەلانی کەمەوە ولاّتی «ئازربایجان» لە ژێر چاوێری ئەواێت و تۆزێ لەو ترسە رزگاری ببێ!.

هەڵگیرسانی ئەم شەڕی گەورەی دووهەمە زۆر لە باربوو بۆ ئەوە، کە حوکوومەتە گەورەکان، واتە شەڕ هەڵگیرسێنەرەکان لەبەر بەرێوە چوونی کاروباری خۆیان شەپووری بگرن بە دەمەوە و بە دنیادا بلاّوی بکەنەوە بڵێن: قەومە کەمەکان، وە یا قەومە ئازادی لێ زەوت کراوەکان ئەبێ ئازادی و سەربەخۆیی خۆیانیان بدرێتێ!.

ئەم قسەیە دارێکی چاک بوو بۆ ئەو رۆژە کە رووس بیگرێ بە دەستەوە و بڵێ «ئازربایجان» و کوردستانیش ئەبێ سەربەخۆی خۆیانیان دەستکەوێ. بێ گومان ئەگەر ئەمان لە رێگەی ئەوەوە بگەن بەو سەربەخۆییە هیچ شک لەوەدانیە کە نەوتی ئەو ولاّتە ترس لێ نیشتوەکانی دەست ئەکەوێ و ئیتر هیچ شتێک نامێنێتەوە کە ببێ بە کۆسپ لە رێگەیا!.

بۆ گەیشتن بەم ئامانجەش ئەبێ کۆشش بکرێ، کۆششەکەش ئەوەیە کە لەناو دانیشتوەکانی ئەو ولاّتانەدا بلاّو بکرێتەوە کە بڵێن «ئێمە سەربەخۆیمان ئەوێ». بۆ ئەمەش ئەبێ پیاویان لەو ولاّتانەدا بگەڕێ و پیاوی ئەمانیش بچنە ولاّتی لەوانەوە!.

لەو ناوەدا و لەو دەورەدا «کلینسکی» و «لەسمبرنوف» و «ئەسداف» یا خۆیان وەیا پیاوەکانیان ئەگەڕان و خۆیان لەخەڵک هەڵئەسوو، لەم لاشەوە هەرجارە پیاوێ وەکوو «قازی محمد» و «پیشەوەری» و «شەبوستەری» بانگ ئەکران بۆ ولاّتی «رووسیا» و «قەوقاز» هەر بۆ چاو پێ کەوتن و دەم بەیەک گەیشتن!.

ئەم هۆیانە هەموو یەکیان گرتبوو بۆ ئەوە لەو ولاّتانەدا دەنگێک بەرز ببێتەوە و ئەوی پێ بکرێ کەڵکێک لەو رۆژە وەربگرێ. کزی و بێ تینی حوکوومەتی ئێرانیش زیاتر

زەویەکەی ئاوئەدا. وەزارەتەکانی «صدر» و «حکیم الملک» هیچیان بەکەڵکی ئەوە نەئەهاتن کە بتوانن بە تەواوی کاروباری بگرنە دەست. ئەوەبوو کونوو پڕ لەم وەختە ناسکەدا [قوام‌السلطنە] هاتە مەیدانەوە و وەزارەتی ئێرانی دروست کرد. دەزگایەکی سەربەستی خستە سەرگازی پشت، ئیجازەی دایەوە بەحزبە داخراوەکان، سێ ئەندامی لە حزبی «تودە» خستە ناو وەزارەتەکەیەوە، ئینگلیز خواکانی گرت و خستنیە بەندیخانەوە!.

کە ئەمانەی کرد ئەمجا حزبێکی بەناوی [حزبی دیموکراتی ئێران]ەوە دروست کرد. دانانی ئەم حزبەی بناغەبوو بۆ پشت شکاندنی [حزبی دیموکراتی ئازربایجان] و [حزبی دیموکراتی کوردستان!]. چونکە بەرە بەرە لە پیاوانی ئەو دوو حزبەی رائەکێشا و ئەیخستنە ناو حزبەکەی خۆیەوە، زۆرتر کۆششی ئەوەی ئەکرد، کە سەرۆک عەشرەتەکانی ئەو وڵاتانە بخاتە ناو جغزەکەی خۆیەوە.

هەروەها لە رۆژی [۱۷ی شوباتی ۱۹۴٦]دا وەزارەتەکەی خۆی خستە پێش چاوی پارلەمان و باوەڕی لێیان وەرگرت. رۆژی دوایی، واتە رۆژی (۱۸)ی شوبات باڵی گرتەوە «مۆسکۆ» بگرە و هاتم! لەوێ تا [۷ی مارتی ۱۹۴٦] مایەوە، چاوی بە «ستالین، مولوتوف و سادچیکوف» کەوت و پاش ئەو ماوەیە گەڕایەوە بۆ «تاران»!.

* * *

ئەم چوونەی «قوام‌السلطنە» بۆ «مۆسکۆ» لە باری پیلان و سیاسەتەوە ناوچەیەکی زۆر زلی هەبوو؛ ئەوەبوو لەو وەختەدا رووسەکان بۆ دەست‌خستنی نەوتی «ئازربایجان» زۆر لە پەرۆشابوون، ئەو هەموو لاپەڕە سیاسیانە کە لەو وڵاتەدا هەڵئەدرایەوە هەمووی هەر لە بۆ ئەو نەوتەبوو.

کە «قوام» رۆیشت و چاوی بە کاربەدەستانی رووس کەوت پێوتن «ئاو وهەوای ئێرانی ئیمرۆژ ئەوە هەڵناگرێ کە بەو جۆرە پارچە پارچە بێتەوە. ئەو نەوتەی کە کەوتۆتە شیمالی ئێرانەوە و ئەو سەری بەستراوە بە «باکۆ» و «قەوقاز»ەوە و ئەم سەری تا سەر

رووباری چەغەتوو ـ میاندوواو دێت. من بەو ناوەوە کە سەرۆکی حوکوومەتی خاوەن نەوتم، ئەتوالم ئیمتیازی ئەو نەوتە بدەم بە رووس، ئیتر ئاو بکریێ بە ئاگرا!».

ئەم قسانەی «قوام» فێنکیە کی‌دا بە دڵی کاربەدەستانی رووس و لەسەر ئـەم بـناغەیە چوونە سەر مێزی قسەکردن و پەیمان دانان بۆ ئەم باسە.

ئەو پەیمانانە کە لەم رووەوە لەلایەن قوامەوە بۆ ئەم باسە دانرا ئەمانە بوون:

(١ـ ئەم لە پێشا بەو ناوەوە کە سەرۆکی حوکوومەتی ئیمزای ـ دانی ئەم ئـیمتیازی نەوتە بە رووس ـ بکات.

٢ـ لەم تأریخەوە تا ماوەی (٧) مانگ ئەو پارلەمانەی کە ئێستە لە ئێرانا هەیە بیخات و پارلەمانێکی‌تر دروست بکاتەوە بۆ ئەوە ئەو پارلەمانی تازەیە بریار لەسەر دانـی ئـەم ئیمتیازە بدات، بـۆیەش ئـەم پـارلەمانە بـخات، چـونکە ئـەمەی ئـێستە بـە جـۆرێکی سەربەستانە نەهاتوونەتە ناوەوە! ئەبێ بۆ ئەم مەسەلەیە «پارلەمان»ێکی وابێت کە هەموو ئەندامەکانی بە ئەوپەری سەربەستی میللەتەوە هەڵبژێرێن.

٣ـ لە ئێستە بەدواوە رووس لەشکری خۆی لەناوچەی نفووزی ئێران ـ بـە تـایبەتی ئازربایجان و کوردستان ـ بکشێنێتەوە بۆ ئەوەلەکاتی هەڵبژاردنی نائبەکـانی پـارلەمانی تازەی ئێرانا هیچ دەنگێکی بێگانە لەو ناوانەدا نەمێنێ، ئەمەش بۆ ئەوە نەوەک خەڵکی دەست بکەن بە قسەکردن بڵێن هەڵبژاردن سەربەست نـەبووەو لەمـەوە قسـەی‌تری لێ بێتەوە!).

ئەو مەرجانەش کە کاربەدەستانی «رووس» لەم رووەوە دایاننا ئەمانە بوون:

(١ـ بە هەموو مەعنایەک ئەبێ هەڵبژاردن سـەربەست بـێ لە هـەموو نـاوچەکـانی «ئێران»دا و نابێ دەمی بێگانە لە هیچ لایەک لەم رووەوە ورتەی لێوە بێت.

٢ـ مەسەلەی «ئازربایجان» و دەوروبەری ئەبێ بە هێمنی ببڕێتەوە.)

هەر دوولا لەسەر ئەم مەرجانە رازی بوون و ئیمزایان کرد و [قوام] بە خـۆی و بـە

پەیماننامەیەوە گەڕایەوە بۆ «تاران» وکەوتە کۆڕی ئیش کردنەوە، لە هەموو زیاتر ئەوەی بلاو کردەوە کە ئەبێ سەر لەنوێ هەڵبژاردنێکی سەربەست لە ولاتا دەست پێ بکرێ بۆ ئەوە ئازربایجان و کوردستان [نائب]ی خۆیان بە جۆرێکی ئازادانە بنێرن بۆ [پارلەمان] و ئەو وەختە ئەوان چە بڕیارێکیان‌دا لە بارەی پاشەڕۆژی ولاتەکەیانەوە حوکوومەتی «ئێران» لەبەر رووناکی ئەو باوەڕەی ئەوانا ئەچێ بەڕێوە!..

* * *

لەبەین بەینی ئەم تەئریخانەدا ئەوەبوو کارەساتەکانی کوردەواری لە هەموو ئەو ولاتانەدا لە جووڵە جوولا بوون، هێزەکانی کورد هەر رۆژە لەلایەکەوە پێش ئەکەوتن. حوکوومەتی ئێران زۆرتر وەختی بەوەوە رائەبوارد کە ئاژاوەو شەڕی بەرێشەوە نەبێت، وا دیار بوو هەوای ئەو رۆژەی بەباش نەئەزانی بۆ خۆی!.

لەو سەردەمانەدا قسەو باسێک لەبەینی [تاران] و [تەورێز]دا هەبوو کە «زەنگان» لەسەر ئازربایجان نەمێنێ و. بەڵکوو بکەوێتە سەر ولاتێکی‌تر لە ولاتەکانی ئێران. بەرانبەر بەمە حوکوومەتی «ئێران» بە هەموو مەعنایەک «تەکاب» و «سەردەشت» چۆڵ بکاو «دیموکراتی ئازربایجان» بچنە ناویەوە. دیارە ئەو دیموکراتانەش کە لەو ناوەدابن هەر دیموکراتی کوردستانە و ئەوان ئەچن داگیری ئەکەن. لەمە وای لێ‌هاتەوە کە «تەکاب» و «سەردەشت» بەبێ هیچ قسەیەک بوو بە هی حوکوومەتی «کۆمەڵە».

تەنانەت لەسەر ئەم راو تەگبیرەش «صدری قازی» لەلایەن حوکوومەتی کوردستان و [قازی محمد]ەوە نێرا بۆ [سەقز] کە قسە لەگەڵ [هومایونی] فەرماندەی نەیروی ئێرانا بکاو ئەم باسە ببڕێننەوە. کە چوو، فەرماندە بەم باسە رازی نەبوو، «صدر» قاقەزێکی رەزامەندی [قوام السلطنه]ی ـ کە لەم رووەوە دابووی بە «دوکتۆر جاوید» لە تەورێز وە وێنەی ئەم قاقەزە کەوتبووە لای «صدر» ـ دەری هێناو پیشانی‌دا.

کاغەزەکەش ئەوەبوو کە قوام نووسیبووی بۆ دوکتۆر جاوید فەرماندەی

«ئازربایجان»:

(ئێمە رازین بە (١٥) رۆژ دوای چۆڵ کردنی زەنگان، تەکاب و سەردەشت لە نەیروی ئەرتەشی پاک بکرێتەوەو هێزی نیزامیان بین بە هێزی دیموکراتی ئازربایجان. [أحمد قوام السلطنه] ٣ی تشرینی دووهەمی ١٩٤٦).

همایونی و «عەلەوی» کە بە ناوی فەرماندەی لەشکری سێوە لەوێدا بوون داتێکیان بەم فەرمان و رێکەوتنەدا نەنا و وتیان لەلایەن ئەرتەشەوە ئێمە لەم رووەوە هیچمان وەرنەگرتووە. بەبێ ئەوە بگەن بە
ئەنجامێک «صدر» گەڕایەوە بۆ «سابلاخ»!.

* * *

«قوام» لەگەڵ رووسەکان ئەوەبوو رێکەوتبوو بڕیاری هەڵبژاردنی سەرلەنوێدرا، لەم ماوەیەدا ئەو تەکتیکانە کە ئەکرا هەموو بۆ ئەوەبوون کە، تا لەلایەکەوە حوکومەتی ئێران تۆزێ لیشی خۆی قایم ئەکاتەوە، لەلایەکی تریشەوە بەڵکوو لەم ماوەیەدا رووس لەشکری خۆی لە ئازربایجان بکشێنێتەوە.

وەخت زۆری نەمابوو بۆدوایی هاتنی ئەو ماوەیەکە قوام و [سادچیکوف] دایاننابوو بۆ دوایی هاتنی هەڵبژاردنەکە. رووس بە پەلەو بۆ ئیمتیازی نەوتەکە، ئێرانیش بە پەلەبوو بۆ دەرچوونی رووس لە خاکەکەیا!. لە ئەنجاما رووسەکان هەر ئەیانکردە سەر قوام بۆ براندنەوەی ئیش. قوام ـ یش ئاخر وەڵامی ئەوەبوو کە بە پێ پەیمانەکەمان ئەبێ ئێوە لەولات دەرچن ئەو وەختە ئێمە بکەوینە سەر هەڵبژاردن.

لێرەدا رووس چاری نەما و هیچ بیانویەکیش نیە بیگرێ بەدەستەوە بۆ دەرنەچوون، لەبەر ئەمە وردە وردە لە ئەیلوولی (١٩٤٦)دا دەستی کرد بە گەڕانەوە بۆ وڵاتی خۆی و ئازربایجانی چۆڵ کرد لەسەر ئەو نیازەکە قوام پارڵەمانێکی تازە لە ئێرانا دروست بکاو «پارڵەمان» ئیمتیازی نەوت بدا بە رووس!.

که رووسه‌کان ده‌رچوون قوام مه‌یدانی بۆ چۆڵ بوو بۆ ئه‌و هه‌ڵبژاردنه، که خۆی ئه‌یه‌وێ. ورده ورده له شوێنه‌کانی‌تری ئێرانا ده‌ستی پێ کرد و پاشان هاته‌سه‌ر ـ ئازربایجان و کوردستانی ئازربایجان ـ به پێ هه‌ندێ له به‌نده‌کانی پێشوو ـ که له‌سه‌ری رێ‌که‌وتبوون ـ ولاّته‌کانی ئازربایجان و کوردستان خۆیان به هه‌موو سه‌ربه‌ستیه‌که‌وه ئه‌توانن نالب بۆ خۆیان دابنێن.

له‌م کاته‌داکوتووپڕ «پیشه‌وه‌ری» برووسکه‌یه‌کی له «قوام»ه‌وه وه‌رگرت: «که هێزێکی عه‌سکه‌ری ئه‌ی‌نێت بۆ ئازربایجان بۆ ئه‌وه چاوێری هه‌ڵبژاردن بکا، ئه‌مه‌ش بۆ ئه‌وه نه‌وه‌ک گه‌مه‌و گاڵته‌ی تێدا بکرێ!».

ئه‌م خه‌به‌ره کارێکی پێچه‌وانه‌و سه‌یری کرده سه‌ر دڵی «پیشه‌وه‌ری»!. به ناچاری پیشه‌وه‌ری ـ یش وه‌ڵامی بۆ نارده‌وه که:

«به پێ هه‌ندێ له به‌نده‌کانی په‌یمانی پێشوو ـ که له سه‌ری رێ‌که‌وتبووین ـ له‌شکری «ئازربایجان» له‌شکری ئێرانه. که ئه‌م په‌یمانه هه‌یه و له‌شکری‌ئازربایجانیش ئێسته هه‌یه، که‌واته پێویست به هاتنی له‌شکری «ئێران» ناکا. له‌شکری [ئازربایجان] خۆی ئه‌توانێ به بێ‌لایه‌نگری چاوێری هه‌ڵبژاردنی خۆی بکا»

[قوام] له‌و وه‌خته‌دا که له‌و برووسکه‌یه‌دابوو به «پیشه‌وه‌ری» عه‌ینی ئه‌وه‌شی له لایه‌ن کوردستانه‌وه دابوو به قازی محمد. قازی ـ ش وه‌کوو وه‌ڵامه‌که‌ی پیشه‌وه‌ری وه‌ڵامێکی وای دایه‌وه به [قوام] که ولاّتی کورده‌واری خۆی له‌شکری خۆی هه‌یه و پێویست به هاتنی له‌شکری حوکوومه‌تی «ئێران» ناکا بۆ ئه‌م هه‌ڵبژاردنه.

دیاره که [قوام] ئه‌و برووسکانه‌ی‌دا به پیشه‌وه‌ری و قازی، مه‌عنای وایه په‌یمانی تاران ـ ته‌ورێز حوکمی نه‌ماوه و به هیچ دائه‌نرێ!. له‌به‌ر ئه‌مه دوو ده‌سته‌ی ئازه‌ری و کوردی له [۱٦ی تشرینی یه‌که‌می ۱۹۴٦]دا له «ته‌ورێز» کۆبوونه‌وه و ئه‌م بڕیارانه‌ی خواره‌وه‌یان‌دا: ـ

(١ـ دروستکردنی لەشکرێکی ئازەری ـ کوردی کە شوێنی لە «تەورێز» بێت.

٢ـ ناردنی لەشکری نیزامی ئازربایجان بۆ قۆڵی [سەقز] لە کوردستان. وە ناردنی لەشکری غەیری نیزامی کوردستان بۆ «ئازربایجان» ئەگەر پێویست بوو.

٣ـ دانانی «جەنەرال عەزیمی» ئازربایجانی بە سەرۆکی گشتیی لە قۆڵەکانی «سەقز» و «سەردەشت» لە کوردستان وە لە «هولاسۆ ـ هەوشار» لە ئازربایجان.

٤ـ دانانی «مەلا مصطفیی بەرزانی» بە سەرۆکی گشتیی کوردی و ئازەری لە ناوچەی «سەقز».

٥ـ ناوچەی «هەوشار» لە ئازربایجان لە ژێر چاوێری «محمد حسین سەیفی قازی» دابێت.

٦ـ «قازی محمد» سەرۆکی گشتیی هەرە بەرزیێت لەسەر هێزەکانی ئازربایجان ـ کوردستان، بەڵام لە ژێر رەنگ رشتنی جەنەرال عەزیمیدا.

٧ـ «پیشەوەری» سەرۆکی هەرە بەرزیێت بۆ هێزە شەرکەرەکانی کوردی ـ ئازەری «لە ئازربایجان».

٨ـ هێزی کوردی هەر یارمەتیەکی تری ویست «ئازربایجان» دەستی بۆ درێژ بکات.)

بەم جۆرە ئەم پەیمانەش بەستراو ئەمجا ئیتر قۆڵیان کرد بە قۆڵی یەکا بۆ بەگژاچوونی حوکومەتی ئێران بە هەرجۆرەی کە پێیان بکرێ. «فعلا» بەندەکان جێبەجێ کران و کەوتنە کۆڕی شەڕەوە. لەولاوە هێزی ئازربایجان لە قۆڵی «زەنگان» و «میانە» ـ کە ئەم دوو شوێنە نرخێکی زۆری هەبوو بەرانبەر بە وڵاتی ئازربایجان ـ وە لەملاشەوە هێزی کوردی لە قۆڵی ـ سەقز و بۆکان و بانە و سەردەشت ـ کەوتنە ئیش کردنەوە.

لەبەر ئەوە کە گرتنی «زەنگان» بۆ ئێرانیەکان بەرانبەر بە ئازربایجان کاریگەریەکی زۆری هەبوو، هێزی ئێرانی هەموو کۆششێکی خۆی لەو قۆڵەوە خستبووە سەر گرتنی ئەوێ.

له [٨ی کانوونی یه‌که‌می ١٩٤٦]دا حوکوومه‌تی ئێران به پشتیوانی فرۆکه‌کانی ئه‌مه‌ریکی له‌هه‌ر دوو قۆڵه‌که‌وه ده‌ستی کرد به شاڵاو هێنان. له رۆژی (٩)دا کوتووپڕ هێزی ئێران له «سه‌قز» کشایه‌وه!.

کشانه‌وه‌ی ئه‌م هێزه دوو مه‌به‌ستی تێدا هه‌بوو؛ یه‌که‌م ئه‌وه‌بوو که ئه‌یه‌ویست هه‌ر به هێزی هه‌وایی و فرۆکه‌ی ئێران و ئه‌مه‌ریکی بکه‌وێته ناوه‌وه، چونکه ئه‌یزانی به‌هێزی سه‌رزه‌وی باشاری کورده‌کان ناکاو پاشه‌ڵی پیس ئه‌بێته‌وه!. دووهه‌م ئه‌یه‌ویست ئه‌و هێزی قۆڵی «سه‌قز»ه زۆر به‌خێرایی بگه‌یه‌نێته خه‌تی «تیکانته‌په» بۆ ئه‌وه هێزی ئه‌ولا به‌هێزتر بکاو بکه‌وێته به‌ینی هێزی کوردی و ئازه‌ری، ئه‌مه‌ش بۆ ئه‌وه که به‌یه‌ک نه‌گه‌ن. دیسان هه‌ر له‌و قۆڵی [هۆلاسو]ه‌وه [جه‌بهه‌ی ئێرانی] هه‌ستی به‌سستیه‌ک کردبوو له‌خۆیا، ئه‌گه‌ر ئه‌م فیکره‌ی نه‌کردایه حاڵی شڕ ئه‌بوو له‌وێدا.

هه‌رچه‌نده حوکوومه‌تی «ئێران» له [٢٤ی تشرینی دووهه‌می ١٩٤٦]دا «زه‌نگان»ی له ده‌ست ئازربایجان هه‌ڵپرووکاندبوو، به‌ڵام ترسی هه‌ره‌زۆری ئه‌و له قۆڵی «تیکانته‌په» و «هه‌وشار»ه‌وه‌بوو، که ئه‌گه‌ر له‌وێدا هێزی کوردی و ئازه‌ری بگه‌نه‌وه به‌یه‌ک تازه ئه‌و ناتوانێ باشاریان بکا. له‌به‌ر ئه‌م ترسه ئه‌و پیلانه عه‌سکه‌ریه‌ی رێک‌خستبوو!.

* * *

وا دیار بوو قسه‌کردنه‌کانی «قوام» و «سادچیکۆف» له مۆسکۆ جێگه‌ی خۆی به‌ته‌واوی گرتبوو، بۆیه رووسه‌کان له‌شکری خۆیان له «ئازربایجان» کشاندبووه‌وه، بێجگه له‌وه‌که له‌شکریشیان کشاندبووه‌وه ته‌مێ [پیشه‌وه‌ری]شیان کردبوو، که به جۆرێکی هێمنی له‌گه‌ڵ ئێرانا بیزوێته‌وه!. وا دیاربوو سه‌ره‌تا [پیشه‌وه‌ری]گوێ به‌و ئامۆژگاریه نه‌دابوو، بۆیه هاتبوو له‌گه‌ڵ حوکوومه‌تی «قازی»دا ئه‌و په‌یمانی (١٦)ی تشرینی یه‌که‌می به‌ستبوو. که رووسه‌کان زانیان [پیشه‌وه‌ری] به ده‌سباوی قازی وا هه‌ر چووه‌ته کۆڕی شه‌ڕه‌وه و به‌ربه‌ره‌کانێ حوکوومه‌تی ئێران ئه‌کا، بۆ جاری دووهه‌م

سەرلەنوێ بە جۆرێکی توند و تیژتر وەڵامیان بۆ ناردەوە کە نابێ بەربەرەکانێ ئێران بکاو ئەبێ دەست لەشەڕ هەڵگرێ!.

هەر لەبەر ئەمەبوو کە بە جۆرێکی کوتووپڕی لەشەوی [١١ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٦]دا لەناکاو ـ بەلاغێکی لێژنەی مەرکەزی حزبی دیموکراتی ئازربایجان ـ دەرچوو کە ئەبێ شەڕ کردن لەگەڵ حوکوومەتی «ئێران»دا بوەستێنرێ و ئیتر جەنگیان لەگەڵ نەکرێ!.

کە ئەم بەلاغە بیسترا، هێزی کوردی دەمی خۆی گەیاند بەقیادەی گشتیی بۆ ئەوە بزانێ چەباسە؟!. ـ قیادەی موشەرەکە ـ وەڵامی دایەوە: «کە ئەم شەڕی ئێمە و حوکوومەتی ئێرانە ئەبێتە هۆی شەڕێکی تری گشتی عالەمی، لەبەر ئەوە پێویستە کە ئیتر جەنگ نەکرێ!».

دیارە وەرگرتنی ئەم خەبەرە دەماری حوکوومەتی قازی و کوردەکانی خاو کردەوە و لەگەڵ ئەوەشا کەوتنە دەریای سەرسڕمانەوە!. لەکوێ پەیمانەکەی ئەمان و ئازربایجان؟. وەلەکوێ ئەم خەبەرە!!..

لەبەر ئەمە «قازی محمد» لەشەوی (١٢)ی کانوونی یەکەمدا لەماڵی خۆیان لە «سابلاغ» کۆبوونەوەیەکی زۆر گەورەی کرد و هەموو وزرای حوکوومەت و سەرۆکی عەشایرەکانی کۆ کردەوە و کەوتنە قسەکردن لەم باسەوە. لەئاخرا باوەڕیان هاتە سەر ئەوە: «لەبەر ئەوە کە پەیمان لەبەینی ئەمان و ئازربایجاندا هەیە و ئێستەش [ئازربایجان] ئەم بەلاغەی بڵاو کردۆتەوە، ئەمان ناچارن بەگوێ بکەن و وەکوو ئەوان ئیتر شەڕ بوەستێنن، بۆچی؟. بۆ ئەوە ئەم شەڕکردنەی ئەمان نەبێتە هۆی هەڵگیرسانی شەڕێکی تری سێهەم لە عالەما!».

لە پاش ئەم کۆبوونەوە و بڕیارە، فەرمان دەرکرا کە هەچ هێزێکی کوردی لە دەوروبەری «سەقز» و «سەردەشت» و لەو ناوەدا هەیە هەموو بکشێنەوە و ڕێگە بۆ هێزی

حوکوومەتی ئێران چۆڵ کەن بۆ ئەوە بچنە ئەو شوێنانەوە.

ئەم کردەوەیە بە تەبیعەت ئەوەی پیشاندا کە هێزی کوردی ئەرکی هەموو شتێکی کردووە و مەیدانی بە هەموو مەعنایەک بۆ حوکوومەتی ئێران بەرەڵا کرد کەچی لە کا بیکاا. قازی و دەوروبەرەکەی قازی وەکوو ئەم فیکرە چووبووە دڵیانەوە ئەوەش چووبووە مێشکیانەوە کە گۆڕانی ئەم پیلانە لە باری پێشووەوە بۆ ئەم بارە بەدەسیاوی رووسەکان بووە، بێ گومان کە ئەمان لەم پلەیەدا ئەگەر هاتو بە گوێ ئەوانیان کرد ئەوانیش چاویان لەمان هەر ئەبێ.

هەر لەو شەوەدا ـ کە بەلاغەکەی لێژنەی مەرکەزی ـ دەرچوو بۆ وەستانی شەڕ، لەبەیانیا، واتە لە رۆژی [١١ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٦]ەوە هێزی حوکوومەتی ئێران چووە ناو شاری «تەورێز»ەوە و تەورێزی گرت، لەملاشەوە ئەوەبوو هێزی کوردی لە هەموو وڵاتەکان کشانەوەو حوکوومەتی ئێران بەرەبەرە ئەو ناوچانەی داگیر کردەوەا.

* * *

«بۆکان» هەرچەندە خۆی شارێکی بچووکە و لەو سەردەمە (٦) هەزار کەسێک دانیشتووی هەبوو. کەوتۆتە بەینی [سەقز] و [سابلاخ]ەوە. (٣٠٠) کیلومەتر لە [سەقز] و (١٠٦) کیلومەتر لە [سابلاخ]ەوە دووره. بەڵام لەچاو ئەو ناوچە جەنگیانەی کوردەواری لەو رۆژەوە ئەهەمیەتێکی زلی هەبوو. هێزی حوکوومەتی ئێران لە [١٢ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٦]دا چووە ناویەوە وگرتیەوە. بە چوونە ناوی [إعلانی عورفی] تێدا دامەزراند. ئەمجا لەشکری ئێران لەوێوە رووبەرووی «سابلاخ» بووەوە.

سەرەتا فیکرە وابوو کە «عبداللەی ئێلخانیزادە» و «مام عزیزی قەرەنیاغای مامش» ـ کە ئەمانە هەر لە سەرەتاوە لەگەڵ حوکوومەتی ئێران بوون ـ حوکوومەت بیانهێنێ جلوبەرگی سەربازی بکا بە بەر پیاوەکانیانا و سەرەتا ئەوانە بچنە ناوشاری سابلاخەوەا. ئەمەش بۆ ئەوە کە لە چوونی ئەمانە بۆ ناوشار ئەگەر هاتو ئەهلی شارە کە دەستیان کردەوە

ـ چونکە ئەمانە ناپیاوەتی ئەکەن لە ناوشارا ـ یەکەم بۆ ئەوە باکوژراو هەر لەبەینی کوردەکان خۆیانابێتا. واتە دەستەی [ئێلخانیزادە]یە هەر کوردە و دەستەی [سابلاخ]یشە هەر کوردە.. دووهەم بۆ ئەوە پاشان حوکومەتی ئێران فووبکا، بەشەیپووردا بڵێ لە پاش ئەوەکە شەڕ وەستێنرابوو حوکومەت ئەچووە «سابلاخ»ەوە، کوردەکان هاتن سەربازە ئێرانیەکانیان کوشت!!.

لە بەر ئەمانە «قازی محمد» لەگەڵ «جەنەرال همایونی» سەرۆکی عەسکەری ئەو ناوە قسەی کردو هومایونی پەشیمان کردەوە لەو باوەڕەکە لە پێشا کوردەکان بەجلی سەربازیەوە بنێرێنە ناوشار.

ئەمجا لە رۆژی [١٥ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٥]دا نەیروی قوّلی «بۆکان» لەولاوە و هی «میاندواو» لەم‌لاوە پێکەوە گەیشتن و چوونە ناوشاری سابلاخەوە و «سابلاخ» گیرا. بە پێچەوانەی هەموو دوژمنایەتیەک [قازی محمد] و خەڵکی شار پێشوازیان لە لەشکری تازە سەرکەوتوو کرد.

لەشکری سەرکەوتوو ـ لەشکری ئێران ـ کە چوونە سابلاخەوە وەنەبێ بە پیاوەتیەکی پیاوانە چووبێتنە ناوشارەوە، بە چوونەکەیان دەستیان‌دا بە توند و تیژی و خەڵک گرتنەوە، ـ مەحکمەی عورفی ـ یان دانا، قازی محمد ـ یان گرت، کەوتنە ناوەوە لەوانەی کە سەربە قازی بوون هەموویان گرتن. لەو سەردەمانەدا [صدری قازی] ـ کە وەختی خۆی نائب بوو لە پارلەمانی ئێران ـ لە «تاران» بوو، بۆ ئەوە لەم رووەوە لەگەڵ حوکومەتی «تاران»دا ئەوەی پێ بکرێ قسەبکا. لەویش ئەوگیراو هێنرایەوە بۆ «سابلاخ».

«قازی» و سەر بەقازی هەموو گیران و خرانە بەندیخانەوە، بەڵام لەبەر ئەوە لەو رۆژانەدا [مەلا مصطفیی بەرزانی] لەرێ هاتوچۆی تارانا بوو ئیشی ئەو هێشتا لەگەڵ حوکومەتی تارانا دوایی نەهاتبوو، ئەوەندە بە توندی لەگەڵ ئەمانە نەبزووتنەوە. کە

ئیشی مەلا، لەگەڵ ئێرانا یەکلایی بووە ئەمجا لەگەڵ دەستەی قازی ـ دا بەتەواوی تێ هەڵچوون!.

بەڵێ ئیشی مەلا، یەکلایی بووبووەوە، بەڵام لەولاوە عەشایرە کوردەکانی تری سنوورەکانی ئێران ـ عێراق و تورکیا هەر لەمەیدانا بوون، لەبەر ئەوانە گۆیا وا ئەدرایە بەرچاو کە لەگەڵ قازی و دەستەی قازیدا زۆر بە هێمنی و لەسەرخۆیی لەگەڵیان ئەبزووتنەوە، بەتایبەتی مەحکمە ئەوەندە میهرەبانە لەگەڵیان مەگەر هەر باوک ئەوەندە میهرەبان بێ!. هیچ پرسیار و شتیان لێ ناکەن، لەبەندیخانەکەدا هەر وەکوو لە ماڵی خۆیانا بن وانە!. وەکوو گوڵ بەخێو ئەکرێن!..

لەم ماوەیەدا حوکوومەتی «ئێران» بە پڕو پاگاندەکەوتە ناوسەرۆک عەشایەرەکانی ئەو ناوە بۆ ئەوە دڵیان لە عاستی «قازی» هەڵبگێڕنەوە!. بێجگە لەمەش بانگی کردن بۆ [تاران] و لەرۆژی [٣٠ی کانوونی دووهەمی ١٩٤٧]دا گۆیا لە بانگێشتنەکەدا «شاهەنشاه»یان زیارەت کرد و شاهەنشا خەڵاتی یەکە یەکەی کردن و هەموو بوون بە «شادۆست»، ئیتر کوردی چی و قازی چی و سابلاخی چی!!..

کە حوکوومەت بەم جۆرە رەوشتانە وردە وردە هەندێ لەکوردەکانی لە [قازی محمد] هەڵگێڕایەوە ئەمجا هێنای خستیە ژێر موحاکمەوە، موحاکمە ـ ش بەناو موحاکمە بوو، بەڵکوو بۆ چاوبەستن بوو ئەگینە ئەبوایە «قازی» هەر بکوژرابە.

لە ئاخری موحاکمەیەکی گۆیا دوور و درێژا هیچیان لەسەر قازی نەدۆزیەوە تەنها دوو شت نەبێ؛ یەکەم ئاڵای حوکوومەتی ئێرانی گۆڕیوە، سوورەکەی خستۆتەسەرەوە و سەوزەکەی هێناوەتە خوارەوە و لەباتی «شێروڕۆژ» گوڵەگەنمی لێداوە و کردوویە بەهی «جمهوریەتی کوردستان»!.

دووهەم لەو تەمسیلانەدا کە لەدەوری حوکوومەتی ئەوا لەکران هەموو جار تابلۆیەکیان ئەهێنا ئەمەیان لەسەر ئەنووسی: «بمرێ ئەو کەسەی کە نایەڵێ ئازادی کورد

سەربگرێ!.. حوکوومەتی ئێران ئەمەی بەتاوت ئەزانی بۆ خۆی، وای ئەوت کە ئەمە گۆیا لەگەڵ ئەویانە!.

گوناحی «صدری قازی»ش ئەوەبوو کە ئیشی لەگەڵ «قازی محمد»دا کردووە، هەرچەند وتی وەختی خۆی من [نائب] بووم لە [تاران] و لە هەموو وەختێکما هەر خەریکی ئەوەبووم، کە ئیش و کاری بەینی حوکوومەتی ئێران و حوکوومەتی «قازی» بکەوێتە بارێکی هێمنی‌دا، ئەم قسانە بەگوێ مەحکمەدا ئاشنا نەبوون!.

گوناحی «سەیفی قازی» ئەوەبوو کە جلی جەنەڕالی لەبەرکردووە!. ئەمیش هەر چەند وتی [قوام السلطنه] منی بە ناوی فەرمانداری سابلاّخەوە داناوە، ئەویش کەڵکێکی لەمە وەرنەگرت.

لە [٢٠ی کانوونی دووهەمی ١٩٤٧]دا حوکمی خنکاندنی هەرسێکیان لە ـ مەحکمە ـ دەرچوو!.

لەو رۆژانەدا هێشتا کاروباری بەرزانیەکان بە تەواوی نەبڕابووەوە، عەشایەرەکانی‌تر هێشتا بەتەواوی نەخرابوونە داوەوە، حوکوومەتی ئێران لەبەر ئەمانە نەیئەویست بە تەواوی دەستی بدانێ، بەڵکوو بۆی نەئەکرا چی خۆی ئەیەوێ ئەوەبکا!. ئەوەی کرد بە بیانوو گۆیا نەوەک ئەو مەحکمەیە جەوریان نواندبێت، پێویستە هەندێکی‌تر لە تارانەوە بێن بۆ ئەوە چاوبخشێننەوە بە مەحکمەکەدا. ئەمەش لەراستی‌دا وانەبوو، بەڵکوو بۆ ئەوەبوو کە تۆزێ وەخت درێژترکەنەوە، بەڵکوو لەم ماوەیەدا ئیشیان بۆ یەک‌لایی بێتەوە، ئەگینا ئەوان ئیش هەرجۆر ببوایە، واتە بەهەق وەیا بە ناهەق ئەبوا ئەوانەیان هەر بخنکاندایە!.

ئەمجا لەسەر ئەو نیازە «سەرهەنگ نجات‌اللّەی زرغامی» لە تارانەوە هات و چاوی گێڕا بە کاروباری مەحکمەکەدا، سەیری کرد تەواوە و هیچ کەم و کوڕیەکی تێدانیە، ماوەی ئەوە هاتووە کە بخنکێنرێن!. ئەویش فەرمانی بە خنکاندنیان دەرکردو لە [٣١ی

مارتی ١٩٤٧]دا «قازی محمد»، و «صدری قازی»، و «سەیفی قازی»، لە ڕێگەی ئازادی کورددا لە ناو شاری [سابلاخ] خنکێنران!.

بەڵی سەعات سێ پاش نیوەشەوی، [٣١ی مارتی ١٩٤٧] سەعاتێکی ترسێنەربوو لەناوشاری سابلاخا. هەر لەو سەعاتەدابوو [قەنارە]کانیان هەڵواسیبوو، سەربانی هەموو کۆشک و شوێنە بەرزەکان پڕ کرابوون لە مەترەلۆز و چەکی ئاگرین، دەبابە و تۆپ ئەو ناوەی هەموو داگیرکردبوو. ئەمانە هەموو بۆ ئەوەکە [قازی محمد] داوای حەقی خۆی کردبوو، سەرباری ئەوەکە حەقەکەشیان نەدایە ئەوا خەریکن ئێستە ملی لەکەن بە پەتەوە!. پەتی جەور، پەتی زوڵم، پەتی ناعەداڵەتی و خوانەناسی.

«قازی محمد» چە لەوەختی خنکاندنەکەیا و چە لە وەختی [موحاکمە]کردنەکەیا هەموو جار ئەوەی ئەوت: «کە خوێنی من بۆ ئێوە بێت بەلام «صدر»ی برام بێ گوناحە و لێخۆش بن، من بۆ خوێنی خۆم ناپاڕێمەوە بەلام بۆ صدری برام ئەپاڕێمەوە، ئەو، بێ گوناحە لێخۆش بن.» دادگای مەحکمە و حوکومەتی ئێران لەم قسانە وەکوو گوێزیان بۆ بژمێرن وابوو!.

[قازی محمد] لە پێش ئەوەدا ببرێتە بەر سێدارەکە دەستنوێژێکی شورد، کە بردیانە بەر [قەنارە]کە بە هەموو دڵفراوانیەکەوە دوو ڕکات نوێژی کرد و گەلێک لەخوا پاڕایەوە، مەعنەویاتێکی بەهێزی هەبوو، چووە بەر سێدارەکەو وتی:

[ئێوە ئێستە قازی محمد ـ ێک ئەکوژن و إعدامی ئەکەن، بەلام شەعبی کوردی هەر یەکە قازی محمد ـ ێکن، بڕوام وایە لەو قازی محمد ـانە زۆر دڵڕەق ئەبن بەرانبەر بەو کەسانەکە بوون بە جەلادی شەعبی کوردی!.]. ئەمەی وت و پەتەکەی کردە ملی خۆیەوە.

«محمد حسین خانی سەیفی قازی» لەوکاتەداکە بردیانە بەر [قەنارە]کە وتی:

[شانازی ئەکەم بەوەکە لەڕێگەی نیشتمانا ڕۆیشتم، بژی حوکومەتی کوردستان]!.

پاش ئه‌مه ئه‌ویش په‌ته‌كه‌ی خسته ملی خۆیه‌وه.

[سه‌یفی قازی] پیاوێكی كه‌ڵه‌گه‌ت و به‌دیمه‌ن بوو، كه سه‌رخرا بۆ سێداره‌كه، په‌تی سێداره‌كه پچڕا، ئه‌بوایه ئیتر اعدام نه‌كرایه له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش هه‌ر به‌ده‌ست خنكاندیان!..

پاش ئه‌مان «صدری قازی»ش هێنرا و ئه‌ویش به ده‌ستووری ئه‌وان ملی كرا به په‌ته‌وه. صدر تا ئه‌و وه‌خته ملی كرا به په‌ته‌كه‌وه هه‌ر له‌و بڕوایه‌دا نه‌بوو كه ئه‌یكوژن. چونكه گوناحی ئه‌و هه‌ر نائبێك بوو له [تاران] و راسپێرێك بوو له‌م ئاخره‌دا له‌به‌ینی حوكوومه‌تی «تاران» و حوكوومه‌تی [سابلاخ]دا و هیچی‌تر.

له پاش خنكاندنی ئه‌مانه له رۆژی [٧ی نیسانی ١٩٤٧]دا چه‌ند «قه‌ناره»یه‌كی‌تریان له ده‌شتی ناوشاری سابلاخدا دامه‌زراند و ئه‌مانه‌ی خواره‌وه‌شیان خنكاندن:

١ـ رئیس حمید مازووجی. ـ٢ـ رئیس ره‌سوول نه‌غه‌ده‌یی. ـ٣ـ ملازم عبدالله ره‌وشه‌ن فیكر. ـ٤ـ ملازم محمد ناظمی.

گوناحی ئه‌مانه‌ش له‌به‌ر چاوی ئێرانیه‌كانه‌وه ئه‌وه‌بوو كه قۆڵی سه‌رده‌شت‌دا پێویستی ویژدانی خۆیانی به‌رانبه‌ر به جمهوریه‌كی كوردستان به‌جێ‌هێناوه.

ئه‌مانه قوربانیه‌كانی «سابلاخ». له ناوشاری بۆكان ـ یش ئه‌مانه‌ی خواره‌وه اعدام‌كران:

(١) عقید عه‌لی‌به‌گی شێرزادی. (٢) عقید محمد أمینی كه‌سنه‌زانی. (٣) أحمد خانی فارۆقی، خۆی و دووبرای كه ئه‌مانه له سه‌رۆكی عه‌شره‌تی فیض‌الله‌به‌گی بوون. (٤) أحمدخانی كه‌ڵته‌گه. (٥) مه‌حموودخانی توركمان كه‌ندی له‌سه‌رۆكی عه‌شره‌تی فیض‌الله‌به‌گی. (٦) محمدخانی باباخان به‌گ له‌سه‌رۆكی عه‌شره‌تی فیض‌الله‌به‌گی. (٧) محمدبه‌گی شێرزادی له‌سه‌رۆكی عه‌شره‌تی فیض‌الله‌به‌گی. (٨) ئاغا صدیقی یازی بلاخی له دانیشتوانی سه‌قز. (٩) عه‌لی ئاغای ته‌مووته له سه‌رۆكه‌كانی گه‌ورك. (١٠) ره‌سوول ئاغای میره‌دێ له سه‌رۆكه‌كانی عه‌شره‌تی گه‌ورك.

له‌وانه‌ی كه‌وا به فه‌رمانی عه‌سكه‌ری ـ اعدام ـ كران تا (٥٠) كه‌سێك ئه‌بوون،

ئەمانەش ئەوانەبوون کە داوای حەقی خوراوی خۆیانیان کردبوو، تۆڵەکەشیان ئەوەبوو کە پێیان درابەوە!.

لە دەوری حوکوومەتی قازی ـ دا لە [سابلاخ] رۆژنامەی کوردستان دەرئەچوو کە زمانی حاڵی حوکوومەتەکەبوو، هەموو کارەسات و قەوماوی حوکوومەتی تێدا ئەنووسرا. هەروەها گۆڤاری [نیشتمان] و بلاوکراوەی‌تریش دەرئەچوو.

* * *

بەم جۆرە پەردە لەسەر حوکوومەتی کوردستان و ئازربایجان‌دا درایەوە!. مایەوە سەر ئەوە ئایاکارەساتی ئیمتیازی نەوتەکە لەولاوە بەچی گەیشت؟.

ئەوە بوو «قوام» وتی پێویستە بە پارلەمانێکی تازە بۆ ئەوە بڕیار لەسەر ئیمزاکەی من بدا بۆ دانی نەوتەکە. ئەو بەندانەی لەگەڵ رووسیادا بەست و ئەم دەورانەی گێرا، رووس نەیروی خۆی کشاندەوە، ئەمیش بەناوی ئینتخاباتی ئازادەوە ولاتەکانی داگیرکردەوە، چونکە رووس چاوەرێ ئیمتیازی نەوت ئەکا نایێ دوا بخرێ!.

لە پاش ئەوە کە ئەم، ولاتەکانی داگیرکردەوە لەراستی‌دا پارلەمانی تازە دروستکراوباسی ـ دانی ئیمتیازی نەوت بەرووسیا ـ کەوتە ئەو پارلەمانەوە. پارلەمان پێ‌دا بەزەویا وتی من بڕیار لەسەر، دانی ئەم ئیمتیازە نادەم!. دیارە ئەم کاسەیە بێ‌ژێرکاسە نەبوو!. واتە بێ‌گومان ئەبێ لە ژێرەوە لەم رووەوە «قوام» قسەی لەگەڵ ئەم پارلەمانەدا کردبێ!.

قوام لە رووالەتا دەستی کرد بە هاوارکردن لەگەڵ پارلەمانا وتی: «وەختی خۆی من ئیمزام داوە بەرووسیا، ئێستە چۆن ئێوە بڕیاری لەسەر نادەن؟!.» پارلەمان وتی ئێمە دان بەو ئیمزایەدا نانین!. قوام لەسەر ئەمە گۆیا لە پارلەمان تۆرا و پاشان وەزارەتەکەی خۆی ـ بەو ناوەوە کە پارلەمانی تازە باوەڕی نادەنێ ـ لە حوکم کشاندەوە و لە ماڵی خۆی دانیشت!. رووسیاش کەوتە قسەکردن وتی کوا ئیمتیازەکە؟ قوام وەلامی بۆ ناردەوە،

وتی: «من بڵێم چی؟ خۆتان ئەزانن وەختی خۆی من ئیمزام دانێ و وتم ئەتاندەمێ، ئەوا ئێستە پارلەمان رازی نابێ، وەنەبێ سووچێکی منی تێدا هەبێ!.».

تازە رووس ـ یش نەیروی خۆی لە وڵات بردۆتە دەرەوە هیچ بیانوویەکی تر بە دەستیەوە نیە بۆ هێنانەوەی نەیروا. بە قسەی کوردی ئەڵێ: «بۆریش چوو سمێڵیشی نایە سەری!.» نە ئیمتیازە کەی دەستکەوت وەنە حوکوومەتەکانی کوردستان و ئازربایجانیشی بۆ مایەوە!..

لەلایەرەی سیاسی [قوام السلطنه]ی سەرۆک وەزارەتی ئێرانا ئەم کردەوەیە بە گەورەتر شانازیەکی ژیانی دائەنرێ و بەڵکوو شایانی گەلێ ستایشە کە چۆن توانی ئەم پەردانە هەڵبگێرێتەوە؟!..

* * *

سەرەنجامی ئەم شۆڕشانەی کورد لەم رۆژانەی دواییدا وایان بەسەر هات کە چاومان پێ کەوت. ئەگەر ئاورێکی تر لە بارێکی ترا بدەینەوە، ئەم هەموو چەوساندنەوەو دەربەدەریانە کە لەم ئاخرەدا هاتن بە سەر کورددا دور نیە ئۆباڵی هەمووی بخرێتە ئەستۆی ئینگلیز و پاشان ئەمەریکا!.

ئینگلیز جەورێکی زۆری کرد لە کورد؛ لە پاش شەڕی (١٩١٤-١٩١٨) لە هەموو گۆشەیەکی کوردەواریەوە، لە هەموو ئەو ولاتانەوە کە کوردیان تێکلاوبوو، ئینگلیز بە هەموو جۆر دەستی تێ‌خستن‌و بە هەموو چەشنە قسەیەک هاتە مەیدانەوە؛ کە باری تێک‌ئەچوو لەگەڵ حوکوومەتەکانی کورد تێکلاوبوو و بای ئەدایەوە لای کورد و قسەی بۆ هەڵئەڕشتن، کە باری چاک ئەبووەوە فەوانێکی تری ئەخستە سەرا.. کە ئەکەوتە ناو کوردە کە خۆیشیەوە بەسیاسەتە ووشکە ستەمکارانەکەی هەرتاقە کوردێکی ئەخستە سەر نەزمێک!..

لەبەر ئەمانە ئەتوانم بڵێم ئینگلیز زۆر زاڵم بوو، زۆر بێ بەزەیی بوو، زۆر بێ‌سیاسەت

بوو، پەنجا ساڵ لەمەو پێشتر بەچە جۆرە سیاسەتێک لەگەڵ ئەو عالەمەدا ئەبزووتەوە ئێستەش بە عەینی سیاسەت ئەهاتە ناوەوە، دنیاگۆڕا، سیاسەتی ئەو نەگۆڕا!. لە درۆ بەولاوە هیچ کردەوەیەکی تری نەنواند لەگەڵ کورددا!.

«باشچاوش»ە بە پایە گەیشتووەکانی لە عێراقا بە هۆی ئەوەوە، ئەیانوت لە «ئینگلیز» چاکتر نیە بۆکورد چونکە سەربەستی داوەتێ و ئەتوانێ بە ئاشکرا بڵێ من کوردم!..

راستە! هەرکە بە پێ [نەفسیەتی] خۆی قسە ئەکا. ئینگلیز بۆ ئەوان باش بوو چونکە پایە درۆزنەیەکی پێدابوون، بەڵام بۆکورد ئەگەر باشی ئەوە بێ کە لەماوەی پەنجا ساڵا کورد هەر ئەوەندەی پێ بیرێ بڵێ «من کوردم» دەخوا ئەو باشیە بیرێ!. لەماوەی ئەو پەنجا ساڵەدا پەنجا قەوم لە چاڵی نزمیەوە گەیشتنە چڵەپۆپەی بەرزی و سەربەستی، کەچی سەربەستی کورد ئەوە بوو کە بتوانێ بڵێ من کوردم!. دیسان ئەڵێم خوا ئەو چاکیە ببرێ!..

بەڵێ ئەمە راستە کە دنیای ئیمرۆژو دنیای پێشینیش لەسەر قازانجی شەخسی براوەتەوە و لەبڕێتەوە، دوور نیە قازانجی ئینگلیز بە پێ ئەو رۆژانەی رابردوو و لەوەدا نەبووبێ کە کورد ببێ بە شتێک، لەم رووەوە با لۆمە نەکرێ، بەڵام لۆمە کردن و جەورەکەی لەوەدابوو، کەکوردی ئەکرد بە قۆچی قوربانی بۆ قازانجی خۆی!. وەکوو بڵێت لە «ئنجیل»دا بۆی نووسرابوو کە ئەبێ لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و خوارووودا بۆ پێشکەوتنی ئیشی ئەو ئەبێ قەومی کورد بکا بەگاوگەردوون!!..

ئەگەر ئەمە لە «ئنجیل»دا نووسرابێ، بێ گومان ئەوەش هەر نووسراوە کە ئەبوایە ئینگلیز بۆ ئەوە تووشی ئەم رۆژەی ئێستە نەبێ سیاسەتی پەنجا ساڵەی تێک بدایە و بیزانیایە کە رۆژان رۆژی لەدوایە و رەورەوەی دنیا لەگەڕانایەو رووەو پێشەوە ئەڕوا!.

ئەمە ئینگلیز ئەمجا ئەمەریکا:

ئەمەریکا تا شەڕی دووهەمی گەورە بەگۆشەگیری لەولاتی خۆیا بۆخۆی دانیشتبوو

خەریکی بازرگانی بوو. کە شەڕی دووهەم هاتە پێشەوە لەکولانەی خۆی دەرپەڕی و کەوتەکۆڕی سیاسەتی عالەمیەوە، «سینی»یەکی خستە سەردەستی، هەندێ نوقل و نەباتی تێ‌خست و گێڕای بە عالەما، هەرکە لەو نوقل و نەباتە بخوا ئەبێ کەوایەکی ئاوەڵدامانی «ئیستعماری» بۆ لەبەربکا!.

ورده ورده بەم سینیەوە بینی پێوەنا تاگەیشتە [ئێران] و [تورکیا]، تاگەیشتە عێراق و پاشان ولاّتە عەرەبەکان، لە ئاخر چۆڕاگەیشتە ولاّتی کوردستان و لە خاکەکەیا بە هەموو جۆر لە هەموو لایەکەوەکەوتە بنج داکوتان. نوقل و نەباتی بلاّو ئەکردەوە بەم ولاّتانەدا، وەکوو کورد ئەڵێ ئەبێ «خێری دایکی شای کردبێ!» ئەمە پەندێکی کوردی‌یە بۆ ئەم جۆرە شتانە ئەوترێ!.

بەلاّم ئەگەر لە راستیا ورد بیێنەوە ئەمە خێر نەبوو بەڵکوو خوێن مژین و هێز مژین بوو، لەناو بردنی پیاوانی پیاو و ئازابوو، بناغە داکوتانی [ئیستعماری] بوو بۆ خۆی بۆ ئەوە تا زەمانێکی دێرینە لەم ولاّتانەدا بمێنێتەوە.

کارەساتەکەی «مصدق» و «زاهدی» لە تاران گەواهی ئەوەمان بۆ ئەداکە «ئەمەریکا» بۆ لەناوبردنی پیاوان و پێشکەوتنی ئیشی خۆی چە جۆرە پەنجەیەکی ئیش ئەکاو چە جۆرە پیاوانێک بۆ خۆی دروست ئەکا؟!.

وە یا فرۆکەکانی، کە ولاّتی [قازی محمد] و کوردستانی ئازادی قازی محمد ـی، پێ بۆردمان ئەکرد، ئەم شاهدیەمان بۆ ئەدەن کە تا چە ئەندازەیەک [ئەمەریکا] دڵی بە ولاّتی کوردەواری ئەسووتێ!. وا دیارە عەداڵەت پەروەری و دیموکرات پەروەری [ئەمەریکا] لە ولاّتی کوردەواری وێنەی «واشنتن» ئەگێڕنەوە!..

ولاّتی کورد هەر هی کوردە، ولاّتی کوردی ئێستە غەیری ولاّتی کوری پەنجا ساڵ لەمەو پێشترە، ولاّتێکی دەوڵەمەند، سەرمایەی حوکوومەتە پێشەسازەکانی تێدایە، بووە بە شوێنی تەماشای هەمووکەسێک، ئەگەر [ئەمەریکا] بە جۆرێکی پیاوانە و مەردانە لە

وەختی خۆیا لەگەڵی بهاتایەتە مەیدانەوە تووشی ئەم رۆژە نەدەبوو، کە هەر ئەبێ بیکوتێ و نەیگاتێ!.. هەموو ئیستعمار ـ ێک ئەبێ دوای بێت، وە هەموو قەومێک ئەبێ ئازادی ببینێت. ئەوانەی کەوا سیاسەتیان غەیری ئەم دوو قسەیەیە، بێ گومان ئەبێ چاوەڕوانی پووکاندنەوەی خۆیان بکەن!.

بەڵێ!. بێجگە لە [ئینگلیز] و [ئەمەریکا] میللەتەکانی تریش، ئەوانیش ئەو گاڵتەیە کە ئەوان بە کوردیان کردووە و ئەیکەن لەمانیش کردوویانە و ئەیکەن! بەلاّم لاموایە کوردە کە وەکوو ولاّتەکەی غەیری ولاّتی پەنجا ساڵ لەمەو پێشترە خۆیشی غەیری قەومە ـ کەی پەنجا ساڵ لەمەو پێشترە، ئەگەر ئەو هەستەی تا ئێستە بۆ پەیدا نەبووبێ، کە خەڵکی لەوەختێکا ئیشیان پێ‌یەتی بە گاڵتەوە قۆڵ ئەکەن بە قۆڵیانا و پاش ئەوە، کە ئیشەکەی خۆیانیان بنج بەست کرد ئەمجا دەستیان لە دەست ئەکەنەوەو ئەکەونەوە چەوساندنەوەیان!. ئەگەر ئەم هەستەیان تا ئێستە بۆ پەیدا نەبووبێ، بێ گومان چە ئێستە و چە لەمەو دوایش ئەو هەستەیان ئیتر بۆ پەیدا بووە و ئەبێ و بڕوا ناکەم ئیتر هەڵبخەڵەتێن.

جا لەبەر ئەمە ئەوانەی کە تەماع ئەکەنە کورد لاموایە وەنەبێ ئیشێکی باش بکەن، لەگەڵ کورددا بە برایەتی بژین گەلێ باشترە بۆیان کە بێنن هەڵیانبخەڵەتێنن، باشترە بۆیان چونکە رەورەوەی زەمان بە جۆرێکی تر سنگ ئەنێ بۆ پێشەوە، تەبیعەت لە ئاسۆی رزگاری‌دایە نەوەک لەهی دیلی و چەوساندنەوەدا!. دیارە کوردیش ئەمانەی هەموو لەبەر چاوە و بەدەنگی دهۆڵ تا ئەندازەیەک شوێن ئەکەوێ!.

شۆڕشی عێراق

سەرۆکی خۆشەویستی شۆڕشی (١٤)ی تەمووزی (١٩٥٨)ی عێراق «عبدالکریم قاسم»

ئەم وڵاتەی ئێستە کە بە [عێراق] ناو ئەبرێ پانایەکەی (٤٧٤ و ٤٤٤) کیلومەتری چوارگۆشەیە، (٧٥) هەزار کیلومەتری چوارگۆشەیی، واتە (٣٠) ملیۆن دۆنم ـ ی لێ ئەکرێ بە کشت و کاڵ. (١٢) ملیۆنی لەولاتەکانی کەرکووک هەولێر، سولەیمانی و مووسڵدا (١٨) ملیۆنیش لە شوێنەکانی جنوویی و ناوەڕاستی عێراقا[1].

لە عێراقا زەوی ساڵێک ئەکێڵرێ و ساڵێک بە بایەری ئەهێڵرێتەوە. ئەم ژمارەیەکە ئێمە دامان بە دەستەوە لەسەر ئەو اعتبارەیە کە هەر ساڵە ئەوەندە ئەکێڵرێ، ئەگینا ئەوی کە بە کەڵکی چاندن بێ دوو ئەوەندەی ئەو ژمارەیەیە. هەروەها

---

١ ـ کە ئینگلیز ڕێ کەوتە عێراق نزیکەی (٤١٦ و ٣٣٣) کیلوومەتری چوارگۆشەیی زەوی و زاری عێراق ملکی میری بوو، ئینگلیز و نۆکەرەکانی وایان بە باش ئەزانی کە زۆرتر لەم زەوی و زارانە بکەونە دەست چەند کەسێک، لەم ڕووەوە هانەهانەیەکی باشیاندا.

بۆ وێنە: سەیرت ئەکرد (١٨) ملیۆن دۆنم لە چاکتر شوێنی عێراق بوو بەهی (٦١٩ ، ٣) خاوەن ملک، لەمانەش تەنها (٢١٧) کەسیان بوون بە خاوەنی (٩) ملیۆن دۆنم!. بنەماڵەی «فیصل» و «عبدالاله» کە هاتنە عێراقەوە خۆیان دار دەستەکەیان بوون. کە شۆڕشی (١٤)ی تەمووز روویدا ئەو وەختە خەڵک تێ گەیشتن کە ئەمانە لە چاکتر شوێن لەزەوی و زاری عێراق خاوەنی (٥٩٦ و ١٧٧) دۆنم ـ ن!.

هەندێ لەوەزیرەکانی دەوری شانازی، هەر لەگەڵ دەمیان هەڵهێنایەوە دەستیان ئەکرد بە کروزاندنەوە کە ئێمە هیچمان نییە، وە یا بەواتەیەکی‌تر ئەیوت: «من چیم هەیە دەرۆزە ئەکەم!.» وا دیارە راستی ئەکرد، چونکە ملیۆنێ دیناری عێراقی وە یا پێنجەد هەزار لەچاو چەند ملیۆن و زەوی و زاری هاوڕێکانیا زۆر کەم بوو، ئێمە پیاوێکی خراپ بووین کە نامەقمان ئەگرتن!..

عێراق (١۴) لواو، (٦٣) قەزاو (١٧٢) ناحیەیە. سەرژماری لەبەینی شەش و حەوت ملیۆندایە.

دراوسێ کانی: لە رۆژئاواوە پاڵی داوە بە ـ سووریە و شەرقی أردنەوە ـ لە رۆژهەڵاتەوە بە خاکی ئێرانەوە، لە جنووبەوە بە حوکوومەتی «سعوودی» و لە شیمالەوە بەکۆماری تورکیاوە.

عێراق لە پێشا یەکێک بووە لەشەش ولایەتەکەی عوسمانی. لەشەڕی (١٩١۴ـ١٩١٨)کە حوکوومەتی عوسمانی بەشکرا و هەر شوێنێک بوو بەهی یەکێک، عێراقیش گۆیا رزگاری بوو، ئینگلیز «فیصل»ی کوڕی شەریفی «مکە»ی لەولاتی «حجاز» و پاشان «سووریا»وە هێناو لە (٨)ی ئەیلوولی ئەوساڵەدا «غازی» کوڕی فیصل ـ ی لە شوێن دانرا. لە چواری نیسانی (١٩٣٩)دا غازی ـ ش لە بەغدا مردو هەر لەو رۆژەدا فیصل ـ ی کوڕی غازی ـ کە ئەو سەردەمە تەمەنی پێنج ساڵان بوو ـ لە شوێنی غازی دانراو بوو بە پادشای عێراق. فیصل مناڵ بوو ئەبوایە «وصی»یەکی بۆ دابنرێ، هێنایان عبدالاله ـ کە خاڵی بوو ـ کردیان بە وصی بۆی. لە چواری نیسانی (١٩٣٩)دا دیواخانی پیران و پاڕلەمانی نێراوان کۆبوونەوەو [عبدالاله] ئەم سوێندەی خوارەوەی خوارد، وتی:

«سوێند ئەخۆم بە خوا کە ئاگاداری دستوور بکەم، سەربەخۆیی وڵات راگرم، دڵسۆزبم بۆ نیشتمان و میللەت، گزی یان لێ نەکەم!».

عبدالاله تا مارسی (١٩٥٣) [وصی] بوو، لە [١۴ی مارسی ١٩٥٣]دا «فیصل» گەیشتە تەمەنی قانوونی بۆشایەتی، خۆی لە سەر تەخت دانیشت و عبدالاله بۆ بە «ولیعهد»ی.

لە [١۴ی تەمووزی ١٩٥٨]دا شۆڕشە پیرۆزە بەناوبانگەی «عێراق» بەسەرۆکایەتی [عبدالکریم قاسم] پەیدا بوو، عبدالاله و فیصل لەناوبران، دەوری پادشایەتی و

«مــلوکیت» روخـێنرا و عـێراق بـوو بـە حـوکوومەتێکی «کـۆماری» و چـووە ریـزی کۆمارەکانی گێتیەوە. هەر لەو رۆژەدا دیواخانێکی سیادەی بۆدانرا کە ئـەندامـەکـانی سێ کەس بوون: «نجیب ربیعی» سەرۆک، «خالد نقشبندی» و «محمد مـهدی کـوبە» ئەندام. «عبدالکریم قاسم» رئیسی وزرا و سـەرۆکی هەرچێ هێزی چەکدارە لە عێراقا.

* * *

«نوری سعید»؛ نوری سعید گەلێ دەوری لە عێراقا گێرا، لە پێش ئـەوەدا فـیصل ـ ی یەکەم بێتە عێراقەوە نووری بە خزمەتکردنی ئەو بنەماڵەیەوە خەریک بوو. کە بنەماڵەی پادشایەتی دامەزرا. [نوری سعید] لە یەکەم وەزارەتی [جعفر عەسکەری] لە (١٩٢٣)دا کرا بە وەزیری جەنگ، جار لە سەر جار هەر بە وەزیری هات، تا لە (١٩٣٠)دا یەکەم وەزارەتـی دامـەزرانـد، لەو وەختەوە تـا ١٩ مـارسی ١٩٥٨ (١٣) جـار وەزارەتـی دامەزراند و ناو بەناو هەر وەختێکیش خۆی وەزارەتی دروست نەکـردابـە ئـەبوو بـە وەزیری یەکێ لە وەزارەتەکانا. زۆرتر وەزارەتی دفاع و هەندێ جـاریش خـارجیە. بەمانەوە نەوەستاکە، لە [١٢ی مارسی ١٩٥٨] عێراق و أردن بوون بە یەک نـووری سعید لە (١٩)ی ئەومانگەدا بوو بە رەئـیسی وزرای «اتـحاد»، واتـە عـێراق ـ أردن، لە [١٥ی تەمووزی ١٩٥٨]دا وەکوو عبدالاله و فیصل ئەویش سەری تێداچوو.

وەکوو لێکی ئەدەینەوە لەماوە (٣٧) ساڵ حوکوومەتی شایەتی عێراقا «نوری سعید» (٢٩) ساڵ حوکمی گێراوە، چە بە سەرۆکی، چە بە وەزیری. ئەم رێکەوتە بۆکەم کەس بووە.

زۆرتر ئەمەش بۆیە وابوو چونکە پێشهاتی زەمان وای بۆ ئەهێنایە پێشەوە؛ سـەرەتا هەر لە شەڕی (١٩١٤-١٩١٨) خۆی پاڵی دابوو بە ئینگلیزەوە و لەشەڕەکانی ئینگلیز لەگەڵ عوسمانی ـ دا لەگەڵ بەرەی شەریفی مەکەو جێ‌نشینەکانی [پێغەمبەر] خزمەتێکی چاکیان بە ئینگلیز کردا. پاش هاتنەوەی بۆ عێراق ئەو خزمەتەی رۆژ بەرۆژ زیاتر ئەکرد،

لە دەورەی فیصلی یەکەمدا بەرە بەرە زیاتر هاتە پێشەوە، کە فیصل نەما و غازی دانرا دیسان پشتیوانێکی بەهێز بوو بۆ دانانی غازی، غازی ئەمەی لەبەر چاوبوو، کە غازی نەما عبدالالە، کەبوو بە «وصی» سەرەتا بوونی خۆی بە هۆی نووریەوە ئەزانی، گوێ لەمستی ئەوابوو، کە «عبدالالە» خۆی گرت و بنجی داکوتا بەڵێ ئەوەندە گوێ بە نووری نەئەدا بەلاّم بوونی فیصلی دووهەم ـ کە نووری لە پاڵیابوو ـ دەستی «عبدالالە»ی شکاندبوو!.

ئەمە لەلایەن بنەماڵەی شایەتیەوە، لەلایەکی تریشەوە ئەوانەی کەوا هاودەوری «نووری» بوون یەکە یەکە رۆیشتن، دەور بۆ نووری چۆڵ بوو؛ دەورێکی واکە خۆی بە تاقە کەسێکی کۆنتر ئەزانی لە عێراقا، خۆی بەوە ئەزانی کە وەزیرەکانی عێراق کاتێکن لەبەر دەستیا!. ئەمەش راست بوو چونکە هەموو قوتابی قوتابخانەکەی خۆی بوون!. ئینگلیز لەوێ بوەستێ!.

وەنەبێ پیاوەکانی دەوری نووری لە نووری کەم خزمەتگوزارتر بوونایە بۆ ئینگلیز، بگرە هەندێکیان گەلێ کۆششیان ئەکرد بۆ زیادکردن، بەلاّم وەکوو نووری ـ یان لێ نەئەهات لە ئاخرا [نوری] و [عبدالالە] وایان لێهات خۆیان بەخاوەنی سەروماڵی عێراق ئەزانی!. نەوەک هەر ئەوەندە بەڵکوو [توغیانیان] گەیشتە شوێنێک هیچ جۆرە اعتبارێکیان بۆ باوەڕی کەسی تر نەهێشتەوە.

پیاوانی هەرەبەرزی سیاسی ئەگەر گەیشتنە شوێنێک زانیان ئیتر رزگار بوون، لەو شوێنەدانیە ئەیانەوێ بە مردنێک بمرن، کە کەمتر نەبێ لەشەرەفی دەوری سیاسەتیان؛ وەکوو ئەوە: دێنن یا خۆیان بەگوللەیەک ئەکوژن، یا زەهر ئەخۆنەوە، یا خۆیان ئەدەن بە دەم گوللەی یەکێکی ترەوە، یا بە جۆرێ خۆیان ون ئەکەن کە تأرێخیش نەیاندۆزێتەوە وەکوو هیتلەر ئەمەی کرد. بەلاّم ئاخر پلەی ژیانی «نوری سعید»ی بلیمەتی عێراق هیچ یەک لەمانە نەبوو!.. ئەمە بوو ئاخری پیاوە هەرە دکتاتۆرەکەی عێراق، وەیا ئەمە بوو ئاخری ژیانی «نوری سعید» کە تەئریخ قسەی لێوەبکا!. گەلێ جاری واش بووە، کە پیاو

لەوەختی تەنگو چەڵەمەدا بەرگی ژنانی لەبەر کردووە و رزگار بووە، بەڵام لام وایە ئەو دەورە ژن لەبەرگێکی ترابوو، ئەگەر ئەو بەرگە بمایە رەنگبوایە «نوری سعید»یش رزگاری ببوایەا..

* * *

کارەساتی فلیمەکانی «عبدالالە» و «نوری سعید» لە عێراقا بڕواناکەم هیچ قەڵەمێ بتوانێ بگێڕێتەوە. مەگەر ئەوەندە نەبێ کە قەڵەم بڵێ هەر زوڵمێ لە ئەندازەی خۆی دەرچوو لەبێ زەواڵی بۆ بگاو لەبێ سەرەولێژبێتەوە. لەگەڵ ئەوەشا پێویستە خوێندەواری ئەم کتێبەکەمە کێکی زۆرکەم ئاگاداری پەیداکا بەسەر تۆزێ لەو شتانەداکە زیاتر لەوجووتە لەیانگێڕا:

شەڕ زۆر ناخۆشە بەڵام لەبەر ئەوە لەپاش دوایی هاتنەکەی ئاشتی و ئازادی پەیدا ئەبێ رەنگیێ خۆش بێ!. «عێراق» لەژێر باری جەوری عوسمایەکانا ئەیناڵاند، شەڕی (١٩١٤ـ١٩١٨) دەورەیەک بوو بۆ ئەوە عێراق لەو جەور زوڵمە رزگاری ببێ، بە ـ حوکمی واقع ـ رزگاری بوو، بەڵام پیاوە خودپەرست و قازانج پەرەستەکانی ئیشێکی وایان کرد دیلی و کۆیلەیی عێراق لە جاری جاران خراپتری لێ‌هات!. لە پەیمانەکانی (١٩٢٠)«وبیگرە تا ئەگاتە (١٩٥٨) یەک لەیەک خراپتر بوون بۆ بەسنەوەی عێراق. سەرباری ئەمەش لوتوپووتی خاوەن حوکمەکان لەوەندەی‌تر دەردی وڵاتەکەی گرانتر کردبوو. بۆ ئەوە ئەمەمان بۆ دەرکەوێ با هەندێ لە «یادداشت»ەکەی من بخوێنێتەوە لە بارەی هەندێک لەو کەسانەوە:

سوێندەکەی عبدالالە ـ مان خوێندەوە لەکاتێکاکەبوو بە «وەصی» لە عێراقا. جارێکی‌کەش بیخوێنەوە بۆ ئەوە بە تەواوی لەبەری‌کەی!.

عبدالالە ـ ی وەصی ماوەیەک بە بێ‌دەنگ و سەنگ مایەوە، یەکەم شت کە لێوە رووی‌داگەڕانە بەناوبانگەکەی بوو، لەساڵی (١٩٤٥) بە ئاوروپادا ـ کە ئینگلیز پاڵی

پێوه نا بۆ ئەوگەڕانە. لەو ساڵەدا لەبەر ئەوەکە پاشەلەقەی شەڕی بەینی وهاوپەیمانەکان و «محوەر» هەبوو گرانیەکی هەر زۆر خراپ کەوتە ولاتەوە؛ ئەبوایە هەموو ماڵێک دوو زەلامی تەرخان بکردایە لە پێش نیوەشەوەوە بچوونایە بەر دەرکی نانەواخانەکانیان بگرتایە تا پاش هەتاوکەوتن، ساڵەگەر چەن نان وە یا سەموونێکی رەشیان چنگ ئەکەوت یا نەئەکەوت!. بەکورتی ئیش وای لێ هات لەوەدا نەماکە هەڵگیرێ، هاوار و دادی ئافرەت لەبەر بێنانی لە شاری بەغدادا ـ کە پایتەختی عبدالاله بوو ـ ئاسمانی ئەهێنایە گریان!.

لەم کاتەدا عبدالاله ـ ی [وصی] لەوگەڕانەیدا دوو ملیۆن دیناری عێراقی هەڵگرت و لە ئاهەنگ و بەزمی ئاورووپادا خەرجی کردا!. سەرەڕای ئەوەش کەگەڕایەوە، بەقسەی باشچاوشەکانی نزیکەی نیو ملیۆنی تر خەرج کرا بۆ تەرتیباتی پیریەوە چوون و بانگێشتنی سەربە دەرەوە بوەی شارەکانی عێراق و دروستکردنی تاق و عەنعەناتی شاهی!. ئەمە بۆ ئەوەکە [عبدالاله] گەڕاوەتەوە بۆ پایتەخت!..

* * *

هەرکەس خەریکی هەرشتێک بوو خۆی لەو کوڕەدا ئەبینێ. سەرگوزەشتی [بوناپارت ناپلیون]م خوێندەوە کە لە رۆژی حەوتی کانوونی یەکەمی (١٧٩٧)دا گەڕایەوە بۆ شاری «پاریس»، ئالاکەی لەبەر دەمیەوەبوو؛ ئەو ئالایەکە (٦٧) هەرای لەگەڵ ئەڵەمانیا و ئیتالیادا لێ نووسرابوو ئەوانەی هەموو هێنابووە ژێر رکێفی خۆی. شاری پاریس ـ م لەبەر هاتنەوەی ناپلیون بە جوانترکانێ چاوپێ کەوت لە ژیانی پاریس ـ دا، وەشەعبی فەرەنسی ـ م بەکامەرانتر وەختیان هاتە پێش چاو هەر لەبەر هاتنەوەی «ناپلیون». شاری بەغدا و هەندێ شەعبی عێراقی ـ شم لەبەر هاتنەوەی «عبدالاله» چاوپێ کەوت، ئەمانەم بەلاوە جوانتر وکامەرانتر بوو لە شاری ـ پاریس و لە شەعبی فەرەنسی ـا.

بەڵام ئەوەندە هەبوو شەعبی فەرەنسی ئەوەیان بۆ ئەو [پوناپارت]ە کرد کە فەرەنسەی لە چنگی مردم فڕاندەوە و «ئیتالیا، نەمسە، ئەڵەمانیا و روسیای» داگیر کردو تەنگی بەدوڕگەکانی بەریتانیا هەڵچنی و قاپیەکی تری تأرێخی بەشەرەفی بۆ فەرەنسە کردەوە. نازانم باشچاوشەکانی عبدالالە ئەمەیان بۆ کێ کردو لەبەرچی کردنیان؟!. ئەم دوو ملیۆن و نیوە لە خەزێنە هەڵگیرا؛ ئەو خەزێنەیە کە لە زەریبەو سەرانەی [شەعبی عێراقی] پێکەوە نرابوو، ئەگینا «عبدالالە» تا ئەو رۆژەکەبوو بە وصی لەبەر بێ‌شتی مووچە خۆرێکی بچووک بوو لەوەزارەتی خارجیە. وە یا بە جۆرێکی‌تر بیڵێن هەر هاتوچووی «رایسز»ی ئەکرد؛ ئەو «رایسز»ە کە لە پاشاکردی بە مایەی لات‌بوونی شەعبی عێراقی و کیسەپرکردنی خۆی و ـ حوکوومەتی شۆڕشی عێراق ـ هەڵیگرت و عالەمی لەو بەڵایە رزگارکرد.

دیسان لە ساڵی (١٩۴٩)دا بۆ دوو مانگ گەشتێکی‌تری ئاورووپای کردو عەینی مەخارجی هەڵگرت، ئەمەیان لەکاتێکا بوو کە میزانیەی حوکوومەتی عێراق بە جۆرێک لات‌کەوت ئەگەر بانگەکان نەکەوتنابە فریای، حوکوومەت سەری تێدا ئەچووا. لەمە خەزێنەی حوکوومەت، ئەمەش گەڕان و ئاهەنگی «سموی وصی»؟!!. ئەمە ئەو پیاوەبوو کە وتی: «دڵسۆز ئەبم بۆ نیشتمان و میللەت و گزی‌یان لێ ناکەم!.»

ئەمە تەنها دوو لاپەڕەی کورتی ژیانی «عبدالالە» بوو. ئیتر بێجگە لە، دڵڕەقیەکەی، لە کەس نەناسینەکەی، لە هەموو کەس بەبەندەزانینەکەی، لە خیانەتە ناپاکانەکەی بەرانبەر بە هەموو شەعبی عێراقی لەرێگەی پاراستنی قازانجی تەنها خۆیا، لە فەرماندان بە کوشتنی بێ‌گوناحەکان لە سووچی بەندیخانەکانا لە بەر تینووبوون بە خوێنی شەعبی عێراقی، لە رووتانەوەی گەورە و بچووک و لە فەسادەکەی بەرانبەر بە میللەت!.

* * *

رەنگبێ هەواخواکانی «نوری سعید» وەیا بێگانەکان بڵێن نووری سعید پیاوێکی

گەورەی سیاسی و پیاوێکی زۆر بەکەڵک بوو بۆ عێراق، گەلێ خزمەتی کرد بە عێراق و گەلێ ولاتان گەڕا بۆ بەرز بوونەوەی عێراق!. رەنگبێ ئەمە بڵێن، بەلاّم ئایا ئەمە قسەیەکی راستە؟ یا هەر لەبەر ئەوەیە کە «چاوی رەزامەندی کەمو کوڕی نابینێ؟». لام وایە ئەگەر پیاو لەم باسە بکۆڵێتەوە بە تەواوی راستیەکەی بۆ دەرئەکەوێ.

[نوری سعید] ئێمە وتمان (٢٩) ساڵ لە حوکما بووە لە عێراقا بەلاّم ئەگەر راستیەکەت ئەوێ هەر (٣٧) ساڵە کە حوکمی عێراقی کردووە. لەم ماوەدا ئەگەر بوترێ خزمەتی ئینگلیز وەخزمەتی «أنانیەتی نەفسی» خۆی کردووە ئەمە راستە، ئەو خزمەتەی ئەو هی ئینگلیزی کرد کەسێکی تر لە عێراقا ـ هەرچەندە خەریکیش بووبێ ـ نەیکردووە، لەم رووەوە قابلیەتێکی تەواوی هەبوو. لە «أنانیەتی نەفسی»شدا عەینی قابلیەتی هەبوو! ئەو رۆحەی وای لێ کردبوو هەموو کاتێ لە کۆششی ئەوەدابوو کە هاو دەورەکانی، وە یا منافسەکانی، وە یا ئەو بێ گوێیانەکە بەگوێیان نەئەکرد لەناویان بەرێ وە یا لەناو بچن بۆ ئەوە مەیدان بۆ خۆی چۆڵ بێ و بە هەموو ئارەزوویەکیەوە «أنانیەتە نەفسی»ەکەی تێر بکا!.

نووری سعید تەنها «حبی ظهور» و «حبی ذات» نەبێ هیچی‌تر نەفسی ئەوی تێر نەئەکرد. پیاوێکی بێ‌خزم و عەشرەت، بێ‌بنەماڵەیەکی ناودار نەئەگەیشت بەم ئارەزووە تەنها بەوە نەبێ کە بە هەموو مەعنایەک ئارەزووەکانی ئینگلیز بەجێ‌بێنێ و بۆ ئاسایشی ئینگلیز گۆشتی خۆی وا تاڵ کا، لەگەر هەر رۆژێ لە رۆژان ئەو شەعبەکە ئەو حوکمی ئەکرد بەسەریانا بۆیان رێک کەوتایە لەشەکەیان بەسەر شەقامەکانا رالەکێشا. وەکو رایانکێشا لە رۆژی [١٥ی تەمووزی ١٩٥٨]دا!..

«نوری سعید» با لەرواڵەتیشا دەری نەبڕیایە بەلاّم لەدلاّ دەمێک بوو ئەیزانی کە پاشەڕۆژی ژیانی ئەو ئەبێ وای لێ‌بێ، ئەوەندە هەبوو لە بەر «أنانیەتە نەفسی»یەکەی لەوەی نەئەخستە خۆی!. پێ‌نەنگ بوو لایکاتەوە بەلای خواوە و جارێک لە جاران

بڵێت خوایەک هەیە و تۆڵەسەندنەوەیەک هەیە!. پێ‌نەنگ بوو لایەک بکاتەوە بەلای شەعبەوەو بڵێت شەعبێک هەیە و تووڕەبوونی شەعبێک هەیە. لەباوەڕی ئەوا «ئینگلیز» لە هەموو کەس گەورەتر بوو، ئەو کە ئینگلیزی هەیە ئیشێکی بەخوا نەماوە، وەکارێکی نیە بە تووڕەبوونی شەعبەوە!. لەگەڵ ئەوەدا خوا لە هەموو کەس و لە هەموو شت گەورەترە، وەلە پاش خوا [احترامی شعوری شەعب]گەورەترە نەوەک ئینگلیز. بەڵگەی ئەم قسەیەش ئەوەیە کاتێ کە خوای لێ ڕەنجاو ویستی تۆڵەی لێ‌بکاتەوە، وەکاتێ کە شعووری شەعبی لێ تووڕەبوو ئینگلیز هیچی پێ نەکرا کە رزگاری بکات.

کارەساتی ئاخر هەناسەی ژیانی «نوری سعید» و «عبدالاله» دەرزێکی زۆر بەنرخە بۆ هەموو گەورە و بچووکێک، بۆ هەموو خاوەن پایە و بێ‌پایەیەک، بۆ هەموو پادشا و بێ‌نەوایەک کە خوا لەژوور هەموو کەسێکەوەیە وە ئەبێ هەرکەس لە ئەندازەی دەسەڵاتی ئیشی خۆیا «شعوری شەعب»یش رابگرێ.

مایەوە سەر ئەوە کە هەواخواکانی «نوری سعید» بڵێن لەماوەی حوکمی خۆیا گەلێ خزمەتی کرد بە عێراق، گەلێ بازاڕ و دووکان لە دەورەی ئەوا دروستکرا، گەلێ شەقام راکێشرا و قیرتاو کرا، گەلێ قوتابخانە کرایەوە و مستەوای خوێندەواری بەرز کرایەوە! وەکوو «نوری سعید» لە زەمانی خۆیا هەموو جار ئەم قسانەی ئەکرد و بەرانبەری دەوری عێراقی ئەکرد لەگەڵ زەمانی تورکاو ئەیوت لەو دەورەداکۆشکی بەرز بەرز نەبوو ئێستە هەیە، لەو دەورەدا قوتابخانە و شەقام نەبوو ئێستە هەیە... هتد!. باشچاوشەکانیشی بۆیان ئەدا بە سنگاو ئەیانوت «لەشەدووباللە راست ئەکەی!».

بەڵام ئایا ئەم قسانە کە ئەکرا و ئەوترا راست بوون؟. یا هەر وا قسەبوون و وەختیان پێوە رائەبوێرا؟!.

لام وایە راست نەبوون، چونکە ئەگەر «نوری سعید»یش نەبوایە شەقامەکان هەر وا ئەکرانەوە و قیرتاو ئەکرا، قوتابخانە هەر ئەکرایەوە و خوێندەوار پەیدا ئەبوو، کۆشکی

بەرز بەرز ئەچوو بە ئاسمانا، بۆیەش ئەبوون چونکە قانوونی گۆڕان و «تطور» لەناوا هەیە، مادام گۆڕان هەیە ئەبێ هەمووشت هەر رۆژە پێ پلیکانەیەک بگوێزێتەوە. بە پێچەوانەی ئەمە بەڵکوو «نوری سعید» زۆری ئەخستە سەر رەورەوەکە بۆ ئەوە بەستر بسوورێتەوە!.

ئەگەر سەیرێکی عێراق بکەین لەماوەی ئەم (٣٧) ساڵەداکە ئینگلیز و «نوری سعید» تیایا حوکمیان کردووە و سەیری شوێنێکی تریش بکەین لە ئینگلیز و «نوری سعید» تێدا نەبووە، ئەمەمان بە ئاشکرا بۆ دەرئەکەوێ کە رەورەوەی پێشکەوتن لە عێراقا کەمتر لە هی گۆڕانە ئەسڵیەکەش بزووتۆتەوە!.

بەڵێ ئینکار ناکرێ لە عێراقا هەندێ شت بە جوانی هەنگاوی هاویشتووە و قسەکەی «نوری سعید» و «عبدالاله» دێنێتە دی کە بۆ پێشەوە رۆیشتووە، ئەوشتەش [فەسادی حوکم] و نارەوایی و ناهەقی حوکم بووە، لەم لایەنەوە بەراستی دەورەیەکی رووناکە بۆ لاپەڕەی ژیانی نوری سعید و هاوکارەکانی!. بەسایەی ئەو و لە سایەی ئەوا چەندکەسێک کورسی حوکمیان وەکوو تۆپێ چەغزین ئەخست بۆ یەک و ئەیانگرتەوە و لەبەر ئەوەکە خۆیان بە ئایەری ئەزانی لەباتی ئەوە عەدل و دادپەرستی بلاوکەنەوە خەریکی کیسەپڕ کردن و خەریکی تێکچوونی کاروباری عەدالەت بوون، ئەمەش هەر بۆ ئەوەکە کیسەکەی خۆیان پڕکەن!. تەنانەت ئەمە یەکێکە لە قسەی یەکێ لەوکەسانەکە جارێک رەئیسی حوکوومەت بۆ ئەیوت: «ماڵی ئەم حوکوومەتە وەکوو کەلاک وایە، کێ ئازایە شتێکی بۆ خۆی لێ بکاتەوە!.». ئەمە قسەی رەئیسی حوکوومەت بوو لەکاتێکاکە شکاتی خراپی حاڵ و ئەحواڵی ولاتیان لائەکرد ئەویش وای وەڵام ئەدانەوە!. وە یا یەکێکی تر لەوەزیرەکان لە دەورێکا، کە وەزیر بوایە، یان نەبوایە «مودیر ناحیە» وە یا شتێکی وای بە لە (٢٠٠) دینار کەمتر دانەئەمەزراندا. دەی ئەمە حاڵی پیاوەگەورە لەرووەکانی حوکوومەتەکانی «نوری سعید» بووبێ، ئایا حاڵی لەوان خوارتر ئەبێ چۆن بێ؟!.

لەکاروباری دایەرەکاناکامی ئەگیرا لەویتر خراپتربوو، بەڵێ ئەوەی کە پێی ئەڵێن رۆتینی و کلیشە هەمووی هەبوو؛ عەریزە ئەدرا، تسجیل ئەکرا، کابرا هاتۆچووی بەشوێن کارەکەیا ئەکرد و ماوەیەکی زۆری پێ ئەچوو بەڵام تا دەستی نەکردایە بەکیسەکەیا ئیشەکەی بۆ جێبەجێ نەئەبووا..

مەسەلەی مەحسوبیەت و مەنسوبیەت گەیشتبووە شوێنێک ئەگەر یەکێ شێری بەگوێ بگرتایە مادام سەر بەیەکێک نەبوایە بەشی ئەوکەسە لە برسامردن و چەوساندنەوەبوو، ئەوەی کە [حەقی مەشرۆعی] خۆی بوو کرابوو بە ژێر لێوەوەو هەزار هاواری بکردایە پولێکی نەئەهێنا، نەکەفائەت، نە قابلیەت، نە دەستپاکی، نە رەوشت چاکی، ئەمانە هیچی کەڵکی نەئەگرت. لەم رووەوە ئەو مەسەلە سەری‌دابوو لە [عێراق]ی پێشوو کە ئەڵێ:

«جارێک دووکەر لە ژێر باری بەلەدیەدا بەیێ کاوجۆ لە بەر بارگرانی هەموو شتیان بووبوو بە برین، یەکێکیان لەویکەیانی پرسی ئەرێ برا! ئائەوکەرە کە لە دوورەوە دیارە و لەناو ئەو قەرسیلەدا هەر تەراتێنیەتی و گێیەڕەی ملی باوەشی پێیانایەتەوە، خۆ ئەویش وەکوو ئێمە کەرە بۆچ بارێکی لێ نانێن؟!» ئەویش پێ‌وت: «ئەوە تۆشێت بوویت؟! نازانی؟ ئەوە جاشکی کەری سەیانی سەگەوانەکەی نۆکەری ماڵی رەئیسە!».

کارەساتی دەوری بۆگەنی حوکومەتەکانی پێشووی عێراق بە ئەوەندە دوایی نایەت بەڵکوو کتێبێکی تایبەتی ئەوێ، ئەگەر رۆژگار بۆی هێنایە پێشەوە ئەوکتێبەش ـکە ئێستە ئامادەیە و نووسراوە ـ لەیخەینە بەرچاوی خوێندەواران. بەڵام لێرەدا بە قسەیەکی کورت تەنها ئەوە ئەڵێم:

«زوڵم لە ناو هەموو قەوم و قانوونێکا ناپەسەند بووە و ناپەسەندە، بەڵام لە عێراقی پێشوا ناچار بوو پیاوبێ بە زاڵم، بۆچی؟ بۆ ئەوەکە نەبێ بە مەزڵووم!.» ئینجا لەم قسەیە ورد بەرەوە و زۆرشتی لێ وەربگرە.

* * *

که لیش گەیشتە ئەم شوێنە و بەو جۆرەکاسە پڕبوو [شـۆڕشە پـیرۆزەکـەی ۱۴ی تەمووزی ۱۹۵۸] وەکوو گزنگی رووناکی لەو شەوی تاریکی‌دا دەستی پـێ کـرد و پەردەی پێشووی لادا و دەورێکی‌تری هێنایە پێشەوە.

لەگەلێ دەوراو لەگەلێ ولاَتا شۆڕش رووی داوە بەلاَم وامەزانـە هـیچ شـۆڕشێک وەکوو شۆڕشی عێراق شوێنی خۆی گرتبێ. ئەو شۆڕشانەی کە لاپـەڕەکـانی مێژوودا لەولاَتان روویان داوە بێجگە لەوەکە لافاوی خوێنیان هەستاندووە ئەنجامەکەیان وە یا پەیوەندەکەیان هەر بۆ خۆیان بووە بەلاَم شۆڕشی [۱۴ی تەمووزی ۱۹۵۸]ی عێراق بێجگە لەوەکە هەر تەنها (۱۹)کەسی دابەکوشت چەندە ئاشنایەتی ـ بۆگۆڕینی وەزع ـ بە خۆیەوە بووە دەئەوەندە زیاتر تەونی شـوێنانی تـێکداوە!. ئـەنجامی شـۆڕشی (۱۴)ی تەمووزی عێراق رووبەڕەیەکی لە دنیای ئیمڕۆداگۆڕێ وکارەساتێکی هەرەگەورەی بۆ پاشەرۆژی تأرێخیش هێشتەوە.

بۆیە ئەمانەی کرد چونکە لەلایەکەوە، وەکوو دەوری بۆگەنیوی زەمانی پادشایەتی پێشووی لە عێراقا تـێکدابـوو بـڕبڕەی پشـتی ئـینگلیزی لەم رۆژهـەلاَتی نـاوەڕاست و خوارەوەشدا شکاند. تەون و بنکەکانی «ئەمەریکا»ی هەر لەم ناوەدا تێکدا، پرۆژەکەی «ئایزنهاوەر» ـ کە لە [۱۵ی کانوونی یەکەمی ۱۹۵۷]دا بەردی بناغەکەی لە پێش دەمی ـ گونگریسی ئەمەریکی ـ دا، دانا و هێشتا ئەوان بە تەواوی بڕیاریان لەسەر نەدابوو، کەچی «نوری سعید» وەری‌گرت! ـ تێکی‌دا.

لە ساڵەکانی (۱۹۴۸ـ۱۹۴۹) کە «عـبدالاله» بـە نـاوی سـەرلەشکری گشـتی‌یەوە رۆژێک لە عێراق بوو رۆژێک لە ئەلەستین و خەزێنەی حوکوومەتی عێراقی بەوناوەوە خالّی کردەوە گۆیا بۆ تێکدانی حوکوومەتی جوولەکە و بۆ لەناوا هەلّگرتنی خـەریک لەبێ کەچی لە راستی‌شدا هەر بۆ ئەوەی ئەکرد کە حوکوومەتی جوولەکەی پێ بەهێز

بکا!. شۆڕشی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی عێراق پشتی هێزی ئەو حوکومەتی جوولەکەیەشی شکاند!.

[نوری سعید] بە پەیمانەکەی بەینی عێراق و تورکیاکە لە ٢٩/٣/١٩٤٦دا کردی و مەبەستی هەرەزلیشی لەو پەیمانە کوشتنی کوردەکان بوو وازی نەهێنا!. ئەمجا لە (٢٤/٢/١٩٥٥)یشدا لەنگەربەکی‌تری خستە مەیدان و ناوی نا «پەیمانی بەغدا». لەلایەن عێراقەوە خۆی و [برهان‌الدین باش ئەعیان] و لەلایەن تورکیاوە «عدنان مندریس» و «فؤاد کوبرلو» هەریەکە مۆرێکی زلیان پێداناو خێرا ئێران و پاکستانیشی خستە کۆرەکەوەو بەریتانیا و ئەمەریکاش قاوەگێڕ بوون لەمەیدانەکەدا! ـشۆڕشی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی عێراق ئەو پەیمانەشی هەپرون بە هەپرون کردا.

ئینگلیز و ئەمەریکا کە دەستیان لە پەیمانی بەغدا بڕا «شای ئێران»یان هان ئەدا بۆ دامەزراندنی «کۆمەڵەی ئاری». کۆمەڵەی ئاری ـ ش عبارەت بن لە: ئێران، پاکستان، ئەوغان یا ئەفغان و تورکیا!.

ئەرێ ئینگلیز و ئەمەریکا خوام کرد بە گۆتانا! ئێوە ئیشێ بکەن بە پیاوکە تۆزێ رێگەی تێبچێ و خەڵک دەست نەکا بە پێکەنین. ئەوا ئێران و پاکستان و ئەوغان ئاری بوون باشە، بەڵام تورکیا چە ئاشنەیەتیەکی لەگەڵ ئاری‌دا هەیە؟!. ئەگەر ناوێکی‌ترت بۆ بدۆزینایەوە باشتر نەبوو؟!..

[نوری سعید] هێنای لە [١٤ی شوباتی ١٩٥٨]دا بە پەیمانی بەغدا وازی نەهێنا دەنگی یەکیەتیە پووچەڵەکەی بەینی [عێراق] و [أردنی] بڵاوکردەوەو خێرا لە (١٢/٥/١٩٥٨)دا پارلەمانەکەی خۆی و هەر دووشای عێراق و أردن بڕیاریان لەسەرداو لە (١٩)ی ئەو مانگەدا خۆی بوو، بە سەرۆک وەزیری، کەچی نەیزانی شۆڕشی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی عێراق سەری ئەو و سەری یەکیەتی عێراق و أردن لەخوا و ئەیرووخێنێ بەسەر یەکا!.

شۆڕشی [١٤ی تەموززی ١٩٥٨]ی عێراق وەکوو ئەمانەی کـرد تـیرێکیش بـوو ئاوقەی دڵی شاو شازادەکانی ئەم دەوروبەرەی کرد کە لە نووستنیشا ئەو تیرە هەرکاریان تێ بکا و ناچاریان بکا بەوەکە، دان بە شەعبەکەیانا بنێن و بە تەواوی ئیمان بەوە بێنن کە هێزی [شەعب] ئەوەیەکەوا داروپەردوی پادشایەتی ئەرووخێنێ و ئەوترسەیان بداتێ کە ڕۆژێ لە ڕۆژان ـ ئەگەر ئەوانیش بە ناپیاو دەرچن و تۆزێ لووتیان نەبەننەخوارەوە ـ لەشەکانیان بەسەر شەقامەکانا وەکوو هێنەکانی «عێراق» ڕائەکێشرێن!..

گەلێ لە پێش ئەوەداکە «فیصلی دووهەم» تەخت وەربگرێ، بۆ دۆزینەوەی شوێنێک بۆ ئەوە [عبدالاله] تێدایا بیێ بە پادشا هەر خەریک بوون، بە قسەی ئینگلیز و «عبدالاله» و «نوری سعید» لە سووریا ـ یان چاکتر و بەلەوەڕتر نەدۆزیەوە!. لە هـەمووﻻیەکـەوە عێلجاڕی لێ کرا بۆ ئەوە مل بێنێتە ژێر بـار و شـوێن تـەختی «عـبدالاله» خـۆش بکـا!. لەﻻیەکەوەهانی جوولەکەی لێدرا، لەﻻیەکەوەهی حوکوومەتی [شەمعون]، لەﻻیەکەوە تورکیا، لەمﻻشەوە [عبدالاله] بە خۆی و [نوری سعید] و پیاوەکانیانەوە بەشەو و بەڕۆژ، بەپارەو بە چەک خەریک بوون، کەچی کوتووپڕ شۆڕشی [١٤ی تەموززی ١٩٥٨]ی عێراق ئەو هەموو فاک و فیکەی تێکدا و هەموو فرمانەکانیانی وەکوو کورتانەکـەی جەجاڵ لێ کردا..

* * *

لە هەموو وﻻتی دنیادا «سەرباز» جگەرگۆشەی ئەو باوک و دایکانەن کە پێیان ئەڵێن «شەعب»وە شەعبیش ئەو دەستە خەڵکەن کە لە کۆڕی سەرباز و کاربەدەست و ئـاغا و جوتیار و کرێکار و خاوەن کارگەو وەزیر و گزیراکۆ ئەبنەوە، هەریەکە لەمانە لوێچکن لە دەریای شەعبەکە، ئەوەندە هەیە ئەمانە بەتێکڕا پاسەوانێکیان ئەوێ بۆ خۆیان و بۆ ئەو خاکە کە تێدا ئەژین. ئەو پاسەوانەش کەوا ئەم ئەرکە زلە هەڵئەگرێ و گیانی خۆی وەکوو هەڵمانە بچکۆلەیەک بۆ ئەو پاراستنە ئـەخاتە بـەرەڵەپی «سـەرباز»ە. تـەنها سـەربازەو

لەسەرباز دێت کەشایانی ئەو فرمانە پیرۆزەی هەبێ.

ئەمجا لەناو ئەم شەعبەدا ـ کە بەم جۆرەباسکرا ـ ئەگەر یەکێک ئەوی پێویستی «شەعبیەتە» بەجێ نەهێنا مەعنای وا نیەکە شەعبەکە هەمووی بێ کەڵک و شایانی هیچ شتێک نیە. [شەعب] وە یا قەوم ئەبێ چاکێشی تێدا هەبێ و خراپیش، رێ ناکەوێ هەمووی چاک بێ وەکوو ئەوە رێناکەوێ کە هەمووی خراپ بێ.

لە قەومێکا ئەگەر هات و یەکێکیان وە یا چەند کەسێکیان خراپەو خراپەکاریان بەرانبەر بە قەومەکەی خۆیان وە یا قەومێکی تر نواند مەعنای وانیە ئەو [قەومە]کەوا ئەو چەند خراپەکارەی تێدا هەڵکەوتووە هەمووی خراپن، هەرکەس بە هۆی خراپی چەند کەسێک لە قەومێکا «حوکم» بدا بە سەر خراپی ئەو قەومە ـ دا، ئەوە گوناح و ناپیاوەتیە کە بەرانبەر بە ویژدان و بەرانبەر بە [تأریخ] ئەینوێنێ.

ئەو قەومە وەختێک هەموویان خراپ ئەبن کە تێکرا هەموو دەمارو خوێنیان پڕبێ لە بیروباوەڕی پیاوە خراپەکەی کە تیایانا هەڵکەوتووە. ئەمەش لە زۆرور مەحاڵەوەیە؛ چونکە تا ئەو بەرەیە و بەرەی دوای ئەوان وایان لێدێ کە ئەو مەفکۆرەیە پڕ بەپڕی مێشکیان بوەستێ ماوەو زەمانێکی ئەوێ. لە «ستی کون»ە کە چەرخی زەمان ئەوەندە راناوەستێ تا ئەوان بگەنە ئەو پایەیە. کە رانەوەستا گۆڕان بەسەرا دێت، کە گۆڕان هات ئەونی کابرای پیاوخراپ هەموو شیتاڵ شیتاڵ ئەبێتەوە!.

بەڵێ یەکێکی خراپ بۆ ئەوە [نەفسی] پیسی خۆی لەهەموو جەورێک پڕبکات وای بە تۆ پیشان ئەداکە فلانە قەوم هەمووی خراپن، بەرانبەر بەم کابرا خراپە خراپێکی تریش لەقەومەکەی ترا، پەیدا ئەبێ و ئەویش بە چەشنی باوەڕ ئەڵێ [فلانە قەوم] هەموویان خراپن. بە هۆی ئەم دووکەسەوە ناڕەوایەک و بێ باوەڕیەک لەبەینی ئەو دوو قەومەدا پەیدا ئەبێ وکەچی لە راستیشا هیچی وانیە.

لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیەوە، ئەوە بۆ ئێمە دەرکەوت کە قەومی عەرەب، وەیا

کورد، وە یا فارس ـ ئەمانە بە میسال ـ نابێ ئەفرادی ئەمەیان زەمی قەومەکەی‌تر بکەن بڵێن هەموویان خراپن. چەکوردە چە عەرەبە، چە فارسە؛ بێ‌شکەکە چاکێشیان تێدا هەیە و خراپیش. کەوابوو من لێرەدا هەندێ جار کە ئەڵێم: «فارس وە یا عەرەب وە یا کورد». ئەوەیان کرد و ئەوەیان کرد، ئەوە دیارە مەبەست ئەو کەسانەیەکەوا بۆ پاراستنی کورسی و پایەی خۆیان جەور و ستەمەکەیان وەکوو دووکەڵێکی رەش وایە قەومەکەی خۆیشیان و قەومێکی‌تریش ئەگرێتەوە. جا ئەو جۆرە کەسانانەن کە بوون بە پشیلە نەوتینە و بە ناو قەومەکانا ئەسوورێنەوە!.

* * *

شۆڕشی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی عێراق ئەم هەموو ئاژاوانەی لەدەری عێراقا نایەوەو لەو هەموو تەلبەندانەی بەسەر بەکا تێکدا.

سەربازی عێراق و شەعبی عێراق ـ بەکورد و عەرەب ـەوە دەمێ ساڵە لەجەنگی نالەوەی شۆڕشێکی وادابوون، پاش (١٩١٨) وەنەبێ ئیتر هەر وا بە بێ‌دەنگ و سەنگ دانیشتبێتن. شۆڕشەکانی بەینی دوو لاپەڕەی (١٩٢٠ـ١٩٣٠) عەرەب لە عەرەبستانا و کورد لە کوردستانا ئەم گەواهیانە ئەدەن. لە (١٩٣٠)دا ئینگلیز و «نوری سعید» لایان وابوو بە پەیمانەکە هەموو ئیشێکیان تەواو کردووە، کەچی شۆڕشی (١٩٣٦)ی «بەکرسدقی» بەسەراهات!. ئەوە کوژێنرایەوە شۆڕشی (١٩٤١)ی بەسەراهات. لە [٢٤ـ٢٧ی کانوونی دووهەمی ١٩٤٨]دا شۆڕشە بەناوبانگەکەی گۆبەنی «پورتسموف» بووکە شەعبی عێراقی (٧٠) کوژراو و (٤٠٠) برینداری‌دا بە دەستەوە. لە (١٩٥٢)دا لە پاش ئەوەکە لەلایەن دەورو دووکانی پێشووەوە هەموو بەندیخانەکان پڕکران شۆڕشێکی‌تر دەستی پێ‌کرد بەڵام حوکم درایە دەست سەرۆکی عەسکەری ئەو وەختە و ئەویش دیسان شۆڕشی کوژاندەوە، لە (١٩٥٦)دا عەینی دەور دەستی پێ‌ کردەوەو عەینی سەرەنێزەی جەور دایمرکاندەوە!.

لە هەریەک لەسەر نەگرتنی ئەم شۆڕشانەدا دەرزێک وەرگیرا و لەهەر سووچێکیەوە هیوایەک وەرگیرا. کەوابوو شۆڕشی (١٤)ی تەمووز شتێکی کوتووپڕی نەبوو، بەڵکوو وادیار بوو بناغەکەی دەمێک ساڵ بوو دانرابوو، بەڵام هێشتا پوختە نەبووبوو بۆیە لە ساڵەکانی پێشووا هیچ بەرێکی نەدا بەدەستەوە.

دەمێک بوو هەموو کەس بێزی ئەهاتەوە لەو دەورو دووکانە، سەیرتر ئەوەبوو کابرا وەزیر بوو کەچی ئەویش هەر بێزی لێ ئەهاتەوە!. دەمی هەرکەست ئەکردەوە لە گەورە و بچووک، لە خوێندەوار و نەخوێندەوار، لە ئەفسەر و لە ئەفەندی هەموو لەو دەورو دووکانە دڵ بریندار بوون، وادیار بوو تەنها «عبدالاله» و «نوری سعید» و چەند کەسێک لە باشچاوشەکانیان نەبێ ـ لەبەرگومڕاهی ـ ئەگینا هەموو دانیشتووێکی عێراق دڵی بووبوو بە دانەی سەرساج!. هەر ئەوگومڕاهیەبوو کەوای لێ کردبوون هەموو کۆششێکیان بۆ بەرز بوونەوەی مەملەکەت بخەنەسەر زۆر کردنی «جاسوس» و کڕینی ویژدان، کەچی ئەوەش هەر کەڵکی نەگرت بۆیان!.

شۆڕشی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی عێراق، شۆڕشی پاڵەوانی نەبەز «عبدالکریم قاسم»ە. عبدالکریم قاسم [زعیم رکن] بوو لە نەیروی عێراقا، پیاوێکی هێمنی لەسەر خۆی خاوەن بیروباوەڕێکی قایم بوو، حەزی بەخۆ دەرخستن و عەنعەنات نەئەکرد، هەر لەبەر ئەم هێمنی و خۆدەرخستنەی بوو.که «عبدالاله» و «نوری سعید» و ئەو هەموو دەستوپێوەندەیان نەیانتوانی لەو باوەڕە قایمەی [عبدالکریم قاسم] تێ بگەن لە گەڵ ئەوەشا کە زۆر دەمێک بوو ئەو باوەڕە هاوڕێ [عبدالکریم قاسم] بوو!.

[عبدالکریم قاسم] بێجگە لەوەکەوا کاروباری ناڕەوای حوکومەتانی پێشووی عێراق کارێکی زۆریان کردبووە دڵی و بێجگە لەوەکە فیکری لە پیاوانی عێراق ئەکردەوە؛ ئەو پیاوانەکەوا لە دایەرەکانا و لە سوپادا فرمانی گەورە گەورەیان گرتووە بەدەستەوە لەباتی ئەوە خزمەتی وڵاتەکەیان بکەن کەچی هەموو کۆششێکیان خستۆتە

سەر جێبەجێ کردنی فەرمانەکانی [عبدالاله] و [نوری سعید] ـ کە فەرمانی ئەوانەش هەر بۆ پێشکەوتنی کاروباری ئینگلیز و ئەمەریکا و دواخستنی مەسالحی عێراقە ـ بێجگە لەم باوەڕەی کاتێ کە لە تشرینی (١٩٥٦)دا فەرمانی کرابە سەرکە بەخۆی و لواکەیەوە ـ لوای (١٩) کە لەمەنسووریەبوون ـ بچێت بۆ ولاتی «أردن» گۆیا بەناوی ئەوەوە کە لە «جوولەکە» بدەن!. کەچی لە ڕێگەدا سەیر ئەکا ئەمە وانیە، بەڵکوو ئەمە لە مەعنادا بۆ یارمەتی «جوولەکە» و لە «میسر»دانە!. دیارە نەفسیەتی «عبدالکریم قاسم» بێزی لەمە دێتەوە و شتی واناکا.

لەو وەختەوە بەتایبەتی ـ ئەڵێم لەو وەختە بە دواوە، ئەگینا بەگەلێ ساڵ پێش ئەو وەختەش ئەو فیکرەی هەر هەبوو ـ کەوتە سەر فیکری ئەوەکە بەهەر جۆر بووە ئیشێکی وابکا، ئەم ولاتە لەدەست ئەو گورگە خائنانە رزگارکا. فیکرێکی زۆر زل بوو کردبەوە، تەنها دڵە پڕ لە هێز و نهێنیەکەی [عبدالکریم قاسم] نەبێ کەسێکی‌تر ناتوانێ ئەو فیکرە لەدڵیا بە نهێنی بێڵێتەوە تا دێتە سەروبەری بەئەنجام گەیاندنی.!

کە لەو سەفەرەی گەڕایەوەو گەیشتە [ئیچ ـ ثری] بڕیاری سەرەتای دەرخستنی شۆڕشێکی‌دا، بەڵام لەوێ بەباشی نەزانی چونکە سەیری کرد ئەوانەی کەوا لەم داوە ناهەموارانە بۆ عێراق ئەنێنەوە ـ کە وەکوو عبدالاله و فیصل و نوری سعید و دەست و پێوەندەکانیان بن ـ هەموویان لەوێ نین. سەیری کرد ئەگەر هەندێک لەوانە بەرپەل کەون و هەندێکیان دەرباز بین بێ گومان ئەو ئامانجەکە ئەو هەیەتی بە شۆڕش، بۆی پێک نایە. لەبەر ئەمە وازی لێ هێنا.

لەم ماوەیەدا هەر خەریکی تاقی کردنەوەی یەکە یەکەی ئەفسەرەکان بوو، خەریکی ئەوەبوو بزانێ ئایاکامیان لەمەحەک دەرئەچن. خەریکی ئەمەبوو بەبێ ئەوە سەرەتا باوەڕی خۆیشی لەلای یەکێک بدرکێنێ. لە نەتیجەی تاقی کردنەوەیەکی زۆرا توانی چەند ئەفسەرێکی زۆر کەم بدۆزێتەوە؛ لەو ئەفسەرانە کە جێگەی باوەڕ و سنگیان

گۆڕێکی بێ دەنگە بۆ هەموو نهێنیەکا. ئەم چەند دانەیەش کە دۆزیەوە «مەرج» نەبوو کە ئەبێ هەر لەلواکەی ئەوابن. یا هەر یەکە لەلایەکێش بن مادام هەموویان هەر بۆ مەبەستێکی پیرۆز کۆشش ئەکەن هەر وەکوو ئەوە وانەکە لەلای ئەوبن.

بەتایبەتی هەندێ لەوانەی کە من پێ بزانم و بەرە بەرە ئاگاداریان بەسەر نهێنیەکانی «عبدالکریم»دا پەیداکرد و بەناوی «ئەفسەرانی ئازاد»ەوە ناوی نان ئەمانەبوون: ـ

«فریق نجیب ربیعی». ئەم پیاوە خۆشەویستیەکی تایبەتی لەناو سوپادا هەبوو وە بە دڵ هۆگری عبدالکریم ـ یش بوو. هەرچەندە لە رۆژی گیرانی شۆڕشەکەدا ـ رۆژی ١٤ی تەمووز ـ لە [حجاز] بوو، بەڵام ئاگای لە هەموو کاروفرمانێکی کۆمەڵە هەبوو.

[زعیم رکن محی‌الدین عبدالحمید، زعیم رکن أحمد صالح عبدی، زعیم رکن خلیل سعید، زعیم فؤاد عارف، زعیم حسن عبود، زعیم داودسەلمان جەنابی، زعیم ناجی طالب. عقید فاضل عباس مهداوی، عقید ماجد محمد أمین، عقید عبدالکریم جدە، عقید مهندس رجب عبدالحمید، عقید فتاح شاڵی، عقید رفعت حاجی‌سری، عقید عبدالوهاب أمین، عقید شمس‌الدین عبدالله، عقید وصفی طاهر، عقید طاهر یحیی، عقید عادل جلال، عقید عبداللطیف دراجی، عقید محسن حسین الجیب، عقید رجب عبدالمجید، عقید عبدالسلام محمدعارف، عقید عبدالله سعید[1].]

[مقدم عبدالغنی عبدالستار، مقدم محمد مجید، مقدم عبدالکریم فرحان، مقدم شاکر محمود سلام، مقدم خضر حسین دوری، رەئیس ئیبراهیم لامی، رەئیس عبدالستار عبداللطیف، رەئیس ئیبراهیم جاسم، رەئیس مصطفی عبدالله، رەئیس جاسم عزاوی، رەئیس سلیم فخری، رەئیس ثامر نورالدین.]

بەڵێ ئەمانە سەرەتا بەگیانێکی پاکەوە لەژێر راو تەگبیری عبدالکریم قاسم ـ دا

---

١ ـ عبدالله سعید هەرچەندە بەراستەو راست پێ نەوتبوو، بەڵام لەبەر ئەوەکە خۆی بەجێ بڕوای عبدالکریم قاسم ئەزانی وە عبدالکریم ـ یش ئەمەی ئەزانی وەکوو ئەوە وابووکە پێ وتبێ.

پەلاماری پێکهێنانی شۆڕشی (١٤)ی تەمووزیان دا و ناوێکی پڕ لە شانازی‌یان بۆ خۆیان وەرگرت. بەڵام داخەکەم زۆری پێ نەچوو هەندێک لەمانە ئەو ناوە پڕ لە شانازیەیان گۆڕیەوە بە ناوێکی پڕ لە نەنگی و لەککەداری و نووسانیان بەسەرشانی خۆیانەوە!..

بەقسەو پڕ و پاگاندەی هەندێ لە پیاوە نەفعی پەروەرەکانی وڵاتی عەرەبستانی غەیری عێراق کەوتنە بزووتنەوەو گزی کردن لە نیشانەکانی شۆڕشی (١٤)ی تەمووزا.. لێبووردنی «عبدالکریم قاسم» گەلێ زیاتر بوو لەوە، کە بە چاوی خەشمەوە ئاوڕ لەمانەبداتەوە. ئەو دەستەیە وایان ئەبردە دڵی خەڵکەوە، کە شۆڕشەکانی پێشووی عێراق و ئەمجارەش هەر لە کۆششی ئەمانەوە بووە و بەم قسەیە ئەیانویست وڵاتی عێراق راکێشن و بیخەنە ژێر دەستی نەفعی پەروەرەکانی وڵاتی عەرەبستانی دەرەوەی عێراق!.. عبدالکریم قاسم هەر بەچاوی لێ بووردن و میهرەبانیەوە سەیری کردن، ئەمەش بۆ ئەوە کە بەڵکوو ئەمانە لەم باوەڕە چەوتەی خۆیان بگەڕێنەوەو نەبێ بە ئاژاوەو ئاو لێڵ کردن. ئەمانە هەر نەگەڕانەوە تا لە ئاخراکردەوەی ناپەسەندی خۆیان رایکێشیان بۆ ئەوە تۆڵەی ناپیاوەتی خۆیان وەربگرنەوە!.

[عبدالکریم قاسم] هەر لایەنی هێمنی و لێبووردنی لەدەست بەرنەدا. کەچی لەناکاو، لە رۆژی (١٩٥٩/٣/٩)دا عبدالوهاب شواف ـ کە وەختی خۆی یەکێک بوو، لە ئەفسەرانی ئازادی شۆڕشی (١٤)ی تەمووز ـ ئەو ناوە پڕ لە ئیفتخارەی پێ هەڵنەگیرا و بە پڕوپاگاندەی [جەمال عبدالناسر]ی وڵاتی میسر، لە «مووسڵ» ئاگرێکی یاخی بوونی لە «عبدالکریم قاسم» و شۆڕشی (١٤)ی تەمووز هەڵگیرساند و ویستی ناوە پاکەکەی عێراق لەککەدار بکا!. ئەوەندە هەبوو [عبدالکریم قاسم] دەستی لە دەستی ئەو و لە دەستی یاریەدەرەکەی ئەو بەهێزتر و درێژتربوو، بۆیەش درێژتر بوو چونکە شەعبی عێراقی بە کورد و عەرەبە وەکوو پوورەی هەنگ دەوریان لێ داوە و بە پێشەوایەکی راستی راستەقینەی خۆیان ئەزانن، یەکێک ئەوەندە خۆشەویست بێ و لە هێلانەی دڵی هەموو

کەسێکایێ، بێ گومان هەر بەهێزو سەرکەوتوو ئەبێ.

لە ئاخری ئەم کردەوە ناپەسەندەدا دەستەی عبدالوهاب و یاریە دەرەکەی بۆ ماوەی (٢٣) سەعات هەر ئەوەیان بۆ مایەوە کە نلوێکی نەنگباری و خیانەتکارانەیان بۆ هەتا هەتایی بۆ خۆیان وەرگرت و هیچی ترا.

* * *

[عبدالکریم قاسم] لە ناو ئەو ناوچە عەسکەریەدا کە ئەژیا پیاوێکی خۆشەویست بوو، لاپەڕەی ڕووناکی ژیانی هەموو ناوچەکەی کردبوو بە پەروانەی دەوری خۆی، لە هیچ کاتێکا شتێکی وای لێوە دەرنەکەوت کە ببێ بە هۆی دڵڕەنجاندنی سەربازێک وە یا ئەفسەرێک. ڕواڵەت و کردەوە ڕواڵەتیەکانیشی وای پیشان ئەدا کە لەناو ئەفسەرانی سوپادا یەکێکی تر نیە وەکوو ئەو سەر بە بنەماڵەی پادشاهی و «نوری سعید» بێ!. تەنانەت لەم ڕووەوە بووبوو بە شوێنی ڕەخنەی هەندێ لەوکەسانەکە ئاگاداری ناو پەردەی دڵی نەبوون.

ئەو قوتابیانەش کە لەم ماوەیەدا پێکیەوە نابوون ئەوانیشی هەر لەسەر ڕەوشتی خۆی فێری کردبوون، وانە لەرواڵەت و کردەوەیانا هەموو وایان ئەنواند کە هەتا ئەو پەڕی دڵسۆزییان هەیە بە بنەماڵەی شاهی!. کردەوەو بزووتنەوەی کۆمەلایەتی کە ئەیانکرد وادیاربوو، تا (١٩٥٥) دەرزێکی تەواوی کۆمەڵەی نهێنیان نەخوێندبوو بۆیە «نوری سعید» و دەست و پێوەندەکانی جۆرە هەستێکیان پێیان کرد و هەر یەکەیان دوور خستنەوە بۆ وڵاتێک. لە (١٩٥٦)دا دەرزیان لە هەڵەکانی پێشوو وەرگرت، ئەمجا ئەو ڕێگەیانە گرت کە باسمان کردن. بە هۆی گرتنی ئەم ڕێگەیەوە وردە وردە دڵی «نوری سعید»یان پاک کردەوەو «کۆمەڵەی ئەفسەری ئازاد» بەرە بەرە بۆ، یەک، تێ کەوتن تا کۆبوونەوە وە یا، لێک نزیک کەوتنەوە.

ڕێگەی ئەم کۆمەڵە بێجگە لە «بلاوکراوە»کەیان کە ناویان نابوو «دەنگی سەرباز» و

لەساڵی (١٩٥٢)دا بەکەم ژمارەیان دەرکردو تا ماوەیەک هەر لەسەری رۆیشتن، بێجگە لەوە نەیانویستووە هیچ شتێکی تری چاپکراویان هەبێ، بەتایبەتی کە هەموو دەرزەکانیان وەرگرت و لە هەموو هەڵەکانی پێشوو تێ گەیشتن هەر فەرمان و تەگبیرێکیان بووبێ هەموویان بە زمان بەیەک وتووە و نەیانویستووە بکەوێتە سەرقاقەزا. کەم جاریش رێ کەوتووە کە کۆبوونەوەیەکی نهێنی بۆ ئەم ئیشەی خۆیان بکەن، بەڵکوو زۆرتر شوێنی قسەو کۆبوونەوەیان لەنادی وە یا لۆقەنتەی ئەفسەران، وە یا ئەو دیواخانانە بووە، کە زۆرتر دانیشتووەکانی لە ئەفسەرانی غەیری ئەم کۆمەڵەیە بوون!. لەگەر وەختی واش بووبێ لە کۆبوونەوەکەدا دەمیان نەگەیشتبێ بەیەک بەچاو وەیا، بە ئیشارە فرمانەکەی خۆیانیان بەیەک تێ گەیاندووە. لەمانەش هەموو [عبدالکریم] بەو جۆرە دەرزی داون و رێگەی بۆ داناون. هەر ئیشێک کەویستبێتیان بیکەن [عبدالکریم] نەخشەکەی کێشاوەو بەدەم بەیەکێکی وتووە و ئەویش بەیەکێکی تر، واتە وەکوو هەڵقەی زنجیر.

باوەڕ هەتا ئەهات قایمتر ئەبوو، هێزی [عبدالکریم] و ئەفسەرانی ئازاد رۆژ بەرۆژ زیاتر پەرەی ئەسەند. [عبدالکریم] هاتە سەر ئەوە کە رۆژی [٦ی کانوونی دووهەمی ١٩٥٨] ئاگری شۆرش هەڵگیرسێنێ، دیسان لەبەر کۆبوونەوەی ـ عبدالاله و فیصل و نوری ـ هەرسەری نەگرت. ویستی لەرۆژی کۆبوونەوەی دەرچوونی قوتابیەکانی کوللیەی جەنگدا بیگێرێ، لێرەشا سەری نەگرت چونکە شازادەکان کۆنە بووبوونەوە.

* * *

«نوری سعید» و «عبدالاله» بڕیاریان دا لوایەکی دڵسۆزی سەربەخۆیان بچێت بۆ [أردن]، چوار مانگ لەوێ بێ و بگەڕێتەوە. چوونی ئەم [لوا]یەش لەبەر ئەوەیە کە گۆیا ئێستە ـ عێراق و أردن ـ بوون بە یەک و ئەبێ لە هەموو روویەکەوە یارمەتی یەک بدەن، نەوەک لە حوکوومەتی أردن ـ دا دوژمنەکانی دەرەوەی تەیەتیان تێک بدەن! ئەم [لوا]یە بچێت بۆ ئەوە کە ئەو دوژمنانە ئیتر نەوێرن فیکرێک بکەن!. لەمە، شتێکی

قانوونی بوو لەبەینی ـ عێراق و أردن ـ داکەس ناتوانێ رەخنە لە قانون بگرێ!. کەوابوو ناردنی [لوا]کە، ئەبێ بەم ناوەوەبێ، بەلاّم لەژێرەوە وانەبوو، ناردنی ئەم لوایە بۆ ئەوەبوو کە لە [لوبنان]دا یارمەتی «شەمعون» بدا و نەیەڵن دوژمنەکانی «شەمعوون» دەستبزێوی بکەن، شەمعون لە ژێرەوە لەگەڵ شاوشازادەی عێراق یەکێکە چۆن ئەبێ یاریدە نەدرێ؟!. ئەوەندە هەیە پەیمانێک لەبەینی عێراق و لوبنانا نیە هەتا بە ئاشکرا بتوانن یارمەتی بدەن، ئەگەر راستە و راست بڵێن چوونی ئەم لوایە بۆ لوبنانە قسەو باس لە لایەن «شەعب» و نەیروەوە پەیدا ئەبێ، بەلاّم بوترێ بۆ أردن ـە ئاو ئەکرێ بە ئاگرا و هیچ قسەیەک پەیدا نابێ!..

لە رۆژی [١٠-١١ی تەمووزی ١٩٥٨]دا عبدالاله لەلایەکەوەو نووری سەعید لەلایەکەوە لە ئەستەمۆڵ بوون. نووری لەگەڵ حوکوومەتی ئەستەمۆڵدا قسەی تەواو کرد، کە لە رۆژی (١٤)ی تەمووزدا بۆ پەیمانی بەغدا ئەندامە هەرەزلەکانی حوکومەتانی هاوبەش لەوێ کۆبینەوەو بۆیەیەکی قەتمەرتر بەسەر پەیمانی بەغدادا بێنن، دوورنیە بۆکوشتن و لانکردلی عێراق بێ ئەوەندەیترا.

هەر لەو رۆژەوە [شەقامی ئیستقلال]ی ئەستەمۆڵ رێک‌خرا، بەیداخەکانی ئێران، پاکستان، عێراق، تورکیا، ئەمەریکا و ئنگلترەی پێیا هەڵواسرا. تەنانەت گسکێشیان لێ‌دا!.. فەوجی پاسەوانی شەرەفی تورکی تاسولوسی خۆیان‌دا بۆ پێشوازی کردن، فرۆکەخانەی ئەستەمۆڵ کاربەدەستانی وەزارەتی دەرەوەی «تورکیا» و حوکوومەتانی هاوبەشی پەیمانی بەغدا تێدایاکەوتنە جرت و فرت!.

ئەوە ئەوان لەوێ‌وا، لەم‌لاوە «نوری» و «عبدالاله» گەڕانەوە خۆیان ئامادە کرد کە رۆژی (١٤)ی تەمووز لە سەعات (٧)ی بەیانی‌دا بە فڕۆکە بفڕن و سەعات دەبگەنە لەستەمۆڵ، چونکە لەوێ لەو وەختەدا پێشوازی کەرالی حوکوومەتانی هاوبەشی پەیمانی بەغدا و فەوجی پاسەوانی شەرەفی شەقامی ئیستقلال چاوەڕێ مەوکبی ملووکانە

ئەکەن!.. مەوکبی ملووکانەش عبارەتە لە فیصل پادشای عێراق و لە عبدالاله ولیعهدی ئێستەی عێراق و شای پاشەرۆژی سووریا!. وەلە نووری سعید رەئیسی وزرای ـ بەکیەتی عێراق و أردن ـ و دەست و پێوەندی ئەمانە.

ئەمانە بەم جۆرە هەموو خۆیانیان ئامادە کرد و فڕۆکەخانەی بەغدا بە خۆی و بە فڕۆکەی پادشاهیەوە شەوی (١٤)ی تەمووز هەر لە خۆ، رێک خستنابوو لەگەڵ فەوجی پاسەوانی شاهی ـ دا، لەگەڵ وزرا و پیاوماقوولانی سەربەدەرەوە بوەکانی کۆشکی «رحاب». ئەمانە هەموو خۆیان ئامادە کرد بۆ ئەوە بەیانی سەعات (٧) «مەوکبی ملووکی» بەرێ کەوێ، وەکوو چۆن وزرا و پیاوەکانی [ناپلیون] لە پاریس ناپلیون ـیان بەرێ ئەکرد بۆ فەتحەکانی ئەڵەمانیا و نەمسەو رووسیا بۆ فەرەنسە ئەمانیش وابوون!!.. «تف باد بر چرخ گردون تف!!».

* * *

«نوری سعید» فەرمانی دەرکردبوو، کە لەشەوی (١٤)ی تەمووزدا لوای (١٩) بچێت بۆ [أردن] بۆ یاریەدانی وڵاتی أردن. فەرمانێکی ترکرایە سەر «عبدالکریم قاسم» کەچەک و جبەخانە و ئازۆخەیەکی تەواو بۆ ئەم لوایە وەربگرێ. مەرکەزی لواش لە «جەلەولا»یە، هیچ رێگەیەکی نیە بۆ [أردن] غەیری ناوشاری بەغدا نەبێ. وا دیاربوو «نوری سعید» بۆیە وتبووی بەشەو بڕۆن نەیەویست ئەم هێزە بەرۆژا بەناوشاری بەغدادا بڕواو خەڵکی لەبەر خۆیانەوە دەست بکەن بە قسەکردن، چونکە هەر لە بناغەدا شەعبی عێراقی دڵگران بوون لەم رێکەوتنەی بەینی عێراق و أردنە، جا لەبەر ئەمە قسەی زۆر لێ ئەبوورەوە.

[عبدالکریم قاسم] وەکوو لە پێشا زانیمان زۆر دەمێک بوو داخ لەدڵ بوو کەڵڵەی بۆ شۆڕشێک تەمی ئەکرد. لێرەدا کەوتە فیکرکردنەوە کە ئایا واز لەم باوەڕەی بێنێ ئێستە، یان هەڵیەتی و نایێ هەڵ لەدەست بدا؟. لەلایەکەوە فیکری ئەوەی ئەکردەوە. کە

«عبدالاله» و «نوری سعید» دەمێ ساڵە خەریکن و بە هەزاران وە بەڵکور بە ملیۆن ژێر دەستەو هەواخوایان لە سوپاو لە ئەهالی پەیداکردووەو ئەمیش هێزێکی وای نی‌یەکە چاری لەو هەموو پشتیوانانەی ئەوان بکا. کەچی هەر لە عەینی وەختیشا ئەهات بە دڵیاکە زۆر و ستەمی «عبدالاله» و «نوری سعید» لە ماوەی ئەم چەند ساڵانەی رابردوودا ئەوەندە زۆر بووە دڵی هەموو کەسێکی بریندار کردووە، ئەوانەی کەوا ئێستە ئەڵێن «سیدنا» و «پاشا» لەبەر ناچاریە وا ئەڵێن ئەگینا بێجگە لە هەندێ کاسەلێس بڕوا ناکرێ ئەم شەعبە پشتیوانیان بکەن.

ئەمە و شتێکی تریش، ئەوەش تا ئێستە لە تأریخی ئەم حوکومەتەدا رێ نەکەوتووە «فیصل» و «عبدالاله» و «نوری سعید» و دەستوپێوەندەکانیان لە شەوێکی وەکوو (١٤)ی تەمووزدا هەموو لە بەغدادابن و هەموو بەو جۆرە کۆببنەوە!. ئەگەر هیچ نیشانەی سەرکەوتن نەبێ کۆبوونەوەی ئەمانە هەموو نیشانەیەکە بۆ سەرکەوتنی شۆڕشە پیرۆزەکەی. پاش ئەم خەیاڵانە بڕیاریدا و وتی:

[سأمضي فما بالموت عار على الفتى   اذا ما نوى حقاً و جاهد مسلما
وواسى الرجال الصالحين بنفسه   وفارق مذموما و خالف مجرما
فأن عشت لم أذمم و لن مت لم ألم   كفى بك ذلا أن تعيش و ترغما]

هەر لە رۆژی [١٠ی تەمووزی ١٩٥٨]دا بڕیاری شۆڕشیدا و ئەفسەرە هەواخواکانی خۆی تێ‌گەیاند و هەموو تەرتیباتێکی بۆ دانان و ئەوی شایانی رێگە دانان و دەرزی سەر لەشکرێک بێ، هەمووی پێوتن. نە، عبدالکریم خۆی تێکدا، نە هەواخواکانی، بە، لەسەر خۆیی و بەبێ شڵەژان کاروباریان جێبەجێ ئەکرد. ئەگەر یەکێک لەغەیری ئەفسەرانی ئازاد شتێکی غەیرە اعتیادی لێوە ببینیایە ئەیانوت «سیدنا خەریکی سەفەری خێرە بۆ ئەستەمۆڵ، ئەبێ تەرتیبات بکەین بۆ ئەوا.». بەمە پێیەیان ئەکردا.

هەتا ئەم دەقیقەیە فەرمان لەلایەن سەرلەشکری گشتیەوە ـ عبدالکریم قـاسم ـ هـەر بەزمان بوو بۆ سەرئەفسەرانی ئازاد، لەوانیشەوە دیسان هەر بە زمان بوو بۆ سەرخواروتر، هیچی نەچووبووە سەر قاقەز، وەکوو لەبەرکردنی منالّی کەقەت لەبیرناچێتەوە ئەمانیش فەرمان و ڕێگەو شوێنی جەنگیەکەیان ئاوا لەبەر کردبوو.

لە پاش ئەوە هەرکە فرمانی خۆی زانی و بەڕێ کەوتن روو بـە بـەغدا، لەسـەعات [١١ی شەوی ١٣ی تەمووز]دا «عبدالکریم قاسم» و هاوڕێکانی ڕوویان کردە شوێنی قیادە لەوەزارەتی دفاع. ئەو ئەفسەرەی کە نۆبەتچی مەقەڕی قیادەبوو لەهەواخواکانی «عبدالکریم»بوو، بە هۆی ئەوەوە دایەرەکانی وەزارەتی دفاع شکێکیان بە هیچ نەبرد. لە «مقری قیادە» دانیشتن و لە سەعات (١٢)دا ئـەوشتانەکـە لـەبوا بکـرانـایە ئـەو شـەوە ئەفسەرەکانی ئەوێ فەرمانیان لە [عبدالکریم] وەرگرت و بەمەکینەی دەستی لەچاپیان‌دا و خێرا بەسەر لق و پۆپی لەشکرەکەی خۆیانا بلاّویان کردەوە.

ئەو ئیشانەی کە ئەوشەوە ئەبوایە بکرایە: گرتنی (قصر الرحاب، قصری نوری سعید، ئێستگەی إذاعە، دایەرەی تەلەفۆن و تەلگراف، بڕینی خەتی تەلەفۆن و تەلگراف لەماڵی عبدالالە و نوری سعید و وەزیرەکان، گرتنی هەموو وەزیر و هەواخواکانی «عبدالالە» و «نوری سعید»، گرتنی کۆشکی مۆدیریەتی پۆلیسی گشتی، گرتنی مۆدیرەکەی و سەرۆکی ئەرکانی سوپا. گرتنی پردەکانی ناوشاری بەغدا و ئەو شوێنانەکە مەترسی لێ ئەکرێ. وریابوون بۆ گرتنی هێزی پۆلیسی «سیار»). ئەمانە ئەبێ تا سەعات (٦)ی بەیانی هەموو بگیرێن بەبێ ئەوە یەکێک لەیەکێ بکەوێ وە هەرکەسە شوێنی ئیشی خۆی بۆدانرا. وە ئەمانە هەموو بە هۆی تەلسزەوە ئەبێ دەقیقە بەدەقیقە و هەنگاو بە هـەنگاو کـارەساتی خۆیان بە «عبدالکریم قاسم» بگەیەنن لە [وەزارەتـی دفـاع]، ئـەمیش بـە پـێ پـێشهات فەرمانیان بەسەرا بلاّوکاتەوە.

ئەم فەرمانانە جێ‌بەجێ کراو دەنگ نەکرا تا هەموو بارەگا و دیواخانێک خەوی لێ

کەوت و ئەوی لەرابواردنی شەوابووگەڕایەوە ماڵی خۆی، واتە بوو بە سەعات سێ پاش نیوەشەو، دنیای بەغدا پەردەی خامۆشی بەنەواوی بەسەرخۆیاکێشا بۆ ئەوە لە پاش سێ سەعاتیتر پەردەیەکی شۆڕش پیشان بدا!.

بەرە بەرە دەستەکان هەرکە چوون بە شوێن ئیشی خۆیانەوە. هیچ دەنگێک نەبوو تەنها دەنگی چەک و رۆیشتنی سەربازانی ئازا نەبێ بۆ رزگار کردنی ولات لە دیلیەتی چەندساڵە!. ئەوانەی تەلەفۆن برینیان پێ سپێرابوو ئیشی خۆیانیان کرد، ئەوانەی گرتنی دایەرەی تەلەفۆن و تەلگرافیان پێ سپێرابوو ئیشی خۆیانیان کرد، رێگەکان و پردەکان گیرا، ئابلۆقەی ئەو ماڵانە ـ کە ئەبێ خاوەنەکانیان بگیرێن ـ درا. بەڵام ئەمانە هەموو بە بێدەنگی چونکە ئیشی هەرەزل ماوە؛ کۆشکی رحاب و نوری سعید و ئێستگەماوە.

دەستەکانی ئەو شوێنانەش بەرێ کەوتن، لە سەعات (٤)دا ئابلۆقەی کۆشکی عبدالاله «قصر الرحاب» درا، بڕیار وابوو «عبدالاله» و «فیصل» بگیرێن، [فەوجی حەرەس] بە هەموو چەکێکەوە لە «قصرالرحاب» دابوو، ئامری فەوج [طه بامەڕنی] بوو. دیارە کە ئەمانە پەلامار ئەدەن دەرکەوان و نۆبەتچی نایەڵن. ئەمان داوای ئامر فەوج ئەکەن، لە ئاخرا ئامریان دەست ئەکەوێ و پێ ئەڵێن شۆڕش بووە و ئەبێ «عبدالاله» و «فیصل» هەردووکیان لە تەختی پادشایی بێنەخوارەوە و تۆ ئەم فەرمانەیان پێ بگەیەنە. «ئامری فەوج» کە چاک ورد ئەبێتەوە سەیر ئەکا چوار دەوری کۆشک گیراوە!. ئەچێ «عبدالاله» لەخەو هەڵئەستێنێ و پێ ئەڵێ. عبدالاله لەم قسەیە تووڕە ئەبێ و پێ ئەڵێ بچۆ بەرەنگاریان بن تا هەواخواکانی ئێمە ئەگەن. کە دەست ئەدەنە تەلەفۆن و شتە سەیر ئەکەن هەمووی براوە. ئامر ئەگەڕێتەوە و ئەیەوێ فەوجەکەی خۆی بخانە شەڕەوە، پاشان دەستەی شۆڕش تێ ئەگەیەنن کە بەرانبەری کردن کەڵکی نیە و واز لەخۆی بێنێ، ئامر لە فیکرەی خۆی پەشیمان ئەبێتەوەو شۆڕشگێرەکان ئەچنە ژوورەوە. لە سەعات (٥/٤٥) دەقیقەدا قاپی پشتی کۆشک ـ کە بەرەڵابوو ـ [عبدالله سعید] بە خۆی و تۆپەکانیەوە

لەویش ئەو قاپیە ئەگرێ.

سەیر ئەکەن «عبدالالە» و ئەو دەستو پێوەندەکە لەوێن بە [مەترەلۆز] ئەکەونە تەقە، لە، شۆڕش گێڕەکان، ئەمان هەر کۆششی ئەوە ئەکەن کە بەڵکو فیصل تەخت بداتە دواوە. ئەمە سەرناگرێ ئەمجا «قصرالرحاب» ئەدەنە بەرتۆپ، ئەفسەر «مصطفی عبدالله» و «عبدالستار» ئەچنە ژوورەوە. گۆیا «فیصل» ویستوویەتی چی شۆڕش گێڕەکان ئەیڵێن ئەو وا بکا، عبدالالە کوشتوویەتی، وەهەر بە گوللەی عبدالالە و خزمەتچیەکان چەند ئەفسەر و سەربازێکی شۆڕش گێڕەکان بە کوژراوی وبریندازی ئەکەون. کە ئێش ئەگاتە ئەم شوێنە ئەمانیش مەترەلۆزیان تێ ئەگرن و ئەوان ئەکوژن. پاشان لەناو کوژراوەکانی «قصرالرحاب»دا لەشی دوو ئافرەتی تیاترۆی فەرەنسی و ئینگلیزیش ئەبینرێتەوە!. تا ئەمانە کرا سەعات بوو بە شەش بەڵام تەقەی «قصرالرحاب» هەر ئەهات.

ئەو دەستەیەکە روویان کردە ئێستگەو ئەفسەرەکەیان لە ئازدەکان بوو بە جۆرێکی ئاسانی ئێستگەیان گرت و لە سەعات (٦)دا «عبدالسلام» چووەسەر ئێستگەو وتی: «ئێرە کۆماری عێراقە» و هانی شەعبی‌داکە بچن بۆ [قصر الرحاب] لاشەی کوژراوی «عبدالالە» ببینن کە ساڵەهای ساڵە بۆی تینوون!.

ئەوانەی کە روویان کردە کۆشکی «نوری سعید»، کۆشکیان دایە بەرگوللە، لەگەڵ ئەو هەموو پاسەوانە کە تێدابوو چوونە ژوورەوە، کە ئەچن نووری دیار نیە. بەمە زۆر شڵەژان. تومەز نووری کە ئەزانێ وایەو دەست ئەداتە تەلەفۆن ئەویش براوە، تێ ئەگاکە ئەمە شۆڕشە و رۆژەکەیەکە جار جار فیکری لێ ئەکردەوە!. کۆشکەکەی لەسەر رووباری دجلەبوو، بە پەلە پڕۆزێ و بەجلی شەوەوە ئەچێتە رووبارەکەو بە هۆی «بەلەم»چیەکەوە دەرباز ئەبێ و رووئەکاتە «کازمەین» و شەوێک لەوێدا ئەمێنێتەوەو پاشان ئەگەڕێتەوە بۆ بەغدا بۆ «کەڕادە» و رۆژی دوایی ئەگیرێت و پارچە پارچە ئەکرێت!.

کە لەو سێ شوێنە گیرا «قوەی سیارەی پۆلیس کە لە «صالحیە» بوو بەچەند سەربازێکی کەم ئەگیرێت و وردە وردە شوێنە کانی تریش ئەگیرێن.

ئیشی هەرە زل ئیستگەی رادیو کردی! کە بلاوی کردەوە شۆرش بووەو «عبدالالە» کوژراوە و ولات بووە بە جمهووریەت. لەمە ئەو نەیرووە کە ئاگایان لە هیچ نەبوو هەواخوای بنەمالەی شاهی بوون هەموو شلەژان و وتیان مادام دەورو دووکان تیکچووە دیارە لەمە هێزێکی زل هەیە ئیمە بەرانبەری‌مان پێ ناکرێ، خۆیان دا بە دەستەوە. مەسەلێکی کوردی هەیە ئەلێ: «ئەوی خاوەن مال ئەیزانێ ئەگەر دز بیزانی هیچ لە مالا نایەلێ!». هێزە کانی تر لە گەر ئەیانزانی هێزی شۆرش گێرە کان لە چاو هێزی ئەوانا ئەوەندە کەمە نەیانئەهێشت کە شۆرش سەربگرێ. بەلام ئەبوا ئەوەشیان بزانیایە کە هێزی شۆرش گێرە کان هێزێکی خوایی بوو. خوا ئەیەویست بە شۆرشی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی «عبدالکریم قاسم» لە عێراقا دوایی بەپەردەی زولم و جەوری ئەو زالمانە بێنێ، کە هەموو چارەنووسێکی ئەم شەعبە ـ یان بەلاوە لە هیچ کەمتر بوو...

هەر لە گەل ئەمانەدا وەزیرە کان و ئەفسەرە گەورە کان ـ کە سەر بەدەوری پێشوو بوون ـ لە گەل گەلێ کەسی‌ترا گیران و نەهێلران هەنگاو بنێنە بەر هەنگاوا. «نوری سعید» کە (٢٧) سال (٨٠) هەزار جاسووسی بەخێو کرد نەیانتوانی کنەیەک، سەرەدەزوێک لەشۆرشە پیرۆزەکەی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی عێراق بکەن و بدۆزنەوە! و نەیانتوانی لە تۆزێ لەناودلی [عبدالکریم قاسم] بگەن!.

کەوابوو ئەو شۆرشە هێمنە کە لاپەرەی ئاسمانی رۆژهەلاتی ناوەراست و خوارووی گۆری و بوو بە عنوانێکی هەرەزل لە لاپەرەی تأریخی شۆرشە کانی عالەما شۆرشێک بوو کە لە ماوەی ـ ئەگەر راستیت ئەوێ ـ سێ سەعاتا لە [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨] لە عێراقا بەسەرکردەیی «عبدالکریم قاسم» روویدا و هیچی‌ترا.

لە سەعات [١٠ی رۆژی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨] لە عێراقا شاری شۆرش بوو،

کەچی لە شاری ئەستەمۆڵدا کە بەتەمای «مەوکیبی ملوکی» عێراق بوون بگاتە ئەوێ!. ـ شەقامی ئیستقلال ـ ئالاکانی تێکدا و خەبەری مانەمی بردەوە بۆ بارەگاکانی «تورکیا و ئێران و پاکستان و ئینگلیز و ئەمەریکا!!».

* * *

لە سەعات (٧)ی بەیانی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨] لە ئێستگەی یێ‌تەلی بەغدادا بلاو کرایەوە کە دەوری ملوکیەت و پادشایەتی ـ ئەو ملوکیەتە، کە لە سەعات (٧)ی پاش نیوەڕۆی ڕۆژی [١٣ی تەمووزی ١٩٥٨]دا بە خەیاڵیانا نەئەهات کە هێزێک لەعالەما هەبێ تا هەزار ساڵی‌تر بتوانێ لایبەرێ ـ لە عێراقا بەسەرچوو حوکومەتی عێراق بوو بە حوکومەتێکی «کۆماری ـ جمهوری». تاکەوتە سەعات هەشتی ڕۆژی (١٤) دیواخانێک بە فەرمانی [قائدی گشتی قواتی مسلحە] دانراو ناونرایە «مجلسی سیادە» و ئەندامەکانی عبارەت بوون لە: ـ

(١) فەریق رکن نجیب ربیعی ـ سەرۆک. (٢) محمد مهدی کبە ـ ئەندام. (٣) خالد نقشبندی ـ ئەندام.

هەر لەوکاتەدا ئێستگە بە فەرمانی [مجلسی سیادە] بلاوی کردەوە کە دیوانی وزرای کۆماری دانراو ئەندامەکانی عبارەت بوون لە: ـ

[عبدالکریم قاسم رەئیسی وزراو وەکیلی وەزیری دفاع. ئەمە بێجگە لەوەکە قائدی قواتی عامی مسلحەیە، عبدالسلام محمد عارف نائب رەئیسی وزرا و وەکیلی وزیری داخلە. محمد حدید وزیری مالیە. عبدالجبار جومرد وزیری خارجیە. مصطفی عەلی وزیری عدلیە. ابراهیم کبە وزیری اقتصاد. جابر عمر وزیری معارف. زعیم رکن ناجی طالب وزیری شؤونی اجتماعی. بابەعەلی شێخ مەحمود وزیری ئەشغال و مواصلات. محمدصالح محمود وزیری صحە. هدیب حاجی محمود وزیری زراعە. فؤاد رکابی وزیری اعمار. صدیق شنشل وزیری لرشاد].

لە رۆژی [٢٧ی تەمووزی ١٩٥٨]دا «مجلسی سیادە» و «مجلسی وزرا» کۆبوونەوە و «دەستووری وەختی ـ موقت»یان دانا بۆ کۆماری عێراقی و بەم دەستوورە قانوونی ئەساسی عێراقی کە لە (١٩٢٠)داکرابوو حوکمی لابراو ئەم دەستوورە نیشتە شوێنی ئەو. دەستووری وەختی عبارەت بوو لە (٤) باب و لە (٣٠) بەند. بابی یەکەم کۆماری عێراق. بابی دووهەم سەرچاوەی حوکم و حقووقی گشتی. بابی سێ‌یەم یاسای حوکم. بابی چوارەم ئەحکامی انتقالی.

بەرە بەرە کۆماری عێراق کەوتە قایم کردنەوەی ئاشنایەتی خۆی و حوکوومەتەکانی گێتی، کەوتە دامەزراندن و دروستکردنی کاروباری ناوەوە. کەوتە دیوانێکی بەرزی عەسکەری لە ژێر سەرۆکی «عقید فاضل عباس مهداوی» بۆ موحاکمە کردنی پیاوانی سیاسی دەوری پێشوو. کەوتە بەرەلاکردنی حەپسە سیاسیەکانی دەوری پێشوو. ئەمانەش کە هەر شتێک ئەکرا لە ژێر فەرمانی پێشەوای شۆرش [عبدالکریم قاسم]دا ئەکرا.

وەکوو بارانی بەهار تەلگرافی حوکوومەتەکانی دنیا ئەباری بە سەر «عبدالکریم قاسم»داو پشتیوانی و رەزامەندیان پیشان ئەدا بەرانبەر بەم کۆمارە تازەی عێراق ـ ە. هەروەها لە ناوەوەی عێراقەوە، لە شیمال و جنووبەوە تەلگراف و شەعب لە لایەن هەموو دەستەیەکەوە رووی ئەکردە بەغدا وە وفدەکان ئەچوون بۆلای [عبدالکریم] و پێ‌خۆشبوون و رەزامەندی خۆیان بەرانبەر بە بزووتنەوەکەی و بە کۆماری تازە پیشان ئەدا.

بەم جۆرە و لەسەر ئەم وێنەیە بە هۆی کۆششی عبدالکریم قاسم ـ ەوە شۆرشی (١٤)ی تەمووزی ساڵی (١٩٥٨)ی عێراق دەزگاو دووکانی پادشایەتی پێچایەوەو عێراق بوو بە حوکوومەتێکی کۆماری و دەنگی بە هەموو عالەمی رۆژهەلات و رۆژئاوادا بلاوبووەوە.

* * *

زۆر لە مێژە کورد و عەرەب پێکەوە لەم وڵاتەدا ئەژین و شان بە شانی یەک لە هەموو شتێکدا هاتوونەتە خوارەوە، لە دەورەکانی عەباسی‌دا پێکەوە کاروباری ـ ئەوی پێیان کرابێ ـ بنەماڵەی [عەباسی]یان هەڵسووڕاندووە، لە رۆژەکانی عوسمانی‌دا لە شایی و شینی ئەو دەوڵەتەدا هاوبەش بوون، لە زەمانی حوکوومەتی پێشوودا هەردووکیان لە ژێر یەک جەورا ـ بە دەست پیاوەکانیانەوە ـ تلاونەتەوە. ئەو دەورانەو ئەو بنەماڵانە هەموو رۆیشتن و کورد و عەرەب هەر مانەوە!. لەم تأرێخانەدا ئەوی، زۆر تێدایا هاوبەش بوویێتن چەوساندنەوە و پەریشانی بووە، بەراستی لەم رووەوە وەکوو یەک شانیان دابووە بەری و ئەرکێکی زلیان هەڵگرتبوو. دیارە هەموو شتێک دوایی هاتنێکی هەیە.

بە تایبەتی لەدەوری پێشوودا شتێکیان دانابوو ناویان نابوو [قانوونی ئەساسی]. ئەم قانوونی ئەساسیە لەمەرەکەبەکە بەولاوە ـ کە کەوتبووە سەر قافەزەکە ـ هیچ نموودێکی‌تری نەبووا. ئەمجا هاتبوون لەسەر ئەمە قەوانین و یاسای‌تریان دروست کردبوو. راستە ئەمانە ئیشیان پێ ئەکرا بەڵام بەرانبەر بەکێ و بەسەرکێ‌دا ئەتوێنرانەوە؟. بەسەر پیاوی هەژار و بێ‌دەسەڵات و کەساسا!. بەسەر ئەوانەدا کە ئەگەر خوانەکردە قسەیەکی راستیان بەرانبەر بە خاوەن حوکمێک بکردایە خێرا بەداری قانوونەوە لێ ئەهاتنە دەست و ئەیانوت، لەم قسەی تۆیە پێچەوانەی قانوونە و قانوون وا نافەرمووێ!. بەداری ئەوقانوونە ـ کە خۆیان ئەیانفەرموا ـ پشتی کابرایان ئەشکاند و دایان ئەڕزاند!.

بەڵام خاوەن حوکمەکان و خاوەن دەسەڵاتەکان ئەوان خۆیان لەژوور قانوونەوەبوون؛ خەڵکیان رووت بکردایەتەوە، ماڵیانیان زەوت بکردایە، حەپسیان بکردنایە، بەرتیلیان لێ وەربگرتنایە هیچ قانوونێک نەبوو، کە محاسبەی ئەوان بکا، چونکە ئەوان لە ژوور قانوونەوەن!. قانوون ئەیفەرموو فلانە بەگ، وە یا فلانە شێخ، وە یا فلان وەزیر ئەفەنی! ئەوەندە و ئەوەندە هەزار دیناری ماڵی ،زەریبە،ی کەوتۆتە لا، لەبەر ئەوەکە ئەم جۆرە قەرزانە لەو قەرزانەن، کە دەست ناکەونەوە بڕیاری دا ـ واتە قانوون ـ

قەڵەمی لێ خۆشبوونی بەسەرا بکێشرێ!. لەوەختێکا کە کابرای بەقاڵ وە یا کابرای تۆڕفرۆش لەبەر ئەوەکەوا نیو دینار «زەریبە»ی لەسەرە بە فەرموودەی قانوون حوکم دراو حەپس کرا!!...

ئەمە نموونەیەک بوو لە لقوپۆپەکانی «قانونی ئەساسی» دەوری پێشووکەکوردێک و عەرەبێک وەکوو یەک وابوون تیا!.

لەنەتیجەی ئەو زوڵم و زۆرەبووکە پاڵەوانی نەترسی شۆڕش «عبدالکریم قاسم» شۆڕشە بەناوبانگەکەی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی عێراقی گێڕا و ئەو دەورو دووکانەی تێکدا و سەرەولێژی کردەوە.

[عبدالکریم قاسم] ئەم ئیشەی کرد، هەموو شەعب پشتیوانیان کرد، لەم ئیشە پیرۆزەی کرد بە هۆی پشتیوانی کردنی شەعبی عێراقیەوە، بەهۆی کوردی عێراقەوە، بە هۆی عەرەبی عێراقەوە. وەکوو پێشەوای شۆڕش گیانی خۆی خستە سەردەستی، لەفسەرانی کورد و عەرەب و سەربازانی کورد و عەرەب و شەعبی عەرەب و کوردی عێراق ـ یش گیانیان خستە سەردەستیان بۆ فداکاریە پیرۆزەکەی عبدالکریم، بۆ عبدالکریم!.

[عبدالکریم قاسم] عێراقی لە دیلیەتی رزگار کرد، شەعبی عێراق ئەمەیان لە فیکر ناچێتەوە، وەکوو ئەویش شەعبی عێراقی لە فیکر ناچێتەوە. شۆڕشی [١٤ی تەمووزی ١٩٥٨]ی عێراق دنیای ئیمرۆژ و دنیای پاشەرۆژ تەنها لە «عبدالکریم قاسم»ی ئەناسی و لەشەعبی عێراقی؛ ئەو شەعبەکە عبدالکریم و ئەفسەرە ئازاکانی و سەربازە نەترسەکانی هەموو لەو شەعبەن. تەنها ئەمان کردنیان کەسی تر نەیکرد.

ـ کورد و عەرەب ـ لە عێراقا وەکوو لەدەورو پڕ جەور و ستەمەکانی پێشوا شان بە شانی یەک رۆیشتوون، لەم دەوری کامەرانی و ئازادیەشا هەر ئەڕۆن و ئەبن بە پەروانەی دەوری [عبدالکریم قاسم]. کورد تا ئەم رۆژە هیچ درێغیەکی لە [عبدالکریم قاسم] و لە

قایم کردنەوەی کۆماری عێراق نەکردووە لەم ڕۆژەش بەدواوە نایکا چونکە ئەم خاکەو ئەم کۆمارە بەهی خۆی ئەزانێ، بۆیە درێغی ناکاو بەهی خۆی ئەزانێ چونکە بەندی (٣) لەبابی یەکەمی دستوورە کاتیەکەی کۆماری عێراق ئەڵێ: ـ

«کەیانی عێراقی لەسەر ئەساسی یارمەتی‌دانی هەموو دانیشتوەکانی دائەمەزرێ، ئەمەش بەوەکە احترامی حقووقیان بگیرێت و ئازادی‌یان بپارێزرێت. عەرەب و کورد هاوبەشن لەم نیشتمانەدا. ئەم دەستوورە لە ناو یەکیەتی عێراقی‌دا دان بە هەموو حقووقێکی کورددا ئەنێ..!».

ئەم بەندە لە دەستووری وەختی کۆماری عێراقاگەلێ جیاوازی هەیە لەگەڵ ئەو بەندانەداکە لە «قانونی ئەساسی» عێراقی پێشوودا هەبوو. بەندەکانی ئەوێ حوکمەکەی «أرستقراتی» بوو؛ واتە چەندکەسێک مەفهوومی ئەو بەندانەیان ئەکرد بەمەو بەو هۆیەوە کورسیەکانی وەزارەتیان دائەگرت، ئەمجا بە خۆیان و بە «حوکم» دانەرەوە شەعبەکەیان ئەپلیشاندەوە!. ئەگەر یەکێکیش بیوتایەکوا مەفهوومەکانی قانوونی ئەساسی بەرانبەر بە کورد؟. خێرا پێ ئەوترا: «کوردە! چیت ئەوێ؟. قانوونی ئەساسی وەزیر و نائبی داوینێ. ئەوا وەزیر و نائبت هەیە داوای حقووقت بۆ ئەکەن!.».

ئەمەیان پێ ئەوت و ڕاست بوو وەزیر و نائبیش هەبوو، بەڵام جارێ بێجگە لەوەکە حقووقەکە هەر ئەوەندەبووکە وەزیر و نائبە ـ زۆرتر زڕەکوردەکانی پێ‌بین بە وەزیر و نائب ـ بۆ خزمەت کردنی گیرفانی خۆیان و ئاغاکانیان!. بێجگە لەمە وەزیر و نائبەکان لە کۆشکە بەرز و ڕەنگاو ڕەنگەکانی خۆیانا بە جۆرێ بە چوار مەشقی دانیشتبوون هیچ گەورە و بچووکێکی شەعب ـ ئەگەر دووربینیشیان بەدەستەوە بوایە ـ هەر بەرچاویان نەئەکەوتن. وەکوو ئەمان ئەوانیان بەرچاو نەئەکەوت ئەوانیش بێزیان نەئەهات سەیرێکی ئەمان بکەن!.

ئەمە بوو مەفهوومی «قانونی ئەساسی» دەوری پێشووی عێراق بەرانبەر بە کورد.

بەلاّم دەستووری كۆماری عێراقی ئیمڕۆ ئەو قانوونەی پێشووی سەرەولێژ كردەوە و بەهەموو ئاشكراییەك حەقی بە هەموو تاقەكوردێك داوە، هەموو كوردێكی گەورە و بچووك وەكوو یەك تیایا شەریكن، وەكوو هەموو عەرەب و كوردێكی عێراق لە نیشتمانەكەدا هاوبەشن. كەوابوو راست بوو جیاییەكی زۆر هەبوو لەبەینی «قانوونی ئەساسی» دەوری پێشووی عێراق و لەبەینی دەستووری وەختی كۆماری خۆشەویستی عێراقی ئێستەدا.

لەبەر ئەمانە و لەبەر خۆشەویستی زاتی [عبدالكريم قاسم] لەبەر چاوی هەموو تاقەكەسێكی ئەم نیشتمانە لەباوەڕی منا ـ وەلام وایە لەواقعیشا هەر وایە ـ كورد تا ئاخر هەناسەی بە هەموو هێزێكیەوە پشتیوانی و تأییدی كۆماری عێراق و [عبدالكريم قاسم] سەرۆكی شۆڕشی (١٤)ی تەمووزی عێراق ئەكاو بۆ بەرزبوونەوە و پێشكەوتنیان بەماڵ و بەگیان ئامادەی هەموو فیداكاریەك ئەبن.

* * *

لێرەدا دووشت هەیە لام وایە پێویستە بە باسكردن:

یەكەم ـ وەكوو پێویستە لەسەر هەموو تاقەكەسێكی كورد پشتیوانی ئەم كۆماری عێراقە بكا، بەو جۆرەش پێویستە لەسەر هەموو تاقەكەسێكی عەرەب لە عێراقا تا ئاخر هەناسەی پشتیوانی بكاو شان بە شانی یەك ئەم دوو شەعبە تەكان بدەن بۆ بەرزكردنەوە و قایم كردنی ئەم كۆمارە تازەی خۆشەویستەی عێراق. بە تایبەتی ئەوانەی كەوا بە درێژایی عومری درێژی كۆماری خۆشەویست ئەكەونە سەر كورسی حوكم و حوكم ئەگرن بە دەستەوە ـ چەكوردێك بێ وە یا عەرەبێك بێ ـ ئەبێ بە بێ جیاوازی، داد و عەدڵ لە بەینی شەعبا بەجێ بێنن، لەبێ «نصە»كانی دەستووری كۆمار نەخەنە پشت گوێ بەرانبەر بە هەندێك و بەرانبەر بە هەندێكی تریش «تطبیقی» بكەن. ئەگەر ئەمە بكەن خیانەتێكە لە «شەعب» و لە كۆماری ئەكەن.

ئەو دەورە کەئەو پیاوانە ئەدۆزێتەوە بۆ «حوکم» دەورەیەکی شەعبی و یەکیەتیە، نەوەک دەورەیەکی «أرستقراتی» و جیایی. شەعب ئیشی ئەوێ نەوەک قسە، یەکیەتی ئەوێ نەوەک جیایی، برایەتی ئەوێ نەوەک دوژمنایەتی، هێمنی و ئاشتی ئەوێ نەوەک ئاژاوەو شەڕ. پیاوەکانی دەوری پێشوو هەموو پێچەوانەکانیان گرتبوو بۆیە ئاشنایەتی لەبەینی ئەوان و شەعبا بچڕابوو.

دووهەم ـ ئەم عێراقە سەرمایەیەکی زۆری هەیە، نەوتێکی زۆری هەیە هەمووکەس تەماعی تێ ئەکاو چاوی تێ ئەبڕێ، خوێندەواری و سەقافەتێکی وای نیە، کەبتوانێ بەو هۆیەوە بەربەرەکانێ ئەو چاوبڕکێتیە بکا، ئەبێ لە پێشا کۆشش بکرێ بۆ پێ گەیاندن و بەرز بوونەوەی پایەی خوێندەواری و ئابووری و پیشەسازی [شەعب]ەکە، پاش ئەوە ئەگەر یەکێکی‌تریش چاوی تێ‌بڕی ئەم ئەتوانێ تاکی تەرازووی خۆی راست بکاتەوە.

قەومی کورد ـ وەکوو وترا ـ لە هەموو ئەدوارو پلەکانا بەگیان و بە ماڵ و بەدڵ پشتیوانی و تأییدی ئەم کۆماری عێراقەی کردووەو ئەیکا، تا نیوە هەناسەیەکی تێدا بمێنێ هەر ئەیکا و دوا ناکەوێ، بۆیەش دوا ناکەوێ و ئەیکا چونکە قازانجی لەمەدایە و هەرکە قازانجی خۆی ئەوێ. وەبێ گومان قازانجی عەرەبەکانیش ـ ئەو عەرەبانە کە بۆ دروستکردنی ئەم کۆمارە جەنگیون و ئەرکی دامەزراندن و راگرتنی کۆمار کەوتۆتە سەرشانی هەموو تاقەکەسێکیان ـ هەر لەمەدایە، قازانجیان هەر لەوەدایە چۆن پێکەوە قۆڵیان کرد بە قۆڵی یەکا بۆ قایم کردن و دامەزراندنی کۆمار هەر بەو جۆرەش بمێننەوەو ئاور بەلایەکی‌ترەوە نەدەنەوە.

ئەوانەی کەوا بە پڕوپاگاندە جۆرە شتێکی‌تر ئەهێننە ناوەوەو گوێ لە دەنگی تەموورەی هەندێ لە دوژمنەکانی عێراق ئەگرن، ئەوانە وەنەبێ دۆستایەتی بکەن لەگەڵ عێراقا وُ لەگەڵ عەرەبی عێراقا.

پەردەکانی رابردووی [عبدالکریم قاسم] دەری ئەخاکە ئەم پیاوە بەرانبەر بەم ئاور و

خاک و خەڵکە دڵسۆزە و خۆشی و کامەرانی ئەم میللەتەی ئەوێ، ئەیەوێ عێراق بۆ عێراق بێت و دەستێکی تر لەناویا نەبێ، پێچەوانەی ئەو باوەڕەی ئەو، بێ گومان زیان بە عەرەبەکان زیاتر ئەگەیەنێ لە عێراقا تاکوردەکان. چونکە کوردەکان پشتیوانی بیروباوەڕی عبدالکریم قاسم تا ئاخر تنۆکی خوێنی ژیانیان ئەکەن و ئەم ـ جمهووریەتی عێراقیە ـ ئەپارێزن،گومانی تێدا نیە ئەوی پێچەوانەی ئەم باوەڕەی هەبێ بروا ناکرێ تیایا سەرکەوێ.

خۆ ئەگەر لە بیروباوەڕێکی راستا بیانەوێ هاوکاری لەگەڵ کوردەکانا بکەن، ئەوە کورد تا تنۆکی خوێنی تێدا بمێنێ قۆڵی لە قۆڵیا نایەو هەنگاو بە هەنگاو پێکەوە ئەچن بەرێدا و بە هێزی هەر دوولایانەوە ئەوەندەی تر کۆماری خۆشەویستی عێراق ئەگەیەننە چڵەپۆپەی بەرزیەتی و هیچ دەستێکی گزی کەری دەرەوەی «عێراق» ناتوانێ پەنجە بخاتە ناویانەوە.

[بۆ دانانی ئەم کتێبە سەیری ئەم سەرچاوانەی خوارەوەش کراوە:]

١ـ شرفنامە — شرفخانی بتلیسی

٢ـ تاریخ مردوخ — آیت‌الله کردستانی

٣ـ تاریخ أردلان — ناصر آزادپور

۴ـ اسرار بارزان — دکتر اسماعیل اردلان

۵ـ خلاصە کرد و کردستان — محمدامین زکی

٦ـ مشاهیر الکرد — محمد امین زکی

٧ـ امارة بهدینان — صدیق الدملوجی

٨ـ تاریخ الوزارات العێراقیة — سید عبدالرزاق الحسنی

٩ـ الضحایا الثلاث — عبدالمنعم الغلامی

١٠ـ القضیة الکردیة — دکتر بلەچ. شێرکۆ

١١ـ بارزان المظلومة — معروف جیاوگ

١٢ـ یادداشت — ماموستا رفیق حامی

١٣ـ مێژووی ئەدەبی کوردی — علاءالدین سجادی

١۴ـ هەڵکەوتێکی دێری — حسین حوزنی موکریانی

١۵ـ مەسەلەی کوردەکان و.جی.ایلفنستن.وەرگێڕی [عبدالقادر حشمت].

١٦ـ ازمهاباد خونین — نجفقلی پسیان.

١٧ـ مرگ بود و بازگشت هم بود — نجفقلی پسیان.

١٨ـ یادداشتی دەستنووس لە بارەی سابلاّخەوە... — عبدالرحمان زەبیحی.

١٩ـ گۆڤاری گەلاوێژ.

٢٠ـ الخرائط والمساحات العێراقیة

٢١ـ ئەو شۆڕشانەی کە لە بارەی عێراقەوە دەرچوون

٢٢ـ رۆژنامە کوردی ـ یەکان

(ناواخن)

* * *

ستوونی ڕاست و چەوت

لاپەڕە	دێڕ	چەوت	ڕاست
٧	١٢	کەم کورتە	کەم و کورتە
١٥	١٣	ئەیەیە	نەیەیە
٢١	٧	میسریەکار	میسریەکان
٢٣	٢١	١٩٣٣	١٩٢٣
٢٩	٩	لەبەر لەبەد	لەبەر بەد
٤٠	٤	جەبەر	جەبر
٤١	٢٢	کەوتبێنە	کەوتبێتنە
٥١	١٤	کۆڕانی	کوڕانی
٥٣	٢	داڵدری	داڵدەی
٦١	١	دەرکروە	دەرکردوە
٧٢	٨	جوانڕووە	جوانڕووە
٧٨		ژێرویێنەکەی شێخ مەحموود١٩٥٧	١٩٥٦
٧٩	٢٣	لە دنواخانەکانی	لە دیواخانەکانی
٨٨	٥	بەم جۆر	بەم جۆرە
٨٨	٢٤	١٨٠٩	١٩٠٨
١١٤	٦	بەمەزبەتە	مەزبەتە
١١٨	١٩	لایەکەو	لایەکەوە
١٢٢	٢٢	ئەیکەن	ئەکەن
١٢٨	٢٤	سیاسیەکانا	سیاسیەکانی
١٣٠	٥	کوردەکان	کوردەکانە
١٣٤	٢	دەرمانی	دەرمان
١٣٧	٤	ئەفیەندی	ئەفەندی
١٤٢	١٠	متصرفی	متصرف
١٦٢	١٢	پاریس و	پاریس و لە
١٨٥	١٤	نەکرری	ناکرری
١٨٩	١٢	هەبێ	هەیێ

لاپەڕە	دێڕ	چەوت	ڕاست
٢٠٨	١٣	گێڕایابە	گێڕایە
٢١٧	٢٢	بەرزانیەکانی	بەرزانیەکان
٢١٩	١٣	ئەم	ئەمە
٢٢٤	١٧	ئێرانیەکانی	ئێرانیەکان
٢٢٨	١٨	برس	برسی
٢٣٥	٢	بۆ حکومەت	بۆ ئەوە حکومەت
٢٦٩	١٩	لە ناچوونی	لەنارچوونی
٢٨٩	١١	لەسەردار	لەسەردرا
٣٠٤	١٣	لەقسانەی	ئەم قسانەی
٣٢٣	١	ئەمەیان	ئەمەمان

ستوونی ڕاست و چەوت نووسینی مامۆستای هێژا سەجادی لە لاپەڕەکانی چاپی تازەدا اصلاح کراوە.

ئەحمەد موحەممەدی لە چەن دێڕێکدا

ئەحمەدی موحەممەدی کوڕی قادر کوڕی میرزا موحەممەد، کوڕی میرزا شایی جان، خەڵکی دزڵی سەربەناوچەی هەورامان، نیشتەجێی شاری سنە، ساڵی ١٩٣٨ لە دزڵی هەورامان لە دایک بووە، خوێندنی سەرەتایی لە مەریوان و دەورەی ناوەندی لە کرماشان تەواو کردووە، لە ساڵی ١٩٦٠دا لە جەیشی ئێران دامەزراوە وە لە روتبەی رەئیس العورفیا تا ملازم یەکەم تەرفیعی کردووە.

لە دوای ٣٠ ساڵ دەوام لە ساڵی ١٩٨٠دا تقاعد و خانەنشین کراوە، لە دوای ئەوە دەستی داوەتە نووسین و کاری وەرگێڕی وەتا ئێستە توانیویە ٢١ بابەتی کوردی لە بارەی بزووتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کورد لە زمانی کوردیەوە وەرگێڕێتە سەر زمانی فارسی، پێویستە ئاماژە بکرێ بەوەی کە ئەحمەد موحەممەدی ٩ بابەت لەو کتێبانەی بە ناوی بلاوکەر ـ وەرگێڕ لە سەر ئەرکی خۆی لە چاپی داون و بلاو بوونەتەوە.

بەرهەمەکانم

ئەو بەرهەمانەی کە لە زمانی کوردیەوە وەرم گێراوەتە سەر زمانی فارسی و توانیم لە سەر مەسرەفی خۆم لە چاپیان بدەم و بلاویان کەمەوە ئەمانەن:

١ـ بزووتنەوەی سیاسی و رۆشنبیری کورد لە کۆتایی چەرخی نۆزدەهەمەوە تا ناوەراستی چەرخی بیست، نووسینی رەمزی قەزاز، چاپخانەی ژین ـ سلێمانی ١٩٧١.

٢ـ خەباتی گەلی کورد لە یادداشتەکانی «ئەحمەد تەقی»دا ـ لاپەرەیەک لە شۆرشەکانی شێخ مەحموود و سمکۆ و هەستانەکەی رەواندز، رێک خستن و ئامادەکردنی بۆ چاپ جەلال تەقی چاپخانەی سلمان (الاعظمی) بغداد.

٣ـ چیم دی = شۆرشەکانی شێخ مەحموودی مەزن، نووسینی ئەحمەد خواجە چاپخانە شفق بغداد ١٩٦٧ بەرگی یەکەم.

٤ـ چیم دی = شۆرشەکانی شێخ مەحموودی مەزن نووسینی ئەحمەد خواجە چاپخانە راپەرین سلێمانی بەرگی دووهەم ١٩٦٨.

٥ـ چیم دی = شۆرشەکانی شێخ مەحموودی مەزن نووسینی ئەحمەد خواجە چاپخانە راپەرین ١٩٧٠ بەرگی ٣.

٦ـ شۆرشەکانی کورد نووسینی ـ علاءالدین سجادی ١٩٥٩ = ٢٦٥٩ کوردی ـ چاپخانە معارف بغداد.

٧ـ بارزانی و بزووتنەوەی رزگاری خوازی کورد، نووسینی کاک مەسعوود بارزانی، یەکەم راپەرینی بارزان «١٩٣٢ـ١٩٣١» چاپی دووهەم ١٩٩٢، چاپخانە خەبات.

٨ـ کۆماری کورد لە رۆژهەلاتی کوردستان ئامادەکردنی ئەحمەد حەمەمین (رەنجبار) سالی ٢٠٠٠ و هەروەها سەرۆک کۆماری کوردستان لە بەردەم دادگای ئێرانا، بەرهەڤکردنی بدرەالدین صالح، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

٩ـ ئافرەتە ناودارەکانی کورد نووسینی عبدالجبار محمدالجباری چاپی کەرکووک.

ئەو پەرتووکانەی لە بارەی بزووتنەوەی رزگاری خوازی گەلی کوردن و لە زمانی کوردیەوە وەرمگێراونەتە سەر زمانی فارسی، ئەمانەن: پێویستە بەوە ئاماژە بکەم بەوە کە لەبەرگیروگرفتگی مالیەوە تا ئێستە نەمتوانیوە لە چاپیان بدەم.

١ـ کورد و کوردستان نووسینی موحەممەد ئەمین زەکی بەرگی ئەوەل، دووهەم چاپخانەی دارالسلامی بغداد ١٩٣١.

٢ـ بزووتنەوەی سماعیل ئاغای سمکۆ دژ بە رضاشاە، و لەشکەرکەشی سوپای ئێران بۆ «چهریق» و بایخی سوپاهی لوردوکەشی بە ناوبانگی «ساری داش» نووسین و وەرگێڕی و کۆکردنەوەی ئەحمەد موحەممەدی

٣ـ بنەماڵەی زانیاران نووسینی مەلا عبدالکەریمی مدرس

٤ـ یادداشت رەفیق حلمی، کوردستانی عێراق و شۆڕشەکانی شێخ مەحموودی نەمر بەرگی یەکەم چاپ بغداد چاپخانە معارف ١٩٥٦.

٥ـ یادداشت رەفیق حلمی، کوردستانی عێراق و شۆڕشەکانی شێخ مەحموودی نەمر بەرگی دووهەم چاپی بغداد ١٩٥٧.

بەرێز و سپاسەوە

سنە ـ ئەحمەدی موحەممەدی

٢٠٠٥ زایینی

Kurds Fights, Kurds, and Republic of Iraq

Author: Ala'aldin Sajadi

Print & Publication: Ahmad Mohamadi - Sanandaj

زانا دانایە، دانا توانایە

شۆڕشەکانی کورد

وە

کورد و کۆماری عێراق

لە رووی دەقی بنچینەی کۆنی خۆیەوە

پاگژی ئاگادارییەك لە سەر چاوە و بناغە و ئامار و شوێن و ژیانی کۆمەڵایەتی کورد، دروستبوون و پێکهاتنی قەومیەت، لاپەڕەیەکی درێژی کارەساتەکانی کورد لە هەموو روویەکەوە. بە جۆرێکی تێکڕایی ،تأریخێکی سیاسی عالەمی کورد، لە دەورەکانی کۆن و تازەدا.

کۆمەڵە کارەساتێکی مێژوویی شۆڕشی گێتی کوردیە، کە لە کانگای دەروونێکی پڕ خرۆشەوە پاڵەوانەکانی شۆڕشی ئەوگێتییە بە دەستیان داوەتێ و لاپەڕەیەکی زێڕینیان هێناوەتە بەرهەم، پێویستە هەموو کوردێك، وە بەڵکوو هەموو بێگانەیەك ئاگاداریی بە سەر ئەم زانیاریانەدا پەیداکا بۆ ئەوە بە دانایی خۆی ببێ بە ئەندامێکی توانا

عەلائەدین سەجادی

۲۶۵۹ی کوردی . ۱۹۵۹ی زایینی

کامپیوتر : ئاسیح رەحمانی ۰۹۱۸۷۳۸۰۲۸

ISBN: 964-06-2263-X